

*A múlt
születése*

BRITEK, FRANKOK, VIKINGEK

A múlt születése

Philip Dixon

BRITEK, FRANKOK, VIKINGEK

HELIKON KIADÓ

A MŰ EREDETI CÍME:

BARBARIAN EUROPE

A FORDÍTÁS AZ ELSEVIER PUBLISHING PROJECTS SA, LAUSANNE

1976. ÉVI KIADÁSA ALAPJÁN KÉSZÜLT

© ELSEVIER PUBLISHING PROJECTS SA, LAUSANNE, 1976

FORDÍTOTTA SZILÁGYI TIBOR

A FORDÍTÁST AZ EREDETIVEL ENGEL PÁL VETETTE EGYBE,

SZAKMAILAG BÓNA ISTVÁN ÉS BÁLINTNÉ TÓTH ÁGNES ELLENŐRIZTE

AZ UTÓSZÓT BÓNA ISTVÁN ÍRTA

A múlt születése sorozat szerkesztő bizottsága

JOHN BOARDMAN, *az Oxfordi Egyetem tanára*

BASIL GRAY, *a British Museum Keleti Régiségek Osztályának nyugalmazott felügyelője*

DAVID OATES, *a Londoni Egyetem Régészeti Intézetének professzora*

COURTLAND CANBY, *szerkesztő*

A BORÍTÓN AGILULF LANGOBARD KIRÁLY (590–615) SISAKJÁT DÍSZÍTŐ LEMEZ RÉSZLETE LÁTHATÓ

A CÍMOLDALLAL SZEMKÖZTI KÉP SZŰZ MÁRIA FASZOBRÁT ÁBRÁZOLJA GISKE TEMPLOMÁBÓL,

SUNNMØRE, NORVÉGIA (TÖRTÉNELMI MÚZEUM, BERGEN, NORVÉGIA)

BEVEZETÉS

Azok közül a népek közül, amelyek ebben a könyvben szerepelnek, kevés merült feledésbe. Némelyiküknek voltak saját krónikásaik, akik följegyzéseket készítettek korukról és őseik koráról. Másokkal római történetírók és egyházi emberek prédikációiban vagy írásaiban találkozunk. A múlt harcosai néha még saját íróik szemében is vadembereknek tűntek, míg a római kortársak félelmetes, de csak homályosan meghatározott csoportoknak látták őket, akik a provinciák szilárd kormányzatát fenyegették. Némelyikük neve – a hun, a gót, a vandál – mind a mai napig ócsárló jelzőül szolgál.

Az i. sz. 5. század során a barbárok, akiknek legnagyobb része a Baltikum germán nyelvű törzseire vezette vissza eredetét, benyomultak a Római Birodalomba, és két-három nemzedék alatt szinte egész Nyugat-Európa urai lettek. A Rajnán túlról előnyomuló frankok elfoglalták Észak- és Közép-Franciaországot*, a burgundok és más germán törzsek magukhoz ragadták a Rhône völgyét és Svájcot. Spanyolország és Nyugat-Franciaország egy időre a Kelet-Európából érkezett vizigótok kezére került, magában Itáliában az Ukrajnából indult osztrogótok alapítottak királyságot, amely később a germán langobardok zsákmánya lett. Britannia, a Római Birodalom legészakibb provinciája egy időre függetlenséget élvezett, míg az északnémet vidékekről és Dániából érkezett bevándorlók uralma alá nem került. Az a hatalmas térség, amely hosszú időn át az egységnek legalábbis a látszatát keltette, most egy sor egymással szemben álló, gyakran háborúskodó királyságra töredezett szét. A politikai határok bizonytalanok lettek, egyes uralkodók csatában aratott sikerei nyomán egész tartományok cseréltek gazdát, de az államszövetségek ritkán éltek túl alapítójuk halálát. A királyságoknak ebbe a bonyolult szövevényébe özönlöttek be a barbárok friss hullámai: keletről az avarok és a magyarok, északról pedig a vikingek.

A nagy germán népvándorlás időszakát néha „sötét középkornak” nevezik, főleg azért, mert hiányosak a folyamatos történelemírás forrásai, az írott feljegyzések. Egyes területeken tisztább a kép, mint másutt: azokban a provinciákban, ahol a római civilizáció mély gyökereket vert, soha nem hiányoztak teljesen a krónikások vagy az olyan írástudók, akik le tudták másolni a különféle jogi és közigazgatási okmányokat. De az európai írástudatlanság legsötétebb időszakaiban ezek a területek, Itália, Dél-Franciaország vagy Spanyolország, a

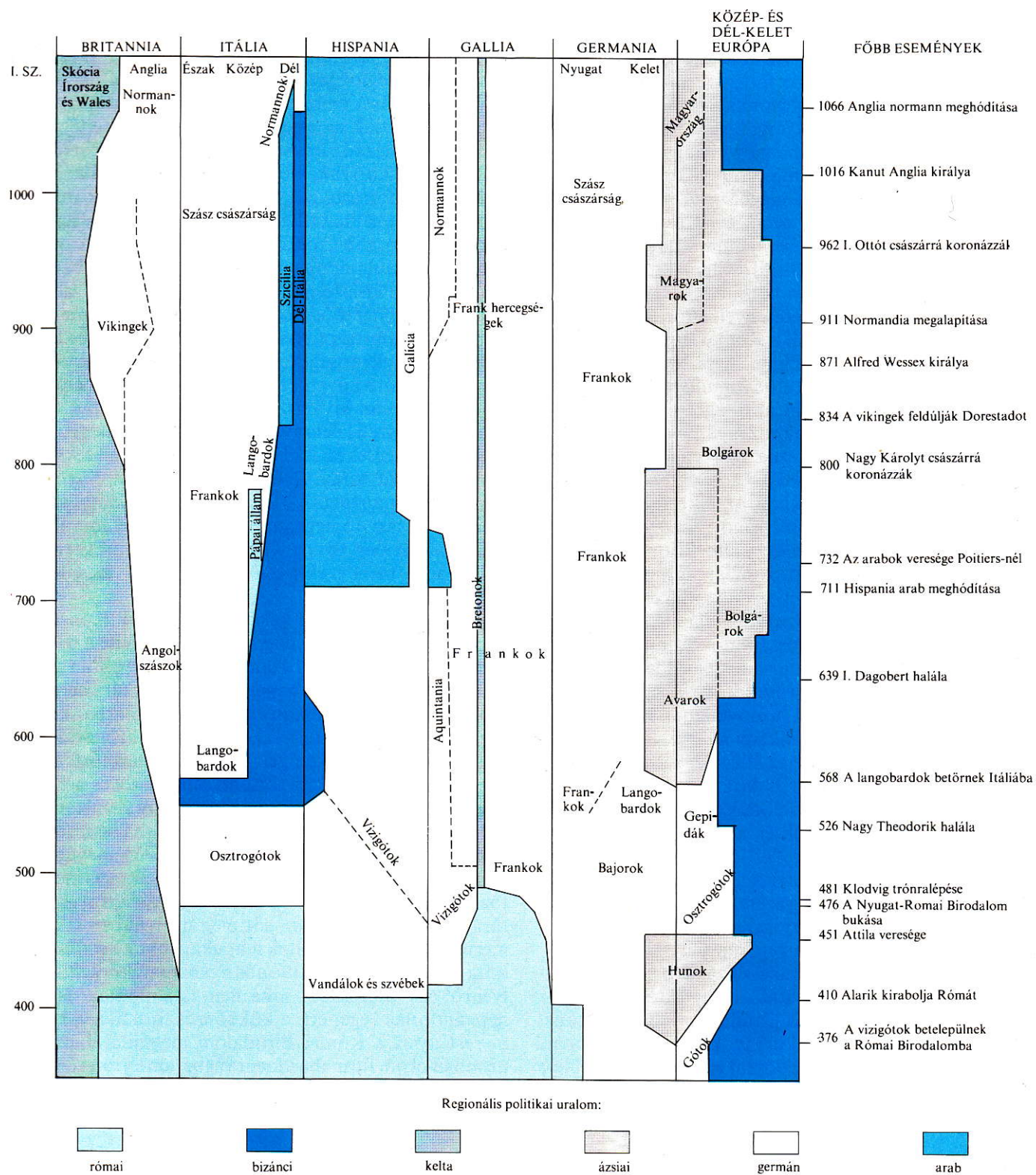
történelmi ismeretek oázisaként magasodnak ki a történelemelőttiség sivatagából. Egyes problémák megoldásában némi segítséget jelent a régészet és a helynevek tanulmányozása, ámbar eredményeik gyakran csak tovább bonyolítják az amúgy is zavarbaejtő rejtélyeket. A régész számára az írásbeliség megjelenését követő időszak „átkos” korszak, mert az ilyen időszakokban, amikor az írott forrásokból félig-meddig már sok minden ismeretes, ellenállhatatlan kísértésbe esik, hogy az adatoknak pontosabb kronológiát vagy meghatározottabb összefüggést tulajdonítson, mint amilyet valójában tartalmaznak. E kísértésnek az az elég természetes vágy az oka, hogy anyagát összhangba hozza a feljegyzett eseményekkel, ami azonban korántsem igazolja az egyes felfedezések jelentőségével kapcsolatos elfogult érveléseket, melyekből a következő oldalakon számos, nem mindig szándékosan kiválasztott példát találhatunk majd. Ennek a régészeti leletanyagnak az eloszlása kiegészíti az írásos feljegyzéseket. Az Északi-tenger partján fekvő országok múltját, tárgyi emlékeit a régészek rendkívül alaposan tanulmányozták. Az eredmény különálló megfigyelések óriási tömege, melyek szintézise mindeddig nem valósult meg, és amelyekhez alig ad segítséget írásos információ, mert ezek a „sötét középkor” legsötétebb területei.

A Római Birodalom keleti fele, melynek Konstantinápoly volt a fővárosa, majd ezer évvel túlélte a nyugati társbirodalom bukását. Határait ugyan gyakran áttörték a barbár hordák, de hamarosan mindig újra helyreállította őket, és így hatékony gátat emelt a barbár királyságok keleti irányú terjeszkedése elé. Görögország, a Balkán és a Földközi-tenger keleti térségének történelme így a Bizánci Birodalom történetének része, és nem sok köze van a barbárok Európájához. Amíg Konstantinápoly állt, a birodalom sem bukott el, és soha nem adta fel a lehetőséget, hogy bizánci hódítás révén megújítja a Nyugatot. Közben viszont maguk a barbárok is megváltoztak. A barbár királyságok törvényeikben, anyagi kultúrájukban, vallásukban, sőt még nyelvükben is olyan mértékben hozzáformáltak magukat ahhoz a civilizációhoz, amelynek elpusztításában közreműködtek, amilyenről első áldozataik soha nem is álmodtak. Mire a népvándorlás véget ért, a kölcsönzés formálisan is elismerést nyert a Római Birodalom megújításában – ez azonban olyan formában ment végbe, amelyre a rómaiak aligha ismertek volna rá.

* A szerző a könnyebb érthetőség kedvéért a szóban forgó területek jelzésére némelykor a mai országneveket használja, sok esetben pedig a városokat, folyókat stb. modern nevükön említi. (A szerk.)

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

1. RÓMAIAK ÉS BARBÁROK

1 / Római lovasság és gyalogság csatája a germánok ellen a Duna középső folyása mentén. Itáliai szarkofág, amely kb. i. sz. 180 és 190 között készült.

Az i. sz. 406. év telének derekán Mainz városának közelében befagyott a Rajna, a germaniai római provinciák és a közép-európai leigázatlan törzsek közötti határfolyó. A határt védő helyőrségek létszáma lecsökkent, a parancsnokok figyelmét az itáliai hadihelyzet kötötte le. December 31-én egy barbár horda átkelt a folyón, és rázúdult az északnyugati római provinciákra. Róma Rajna-vidéki szövetségesei (*foederati*) nem tudtak nekik sokáig ellenállni, Mainz, Trier, Worms, Strasbourg, Tournai, Boulogne, Rheims és Amiens városokat feldúlták és kifosztották. Egy korabeli forrás beszámolója szerint a betolakodók megölték a remetéket, elevenen megégették a papokat, megerőszakolták az apácákat, elpusztították a szőlőskerteket, és kivágták az olajfákat. Lehet, hogy mindez csak szóbeszéd, de egy Salvianus nevű pap is megírta, emlékszik rá, hogyan heverték a megcsonkított holttestek szülővárosának, Trierne, a volt császári fővárosnak az utcáin. „Egész Gallia egyetlen temetési máglyaként füstölgött”, írta Orentius gall püspök. A Rajna menti határerődítményeket, amelyek századokon át védték Galliát, Hispaniát és Észak-Itáliát

a támadások ellen, soha többé nem építették újjá. A támadók, a szvébek, a vandálok és az alánok két éven keresztül vonultak lassan Gallián át Hispania felé, ahol aztán a korábbi római tartományokból királyságokat hasítottak ki maguknak.

A római összeomlás okairól már az 5. században kialakult vélemények, de mindmáig vitatják őket. Egyesek az isteni büntetésre vezették vissza – figyelmeztetést láttak benne Konstantinápoly számára, hogy javítsa meg az erkölceit –, mások a kereszténység romboló hatásának tulajdonították a bukást. Az újabb időkben a gazdasági okokat vizsgálták, s a kedvezőtlen kereskedelmi mérleg okozta elszegényedést, az erőforrások rossz kihasználását vagy a hanyatló mezőgazdasági termelékenységét okolták. Mások a demográfiai mozgásokat helyezték előtérbe, felhozták a pestis pusztításait vagy a születések számának munkaerőhiányra vezető csökkenését. Ezek közül sok valóban hitelt érdemlő tényezője volt a birodalmi hatalom állandó csökkenésének, mind keleten, mind nyugaton, de magának a Nyugati Birodalomnak az összeomlása véletlenszerű volt – egy sor téves helyzetmegítélés és szerencsétlen véletlenek összjátéka váltotta ki. A hanyatlást és a bukást óhatatlanul római szemmel nézzük, hiszen a szemtanúk, akik feljegyzé-

2 / Valerianus római császár letérdel foglyulejtője, I. Sapor perzsa sah előtt. I. sz. 260 után, Naqsj-i-Rustam, Irán.

seket hagytak róla hátra, szinte kivétel nélkül rómaiak voltak. De ez csak az egyik fele a történetnek, mert teljesen a Római Birodalom stagnálására összpontosít, és nem veszi figyelembe a barbárok állandóan növekvő számát, egységét és fejlődését.

A BIRODALOM VÉDELME / Az Augustus alatti kezdeti konszolidáció óta eltelt négy évszázad során, i. sz. 400-ra a birodalom szinte a felismerhetetlenségig megváltozott. A 3. század folyamán a katonai és az ebből következő pénzügyi nehézségek az anarchia és a gazdasági válság időszakához vezettek. Vissza-visszatérő fenyegetést jelentettek Közép-Németország és az északi Balkán barbár törzsei. Császárok egész sora vezetett ellenük változó sikerrel hadjáratokat, és tekintélyes költséggel fenntartották a Rajna és a Duna mentén a jelentősen megerősített határövezetet (*limes*). A 3. század derekán a Perzsiával vívott háború megsemmisítő vereséget hozott, ugyanakkor lázadások robbantak ki Galliában, Hispaniában és Britanniában, az északi határt pedig megrohanták a barbár törzsek. A sokféle nyomás alatt a gazdaság összeomlott, s már valószínűnek látszott, hogy a birodalom föl fog bomlani. Diocletianus és utódai ezt követően nagyarányú újjáépítésbe fogtak: maximalták az élelmiszerek árszintjét, újjászervezték a közigazgatási és a katonai rendszert, és súlyos adókat vetettek ki, amelyeket a hadsereg kiépítésére fordítottak. A kormányzás egyre fokozódó bonyolultsága oda vezetett, hogy lassan két elkülönült birodalom alakult ki, a keleti és a nyugati, melyek császárai névlegesen társuralkodók voltak, és közülük az egyik a dunai és a perzsa, a

másik pedig a germán határt biztosította. A megosztást 330-ban tovább erősítette „az új Róma”, Konstantinápoly felépítése, amely ettől fogva a Keleti Birodalom fővárosa lett.

Világos jelek mutatnak arra, hogy a *status quo* fenntartása egyre nehezebbé vált. Dacia tartományt (hozzávetőlegesen a mai Romániát) a 260-as években a barbárok lerohanták, utóbb hivatalosan is le kellett mondani róla. A határövezet délebbre tolódott, a Dunához. Ettől nyugatra a Duna felső folyása és a Rajna felső folyása között (Strasbourg-tól keletre) jól megerősített határövezet védelmezte azt a stratégiai fontosságú beékelődést, amelynek észak felől nem volt természetes védelme. A 3. század derekának válságai közben Daciához hasonlóan ez a térség is nyomás alá került, 260 körül a jócskán meggyöngyült helyőrségek kénytelenek voltak visszavonulni, a földeket pedig elfoglalták a barbár alamannok. Bár megpróbálták kiűzni őket, az alamannok fönntartották uralmukat, és virágzó gazdaságot teremtettek. Ammianus szerint az a római sereg, amely 357-ben hadjáratra indult a térségbe, „állatokban és terményekben gazdag villákat” látott. Magán a birodalmon belül ezzel szemben egyes területeken hanyatlásról és pusztulásról hallunk. A Balkánon ritkulnak a települések, Campaniában nagy területeken fölhangynak korábban megművelt földek művelésével, a kormányzat ismételten – és általában hiába – próbál újoncokat sorozni, a földbirtokosokat és a városi hatóságokat pedig arra kényszeríteni, hogy tegyenek eleget adófizetési és egyéb közösségi kötelességeiknek, miközben egyre több a panasza az adóterhekre és az adózsarolásra. Hogy mindez mennyire jellemző az általános hanyatlásra, azt nem tudjuk, hiszen az értékeléshez szükséges statisztikai összeírások nem maradtak fenn, de az teljesen világos, hogy örökös küzdelem folyt a hadsereg erejének fenntartásáért, és hogy az egymást követő kormányzatokat egyre többet foglalkoztatta az emberhiány.

A korai császárok alatt a hadseregek határvédelmi alakulatok voltak, amelyek a határ vonal mentén, erődök bonyolult hálózatában állomásoztak. A fegyverben álló emberek nagy száma ellenére (számuk a 3. század végére valószínűleg meghaladta a 400 ezret) a szükséglet messze felülmúlta az utánpótlást, hiszen a határok mérhetetlenül kiterjedtek – hosszuk csak Európában meghaladta a 2400 kilométert –, így aztán ennek megfelelően minden szektorban kicsiny létszámú határőrsztagok állomásoztak. Mindaddig, amíg Róma ellenségei megosztottak voltak, ez a statikus védelmi vonal megfelelőnek bizonyult, de a nagyobb szövetségekkel szemben, amelyek a 3. századi és későbbi barbár háborúk jellemző vonásává váltak, a régi rendszer összeomlott. A tartalékok nem bizonyultak elegendőnek azoknak a pontoknak a megerősítéséhez, ahol a konfliktus kitört, más határ menti állomásokról kellett oda csapatokat átdobni, ami a védelem más szektorainak összeomlására vezetett, míg a helyszínen levő csapatok túlságosan széjjel voltak

szórva ahhoz, hogy ellen tudjanak állni az összpontosított támadásoknak. A helyzet új stratégiát követelt, ezért a 4. század elején a hadsereget megreformálták. A frontvonalbeli csapatok jelentősége csökkent, feladatuk csak az lett, hogy jelentsék az ellenség mozdulatait, és késleltessék a behatolását. A legjobb ezredeket visszavonták a provinciákba, és mozgékony harctéri hadseregekbe csoportosították őket, amelyeket sietve be lehetett vetni a gyorsan mozgó barbár támadók ellen. A védelem ezzel rugalmassá és gazdaságosabbá vált, de a rendszer még mindig összeomolhatott, s mint látni fogjuk, össze is omlott, amikor nagy területeken került sor támadásokra. Ezenkívül még mindig óriási volt a létszámgény, melynek közvetlen következményeképpen a megreformált hadsereg egyre fokozódó mértékben szorult rá barbár katonák alkalmazására.

Ez tulajdonképpen nem volt teljesen új politika. A korai császárkorban a kisegítő alakulatokat általában a római világ periferiáinak bennszülött törzseiből toborozták, s katonáik eleinte saját főnökeik parancsnoksága alatt is szolgálhattak, csak később kerültek elővigyázatosságból római tisztek irányítása alá. A zaklatott 3. században számuk egyre nőtt, mivel a császárok kénytelenek voltak barbárokat toborozni, méghozzá ugyanazokból a törzsekből, amelyek határaikat fenyegették. A 4. századra a hadsereg nagyobbik része már barbár katonákból állt. A hadseregjegyzékek frank, alamann, gót, vandál, herul, kvád, markomann és alán egységeket sorolnak fel, ezek és a hasonló törzsek adták a reguláris ezredek gerincét. Ekkorra már megszokottabbá váltak a barbár parancsnokok is. Köztük lehetett Erocus, „az alamannok királya”, aki Constantius kíséretében 306-ban Yorkban járt; vagy Fraomer, a Mainz melletti alamannok egyik ágának királya, aki 372-ben az alamann csapatok római tisztjeként jelenik meg Britanniában. Nem kellett többé alacsonyabb beosztásokkal beérniük: a 4. században a barbár származású katonák már a legmagasabb rangokra emelkedtek, és a késői császárság jellegzetes vonása lett, hogy a kormányban olyan tábornokok váltak uralkodóvá, mint Arbogastes vagy Bauto (mindketten frank származásúak voltak), vagy Stilicho (aki félig vandál volt).

Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan két további változás állt be a rómaiaknak a barbár törzsekkel való kapcsolatában. A határ menti elhagyatott területeket újra betelepítették, mégpedig barbár hadifoglyokkal, akik megművelték a földeket, és friss újonctoborzási forrásként szolgáltak; s ami még fontosabb: egyes törzseknek megengedték, hogy saját uralkodóik alatt, magán a birodalmon belül telepedjenek le, ha viszonzásul szerződéses kötelezettséget vállaltak a katonai szolgálatra. Lehetséges, hogy amikor így szakítottak a hagyományokkal, azt hitték, ez nem több, mint időleges, de célszerű eljárás: amikor Julianus beengedte a frankokat Belgiumba, leköttették a belső feszültségek, és a perzsa háború fenyegetése; s amikor Magnus Maximus a 380-as évek elején

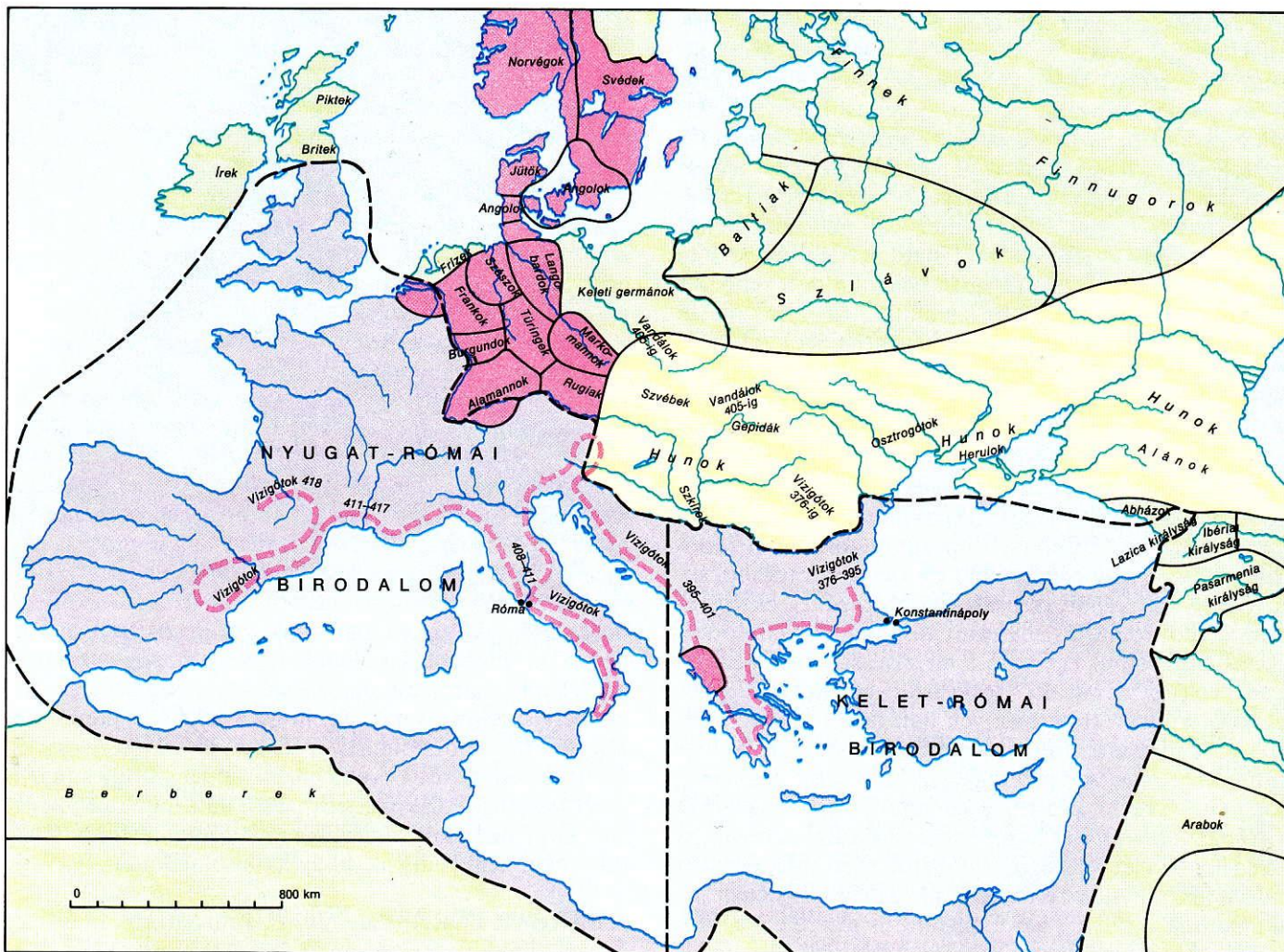
a jelek szerint hasonló megegyezést kötött az észak-britanniai törzsekkel, ez közvetlenül megelőzte Gallia elleni invázióját és a császári trón bitorló megragadását. Minden egyes esetben az lett a dolog eredménye, hogy a határokon belül ütközőállamok jöttek létre, amelyekre részben áthárult a birodalom védelmének kötelessége.

Nem tudjuk, hogy az efféle politika mennyire keltett ellenérzést. Mivel egyesek leutánozták a barbárok ruházatát és modorát, a római történétírók, talán éppen ezért, kicsúfolták őket, mindenesetre jelei mutatkoznak némi etnikus feszültségeknek. Ezek a jelek, jelentőségteljes módon, a 4. század végének katonai vereségei után a legtisztábbak: a vizigótoktól 378-ban elszenvedett katasztrofális vereség után Konstantinápolyban elővigyázatosságból lemészárolták a hadseregben szolgáló gótokat. Thesszalonikében 390-ben lázadás tört ki, ez a helyőrség gót parancsnokának meggyilkolására és hivatalos megtorlásra vezetett, amelynek során a jelentések szerint ezreket öltek meg. 408-ban az Itália elleni vizigót inváziók okozta válság során az Észak-Itáliában állomásozó barbár katonák családait mészárolták le. Ezek azonban heves, erőszakos reakciók voltak; a rómaiak tipikus magatartása alighanem az lehetett, hogy morogva beletörődtek a barbárok alkalmazásának szükségességébe, de személy szerint igyekeztek, hogy a lehető legkevesebb közül legyen hozzájuk. Ez a fokozódó érintkezés azzal az előre nem látott következménnyel járt, hogy amikor a betörő barbárok végül áttörték a határokat, céljuk az lett, hogy maguk is részesüljenek a római civilizáció áldásaiban, nem pedig az, hogy lerombolják azt.

A BARBÁR TÖRZSEK / A birodalmi határokon túl élő barbár törzsek azonosítása közismerten igen nehéz, és a nehézség a törzsek lakóhelyének a határtól való távolságával arányosan fokozódik. A messziről jött utazók, mint tudjuk, nagyokat mondanak. Az olyan klasszikus szerzőknél, mint Hérodotosz, olyasmiket olvashatunk, hogy az északi tengerekben griffmadarak laknak, vagy olyan törzsekről hallunk, amelyek elnevezése és jellemvonásai akkor már majd ezeréves költészetből és irodalomból származnak.

Némely bizonyítékok arra utalnak, hogy az időszámításunkat megelőző és követő századokban barbárok vándoroltak Észak- és Közép-Európából dél felé, a német vidékekről és Lengyelországból Oroszország déli részére. A germán néphagyomány a birodalomba betörő törzsek majd mindegyikének eredetét végső soron Skandináviába és a Balti-tenger térségébe helyezi. A 4. századi törzsneveket gyakran megkísérelték kapcsolatba hozni az i. sz. 1. században vagy még korábban főljegyzett nevekkal. Amikor a régészetet a kutatás szolgálatába állították, azokat a területeket, amelyeken hasonló díszítési stílusú kerámiát vagy fémmunkákat találtak, meghatározott törzsek felségterületeként próbálták azonosítani. Ez a törekvés azonban valószínűleg elhibázott. Túlságosan keveset tudunk a forrásaink által az egyes törzsi

3 / A római világ a barbár népvándorlások előestéjén. A vizigótok már átvonultak a Balkán-félszigeten, a többi törzs határ menti földeket foglalt el.

csoportok meghatározására alkalmazott kritériumokról: a népvándorlás eseményei során a politika fontosabb volt, mint a kultúra, s azokban az esetekben, amikor valamennyit tudunk a politikáról, a törzsek nem állandó egységeket, hanem törzsszövetségeket jelentettek, amelyek szükség esetén készek voltak felbomlani és új csoportosulásokká átszerveződni. Ezeknek a mindennél fontosabb törzsszövetségeknek nincs nyoma a régészeti leletekben: itt a települési lelőhelyek folyamatosan lakott voltán van a hangsúly, meg a földművelés és a kézműves-ség ősi gyakorlatán egy-egy szorosan meghatározott vidéken, amelyeket ritkán lehet kézenfekvően összekapcsolni az általunk ismert törzsnevekkel.

Két változást azonban, amelyeknek hatásuk lehetett a korai vándorlásokra, nyomon tudunk követni. Körülbelül i. e. 100-tól fogva az Északi-tenger déli peremén húzódó lápos földek egyre fokozódó ütemben betelepültek. Ugyanebben az időszakban, beljebb a szárazföldön,

a hamvasztásos temetők nagyobb mérete és a nagy falvak kialakulása a lakosság növekedését mutatja. Ez arra utal, hogy amikor a római határok elleni barbár nyomás a 2. és a 3. század folyamán növekedett, a terjeszkedés már szükségszerű volt.

A 4. századtól kezdve a barbár Nyugat-Európa politikai szervezetének főbb körvonalai meglehetősen világosak. A dán félszigeten és a hozzá csatlakozó északnémet területeken volt a jütök, az angolok, a sászok és a frízek földje; ettől keletre, az Elba völgyében a langobardok. Ezek között a törzsek között és a Birodalom között két nagy törzsszövetség helyezkedett el, mindkettőt a 3. század hozta létre. A Rajna alsó folyásánál a frankok már régóta veszélyeztették Galliát, míg a 4. század derekán a római parancsnokok, nem szívesen ugyan, de megengedték nekik, hogy Belgium egyes részein letelepedjenek, szerződéses kapcsolatra lépve velük. Délebbre az alamannok, akiknek már a nevük is (szó szerint: minden nép) érzékelteti a törzsszövetséget, 259–260-ban áttörték a Rajna felső folyása mentén a határt, és immár szilárdan kezükben tartották a Rajna és a Duna közötti termékeny területet.

A Duna mentén a 4. századi római helyőrségek a góttal kerültek szembe. A gót hagyományok Svédország déli részébe (Gotlandba) helyezik őshazájukat, ahonnan vándorlásaik az i. sz. 2. század elején Lengyelországba vitték őket, majd a 2. és 3. század során a Fekete-tenger felé nyomultak. Ott két csoportra szakadtak: az osztrogótok a Dnyeszter és a Dnyeper közötti földeket foglalták el, a vizigótok pedig Dacia tartományt szállták meg, miután azt a rómaiak 270 körül kiűritették. A gepidák, akik Lengyelországban és ha a legendának hinni lehet, korábban Svédországban is szomszédaiak voltak, ekkor Magyarország keleti részére telepedtek, ahol földjeik azoknak a régen megtelepedett déli germán törzseknek, főleg a kvádoknak és a markomannoknak a földjeivel voltak határosak, akik még mindig azon a területen éltek, ahol Tacitus az i. sz. 1. század végén leírta őket.

A határtól távolabb eső letelepülésekről kevésbé megbízhatóak az információink. A vandálok, akik állítólag Jütlandból jöttek, Tacitus korára behatoltak az Odera medencéjének a végébe. Egyik csoportjuk, a Siling-vandálok Sziléziában maradtak, a másik, amelyet Asding-vandáloknak neveztek, a 3. században dél felé nyomult, a Birodalom dunai határára. Egy szintén a Baltikumból származó törzs, a burgundok, hasonló útvonalat követtek, és a 4. századra letelepedtek az alamannok mellett a Weser torkolatánál.

Bármilyen zűrzavarosak is a részletek, a germán népek általános elhelyezkedését ismerjük. Ugyanannak a nyelvnek különféle változatait beszélték, és gyakran együtt is működtek egymással, de ezeknek a törzsi konglomerátumoknak az egységét nem szabad túlhangsúlyozni: ugyanannak a népnek különféle ágai olykor viszálykodtak egymással, és a törzs egyes tagjai (sőt, törzsi alakulatok is) időnként harcoltak egymással szemben álló hadseregekben. A törzsszövetséget több főnök is vezethette, akiknek a hatalma saját, gyakran átmeneti presztízstől függött. Vezérségük esetleg csak meghatározott időszakra szólt, sőt, egyeseket egyenesen a törzsi gyűlések választottak meg hadvezérnek, egy meghatározott válság leküzdésére. Az elismert királyi vérből származó, a rómaiak által „királynak” nevezett férfiak teljesen ködös, árnyékszerű alakok. A jelek szerint valamiféle vallásos funkciójuk volt, némelyiküknek talán a törvények értelmezése is a kötelességei közé tartozott – a vizigótok legfőbb főnökét a rómaiak *iudex*nek, bírónak emlegették. Tacitus idejében egy-egy király is lehetett hadvezér, de általában csak választás útján, utódját pedig a királyi vérből származó összes alkalmas jelöltek közül választották ki. Jól bizonyított tény, hogy a törzsi területeket gyakran felosztották a király két vagy több utóda között, sőt, ez a szokás a frank királyságban az egész korai középkorban fennmaradt. Az, hogy nem volt sem egyetlen legfőbb uralkodójuk, sem központi szervezetük, jóval egyszerűbbé tette a római helyőrségek feladatát, a barbár hordák visszatartását.

A NYUGATI BIRODALOM HANYATLÁSA / Az egyes csoportoknak vagy egész népeknek a korban leírt mozgékonyasága világossá teszi, hogy a 4. század végi és 5. századi nagy népvándorlások pusztán a határokon túli mozgások hosszú folyamatának a folytatásai voltak. A döntő tényezőt, amely a Birodalomra nehezedő barbár nyomás jellegét rosszul feltartóztatott rajtaütések-ből tömeges bevándorlássá változtatta, a hunok előnyomulása jelentette, amely lerombolta a virágzó gót királyságokat.

A hunokról adott római leírások a minden nomádra alkalmazható közhelyektől a mitologikus túlzásokig terjednek. Nevezték őket az Apokalipszis Lovasainak, Magógnak, az ördög ivadékainak, akik varázslattal győzik le ellenségeiket; prózáiban, de semmivel sem pontosabban azonosították őket a távoli észak rég letűnt törzseivel, valamint a szkítákkal, a kimmerekkel, a massagétákkal, és azt állították róluk, hogy nem esznek főtt ételt, vért isznak, lovukon élnek és alszanak, és olyan csúfak, hogy az ember kétlábú vadállatoknak vélné őket. „A római hadsereg a puszta látásuktól is rémületbe esik”, írta Szent Jeromos. Eredetükről keveset tudunk. Faji szempontból a római megfigyelők szemében olyan jellemző vonásokat mutattak, amelyeket mi ma mongol jellegűnek neveznénk, olyasmiket, mint a lapos orr, a kicsi szem, a lapos profil és az arcszörzet hiánya. Sírjaik azonban kevert népeiségre mutatnak, amelyben van némi, de talán csak csekély mongol beütés. Beszélt nyelvük csak személynevekben maradt fenn, és értelmezése vitatott: nyomára bukkantak benne egyes iráni vagy germán elemeknek, de a nevek többsége a török nyelv valamiféle formájára utal. Korábbi történelmükről, míg el nem értek a római világ peremére a 370-es években, nagyon keveset tudunk.

Az i. e. 1. században Közép-Ázsiából Kelet-Ázsia felé haladó, keleti irányú népmozgások végén Mongóliában kialakult egy törzsszövetség. Szomszédai, a kínaiak, akik gyakran kerültek velük összeütközésbe, hsiungnu-nak nevezték őket. Sokan azt állítják, azonosak voltak a hunokkal, és a felettük aratott 4. századi kínai győzelmekkel indokolják az életben maradt hunok nyugati irányú vándorlását. Ez az elmélet sok szempontból kifogásolható, de némileg alátámasztja bizonyos, átlagosan 45 cm magas, öntött bronz főzőedények szétszórt eloszlása – ezeket nevezzük hun üstöknek. Európában ezeknek a barbár üstöknek a használata a Fekete-tenger partjairól terjedt át Magyarországra, onnan pedig nyugat felé. Legtöbbjük minden összefüggés nélküli, véletlen lelet, néhány példányuk a dunai határ menti, 5. századi római lelőhelyekről való, ezek föltehetőleg a római hadsereg hun segédcapatainak tulajdoníthatók. Eltekintve egészen jellegzetes, egzotikus külsejüktől, azok, amelyeknek a fémtartalmát vegyelemeztek, rendkívül magas réztartalmat mutattak, ami Európában semmi máshoz nem hasonlatos, primitív technológia. Az általános felfogás szerint mind hun kézműves munkák, már-

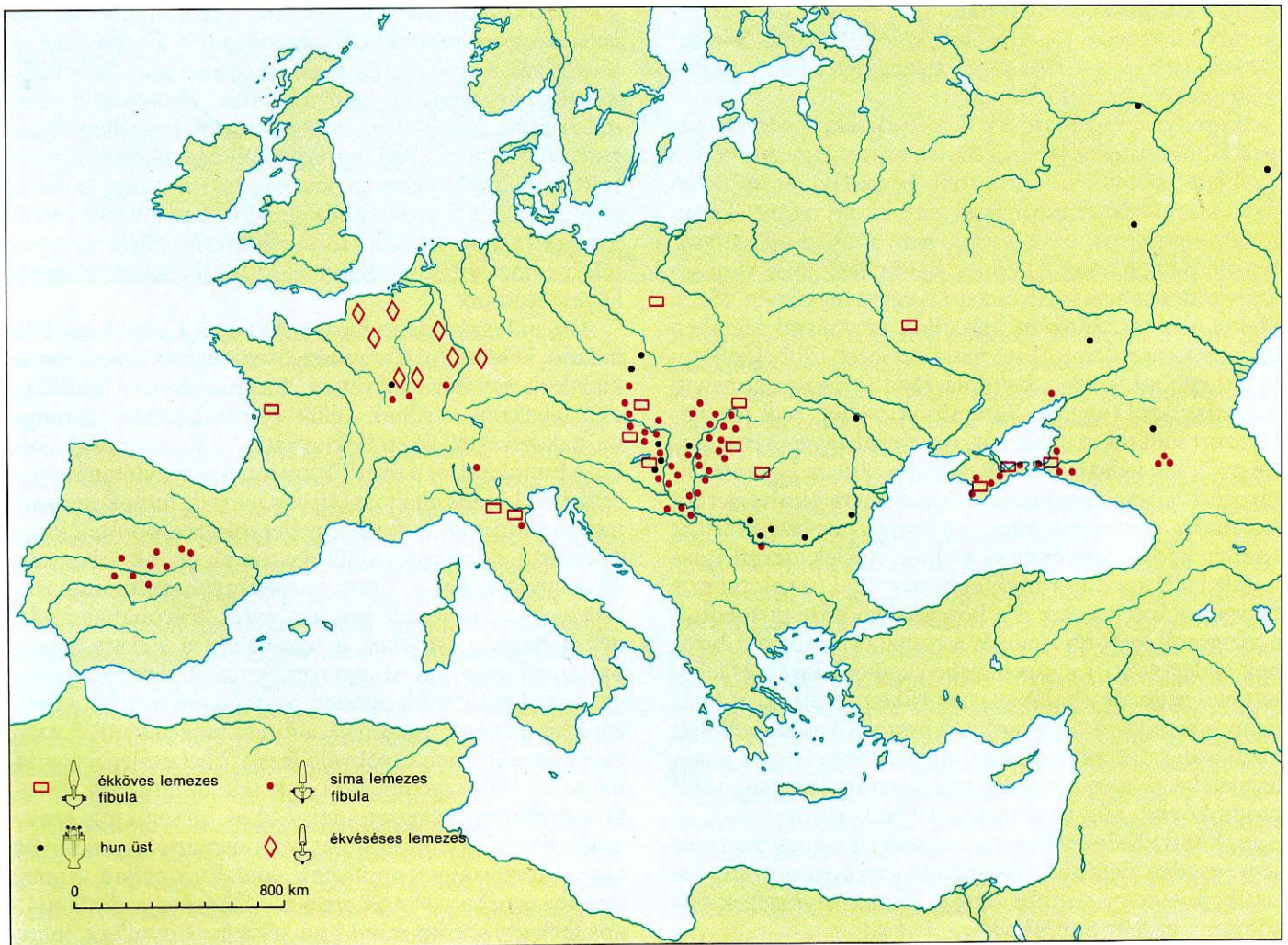
4 / Hun üst. Jellegzetes példája a 4. vagy 5. századi öntött hun üstöknek, a Tolna megyei Hőgyészen találták. (Magyar Nemzeti Múzeum)

pedig a hasonló edények ázsiai lelőhelyeit kelet felé az Altaj-hegységen át vissza lehet vezetni egészen a Kína északi határára, a hsiung-nu törzsszövetség területén talált prototípusokhoz.

370 körül a hunok lerohanták az alánokat, a Don térségének egy másik nomád csoportját, aztán együtt zúdultak rá az osztrogót királyságra, amely, talán a leigázott alánok lázadásától meggyengülve, összeomlott. Szomszédaik, a vizigótok megpróbálták a hunokat a Dnyeszter folyónál megállítani, de a hunok átkarolták őket, ezért délnyugat felé visszavonultak. Egy újabb vereségük után (a gótokat állítólag csak az mentette meg, hogy a hunok lassúak voltak, mert lehúzta őket a zsákmány súlya) a vizigótok ezrével menekültek a Dunához.

Ammianus Marcellinus, egy korabeli római történetíró, igen elevenen írja le a jelenetet. A dunai határt őrző csapatok parancsnokai nem sok figyelmet szenteltek a messzi északról érkezett híreknek, mert az efféle híreszte-

5 / A barbárok útja: a hun üstök (O. Maenchen-Helfer után kiigazítva) és a dél-országi lemezes fibulák (E. T. Leeds és H. Kühn után kiigazítva) európai eloszlása.

7 / Elefántcsont diptichon (egy konzul fogadalmi ajándéka hivatali éveinek megörökítésére), amely, úgy vélik, Stilicho barbár tábornokot és családját ábrázolja. Itáliai munka, 395 körül.

ügyes hadvezetés és a barbárok közötti széthúzás megmentette a rómaiakat. Valens utóda, Theodosius tábornok 382-ben megegyezést kötött a vizigótokkal, és megengedte nekik, hogy a Dunától délre letelepedjenek az eredetileg is nekik szánt területeken, de most már saját törzsi szervezetükben és saját uralkodóik alatt, hogy, amint egy kortárs látta, „áttörhetetlen védelmül szolgáljanak a hunok támadásai ellen”.

Míg keleten újra helyreállt valamiféle rend, nyugaton újabb zavarok kezdődtek. A britanniai hadsereg parancsnoka, Magnus Maximus 383 elején átvitte csapatait Galliába, és szembeszállt Gratianus császárral. A császár, aki éppen hadjáratot készült indítani az alamannok ellen, Galliába vezette csapatait, hogy Párizs közelében megütközzön Maximusszal, de még mielőtt sor került volna a csatára, csapatainak nagy része cserbenhagyta, és a visszavonulás során magát Gratianust is megölték. Maximus ekkor a rajnai határ közepén, Trier erődvárosában állította fel kormányzatát. Puccsának talán az a szándék volt a kiváltó oka, hogy erős katonai rendszert állítson Gratianus uralmának helyébe, és nem is vesztegette az időt: leverte a frankokat, és ráncba szedte Galliát és Hispaniát. Nem habozott barbárokat is bevetni, amikor ez előnnyel kecsegtetett. Még 383-ban felbízta az egyik germán törzset, a juthungokat, hogy keljenek át

a határon és dűlják fel Raetiát (a mai Bajorországot és Tirolt), hogy így zaklassa Gratianus öccsének és utódának, az ifjú Valentinianus császárnak a tanácsadóit.

Ami ezután következett, az már az idők jelét mutatja: Valentinianus tábornokának, a frank Bautónak a Magyarországon már megtelepedett hunokat és alánokat kellett behívnia a juthungok ellen. Ezek a barbár szövetségesek szétzúzták ugyan a juthungokat, de továbbblovoltak nyugatnak, Gallia felé. Bautónak, mint annyi más parancsnoknak, aki később zsoldosokat alkalmazott, nemcsak azért kellett fizetnie, hogy előrenyomuljanak, hanem azért is, hogy visszavonuljanak. Maximus végső megdöntése hasonlóképpen idegen csapatokon múltott. Trier és a Milanóban székelő császári kormány egy időre békét kötött, ám kölcsönösen gyanakodtak egymásra, végül aztán 387-ben Maximus átkelt az Alpokon, és letaszította trónjáról Valentinianust. Ez az akció lépéskényszerbe hozta Theodosiust, a kelet császárat, akinek a vizigótok betelepülése óta újabb és újabb bajokkal kellett foglalkoznia mind északon, mind a perzsa határon. Most aztán összegyűjtött egy szinte teljes egészében barbárokból – gótokból, hunokból és alánokból – álló hadsereget.

Szándékát hamarosan meg is valósította: Maximust megölték, és Valentinianust visszaültették a császári trónra. De Theodosius seregének szökevényei, főleg a vizigótok, Macedóniában egyre nagyobb számban alakítottak rablóbandákat, és friss barbár hordák is csatlakoztak hozzájuk a Duna túlsó partjáról. 392 tavaszának vége felé Konstantinápoly püspöke ezt írta: „A barbárok elhagyták saját területüket, és gyakorta lerohanták a mi földjeink nagy részeit, felgyűjtották a vidéket és elfoglalták a városokat, de ahelyett, hogy visszavonulnának otthonukba, mint a részeg tivornyázók csak gúnyt űznek belőlünk.”

Theodosius hadjárata nem hozott döntő eredményt, és az év végére nyugaton újabb trónbitorlóval kellett szembeszállnia, mert Valentinianus meghalt (egyesek szerint önkezeléssel vetett véget életének), és egykori tábornoka, a frank Arbogastes egy viszonylag ártalmatlan retorikatanárt, Eugeniuszt kiáltotta ki császárnak. A Nyugat ellen induló második keleti hadsereg, az elsőhöz hasonlóan, megint főleg barbárokból, alánokból, hunokból, sőt arabokból állt, és (egy bevallottan elfogult forrás szerint) több mint 20 000 vizigót is részt vett benne.

394 végére a trónbitorlót elfogták és kivégezték, követőit szétszórták, és Theodosius lett mind a Kelet, mind a Nyugat császára, de a nyugalom rövid életű volt, mert 395 januárjában Theodosius meghalt. Birodalmát felosztotta két kiskorú fia, Arcadius és Honorius között, gyámságukat pedig unokahúga férjére, a vandál Stilichóra ruházta. Ténylegesen Stilicho régensségét csak a birodalom nyugati felében ismerte el a fiatalabbik testvér, Honorius, és a birodalom ebből következő széthúzása tönkretette a Nyugatot.

8 / Honorius, Nagy Theodosius kisebbik fia, és a Birodalom nyugati felében utóda (395–423).

9 / III. Constantinus, az egykori britanniai közkatona, aki 407-ben hadsereget vezetett Galliába, és ott Honorius kormányával vetélkedve négy éven át ingatag birodalmat tartott fenn.

ALARIK ÉS RÓMA KIRABLÁSA / A néhai Theodosius hadseregének legnagyobb része még mindig Észak-Itáliában állomásozott, de a vizigót csapatok, királyuk, Alarik vezetésével visszatértek Keletre, és Thessaliát dúlták. A Thessalia ellen indított római hadjárat sikertelen maradt, mert Stilichónak nem sikerült elcsípnie Alarikot, hadjáratát végén pedig kénytelen volt csapatainak túlnyomó részét visszaküldeni Konstantinápolyba, Arcadius tanácsadóihoz, akiknek hun betörésekkel kellett szembenéznük, és akiknek gyanúsak voltak Stilicho ambíciói. A vizigótok közben dél felé vonultak, és a Peloponnészoszt kezdték dúlni. 397-ben Stilicho megint ellenük nyomult, és Olümpia közelében bekerítette Alarik erőit, de Alariknak valahogyan (ellenséges bírálói szerint Stilicho tunyasága miatt) sikerült Epirusba menekülnie. A keleti kormányzat úgy döntött, hogy Stilicho tevékenységét agressziónak tekinti, mivel a Peloponnészosz nyilvánvalóan a Birodalom keleti feléhez tartozott. Stilichót a kelet közellenségévé nyilvánították, aztán, feltehetőleg, hogy megakadályozzák a Stilichóval kötendő esetleges szövetségét, kinevezték Alarikot a Balkán északnyugati része bizánci parancsnokának. Bármily hasznosnak tűnhetett ez a csel annak idején Konstantinápolyban (reakciója hamar be is állt, újabb gót csapatokat mészároltak le a fővárosban), a Nyugat számára katasztrofálisnak bizonyult. A vizigótok most már törvényesen megvetették a lábukat Itália határainak közelében, és ugyanúgy szabadon azt csinálták, amit csak akartak, mint azelőtt.

Alarik 401 őszen hirtelen támadást indított Észak-Itália ellen. Torinótól délre csatát vívott, ami nem hozott döntést, majd kiegyezett Stilichóval, és visszavonult Epirusba. Stilicho, erőforrások hiányában, kompromisszumos politikát folytatott. A kormánynak krónikusan kevés volt a katonája, ezért Stilicho ekkor kénytelen volt Raetiából, a Rajnától és Britanniából ezredeket visszahozni Itália védelmére. Amikor 405-ben egy másik gót király is megpróbálta Alarik példáját követni, és átkelt az Alpokon (hála a hun segédc csapatoknak, sikertelenül), legyőzött seregét azonnal beolvasztották a győztesek soraiba.

Új területekre és friss újoncokra volt szükség, ezért Stilicho arra az elhatározásra jutott, hogy a probléma megoldására a Keleti Birodalom egyes dunai provinciáit saját Nyugati Birodalmához csatolja. A hadjárat feltételeiben már meg is állapodott Alarikkal, de az előkészületeket meghiúsították 406–407 telének eseményei, amikor a rajnai határ a vandálok, a szvébek és a hunok volt szövetségesei, az alánok támadásai alatt összeomlott. A válságos helyzetet tovább rontották az egyéb fejlemények: a britanniai hadseregek, amelyeket az inváziók elváltak Itáliától, máris fellázadtak, és sorra választották saját császáraikat. Ketten csak néhány hónapig maradtak trónon, de a harmadik, Constantinus 407 legelső napjaiban átvitte hadseregét Galliába, a dél-franciaországi Arles-ban felállította udvarát, majd a következő évben beolvasztotta új, galliai birodalmába a hispaniai provinciákat is. Ekkor jött a végső csapás: Alarik Itália határára vonult, és ott várta, hogy Stilicho csatlakozzék hozzá, a régen megbeszélt balkáni hadjáratához. A nyugati kormányzat nem volt abban a helyzetben, hogy betarthatta volna a megállapodást (de arra sincs semmiféle bizonyíték, hogy Alarik ezt ténylegesen el is várta volna), Alarik pedig a szerződészegés ürügyén hatalmas kárpótlást követelt az Epirusból való meddő felvonulásért. A pénzt az itáliai arisztokrácia erős tiltakozása ellenére valahogyan összeszedték, de az incidens fokozta a rómaiak ellenségességét mind a barbárokkal, mint Stilicho külpolitikájával szemben. A Constantinus ellen gyülekező hadseregben kitört lázadás esélyt adott Stilicho vetélytársainak: 408 augusztusában Honorius beleegyezett a meggyilkoltatásába, támogatói között pedig nagy tisztogatást hajtottak végre.

A barbárellenes hangulatban az új rezsim visszautasította Alarik közeledését, aminek Itália második inváziója lett az eredménye: a vizigótok 408–409 telén magát Rómát is blokád alá vették, és az ostromot csak nagy hadizsákmány kifizetése után hagyták abba. Honorius udvara biztonságban meghúzódott Ravenna erődvárosában, amely addigra a kormányzat kedvenc menedékhelye lett, s bár képtelen volt beavatkozni (sőt, egy időre kénytelen volt elismerni a bitorló Constantinus Galliára

támasztott igényét is), még mindig nem volt hajlandó megegyezni Alarikkal. Alarik célja a jelek szerint egyszerűen az volt, hogy lássák el a presztízse fenntartásához szükséges pénzzel és népe ellátására gabonaszállítmányokkal, de a tárgyalások egészen 410 derekáig húzódtak, aztán végleg megszakadtak. Ekkor Alarik kirabolta Rómát, és abban a reményben, hogy átkelhet Afrika gabonatermő földjeire, Dél-Itáliába vonult, ahol azonban az év végén meghalt. A ravennai kormányzat ezzel hozzájutott az olyannyira szükséges lélegzetvételhez, és figyelmét az Alpoktól északra jelentkező problémák felé fordíthatta. Róma elestének ekkor már nem volt különösebb katonai jelentősége, hiszen a kormány biztonságban volt Ravennában. Mérhetetlen nagy csorbát ütött azonban a kormányzat tekintélyén, a Szent Péter városán esett erőszak miatti megdöbbenés pedig, ami Szent Ágostont aztán az *Isten városának* megírására ihlette, számtalan prédikációhoz nyújtott anyagot.

A BIRODALOM FELBOMLÁSA / Előző évben, 409–410 fordulóján a vandálok, szvébek és alánok, akik már két éve dúlták Galliát, áttörtek a Pireneusokban Constantinus helyőrségein, és elkezdtek Hispaniát pusztítani. Ezzel a fenyegetéssel szembekerülve Constantinus új birodalma felbomlott: hispaniai tábornoka saját pártfogoltját kiáltotta ki császárnak, megegyezett a barbárokkal, és 411-ben saját csapataiból és vandálokból álló egyesített hadsereget vezetett Constantinus ellen. Constantinus a frankokhoz és az alamannokhoz fordult segítségért, de a hispaniai erők blokád alá vették saját fővárosában, Arles-ban, miközben Ravenna is elindította a 408 óta halogatott expedíciót Constantinus ellen. A zürzaváros hadjárat során a császári seregek egymás után levertek az egymás ellen induló hispaniai és Rajna-vidéki hadakat, majd átvették Arles ostromát. Constantinust hamarosan elfogták és kivégezték, de magának a Rajna-vidéknek a pacifikálását egy váratlan forrásból érkező segítség tette lehetővé: Athaulf, Alarik öccse és utóda kivezette a vizigótokat Itáliából, és leverte a lázadást.

A tíz évig folyó harcok végén tehát a Nyugati Birodalom mintha visszanyerte volna egyensúlyát. De 412-ben egészen más volt a helyzet, mint 401-ben. Britannia tartomány függetlenné vált, és a császári kormányzatot nem is érdekelte különösebben, hogy visszaszerezze fölötté az ellenőrzést; Északnyugat-Franciaországban már-már járványosnak tűntek az állandó lázadások; Észak-Hispania a szvébek, alánok és vandálok kezére került; Gallia középső és déli részén pedig a vizigótok biztosították a hatalmi egyensúlyt. Athaulf ugyan időről időre a Birodalom védelmezőjének nyilvánította magát, de most már szilárdan megvetette a lábát Gallia déli részén, és hamarosan konfliktusba került Honoriuszal. Az ostromzár és egy éhínség Hispaniába szorította a vizigótokat, ahol Athaulfot 415-ben meggyilkolták. Utódai nem voltak ugyan képesek végrehajtani az átkelést Afrika gazdag gabonatermő földjeire, de olyan sikeresen

kiűzték az alánokat és a vandálokat Hispania középső vidékéről, hogy a császári kormány egyre jobban félt növekvő hatalmuktól. 417-ben meghívták őket, hogy térjenek vissza Galliába, és 418 elején formálisan rájuk ruházták Aquitania tartományt, mint szövetséges királyságot. Toulouse székhellyel. A szövetség mellett sok minden szólt: a rómaiaknak némi stabilitást és katonai segítséget ígért, a vizigótoknak pedig az Alarik és Athaulf alatti, több mint húszéves vándorlás után helyet adott a letelepedésre. De az aquitaniai megegyezés csakúgy, mint a Britanniáról való lemondás, a gyakorlatban a régi birodalom összeomlásának elismerését jelentette.

Galliát több mint tíz éven át dúlták és fosztogatták. „Az Alpok és a Pireneusok között minden földet elpusztítottak” – írta 409-ben Szent Jeromos, bár ő a távoli Betlehemben tartózkodott, és minden bizonnyal túlzott. Namatianus 417-es szemtanúi beszámolója Itáliáról többet árul el: Róma középületeit, mint azt a feliratokból tudjuk, már helyreállították Alarik dúlása után; vidéken az újjáépítés nyilvánvalóan lassan ment, mert még mindig nehéz volt az utazás, a hidakat tönkretették, a fogadók romokban álltak. Az inváziók tehát pusztítóak voltak, maga a barbár betelepülés azonban, meglepő módon, kevésbé. A bevándorlók lelkesen folytatták a helyi földművelés hagyományait, és gyakran láthatólag kínos gonddal keresték meg a birtokhatárokat és tartották tiszteletben a tulajdonjogot. A feljegyzésekben megjelennek birtokuktól megfosztott földbirtokosok, akik visszavonultan vagy száműzetésben, nagy szegénységben élnek, de maguk a barbárok betelepülésüket embeik beszállásolásának tekintették, ami csak a birtok egy részére (egyharmadára, néha kétharmadára) terjedt ki, míg a tulajdonos a többit megtarthatta. Az ilyen barbár telepest *hospes*nek, vendégnek nevezték, nem is túl ironikusan, mert ha házigazdájához való viszonya talán nem is volt ideális, mindenképpen jobb volt, mintha a birtokost teljesen kitúrta volna a birtokából, amire viszonylag ritkán találunk példát.

Az ilyen száműzöttek egyikének egy hosszú önéletrajzi költemény állít emléket. Az aquitaniai Paulinus, egy rendkívül befolyásos császári tanácsos unokája, aki rövid időre maga is belekeveredett a birodalmi politikába, téves helyzetmegítélés és rablás összejátszása folytán elvesztette a birtokait, és Marseille-be menekült. Ott szegényen élt, amikor nagy öröme, égi mannaként nagy pénzösszeget kapott egy góttól, aki meg akart vásárolni egy olyan földet, ami valaha Paulinusé volt, és vette magának a fáradságot, hogy megkeresse a volt tulajdonost. Esete nem volt egyedülálló, mert a barbároknak új királyságaik igazgatására hozott törvényei nagy gondot fordítanak a rómaiak birtokosi és személyi jogaira, valamint saját kötelezettségeikre.

Egyes földesurak még a vizigót királyság szívében is megtarthatták birtokaikat. Leontius aquitaniai nemesúr Bordeaux-tól északra még mindig nagy udvarházában élt, amely a folyó torkolatára nézett, és raktárházak vet-

ték körül, portikuszokkal, freskókkal és a civilizált élet más szükséges kellékeivel. A felső osztályok élete azonban eddigre már jócskán megváltozott, más lett, mint 4. századi elődeiké volt, mert Leontius házáat falak és tornyok védték. Sidonius, Clermont-Ferrand püspöke emlegeti egyik barátjának hasonló közép-galliai „hegyi erődjeit”, és amikor Dardanus prefektus visszavonult a hivatali élettől, a Tengeri-Alpok egyik megközelíthetetlen völgyébe költözött, amelyet falak és kapuk védelmeztek. A középosztály élete is megváltozott. A Birodalom hanyatlásával még azoknak is rá kellett jönniük, akiket a barbárok betelepődése közvetlenül nem érintett, hogy korábbi lehetőségeik megszűntek, nem szerezhettek többé hírt és vagyont a császári közigazgatásban vagy a hadseregben. Érdekeik helyi jellegűek lettek, s karriert is helyben kellett befutniuk. A valamikor oly fontos hivatalnokosztály fokozatos hanyatlása jellemző és fontos vonása a birodalmi társadalom középkori társadalommá válásának.

Jelentős változásokra került hát sor, de voltak, akiknek az életmódja továbbra is túlnyomórészt stabil és rendezett maradt. A látogatók meglepődtek a toulouse-i vizigót udvar méltóságán. „Görög elegancia, gall bőség és római élénkség” – jegyezte meg róla Sidonius püspök. Az igazi szimbíozist azonban lehetetlenné tette az, hogy a gótok eretnekek voltak.

Amikor még a Birodalom határain kívül éltek, a miszsiós munkát Vulfila kezdte meg köztük, az első gót püspök, aki Arius követője volt. Arius alexandriai pap volt, akinek hitvallása csak az Atya istenségét ismerte el, a fiút, Krisztusét nem. Amikor bekerültek a Birodalomba, a gótok a Duna középső folyása mentén élő arianus csoportok erős befolyása alatt álltak, és a kereszténységnek az a formája, amelyet a gótok és a vandálok felvettek, az arianizmus lett. A 4. századi császárok közül egyesek ugyan arianusok voltak, de Arius tanításait a niceaei zsinat 325-ben elítélte, és a 4. század folyamán egyre szigorúbb intézkedéseket hoztak ellenük. A jelek szerint ezek a vallási különbségek a gótokat nemigen zavarták: Afrikán kívül az arianusok ritkán üldözték a katolikusokat, és általában eltűrték a katolikus egyházat. De az arianus hitre térés véletlene lehetetlenné tette, hogy a barbárok felszívódhassanak a sokkal nagyobb számú elrómaiásodott népességben, és tovább erősítette a provinciák lakóinak személyes ellenszenvét a hódítók iránt.

NYUGAT-EURÓPA ELSZIGETELŐDIK / A Nyugat bukásában az első szakasz végét a toulouse-i vizigót királyság alapítása jelzi. Utána Itáliában és Gallia déli részén a viszonylagos béke közjátéka állt be, amelyben még lehetségesnek látszott, hogy helyreállnak a hagyományos viselkedési módok. Hispaniában a szvébeket és a vandálokat még mindig nem sikerült megfékezni, ezért az újdonsült szövetségesek, a vizigótok és a rómaiak 419-ben és a következő években hadjáratokat indítottak

ellenük. A 420-as évek végén azonban új veszedelem támadt. A vandálok királyuk, Geiserik vezetésével átkeltek a Gibraltári-szoroson, majd továbbnyomultak az észak-afrikai partok mentén. Afrika virágzó vallásos és intellektuális közösségeknak adott otthont, és évszázadokon át ellátta Európát, de különösen Rómát, gabonával és olajjal, ám a császári kormányzat tehetetlennek bizonyult: a vandálok egyik várost a másik után foglalták el. Amikor Szent Ágoston 430-ban Hippóban meghalt, a barbárok már a város falai előtt táboroztak, és az évtized végére bevették Karthágót, a fővárost is. Ezután csúf dolgok következtek (legalábbis egyházi források szerint), mert a vandálok vadul üldözni kezdték Afrika hatalmas és gazdag katolikus egyházát, mely aztán úgy emlékezett vissza erre az időszakra, mint „a zsarnokság és rabság évszázadára”, melynek végét örömkönnyek közt üdvözölték.

A vandál volt a legsikeresebb barbár nép, amelyik hájóhadat hozott létre. Flottájuknak létszámukhoz képest aránytalanul nagy hatása volt. Egy konstantinápolyi ediktumból kiderül, milyen súlyosnak látszott a fenyegetésük: 419-ben egy krími püspök bűnbocsánatot kért nyája egyes tagjainak, „akik elárulták a hajóépítés művészetét a barbároknak, akik addig azt nem ismerték”. A császár jóváhagyta a kérést, de elrendelte, hogy ennek a bűncselekménynek a megismétlése a jövőben főbenjáró büntetést legyen. Az események mindenben igazolták ítéletét, mert Geiserik, amikor Karthágó uraként kezére kerültek a híres karthágói hajóépítőműhelyek, egy pillanatra sem vesztegette az időt, és tüstént munkába állíttatta őket. Hajóhada a következő év nyarán feldúlta Szicíliát, és a vandálok Róma és Konstantinápoly minden erőfeszítése ellenére tetszésük szerint képesek voltak támadásokat intézni a Földközi-tenger egész nyugati medencéje ellen. A földközi-tengeri kereskedelem egy időre teljesen megszűnt, és egyes történészek véleménye szerint soha többé nem is tért magához – mire a kalózokat a 6. században végül szétszórták, a kereskedők más, otthonukhoz közelebb eső és biztonságosabb piacokat hoztak létre.

A vandálok tevékenységével párhuzamosan, amely darabokra tördelte a mediterrán világot, Galliában is baljós eseményekre került sor. A vizigótok megbízhatatlan szövetségesnek bizonyultak, és csak akkor támogatták Ravennát, amikor az nekik is megfelelt. 425-ben, a Honorius halála után bekövetkezett utódlási válság idején ostrom alá vették Arles-t, tíz évvel később pedig megtámadták Narbonne-t. Mindkét kísérletüknek az volt a célja, hogy birtokukba vegyék a Földközi-tenger partvonalának egy részét, és mindkettő heves ellenállásba ütközött. De a császári udvar most már csak egyre csökkenő mértékben volt képes a galliai eseményeket befolyásolni. Az északnyugati részek még mindig a lázadó parasztok, a bretagne-i bagaudák kezén voltak, az északkeleti területeket át kellett engedni a korábbi szövetségeseknek, a frankoknak, Gallia közepén pedig egy római tábornok,

Aëtius uralkodott, aki csak névlegesen volt Ravenna elkötelezett szövetségese és alárendeltje.

Aëtius fiatal korában, az 5. század első évtizedében, túszként egy darabig a hunok között időzött. Egyesek barátaiként emlegetik a hunokat, de alighanem közelebb áll az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy Aëtius felismerte a hun kapcsolatok értékét saját politikája előmozdításában, de kapcsolatuk minden bizonnyal csak üzleti kapcsolat volt. A hun zsoldosok ekkor már nem számítottak újdonságnak. Nomádok voltak, akik kis törzsi csoportokban éltek, és hozzá voltak szokva a független akciókhoz. 370-ben egyesek az osztrogótok oldalán harcoltak a hunok és alánok támadásai ellen, mások a vizigótokhoz csatlakoztak a rómaiak ellen; Honorius hunokat hívott be a gótok ellen, és magának Stilichónak is volt egy hun testőre. A kortársak nem azért látták Aëtiuszt különlegesnek, mert ilyen szövetségesekhez folyamodott, hanem azért, mert mindig módot talált új adók kivetésére, amikor szüksége volt rájuk.

Aëtius a 420-as évek utódlási válsága során lett kimagasló alak, amikor elkésve ugyan, de megérkezett hun seregével, hogy segítséget nyújtson Johannesnek, aki Honorius trónját bitorolta. Tekintélyes seregével Aëtius túlságosan hatalmas volt ahhoz, hogysem el lehessen tenni láb alól, így az új császári kormányzat áldását adta rá, és Galliába küldte. 428-ban hallunk róla újra, ekkor a Rajnánál legyőzte a frankokat, 430-ban a Dunánál megverte a juthungokat és Arles közelében a vizigótokat, majd 432-ben megint a frankokat. Ebben az évben megpróbálták megfosztani a hatalmától, de ez nem sikerült, mert Aëtius további hun zsoldosokat fogadott, és kényszerítette a császári kormányt, hogy ismerje el hatalmát Galliában, így a következő húsz évre bebiztosította a pozícióját. 436-ban alvezére, Litorius hun zsoldosai segítségével elfojtotta az északnyugati parasztlázadást, míg maga Aëtius megtizedelte rakoncátlan szövetségeseit, a burgundokat, akik be-betörték a Rajna középső szakaszán. Csapatait 437-ben visszavitte délre, ahol a vizigótok, kihasználva, hogy a rómaiak másutt voltak elfoglalva, ostromgyűrűbe fogták Narbonne-t. Litorius hun hadserege egy sor győzelmes hadjárat után Toulouse falai alatt végül megsemmisült. Marseille-ben erre egy Salvianus nevű pap gúnyosan megjegyezte: „A vizigótok Istenbe helyezték bizodalmaikat, mi a hunokba.” Mindkét fél erősen kimerült, és 439-ben újabb békeszerződést kötöttek.

Az évtized folyamán nyilvánvaló lett Galliában a rend felbomlása, és a rákövetkező néhány évben Aëtius baljós új politikára kényszerült. 440-ben a Rhône mentén, Lyontól délre egy alán törzset telepített le az elhagyott földekre, 442-ben további alánokat hozott Gallia központjába, Orléans mellé, majd 443-ban a burgundok maradványainak adott földet Lyontól keletre, Szavojában. Néhány év múlva Sidonius püspök már kifejezést adott a jövevények iránti utálatának: „Hosszú hajú hor-dák . . . kapzsi burgundok, akik avas vajjal kenik be ha-

jukat . . . és bűzlenek a fokhagymától meg a rohad-t hagymától.” Aëtius talán saját szövetségeseit telepítette be, korábbi hun zsoldosai pótlására, mert az Orléans melletti alánok tüstént harcba szálltak a bretagne-i pa-rasztok ellen. Magáról Aëtiusról a történészek véle-mé-nye erősen megoszlik. Voltak, akik feudális nagyúr-nak tekintették, az elsőnek a középkori Európa új rendjében, aki megvédte Galliát attól, hogy a barbárok magukba olvasszák. Voltak viszont ezzel szemben, akik a gall-ró-mai arisztokrácia elavult és immár letűnő uralmának fenntartóját látták benne, akinek a pályáját brutális és értelmetlen elnyomás jellemezte, amely végül katasztró-fába torkolt. Csakhogy ebben a szerepben voltak már elődei – a trónbitorlók, az olyanok, mint Maximus vagy Constantinus. Helyzete annyiban volt más, hogy nem kellett nyíltan szembehelyezkednie Itáliával, így is bün-tetlenül alkirályként járhatott el Galliában, gyakorol-hatta hatalmát. Ez a változás ugyanúgy mércéje annak, mennyire felbomlott az 5. század során a birodalom ha-talma, mint ahogy Aëtius bukása is – uralmának nem egy császári hadsereg, hanem egy késszúrás vetett véget.

ATTILA ÉS A HUNOK / Hogy a hunok mit műveltek a birodalom határain kívül az 5. század első harminc évében, az rendkívül homályos. Gibbon és mások felve-tették, hogy a hunok Germania keleti térségében bekö-vetkezett megmozdulásai váltották ki Itália 405-ös gót invázióját, illetve a vandálok és szövetségeseik betörését 406-ban Galliába. Ez a feltevés talán igaz, talán nem, de más hadjárataikról biztosabb tudomásunk van: a 4. szá-zad végén a hunok feldúlták Mezopotámiát és Szíriát, majd néhány év múlva megkezdték thraciai betöréseiket. A dunai határra ebben az időszakban gyakorolt nyomá-suknak tartós emlékműve van, mert fenyegetésükkel szemben a keleti császári főváros védelmére hatalmas új falakat emeltek.

A 440-es évek során változás állt be. Azelőtt a hunok kellemetlenkedtek, de hasonlóan a többi barbárokhoz, akiknek a helyére léptek, némi áron el lehetett kergetni őket, most azonban kezdtek ellenállhatatlannak látsza-ni. A változás oka az volt, hogy Attila magához ragadta fölöttük a legfőbb egyeduralmat. Attila és bátyja, Bleda, a Tisza vidékén élő hunok társuralkodói voltak. Aztán, valószínűleg 445-ben, Attila megölte Bledát, és az egész törzsszövetség elfogadta királyának. 447-ben átkelt a Dunán, elpusztította Thráciát, megverte a császári had-seregeket, és Konstantinápoly ellen vonult. Attila ezután a Nyugati Birodalom felé fordította figyelmét. Valószí-nűleg azt remélte, hogy azonnali megállapodás jön létre, készpénzt és rendszeres adót fog kapni, hiszen Aëtius és a császári kormányzat néhány évvel korábban engedé-kenynek mutatkoztak egy hasonló zsarolás esetében.

Ezúttal alighanem kedvezőtlen választ kapott, mert 451-ben Galliába vezette seregét. Állítólag kijelentette, hogy Róma szövetségeseiként jött, és csak a vizigótokat szándékozik leverni. A történetet forrásaink annyira ki-

cifrázták Geiseriknek és a vandáloknak, a császár nővéreinek és magának Aëtiusnak a cselszövényeiről szóló beszámolóikkal, hogy nemcsak a szereplők mozgatórugói, de még maguk az események is kétségesek. Valahol Párizs és Dijon között, Troyes közelében Attila vereséget szenvedett Aëtius gallokból, szövetségeseiből és vízigótokból álló, szedett-vedett seregétől. Visszavonult Magyarországra, hogy pihentesse és újjászervezze seregét, majd 452-ben megrohanta Itáliát. A hadjárat kezdetben sikeres volt, de a hun sereget meggyöngítették a betegségek, és fenyegette az az expedíciós haderő, amelynek kiküldéséről Aëtius megállapodott Konstantinápolyval. Attila tekintélye jelentős csorbát szenvedett, kénytelen volt fegyverszünetet elfogadni, és újra visszavonult Magyarországra, ahol 453 elején meghalt.

Halála után fiai vezetése alatt a törzsszövetség marakodó és széthúzó csoportokra hullott szét. A rómaiak mindezt vidáman vették tudomásul, de meglehetősen megdöbbenettette őket a változás hirtelensége. Ha korábbi időszakokban több érdeklődést mutattak volna a hun belügyek iránt, akkor valószínűleg ezt a széthúzást látnánk a normális állapotnak, és Attila birodalmát kivételnek. De ami ez után következett, az teljesen váratlan volt: egyes leigázott germán törzsek 454-ben kihasználták az utódlási válságot (és talán az Attila vereségei utáni önbizalomvesztést), és fellázadtak. Valahol Pannoniában tönkreverték a hunok egyik seregét, és Európában a hun hatalom teljesen összeomlott. Egyes hunok továbbra is szolgáltak zsoldosokként, egyesek kiemelkedő szerepet is játszottak, elszigetelt csoportjaik fennmaradtak még Magyarországon és a Balkánon, de túlnyomó részük visszahúzódott a Fekete-tengertől keletre fekvő sztyeppékre, s mindaddig ott is maradt, amíg a kelet felől jövő újabb nomádok el nem söpörték őket.

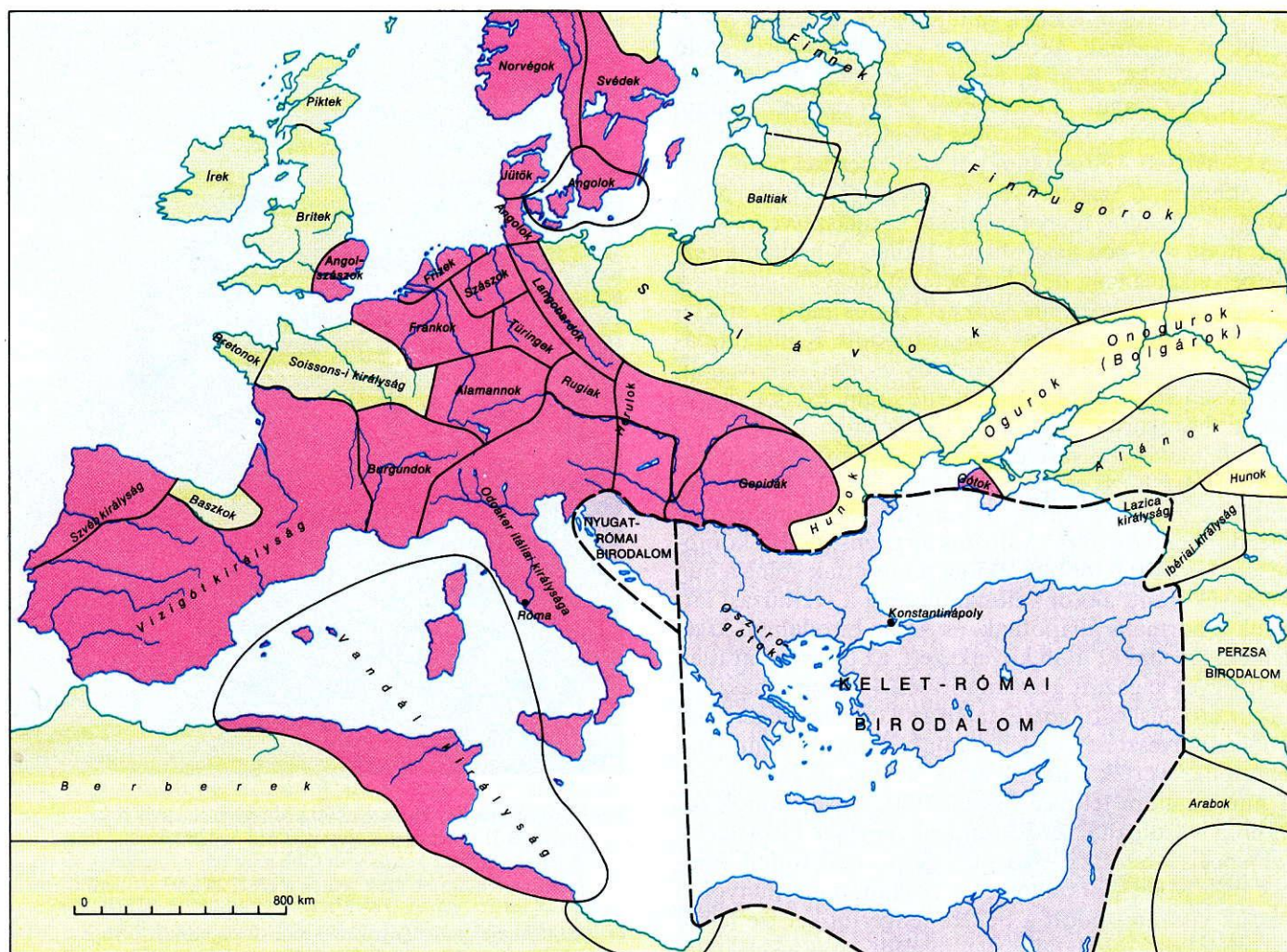

10 / Konstantinápoly új szárazföldi védműveinek egyik része, melyeket II. Theodosius építtetett 413 és 439 között. A hatalmas falak kettős sora több mint hat kilométeres sávon szeli át a félszigetet: ezek védték a közel 24 km² területű várost.

11 / Attila hunjai zsákmányukkal keresztülvágtatnak Európán: a hun mítosz 19. századi megörökítése, Ulpiano Checa y Sanz (1860–1916) spanyol festő festménye.

RÓMA ALKONYA / A Nyugati Birodalom végső szét-
hullása nem egészen egy nemzedéknyi idő alatt ment
végbe. Aëtius nem sokkal élte túl Attilát: 454-ben Valen-
tinianus császár meggyilkolta. A Gallia fölött 418 óta
fennálló ingatag ellenőrzés lehetősége elveszett: 455 kö-
rül a frankok magukhoz ragadták Gallia északkeleti ré-
szét, az alamannok pedig kiterjesztették fennhatóságú-
kat Elzászra és az Alpokra. Mindez szinte észrevétlenül
ment végbe, mert Itália figyelmét más kötötte le: Geise-
rik király vandáljai bevették és feldúlták Rómát. Rövid
életű császárok egész sora próbálta sikertelenül megállí-
tani Geiserik támadásait, miközben Galliában Aëtius
utóda, Aegidius tábornok képtelennek bizonyult egy-
szerre harcolni a barbárokkal és saját hazai kormányá-
val. A vizigótok kihasználták a zűrzavart, 450-ben beha-
tooltak Hispaniába, a 460-as években kézre kerítették
Narbonne-t, a 470-es évek során pedig átvették az ural-
mat Arles és Marseille fölött, sőt, magukhoz ragadták
Clermont-Ferrand térségét, Gallia szívében. Aegidius
fia és utóda, Syagrius azon vette magát észre, hogy telje-
sen körül van véve Északnyugat-Franciaország köze-

12 / Európa i. sz. 476-ban. Az utolsó nyugati császár trónfosztása
után csak Dalmácia és a soissons-i királyság maradványai álltak
még névleges római uralom alatt.

pén, saját független, meglehetősen bizonytalan létű ki-
rályságában, Soissons-ban, amíg azt 486-ban a frankok
terjeszkedése el nem nyelte.

Itáliában a barbár katonák utolsó bábcászárárt, Ro-
mulus Augustulust ekkor már megfosztotta trónjától
Odoaker szkír tábornok, aki közölte a keleti császárral,
hogy nincs szükség utód kijelölésére, és saját kezébe vette
a kormányzást. Odoaker uralma tizenkét évig, 476-tól
488-ig tartott. Legyőzőjét, az osztrogót Theodorikot,
akárcsak annak idején a vizigót Alarikot, a keleti kor-
mányzat biztatta fel hadjáratára, mert igencsak zavaró-
nak találta új osztrogót szövetségeseinek folyamatos
balkáni jelenlétét. Theodorik itáliai királyságának me-
galapítása végérvényesen pontot tett a római Nyugaton a
császári uralom színjátékának végére. Alig több mint
egy évszázad telt el azóta, hogy a hunok elől menekülő
vizigótok átkeltek a Dunán.

2. A BARBÁROK FELFEDEZÉSE

A klasszikus ókor íróit folyamatos irodalmi hagyomány köti össze napjainkkal. Azok, akik ennek szükségét érezték, szinte bármely korszakban a forrásokhoz fordulhattak, és elolvashatták, mit csináltak őseik Európa alapításakor. A 14. században Geoffrey Chaucer leírhatta *A bűnbocsánatárus meséjében*, hogy:

Nézzétek Attilát, a hódítót,
Álmában orra vére ölte meg,
Szégyenbe fojtva ezt a részegét.
A vezér legyen józan életű. . .
(Benjamin László ford.)

és bízhatott benne, hogy közönségének legalább egy része megérti az utalást. Az újabb történelmi kutatások sok mindennel hozzájárultak ismereteinkhez: ma már sokkal többet tudunk a háttérrel, azokról a gazdasági vagy kulturális tényezőkről, melyek szorítása a döntéseket befolyásolta, egyesek szerint diktálta. A törzsi főnökök és hercegek ma jóval racionálisabb, és sokkal kevésbé önfejű és megmagyarázhatatlan embereknek tűnnek,

13 / A gokstadi hajó 1880-ban. Az ásatást szakszerűtlenül végezték, a hajót végül kettéfűrészelték.

14 / Az 1190-es években Glastonburyben talált ólomkereszt egyetlen fennmaradt ábrázolása.

mint amilyenek például Chaucer vagy Gibbon látták őket. Alakjuk kiteljesedett, ám ugyanakkor ugyanezek a kutatások hajlamosak tagadni, hogy cselekvéseikben bármiféle tényleges választásuk lett volna.

AZ EMBEREKTŐL A TÁRGYAKIG / A források, krónikák, életrajzok, egyházi és világi levelek, törvények, birtokadománylevelek, a legkülönbözőbb írásos információk gazdag változatosságával szembekerülve, a korai középkor igen sok történetírója hajlamos volt figyelmen kívül hagyni a régészeti kutatások esetleges jelentőségét. A történész Charles Oman 1910-ben így fejezte ki az angolszász Angliáról szóló elfogadott nézeteit: „Az ásó, amely a római korszakra vonatkozólag oly hasznos, itt nem sok segítséget ad nekünk.” Ez a hozzáállás még akkor is, több nemzedék felfedezései után is érthető volt. Ellentétben egy új civilizáció drámai feltárásával (az olyanokkal, amilyenek ugyanebben az időszakban Görögországban és Krétán napvilágra kerültek), a barbárok hétköznapi nyomai aligha látszhattak jelentősnek – egyszerűen lábjegyzetül szolgáltak az elfogadott történelemhez. Csak akkor kaptak figyelmet, amikor ismert tényeket illusztráltak, és talán akkor tűntek legjelentősebbeknek, amikor névről ismert és feljegyzésekben említett emberek tárgyai, maradványai voltak.

Ez a fajta gondolkodásmód régés-rég meggyökeresedett. A 11. századi londoni Tower hosszú ideig „Caesar tornyának” nevezték, több más normann épületet hasonlóképpen tiszteltek meg. Az olyan szkeptikus régiségbúvárok, mint Thomas Browne, némileg kiigazították ezeket a nyilvánvaló képtelenségeket: „A vulgáris kronológia szeretné a Norwich Castle-t olyan réginek tudni, mint Julius Caesar kora; de az ő távolmaradása ezekről a területekről és az épületszerkezet gótikus formája megkurtítja az efféle ősrégiséget.” A „sötét” középkor homályosabb alakjainak tulajdonított emlékekben azonban könnyebb volt hinni. Angliában Arthur király a népi képzelet kimagasló alakja lett, ezért a régiségbúvárok, akiknek erről a korszakról kevesebb írásos feljegyzés állott rendelkezésükre, könnyebben engedték magukat meggyőzni. John Leland, régiségbúvár és utazó, amikor 1532-ben Somersetben meglátogatott egy hegyi erődítményt, a következőt jegyezte fel róla: „Cammallate, valamikor híres város vagy kastellum vala”, és fogalmunk sincs róla, hogy a helyi hagyományt követte-e Arthur király Camelotját illetőleg, vagy egyszerűen maga vonta le saját következtetéseit a környékbeli helynevekből.

A híres emberek relikviái a középkorban is jól ismeretesek. A valódiak túlnyomó része attól a kortól fogva ismeretes volt, amelyből származott, de néhányszor az is előfordult, hogy újra felfedezték őket. Az egyik ilyen eset az első olyan „sötét” középkori ásatás, amelyről feljegyzések maradtak fenn. 1190-ben Glastonbury (Somerset) szerzetesei bejelentették, hogy az apátság temploma mellett egy sírban megtalálták Arthur királynak és feleségé-

15 / Childerik sírjának szinte teljes tartalmát ellopták 1831-ben a párizsi királyi műgyűjteményből, közte a király arany pecsétgyűrűjét is. A gyűrűről azonban öntvények maradtak fenn: ezen a modern másolaton jól érzékelhető a kidolgozás elnagyoltsága.

nek csontjait. Egy glastonburyi szerzetesnek a 13. század végéről származó, az exhumálást leíró beszámolójából ítélve a lelőhelynek nyilvánvalóan volt már korábbi hagyománya, a modern ásatások pedig nemcsak azt a lyukat derítették fel, amelyből a holttesteket kivették, hanem további sírok, fából készült kápolnák és egy sírelék nyomaira is bukkantak, amelyek nagy valószínűséggel 6. vagy 7. századi eredetűek. A szerzetesek egy felirat révén a csontokat Arthur király csontjaival azonosították. A sír felső részében, egy kő alsó lapjához rögzített kicsiny ólomkeresztet találtak, amelyen a következő latin nyelvű felirat állt: „Itt nyugszik eltemetve a híres Arthur király, Avalon szigetén.” A kereszt a 18. században eltűnt, egyetlen róla készült ábrázolásunk egy 17. század eleji rajz, amelyet Camden tett közzé.

Egyesek 12. századi hamisítványnak, a glastonburyi szerzetesek művének nyilvánították a keresztet, az exhumálást pedig anyagi helyzetük megjavítását célzó trükk-

nek. A felfedezés eredményeképpen csakugyan nagy hasznot húztak a zarándokokból, de a felirat betűinek archaikus stílusa a kételkedők ellen szól. A középkorban ugyan széles körben gyakorolták a jogcímet igazoló okiratok és adománylevelek hamisítását, de általában ügyetlenül. A kereszt betűformáit sokáig 10. századnak tartották, és gyakran azt állították, hogy akkor tették a sír tetejébe, amikor, mint az más jelekből gyanítható, a 10. század végén megemelték a templom körüli temetőkert szintjét. Annak bizonyítása, hogy a hős Arthur meghalt és eltemették (így nem valószínű, hogy újra megjelent), politikailag minden kormánzatnak hasznos lehetett, amelyért nem rajongtak az alattvalói. A sír felfedezése így esetleg sugallatra is történhetett, a felfedezés köztudomásra jutott hírének pedig mind a 10., mind a 12. századi uralkodók csak örülhettek. De mint annyi más Arthur királlyal kapcsolatos dologban, a kétség itt is fennáll: a keresztet, betűformái alapján, a legutóbbi időkben megint 6. századnak tartják. Bármilyen is az igazság, a felfedezés legalább azt megmutatja, hogy Arthurt már viszonylag milyen korán kapcsolatba hozták Glastonburyvel.

Egy másik, hasonlóan nevezetes történelmi alakkal

való kapcsolatánál fogva szintén igen széles körű figyelmet ébresztett, amikor 1653-ban a belgiumi Tournai mellett felfedezték Childerik frank király 5. századi sírját. Thomas Browne ezt írta róla: „Childerik sírja . . . melyet három évvel ezelőtt fedeztek fel véletlenül Tournayban [Tournai-ban], sok aranykincset hozott vissza a világra, dúsan ékesített kardját, kétszáz rubintot, több száz császári pénzérmét, háromszáz arany méhet, lovának csontjait és patkóját, melyeket azon idők temetési szertartásainak barbár pompája szerint vele együtt temettek el.” Felsorolásából hiányzik egy jelentékeny darab, a „Childerik királyé” vésetű aranygyűrű – hiszen Tournai-ban, éppúgy mint Glastonburyben, az azonosítást a felirat révén hajtották végre. Browne 1658-ban írt a leletről, a tényleges felfedezés után nem három, hanem öt évvel, és szavait feltehetően nem annyira a sír felnyitása ihlette, hanem a leletek mély benyomást keltő 1655-ös

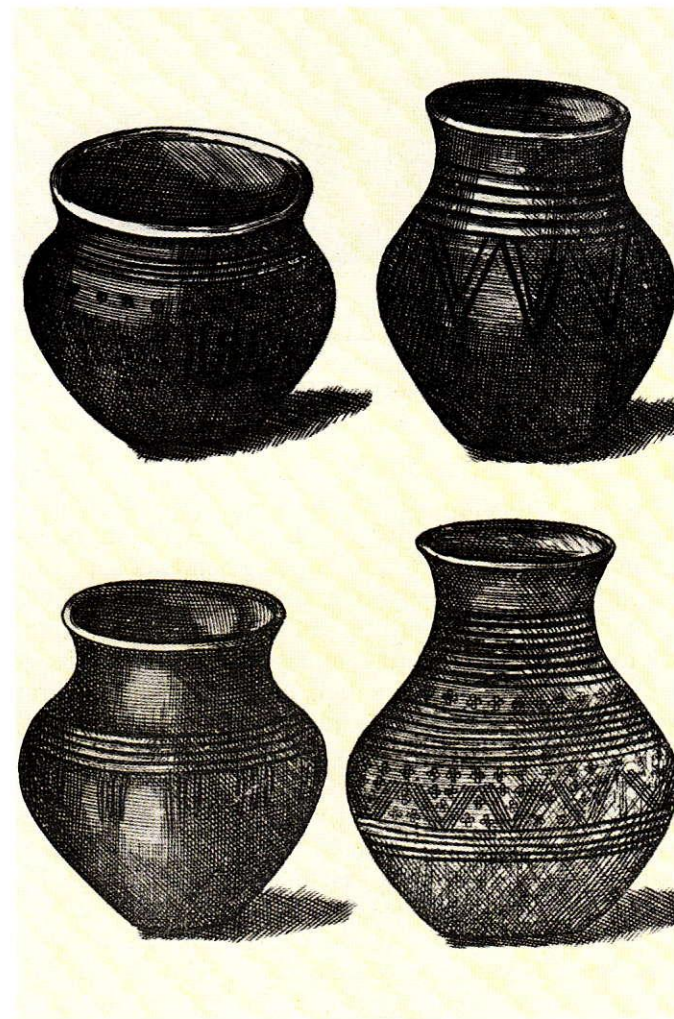
16 / Jean-Jacques Chifflet Childerik király sírjáról 1655-ben kiadott kötetének egyik lapja. A rajzok a néhány, még meglévő darabbal összehasonlítva meglehetősen pontosak. Felül középen a két szíjvégen germán állatormamentika látható, amelyet rekeszbe foglalt gránátkövekkel díszítettek.

publikációja, amely részletes leírásokat és szép rajzokat tartalmazott. Ma a legtöbb tárgyat illetőleg ezek a rajzok képviselik az egyetlen tanúbizonyságot, mert a tárgyak legnagyobb részét, alig néhány kivétellel, 1831-ben ellopták, és soha többé nem kerültek elő.

A hasonló, de szegényebb, vagy Arthur és Childerik sírjánál kevésbé neves személyekhez fűződő felfedezések kevesebb nyilvánosságot kaptak. John Leland az 1540-es években Bedford mellett járt, és a következőket jegyezte fel: „Newenham és a vár között, félúton, a Király Keresztjénél sok eltemetett emberi csontot találtak.” Körülbelül ezzel egyidőben Kentben is kiástak egy nagy temetési halmot „Mr. Thomas Diggs irányításával, és Sir Christopher Hales vezetése alatt, és egy nagy urnát találtak alatta.” A korai beszámolókból és az újabb leletekből ítélve mindkét felfedezés angolszász eredetű volt, bár ez annak idején korántsem volt világos, mert ahogyan

17 / A walsinghami urnák Thomas Browne *Hydrotaphia* című, 1658-ban publikált munkájából. Browne megjegyezte, hogy egyesek szerint talán „brit, szász és dán őseinktől valók”, de végső ítélete az volt, hogy „ezek a szomorú, síri edények” római munkák.

James Douglas, a 18. század végi régiségbűvár írta, „a feliratok és az érmék [pénzérmék] az egyedüli tények, amelyek elejét vehetik a tévedésnek, és pótlásul szolgálhatnak a régi feljegyzések hiányaihoz”. Efféle bizonyítékok hiányában a csupán durva kerámiát és időmarta fém-munkákat tartalmazó sírok kora nem látszott megállapíthatónak.

„BRIT, SZÁSZ ÉS DÁN ŐSEINK” / Az ilyen, nem látványos felfedezésekről szóló legteljesebb és legelegánsabb 17. századi beszámolót, Thomas Browne-nak a rég-múlt temetkezési szokásairól szóló könyve (*Hydriotaphia*, 1658) is tanúsítja, hogy milyen nehéz a megtalált leleteket datálni. Browne érdeklődését a Norfolkban végzett ásatások keltették fel: „A régi Walsinghamban néhány hónappal ezelőtt egy mezőn negyven vagy ötven urnát ástak ki, amelyeket száraz és homokos talajba helyeztek, nem egészen egy yard mélységbe, egymástól nem messzire. Nem mind teljesen egyformák, de legtöbbjük megfelel az itt leírtaknak [azaz az illusztrációknak]. Némelyikük kétfontnyi csontot is tartalmaz, megkülönböztethetők bennük a koponyák, a bordák, az állkapcsok, a combcsontok és a fogak, elégetésük friss nyomaival.” A beszámolót követő illusztrációk az angolszász hamvasztásos temetkezési urnák első nyilvánosságára hozott rajzai. Browne úgy vélte, hogy ami „ezeknek a relikviáknak a régiségét illeti, annál semmi nem lehet bizonytalanabb”, és megjegyezte, hogy egyesek talán „brit, szász és dán őseinktől származóknak” fogják tekinteni őket. Később elismerte, hogy „nem római eredetű utánpótló urnákat gyakran ástak ki mind Norvégiában, mind Dániában, de végső ítélete az volt, hogy „ezek a szomorú, síri edények” római készítmények, és arra kérte brit olvasóit, bocsássanak meg volt hódítóiknak, „emlékezzenek a korai civilizációra, amelyet ezekbe az országokba elhoztak, és feledjék el rég elmúlt gonosztlanságukat: őrizték meg irgalmasan a csontjaikat, és ne mocskolják be hamvaikat”.

Brit, római, szász vagy dán? A 17. és 18. században még nagyon nehéz volt köztük választani, és a felfedezések körülményei is nagyon megnehezítették az előrehaladást. A leletek véletlenül kerültek elő, árokásók vagy szántóvetők bukkantak rájuk, a lelőhely további vizsgálata pedig teljesen ötletszerű volt. Közben sok tárgy elveszett vagy szétszóródott, a különböző korú sírokból származó leletegyütteseket pedig nagyvonalúan összekeverték. Így például Norfolkban, 1711-ben, North Elmhamnál „holmi munkások a közlegelő déli oldalán a kerítést javították, és az árok fenekén véletlenül egy edényre bukkantak, melyről azt hitték, teli lesz pénzzel, ezért összetörték, de nem találván mást benne, csak port és hamut, folytatták a munkájukat, és tovább ásva két vagy három további edényt találtak . . . Mikor ezt jelentették, némely kíváncsibb személyek tovább kutattak, és miután tovább ástak a sövény alatt és beljebb a közlegelőn, igen sokat találtak belőlük, egyeseket nagyon közel egymáshoz”. De a leleteket elosztották egymás között,

anélkül, hogy feljegyzéseket készítettek volna róluk, és ma már nagyon keveset lehet közülük azonosítani.

A 18. század második felében két lelkész, Bryan Faussett és James Douglas ásatásai hoztak előrelépést. Mindketten több mint húsz éven át a Kent síkságain található kis temetőhalmok feltárására összpontosították figyelmüket. Ezek ideális helyet jelentettek az efféle primitív ásatáshoz, mert a terep szintjéről is láthatók és viszonylag kis méretűek voltak. Faussett ezeket a sírhalmokat legtöbb kortársához hasonlóan római maradványoknak tartotta, sőt odáig ment, hogy összehasonlította a Canterbury melletti Chartham temetőjének topográfiáját Caesarnak a britanniai partraszállásról szóló leírásával, és a sírhalmokat az ennek a hadjáratnak a során elesett római halottak temetkezési helyeinek nevezte. Egy általa különösen gazdagnak tartott sírt pedig Q. Laberius Drusus római katonatiszt sírként azonosított, akinek haláláról Caesar megemlékezett.

James Douglas nagytiszteletű úr leírta ezeket a spekulációkat, ám őszinte megvetéssel nyilatkozott róluk („Ami ezeket a . . . találgatásokat illeti, túlságosan gyermektegek ahhoz, hogysem megjegyzést fűzzünk hozzájuk”). Douglasé az érdem, hogy felismerte ezeknek a maradványoknak az angolszász voltát, és az első között volt, akik eredményeiket a jövő tudósai számára is használható formában közölték. 1793-ban közreadott szép, album alakú kötete, a *Nenia Britannica; or a sepulchral history of Great Britain* (Nenia Britannica; avagy Nagy-Britannia sírjainak története) illusztrációként saját aquatinta metszeteinek reprodukcióit tartalmazza. Világosan látta, hogy „ezeket az adatokat” pontosan kell bemutatni, mert „egy sírhalom tartalmának pusztá elmondása vagy félrevezető leírása valóságos rendszernek vetette meg az alapjait, és az egymást követő régiségbűvárók sorra ugyanezeknek a téves elveknek alapján léptek egymás nyomaiba”. Az efféle gyöngék kiküszöbölésére kiválasztott néhányat az általa feltárt nagyszámú sírhalom közül, mindegyikükkel külön-külön foglalkozott, részletesen leírt és illusztrált minden egyes tárgyat, és általában följegyezte annak a sírban elfoglalt helyzetét is. Régisége ellenére könyve végeredményben meglepően hasonlít a modern ásatási jelentésekhez, és Douglasnak így nemcsak a sírok tartalmának hasonlóságát sikerült kimutatnia, melynek alapján feltételezhette egykorú voltukat, hanem föl hívhatta a figyelmet a hozzájuk kapcsolódó 5. és 6. századi római és bizánci pénzérmékre is. „Megállapítva e pénzek közül a legkésőbbieknek korát, ésszerűnek fogjuk találni, egy lépéssel tovább menve, hogy annál későbbi időpontban kerültek a leletbe.” Megfigyelte, hogy az egyik ilyen halomsír ténylegesen keresztülvágja Watling római kori utcáját, és arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy: „Az állítás, mely szerint ezek a sírok római eredetűek, tekintet nélkül arra, hogy római pénzeket találtak bennük, minden alapot teljesen nélkülöz.”

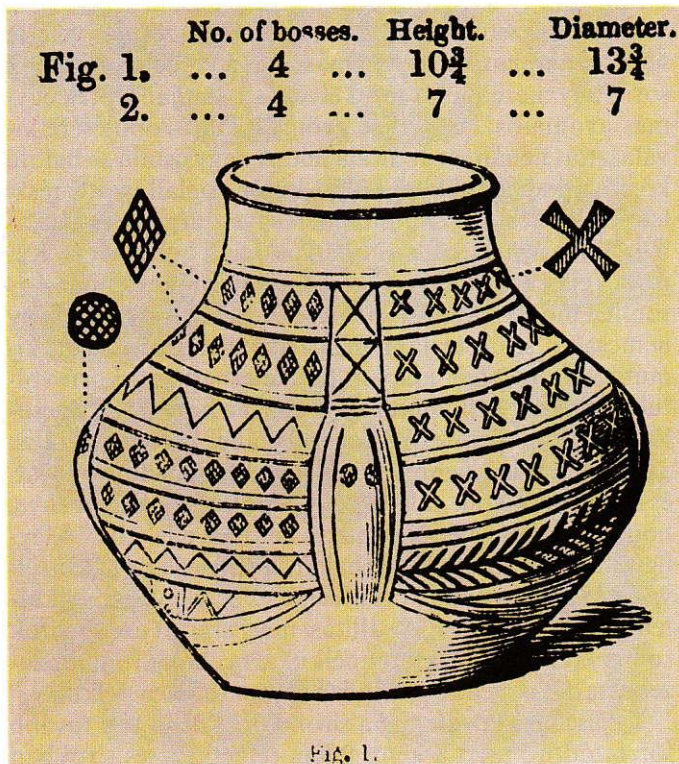
Teljesen igaza volt, ám a sírok kora körüli vita tovább folytatódott, mert a kenti tetem-temetkezéses sírokban

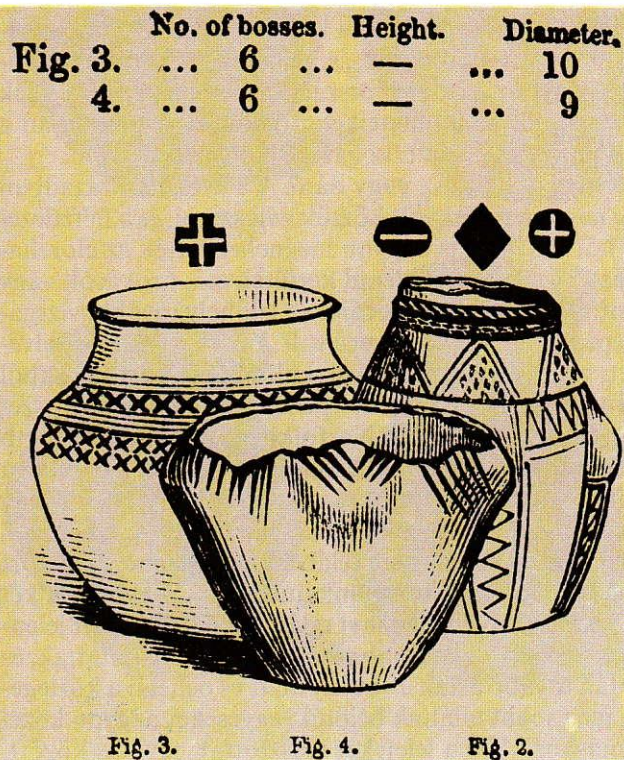
18 / A fénykép a kevés számú máig megmaradt kingstoni urnák egyikét ábrázolja, mely Henslow rajzán (19. kép), Fig. 2.-ként szerepel, bepecsételt díszítéssel, oldalán kis dudorokkal. A 6. század közepéről származik.

19 / A Kingston-on-Soar-ban felfedezett „őseredeti brit” urnák. A rajz Henslow *Journal of the British Archeological Society*-ben megjelent cikkének illusztrációja (1847). A számadatok (balról jobbra): a dudorok száma, magasság, átmérő (hüvelykben).

talált edények sem alakjukban, sem díszítésükben nem hasonlítottak a midlandsi és a kelet-angliai hamvasztásos temetők „szomorú síri edényeihez”. Olyan jellegű fibulákat (ruhakapcsoló tűket) pedig, amilyenek ebben az időben egyre növekvő számban bukkantak fel Németországban és Dániában, a hamvasztásos leletek között addig még nem azonosítottak (igaz, mindmáig rendkívül ritkák). Douglas műve ezért, Kentet kivéve, nem oldotta meg a problémát, de még az ottani eredményeit sem értették meg teljesen. William Stukeley tevékenységének köszönhetően ugyanis akkor az az elmélet vált népszerűbbé, miszerint az edényeknek az ősi britek voltak a tulajdonosai. Stukeley a 18. század első felében fáradhatatlanul tanulmányozta Dél-Anglia történelem előtti emlékeit, és hatása még jóval halála után is tovább élt. Maga Douglas tiltakozott ugyan az ellen, hogy minden emléket szokásszerűen „britnek” vagy „keltának” tekintsenek, Stukeleyt és „képzeletének áradását” pedig csak bírálóan említi: „A találékony doktornak az volt a balszerencséje, hogy legtöbb ősi emlékünket a kelta optika nagytólencsén át szemlélte.” Ennek a támadásnak azonban alig volt hatása, és a kerámia népszerű elnevezése több mint egy fél évszázadon át továbbra is „brit” maradt.

19. SZÁZADI VITÁK / A 19. század első felében Európa nagy részén észrevehetően megnőtt a helytörténet és a régészet iránt érdeklődő emberek száma, ami országos és helyi régészeti társaságok alapítására vezetett. Az iparfejlődés hatására gyorsan gyarapodtak a leletek. Mindaddig soha meg nem bolygatott földeket nyeltek el

a házak, a kavicsbányák, a vasútépítések. Persze nem minden ásatás volt hasznos, ahogy a Régiségbúvárok Társaságának (Society of Antiquaries) titkára 1847-ben megjegyezte: „A vasúti ásatások, bár gyakran különös felfedezésekre vezetnek, nem tekinthetők a régészeti kutatás legkedvezőbb módjának.” De a datálás körüli vitákat az 1850 körüli években végül lezárták az újonnan alakult angol országos társaságok folyóirataiban megjelent adalékok és cikkek. A vitához a nem sokkal korábban Kingston-on-Soarnál tett felfedezések szolgáltatták a munióit. A kingstoni urnákat 1846-ban „az őskori időszakból származónak”, azaz britnek írták le.

Ugyanabban az évben, egy másik folyóiratban, megjelent egy jegyzet, miszerint „Mr. C. Roach Smith levelet kapott Henslow professzortól, egy, a Derby közelében felfedezett urnákról készített rajzsorozat kíséretében. Némelyik urnának sajátos a formája, lehetséges, hogy késő római, sőt szász eredetű. Valószínűleg ezek fogják szolgáltatni folyóiratunk egy következő számában megjelenendő cikk tárgyát.” A kingstoni urnákról volt szó, és a rákövetkező évben meg is jelent Henslow cikke. A professzor méltatlankodott: „A régiségekkel kapcsolatos korlátozott ismereteim nem teszik lehetővé számomra, hogy határozottan szóljak a témáról”, de „semmi okát nem látom, amiért kételkednünk kellene benne, hogy az őslakos britektől származnak”. A vitatott időzítést alighanem maga Roach Smith szűrhatta bele Henslow eredeti följegyzésébe, mert még ugyanabban az évben, 1847-ben rövid ismertetést közölt a cikkről, amelyben fönntartotta az álláspontját: „a derbyi urnák mellett megtalálták egy olyan sajátos fibula töredékét, amely immár bizonyítottan szász eredetű. Az urnákon lévő bepecsételt díszítések szintén megegyeznek ama díszített példányok mintáival, amelyek hiteles szász temetkezési helyekről származnak. Ezek a tények arra a következtetésre vezettek bennünket, hogy ezek az urnák inkább későbbi, mintsem korai eredetűek”. Eddig minden rendben is lett volna, csakhogy Roach Smith készítette elő kiadásra a régés-rég elhunyt, néhai nagytiszteletű Bryan Faussett kenti jegyzeteit, aki, ne felejtjük el, azt hitte, hogy a kenti maradványok római eredetűek. Roach Smithnek nem állt szándékában megcáfolni Faussett nézeteit, ezért, hogy összeegyeztesse a római kézművesmunkát és a szász befolyást, a lehető legszerencsétlenebb kompromisszumra lyukadt ki: arra a következtetésre jutott, hogy a kingstoni urnák „a római-brit korszak késői szakaszából valók”, és visszatért az általánosan elfogadott vélemény támogatásához: egyes ide vonatkozó tárgyakat „kétséghonhatatlanul római maradványokkal együtt” találtak meg.

Most már egyre kevésbé és egyre kevesebben értettek vele egyet. Thomas Wright, Roach Smith egyik barátja, aki néhány évvel korábban igen értelmes nézeteket vallott az angolszász templomokkal kapcsolatban, és aki (mint szerkesztő) már közlése előtt látta Henslow méltatlankodó cikkét, maga is írt egy dolgozatot, amelyet

ironikus módon közvetlenül az általa udvariasan „Henslow professzor következő értékes közleményének” nevezett cikk elé nyomtatott 1847-ben a folyóiratba. Wright úgy döntött, nem vesz tudomást róla, hogy Roach Smith a tárgyakat római-brit eredetűnek tartja, és gratulált neki, amiért felismerte, hogy korai szász maradványok, és összehasonlította a kingstoni anyagot más „határozottan szász” tárgyakkal.

Hogy Henslow hogyan reagált dolgozatának eme második ügyes megelőlegezésére, azt sajnos nem tudjuk, nem maradt róla feljegyzés. Roach Smith tovább folytatta a maga csendes utóvéd-akcióját. 1855-ben közreadta Bryan Faussett ásatási feljegyzéseit, melyekhez Wright elkészítette Anglia térképét, bejelölve rá az akkor ismert, összesen 81 angolszász temetőt és az ismert szász városokat – alighanem ez volt a világ első ilyen eloszlási térképe. Smith ugyan ekkor már az uralkodó áramlatot követte, mert a tárgyakat ő is a szászoknak tulajdonította, de azért, immár talán csak nosztalgikusan, hozzátette: „Jogos a kérdés, hogy végül is nem lehet-e ezeket a tárgyakat a legkésőbbi római-brit korszak népességének tulajdonítani.” Az áramlat azonban ekkorra már megfordult: a fémmunkákról és a kerámiákról általánosan elismerték, hogy a rómaiak utáni korból valók. Még ugyanebben az évben, 1855-ben J. Y. Akerman kiadta a *Remains of Pagan Saxondum* (A pogány szászság emlékei) című könyvét, amely ugyan zűrzavaros és ötletszerűen összeszedett anyagot tartalmaz, de most már mindről leszögezi, hogy „szász”.

Végre azonosították hát az Angliában élt barbárok anyagi kultúráját, és ennek a felfedezésnek igen nagy jelentőségű hatása lett az európai kontinensen. Dániában és az északnémet vidékeken ugyanúgy, mint Angliában, századokon át bukkantak elő véletlenül a földből urnák és fémmunkák, földművesek és építők keze nyomán. Ezeket a leleteket azonban ritkán, sőt, szinte soha nem tartották római eredetűnek, hiszen a terület, ahol felbukkantak, közismerten kívül esett a Birodalom határain. Az ugyan nyilvánvaló volt, hogy „bennszülött” eredetűek, az azonban korántsem volt világos, hogy *miféle* bennszülöttekről van szó. Angliában a római megszállás, ha kissé irreálisan is, választóvonalat jelentett: a népességet vaskori keltákra és római-britekre osztotta. A kontinensen azonban a barbárok alaktalan csoportnak tűntek, akiknek a történetét csak homályosan lehetett kivenni a római történetírók beszámolóiból.

A német régészek az alsó Elba-vidéki szász kultúrát a 19. század közepéig gyakran az őslakos szlávoknak tulajdonították. Ez a nézet széles körben elterjedt, és nagyjából párhuzamos volt azzal, ahogyan Stukeley az angolszász kerámiákat ősi brit munkákként írta le. Az elképzelés egy rómaiak előtti, általános európai kultúra feltételezéséből nőtt ki, amelyet néha felületesen „szkíta”-ként emlegettek. Az angliai szász eredetű anyagok azonosítása után ez a nézet aligha volt tovább tartható, és hamarosan létre is jött a kapcsolat az angliai új elgon-

dolások és a kontinensen kialakult nézetek között. Egy Hannoverban dolgozó angolnak, John Kemble-nek 1855-ben kezébe akadt Akerman könyve, és tüstént feltűntek neki az angol és német tárgyak közötti hasonlóságok. 1856-ban kiadott úttörő tanulmányában német urnákat írt le és mutatott be illusztrációkon, melyek közül néhány a perlbégi nagy temetőből származott. Kemble a következő végkövetkeztetésre jutott: „Nem kelták, hiszen akkor nem találkozhatnánk velük Lüneburgban; szlávok nem lehetnek, hiszen akkor nem találunk meg őket Warwickshire-ben: egyetlen népfaj marad – egyik helyen tehát éppúgy szászok, mint a másikon. . . Mostantól fogva egyaránt felhasználhatjuk az angol és az északnémet felfedezéseket nemzeti kincseink értelmezésére.”

Tanácsát hamarosan meg is fogadták. Az északnémet vidékeknek az angliaiakhoz hasonló hamvasztásos temetői igen kevés olyan tárgyat, például római pénzt tartalmaztak, amelyek korát a többi lelettől függetlenül is meg lehetett volna határozni, de az angol bizonyítékok most betöltötték a hézagokat, hiszen közismert volt, hogy a szászok 450 körül költöztek Angliába, elvégre maga a Tiszteletreméltó Béda (Beda Venerabilis) is ezt mondta, és más tekintélyek is többé-kevésbé hasonló dátumot közöltek. Így azoknak a tárgyaknak, amelyeket a német sírokban általánosan meg lehetett találni, de Angliában nem, 450 előtt kellett használatban lenniük; azokat pedig, amelyek mindkét országban általánosak, szükségképpen 450 után, de a 7. század előtt készítették, amikor az angolok felvették a keresztséget, és a hamvasztás pogány szokását megtiltották. A vita így alig egy évtized alatt megoldódott, és kialakult a barbár fémmunkák és kerámiák datálásának új vonatkoztatási rendszere. Időközben az angolszászok mellett szóló új bizonyítékok is felbukkantak, mert váratlanul kiderült, hogy néhány templomuk még áll.

A TEMPLOMOK FELFEDEZÉSE / Néhány épület, az olyanok, mint Nagy Károly aacheni palotája, vagy Itália palotái és nagy templomai, soha nem merült feledésbe. Maga Nagy Károly még a római falak közt imádkozhattott Szent Péter szentélyében, és megvizsgálhatta abban az épületben Szent Márton köpenyét (*capella*), amely róla kapta a „kápolna” nevet. Azok, akik utána jöttek, megállhattak Nagy Károly saját kápolnájában, és megnézhették a trónját, vagy akár feltörhették a kőpadlatot, hogy megkeressék a csontjait, mint 1000-ben III. Ottó. Ezeket a nagy épületeket a régiségbúvárok figyelmen kívül hagyhatták (hagyták is). Felfedezni aligha fedezhették fel őket. A múlt építészeti maradványainak vizsgálatában először a romanisták léptek színre, és Camdentől kezdve az összes korai régiségbúvárokat erősen foglalkoztatták a római maradványok. Amikor a Hexham Abbey (apátság) 7. századi kriptáját 1726-ban felnyitották, Stukeley és mások is odalátogattak, hogy lejegyezzék a falaiba beépített római köveken lévő feliratokat.

A probléma, akárcsak a kerámia és a fémmunkák esetében, itt is a datálás volt. A középkori csúcsíves épületek elnevezése (a gót, amelyet a jelek szerint először a 16. századi Itáliában használtak) félrevezette a régiségbúvárokat, akik ezeket a stílusokat, gyakran egészen furcsa módon, a gótoknak tulajdonították. Warburton püspök a 18. században ezt írta: „Miután ez az északi nép [a gótok] megszokta, hogy ligetekben imádja az Istenséget, amikor vallásuk fedett épületeket követelt, ötletes módon úgy tervezték meg őket, hogy annyira emlékeztessenek a ligetekre, amennyire csak ezt az építészeti fesztáv megengedi.” Innen erednek a csúcsíves és a levéldíszítések. Indulófélben volt azonban egy kissé romantikus újjárálesztési mozgalom: a 18. század közepétől fogva az építészek elkezdték utánozni és kifinomítani a maguk körül látott középkori épületek „gótikus” stílusait. A 19. század első évtizedére az írásos feljegyzések és az építészeti bizonyítékok egyesítése révén közmegegyezés

20 / A kenti Reculver templomát, melyet a sziklaszirt eróziója fenyegetett, plébánosa, akinek fogalma sem volt régiségről, 1805-ben leromboltatta. A szirt peremén még ma is álló romok a 669-ben épült apátságból valók. (H. Adeldar metszete.)

alakult ki a stílusok és korszakok rendszerezését illetően, és a hangsúly áttolódott a 11. századinál nem régebbi időktől a modern időkig terjedő időszakra. A mozgalom egyik vezéralakja, Thomas Rickman építész, találó című kötetének – *An Attempt to Discriminate the Styles of Architecture* (Kísérlet az építészeti stílusok megkülönböztetésére) – 1819-es második kiadásában felhívta a figyelmet a lincolnshire-i Barton-on-Humber templomára. A tornyon nyilvánvaló a kétféle stílus: alsó részét, amelyet szokatlan, háromszög-lezárási ablakok és díszítő kőbordák jellemeznek, egy felső emelet hozzátoldásával megmagasították, de ez a felső rész „normann, és minden bizonnyal nem késői normann”. Rickman arra a következtetésre jutott, hogy az alsóbb szinteknek igen régieknek kell lenniük, és felvetette a kérdést, nem a szász korszakból valók-e. Elkezdett hasonló épületeket

keresni, és 1834-ben már húsz „feltehetőleg angolszász építményt” tudott felsorolni.

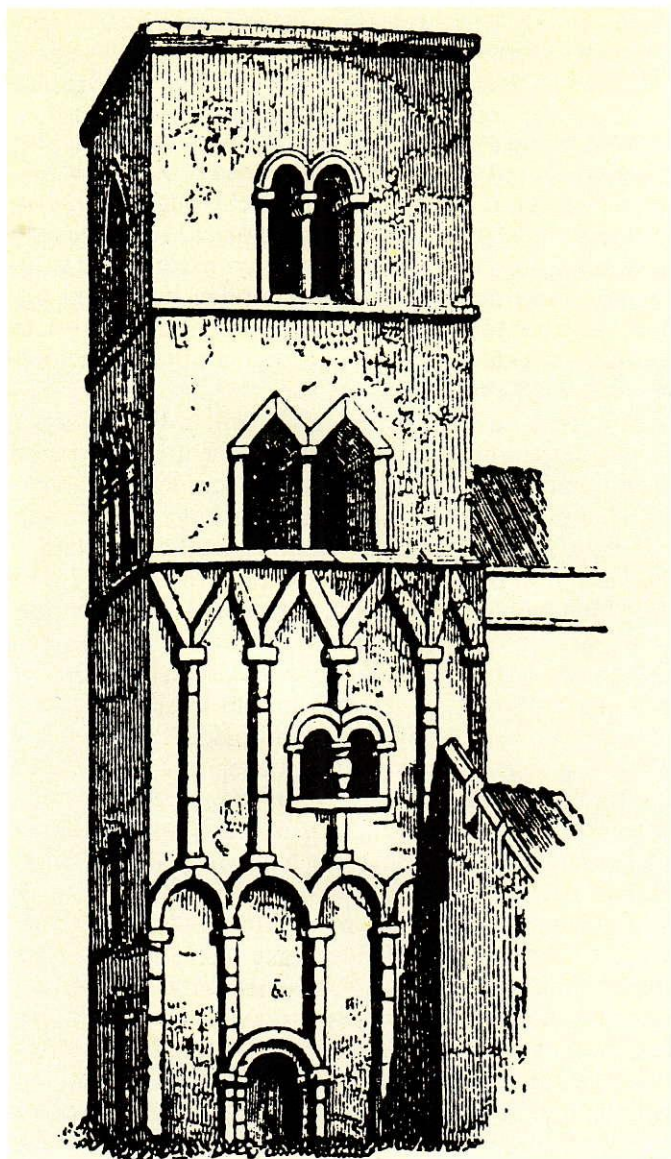
Határozott következtetéseket ebből még nem lehetett levonni, de ekkor a színre lépett Thomas Wright, akit korábban már említettünk, amikor síkraszállt az urnák szász eredete mellett. 1845-ben rajzokat tett közzé egy késő 10. vagy kora 11. századi illuminált szász kézirat miniatúráiról. A rajtuk ábrázolt építészeti elemek oly nyilvánvalóan megfeleltek a Rickman leírta templomok építészeti részleteinek, hogy azonosításuk teljesen bizo-

21 / Barton-on-Humber. Jewitt rajza, amely Rickman *Építészeti stílusok* című könyvének 5. kiadásában jelent meg (1848), részleteiben pontos, de jó figyelemztetés arra, hogy ne bizzunk meg túlságosan a rajzokban: nem ábrázolja a nyugati toldaléképületet.

22 / A fényképen a toldalék is látható, amely a szász templom szerves része volt.

nyossá vált. A rákövetkező években sikerült helyesen megállapítani a hexhami kriptá korát (amellyel felfedezése óta, több mint egy évszázadon át senki nem törődött), és Rickman eredeti jegyzéke újabb és újabb példakkal bővült.

Az újonnan felfedezett épületek közt akadtak meglepően épek is. Egyiküket, a wiltshire-i Bradford-on-Avonban hosszú idő óta későbbi építmények vették körül, egyik részét parasztháznak használták, a másikban árvaházat rendeztek be. Az addig mindig világi jellegűnek tartott épület vakolata alatt 1857 körül faragott angyalokat fedeztek fel, ami fölkeltette a helyi plébános kíváncsiságát. Úgy vélte, hogy egy 8. századi szász kápolnát fedezett fel, ám nézetét nem fogadták el azonnal. Egy John Parker nevű szakértő 12. századnak tartotta az épületet. De ahogy egyre jobban megismerték a szász és normann építészetnek tulajdonítható stílusokat, a plébános érvelése meggyőzővé vált (különösen, hogy ok-

23 / Alfrik Pentateuch-fordítása. Ezt az i. sz. 1000 körüli illuminált kéziratot használta fel 1846-ban Thomas Wright annak bizonyítására, hogy a fennmaradt templomok egyes építészeti részletei megelőzték a román stílusokat. (British Museum)

levél-utalások is alátámasztották, amelyek talán éppen erre a templomra vonatkoztak). Amikor aztán az 1870-es években lebontották a századok során hozzáépített toldalékokat, kiderült, hogy szerkezetének nagy része teljesen ép.

Ekkor már felismerték, hogy sok, még mindig álló plébániatemplomban milyen nagy jelentősége van a régi falazatnak. 1834-ben Rickman húsz száz épületet tudott felsorolni, jelenleg, évek türelmes vizsgálódásainak eredményeképpen, összesen több mint négyszázról tudunk. De a kronológia felállítása, vagy akár csak egy viszonylagos kronológia megállapítása is, már sokkal lassabban haladt előre.

SÍRFOSZTOGATÓK ÉS TIPOLÓGUSOK / A 19. század elején igen sok felfedezésre került sor, és a barbárok megismerése és megértése gyorsan fejlődött. De az 1830 és 1850 közötti időszak látványos eredményeivel összehasonlítva a század második fele csalódást kelt. Ennek alighanem az az oka, hogy nem sikerült meghaladni a korábbi ásatások gyatra színvonalát. A bedfordshire-i Toddingtonban például egy kavicsbánya művelése során 1819-ben nagy temető került elő. „Valaki, aki nap mint nap ott volt a helyszínen... úgy véli, hogy több ezer halottat temettek el ott, mert a kavicssal együtt rengeteg fekete földet dobáltak ki, nagy, tömör darabokban.” A suffolki Eye-ban az előző évben mindössze négy-napi munka során körülbelül 150 urna került elő. Ezek mind az iparosítással járó véletlen leletek voltak, de a

tudatos ásatások során sem fogták fel kellően a gondos feljegyzések szükségességét. Igen kevesen készítették el ásatásaik alaprajzát, és az a rajz, amellyel Douglas 1793-ban jelentését illusztrálta, messze megelőzi a korát. De még itt sem világos, hogy a rögzítés mennyire felel meg a valóságnak, mert maga a csontváz minden bizonnyal egy álló, talán anatómiai tankönyvből vett modellt követ, és az ásatás sokkal gyorsabban történt, semhogy lehetőséget nyújtott volna pontos mérésekre.

Egy Deal melletti halmos temetőről szólva Douglas megjegyezte: „1782 decemberében látogattam meg ezt a vidéket, miután dr. Stukeley könyvében olvastam ezekről a halomsírokról; és miután láttam, hogy nem vizsgálták meg mindet, mintegy tizennégyet felnyitottam a megmaradtakból.” Bryan Faussett az 1760-as és 1770-es évek folyamán nem kevesebb, mint 728 halomsírt és hozzájuk kapcsolódó sírt bontott fel. Ritkán írta le őket részletesen, jellemző példa egy kenti, Kingston Downban talált halomsír leírása: „Tumulus és sír nagyjából, mint az előző. A csontok nagyon tönkrementek, a koporsó úgy látszik, nem került a tűzbe. Semmi, csak néhány szög meg egy késpenge.” Abban a korban az efféle sietség és a felületes publikáció számított normálisnak – a dél-angliai történelem előtti temetőhalmok ugyanígy megszenvedték a sietséget ebben az időszakban –, de hogy a technikai eljárások mennyire nem fejlődtek a 19. század folyamán, arról már az is sokat mond, hogy Roach Smith teljes nyolcvan évvel az ásatások után még hasznosnak tartotta közzétenni ezeket a minimális tájékoztatást tartalmazó irkafirkákat. Még a leletek tanulmányozásában is alig lehet szó előrehaladásról, hiszen néha maguk a tárgyak sem maradtak fenn. A feltárók vagy patrónusaik könnyű kézzel ajándékozták el a lele-

teket barátaiknak vagy helyi előkelőségeknek, és hamarosan színre léptek a kincsvadászok is: amikor Norvégiában, Borre mellett 1852-ben megtalálták a viking hajótemetkezést, az értékes holmik legnagyobb része már az ásatás alatt eltűnt.

Douglas felismerte, hogy az összetartozó anyagot együtt kellene tartani, de a régiségbúvárok gyűjtőszenvédelye saját kutatásaik akadályává vált. Összefüggéseikre való tekintet nélkül gyűjtötték és árulták az edényeket és a fibulákat: 1874-ben Cambridgeshire-ben egy kövületgyűjtő ezt írja zsákmányáról: „3 urna, a legkisebb nagyon szép. . . A Stoney Hillen találták őket, a csontvázakkal és más holmikkal. Az urnákért tíz shillinget fogok kérni. Négy koponyát is szereztem, kettő nagyon jó, kettő törött, meg holmi lábszárcsontokat. Szereztem egy bikafejet is, a szarvak rajta tökéletesek.” Valamivel később Cambridge-ben, az új Girton College helyén leletmentő ásatásokat végeztek, és egy nagy temetőt tártak fel. Tűrhető feljegyzéseket készítettek az ásatásról, de azt még mindig nem tartották szükségesnek rögzíteni, hogy milyen fibulákat és milyen edényeket találtak egy-egy leletgyűttesben. Ugyanebben az időszakban a York melletti Sancton nagy hamvasztásos temetőjében ugyanígy nem vették figyelembe az összetartozásokat, és hosszasan lehetne sorolni a hasonló példákat egész Angliában és Európában.

Mindennek eredményeképpen a 19. század vége felé a tudósok hatalmas, rendezetlen anyaghalmazzal kerültek szembe, amelyet igen nehéz volt elemezni. Egyes darabo-

kat össze lehetett hasonlítani, vagy szembe lehetett állítani egymással, de történelmi összefüggéseikről alig lehetett érdemben beszélni, mert ez az összefüggés az ásatások során rendszerint veszendőbe ment. Úgy tűnt, hogy a megoldást Charles Darwinnak az élőlényekre ki-

24–25 / Bradford-on-Avon J. T. Irvine építész rajzán 1869-ből és jelenlegi állapotában a kis falusi házak és kocsiszínek lebontása után, amelyek évszázadokon át eltakarták.

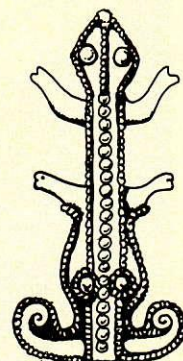
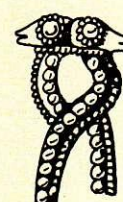
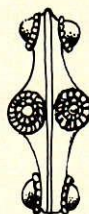
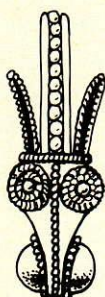
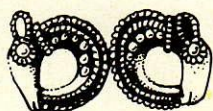
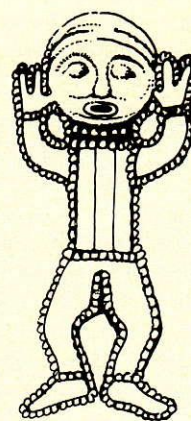
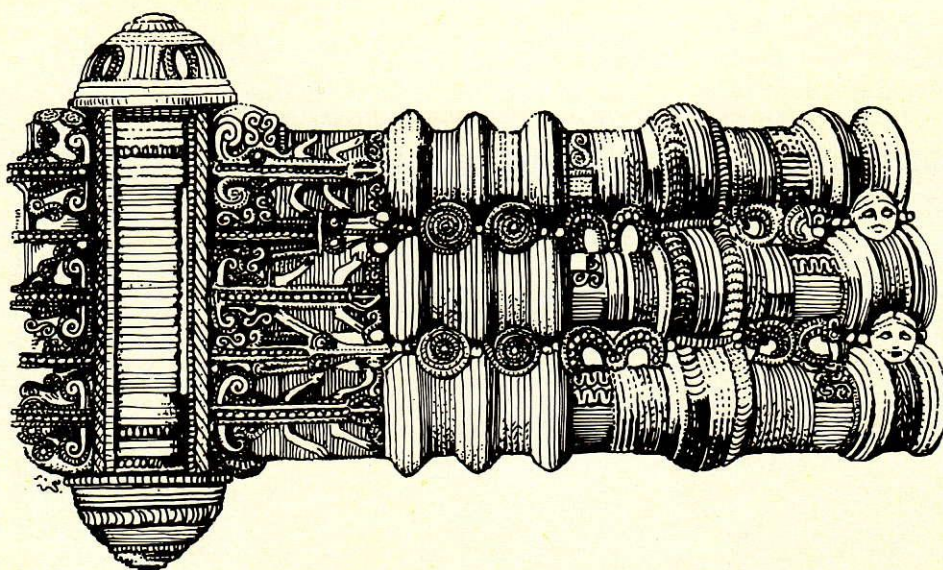

dolgozott növekedési és változási elméletei kínálják, s hogy ez az út járható, azt Pitt Riversnek a löfegyverekről szóló tanulmánya bizonyította. Ugyanahhoz az általános típushoz tartozó tárgyak csoportját sorba lehetett rendezni, a divatváltozás fogalmát pedig, a természetes kiválasztás fogalmához hasonlóan, fel lehetett használni az egyes darabok olyan sorrendbe állítására, amely a tipológiaiilag legkorábbiakkal kezdődött, és a tipológiaiilag legkésőbbiekkel végződött. A rendezési kritériumok változatosak voltak: az általános feltételezés a jelek szerint az volt, hogy a minták „tisztán” kezdődnek, aztán „beérnek”, majd alkalmazkodási folyamaton mennek át, melynek során „degenerálódnak”, ez után pedig teljesen különböző mintákká módosulhatnak, melyek az idők során megint variálódhatnak. Ennek a folyamatnak a működését, melynek megfogalmazása a 19. század talán legjelentősebb hozzájárulása volt a régészet fejlődéséhez, a történelmileg ismert korszakokban jól láthatjuk, hiszen ez áll az építészeti stílus 19. századi definíciói, valamint a korabeli divat új és elavult elemeivel kapcsolatos ösztönös reakciók mögött is.

A legnyilvánvalóbb ízlésváltozások a fibulák díszítésében voltak láthatók, a tudósok tehát rájuk és a velük kapcsolatos fém munkákra irányították figyelmüket.

A 19. század utolsó évei és a 20. század első évtizede a tipológusok nagy korszaka volt: a tárgyakat a mintázat néha egészen apró változataitól függő viszonylagos sorrendbe rendezték, a följegyzett történelmi események átfogóbb kerete pedig afféle fogasul szolgált, amelyre a divatváltozás viszonylagos kronológiáit fölaggatták. Hála két skandináv tudós, Bernhard Salin (1861–1931) és Nils Åberg (1888–1957) átfogó összeállításainak, a fibulákat nem kellett többé pusztán „késő rómainak” vagy „szászoknak” leírni, immár lehetségesnek tűnt egy-egy darabnak logikus helyet tulajdonítani egy olyan sorozatban, amely a 4. században kezdődött és a 6. vagy 7. században ért véget. Nézeteltérésekre sor kerülhetett, ugyanazt a darabot datálhatta valaki a 4. század végére, mások pedig az 5. század derekára. De ezek csak kisebb eltérést jelentettek, és ritkán állt mögöttük elvi nézetkülönbség, inkább csak a változás gyorsaságáról alkotott ellentétes nézeteket tükrözték.

26 / Bernhard Salin svéd tudós (1861–1921) honfitársának, az őskor nagy kutatójának, Oscar Monteliusnak (1843–1931) munkáját folytatva, elemzés alá vette a népvándorlás kori művészetben használt állatmotívumokat. Az illusztráció az ő rajzain alapul, és az 5. század végén, valamint a 6. században díszítőelemként használt állatfejeket ábrázol.

Ahogy a datálás pontossága fokozódott, egyre bonyolultabbá vált a tárgyak jelentőségének értelmezése. Jóval később, 1951-ben egy angol tudós, E. T. Leeds ezt írta: „A fibulák jelentik a tárgyi emlékeknek azt a legmegkülönböztetettebb osztályát, melynek révén egy adott terület népességének anyagi stabilitását . . . meg lehet ítélni.” Az „anyagi stabilitást” gyakran „politikai stabilitás-ként” értelmezték, amivel ma már kevesen értenének szívvel-lélekkel egyet, de a maga idejében széles körben vallották ezt a véleményt. A kérdésre 1855-ben Roach Smith hívta fel a figyelmet, amikor áttért az Anglián belüli temetkezési szokások és fibula-típusok regionális különbségeinek vizsgálatára. A következő évtizedek meghozták Németország egyesítését és a nagyhangú nacionalizmus megerősítését: a korszak hangulatának befolyása alatt megnőtt a germán népek kultúrájával és nemzeti származásával kapcsolatos kutatások népszerűsége. Ahogy egyre több anyag került napvilágra, kultúrszférákat lehetett kijelölni, olyan földrajzi területeket, amelyeken belül hasonló formájú tárgyakat találtak, majd ezeket a törzsi területeket olyan ismert népekhez lehetett kapcsolni, mint a vandálok, az alamannok, az angolok és a többiek.

A régészeti kép majdnem teljes egészében a fibulákon alapult. A fazekasság, talán viszonylagos egyszerűsége miatt, az 1850-es évek óta kevés figyelemben részesült: a kiadott ásatási jelentések a fémmunkákra összpontosították a figyelmet, és a kerámiaanyagból gyakran csak kis válogatást írtak le. A barbár élet más oldalait hasonlóképpen elhanyagolták. 1913-ban amikor E. T. Leeds közzétette az *Archaeology of the Anglo-Saxon Settlements* (Az angolszász települések régészete) című munkáját, amelyben az angol olvasók számára bemutatta a fibulák tipológiájára és korszakolására vonatkozó új elképzeléseket, még azt írta, hogy: „a korai angolszász betelepülés területeinek nincsen egyetlen olyan példája sem, amelyet cserepek vagy ilyesmi felfedezése szavatolna . . . ilyenek ebben az országban soha nem kerültek napvilágra”. Az eredmény az lett, hogy könyve, címe ellenére, nem a települések vizsgálata, hanem a temető emlékanyagának új és sokatmondóbb rendszerezése lett.

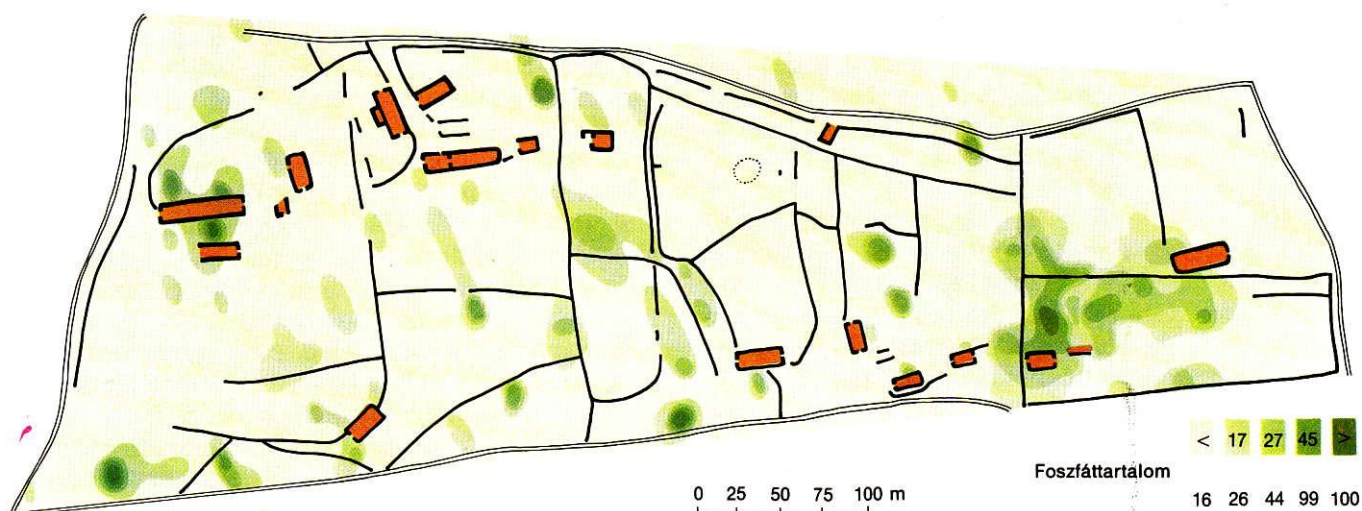
TELEPÜLÉS, TÁRSADALOM ÉS TÁJ / Maga Leeds volt az első, aki változtatott ezen a helyzeten. Az Oxford melletti Sutton Courtenay-ban, egy kavicsbánya lapos üregeiben a munkások angolszász anyagot találtak a földben. Leeds 1921 és 1937 között egy sor leletmentő ásatás során feltárta egy kis kunyhókból álló falu maradványait. A kunyhók padlóját építőik egykoron a kavicsos talajba mélyítették. A felfedezés, amelyet hamarosan más angliai és kontinentális felfedezések követtek, új problémákat vetett fel, mivel a kunyhók alapterülete alig volt nagyobb 10 m²-nél, márpedig a barbár fémmunkák kifinomultságát nemigen lehetett összhangba hozni ezekkel a hevenyészett, silány menedékekkel. Ahogy a lényegét kihegyezve 1948-ban megfogalmazták: „Elkép-

zelhetetlen, hogy egy olyan típusú embernek, amelyet a taplow-i halomsírban eltemettek, ne lettek volna megfelelőbb lakáskörülményei, mint amelyet a Sutton Courtenay-i mintájú fonott sövényfalú kunyhó nyújtott.” Még kihegyezettebben talán azt is hozzátehetnék volna, hogy „Sutton Hoo-ban eltemetett típusú embernek”, mert 1939-ben, a második világháború előestéjén Suffolokban egy hajótemetkezési sírdomb feltárása pontosan azt a temetési pompát bizonyította, amelyet egy szász főnöktől elvártak. A temetőkben végzett gondosabb ásatások is ugyanerre mutattak, mert az ugyanabban a temetőben található társadalmi szintek változatosságát többé már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Itt a kontinens tudósai mutatták az utat: az 1910-es években feltártak egy alamann temetőt, és kiderült, hogy a gazdag sírokat szegegyebb temetkezések fűrtjei veszik körül – a birtokost a háza népe –, és ezt a későbbi németországi és angliai ásatások is megerősítették. A kenti Fingleshamben például, egy kis tetem-temetkezési temetőben, amely talán egy évszázadon át volt használatban, az ásatás három gazdag sírt derített fel, 29 olyan további sír

27 / A modern ásatások óvatos eljárásai lassúbbak és költségesebbek, mint a régiek voltak, de valószínűleg sokkal több információt nyújtanak a lelőhelyek koráról és jellegéről. A gondosság és a pontosság alapkövetelmény. A képen egy angolszász csontvázat tisztogatnak a lincolnshire-i Ruskington temetőjében, a dokumentálás előtt.

mellett, amelyek egyáltalán nem vagy alig tartalmaztak tárgyakat – ami bepillantást adott a társadalmi struktúrába.

Az új településrégészet aztán további bizonyítékokkal szolgált. Az 1950-es évek végétől kezdve a félig földbe ásott kunyhók mellett nagy, négyszögletes faházakat is találtak, sőt, egyes lelőhelyeken valószínűnek látszott, hogy a kunyhók csak melléképületek, raktárak vagy műhelyek voltak, esetleg a parasztok lakóhelyei uraik gerendacsarnokai mellett. Az egyes települések nagysága és struktúrája világosan jelentős különbségeket mutatott, a lassúbb és óvatosabb ásatások pedig most már felderítették az egyes falvak települési struktúrájának változásait is: voltak házak, melyeket elhagytak, a faluközpontok és a lakott házak elhelyezkedése eltolódott, egyes házak nagyobbak és gazdagabbak lettek, mások elszegényedtek és hanyatlottak; az élelmiszermaradványok a gabonatermesztés és az állattenyésztés viszonylagos fontosságának fluktuációira utalnak; a máshonnan származó tárgyak a kereskedelem jelentőségét jelzik. Mindezek a tényezők hozzásegítenek minket azoknak a társadalmi és gazdasági erőknak a megértéséhez, amelyek az egyes közösségek kialakulását és növekedését befolyásolták. A szárazföld belsejében lévő falvak a szántóföldjeiktől függtek, a leletek itt ritkák és jelentőségük vitathatóbb, mert a település és az általa birtokolt föld kapcsolata régészetileg meglehetősen homályos. Még kevésbé válaszolható meg az a kérdés, hogy milyen volt a viszony a szomszédos közösségek között.

A paraszti életnek ezekről az ásatásokkal felderített részleteiről írásos forrásainkban az i. sz. 1. évezred végéig szinte semmiféle feljegyzés nincs, vizsgálatukban a régészet jelentőségét ezért általánosan elismerik. Az ásatási anyagot azonban, már vitathatóbb módon, fel szokták használni a történelmi beszámolók kiigazítására vagy elvetésére is, különösen, ami a barbár népvándorlásokról szóló homályos és zűrzavaros történeteket illeti. Első ízben sikerült egyes városokban a „római” korszakból a „szász” korszakba való átmenet időszakába tartozó épületeket találni, sikerült nyomon követni az 5. évszáz-

28 / Vallhagar térképvázlata bemutatja a talaj foszfáttartalmának változását az épületekhez képest, melynek révén a feltáró lokalizálni tudta azokat a területeket, amelyeket az állatok erősen használtak. Az állati trágyából és vizeletből származó magasabb foszfátkoncentrációk feje és istállózó térségekre utalnak. (M. Stenberger után.)

ad gazdasági hanyatlását, és kísérletek történtek annak kimutatására is, hogy a barbár betörések milyen nagy vagy milyen csekély hatást gyakoroltak a római provinciákra. Az egyre komplexebbé váló ismeretek fényében mind nehezebb elfogadni az eseményekről szóló közvetlen, hagyományos beszámolókat. Fontos fejleményekre került ugyanis sor, amelyeket a kortárs írók nem ismertek fel, vagy nem tartottak feljegyzésre méltónak.

A felfedezések között igen látványosak is akadtak – ilyen volt Northumberlandban, Yeaveringnél egy angol palota kiásása 1953 és 1957 között; a Rajna-vidéken, Kölnben és Morkenban az 1960-as évek elején a hercegi sírok felfedezése; olyan kiterjedt és bonyolult falvak feltárása, mint az Ems melletti Warendorf (1950-es évek) vagy a hollandiai Wijster (1958–1961); egy csoport viking hajó kiemelése Roskildénél a tenger fenekéről (1962); vagy az a mind között legnagyobb jelenlegi vállalkozás, amely a karoling birodalom legfontosabb kereskedelmi központjának, a nagy Dorestad városnak teljes területét próbálja meg feltárni. A legtöbb felfedezés azonban kevés érdeklődést keltett – amikor pusztán néhány cölöplyukról vagy háztartási hulladéktörmelék-ről, vagy korábbi leletek jelentőségének új értelmezéséről volt szó. Végül soron azonban ezek a hétköznapi emlékek bizonyultak a fontosabbnak, mert együttesen – az írásos feljegyzésektől nagyrészt függetlenül – lehetővé teszik a település és a társadalom rekonstruálását. A ránk maradt történelmi beszámolók, amelyek oly sokáig egyedüli tájékozódási forrásaink voltak a Római Birodalom utódaira vonatkozólag, egyoldalú, néha elfogult szemszögből fakadó általánosításokat adtak, míg ha az eredményeket gyakran hevesen vitatják is, az áso értékét ma már senki nem tagadhatja többé.

TÖRTÉNET
KÉPEKBEN

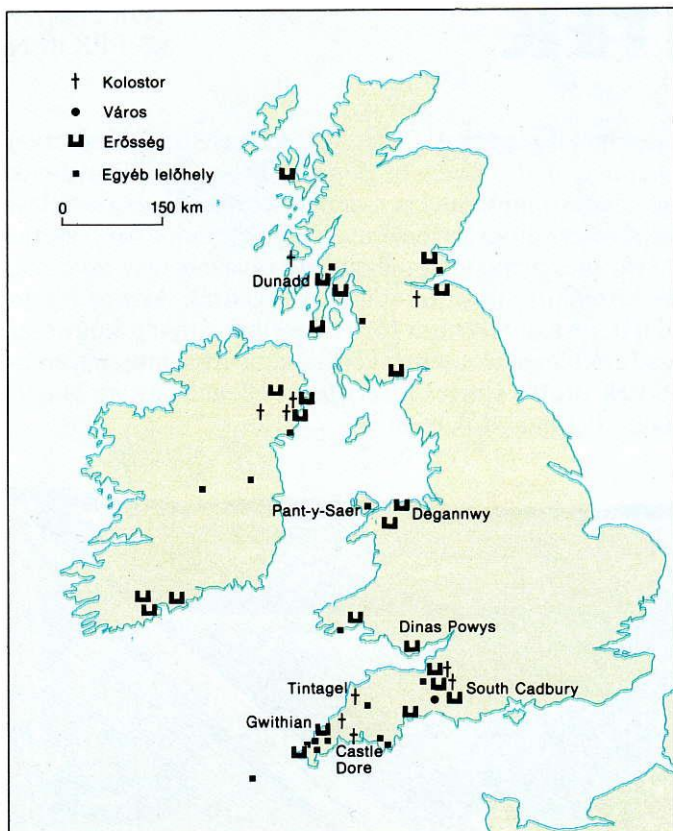
ARTHUR ÉS A BRITEK

Kevés szépirodalmi mű élvezett nagyobb népszerűséget, mint Arthur királynak és kerekasztalának története, azoké a lovagoké, akik a Szent Grált keresték, azt a kelyhet, amelyből (egy pogány mítosz középkori racionalizálásának eredményeképpen) Jézus az utolsó vacsorán ivott. Az idők során ez a történet számtalan drámaíró, költő, festő, muzsikust, filmrendezőt és televíziós producort ihletett Camelot nagyszerű udvarának újjáteremtésére. A részletek többsége egy regényből származik: Geoffrey of Monmouth 1135 körül gyűjtötte össze az

idevágó legendákat (saját írói képzeletével kibővítve) *History of the Kings of Britain* (Britannia királyainak története) című művében, amely körülményes részletességével és valódi történelmi anyagok gondos beolvasztásával messzemenően meggyőzte olvasóit igaz voltáról. A középkorban kritikátlanul elfogadták Arthur legendáját, de aztán Arthur története elhalványult, hogy századunkban új formában kerüljön divatba: mint a római-britek utolsó sikeres kísérlete az ellenállásra az angol-szász betolakodók ellen.

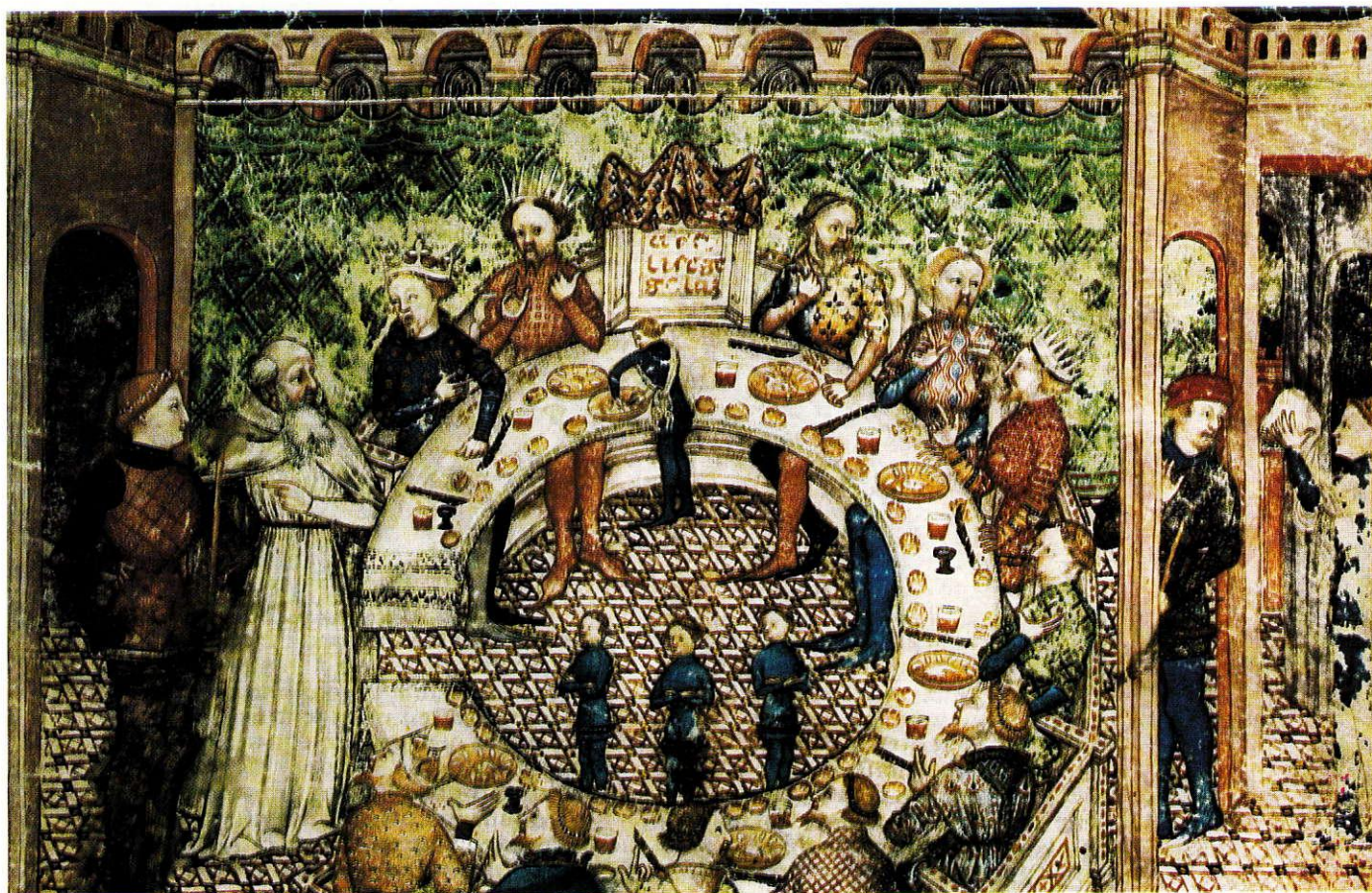

29. kép: A halálosan megsebesült Arthur király leül, miközben Si Bedevere visszadja kardját, az Excaliburt, a Tó Hölgyének. 14. századi illusztráció a *The Story of Lancelot of the Lake and the Death of King Arthur* (A tavi Lancelot és Arthur király halálának története) című kéziratból. (British Museum)

A *Gododdin* című, i. sz. 600 körül keletkezett költemény hősnévez egy férfit, aki „pedig nem volt Arthur”. Az összefüggésre egyébként nem utal, így az Arthur pályafutására vonatkozó részletekre egészen a Neniusnak tulajdonított komplikációig várnunk kell (9. század). Addigra Arthurnak már egész sor győzelmet tulajdonítottak az angolszászok ellen, melyek egyikét, a Mons Badonius-i csatát megbízhatóan datálhatjuk 500 körülre. A középkori romantikus legendák között vannak olyan történetek, amelyek meghatározott helyeken szerepeltetik Arthurt, egyikük Tintagel sziklája Cornwall partjain (32. kép), amelyhez Arthur szülőhelyét fűzik. A 12–13. századi várban az 1930-as években végzett ásatások napvilágra hoztak egy 500 körül alapított kelta kolostort, és olyan edényeket azonosítottak, amelyeket európai, késő római fazekasműhelyekből hoztak be Britanniába. Az utóbbi 40 év ásatási munkái kimutatták, hogy Britannia nyugati részén hasonló kerámia jutott el különféle részben kolostori, részben világi helyekre (30. kép, C. Thomas után).

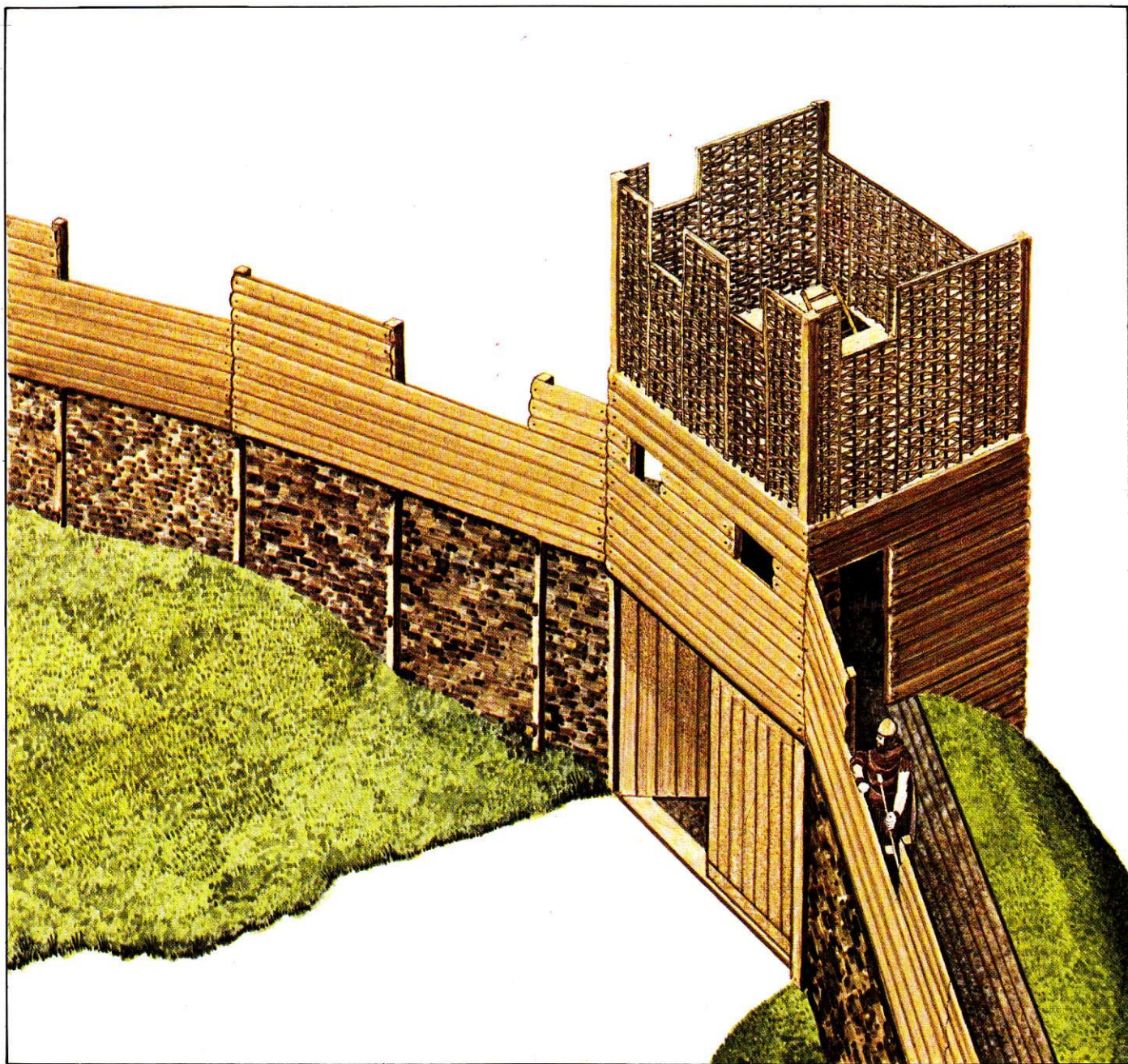
31. kép: Arthur és lovagai a Kerekasztal mellett, ahol Sir Galahad éppen el akarja foglalni a helyét. (14. századi francia kézirat, Bibliothèque Nationale, Párizs)

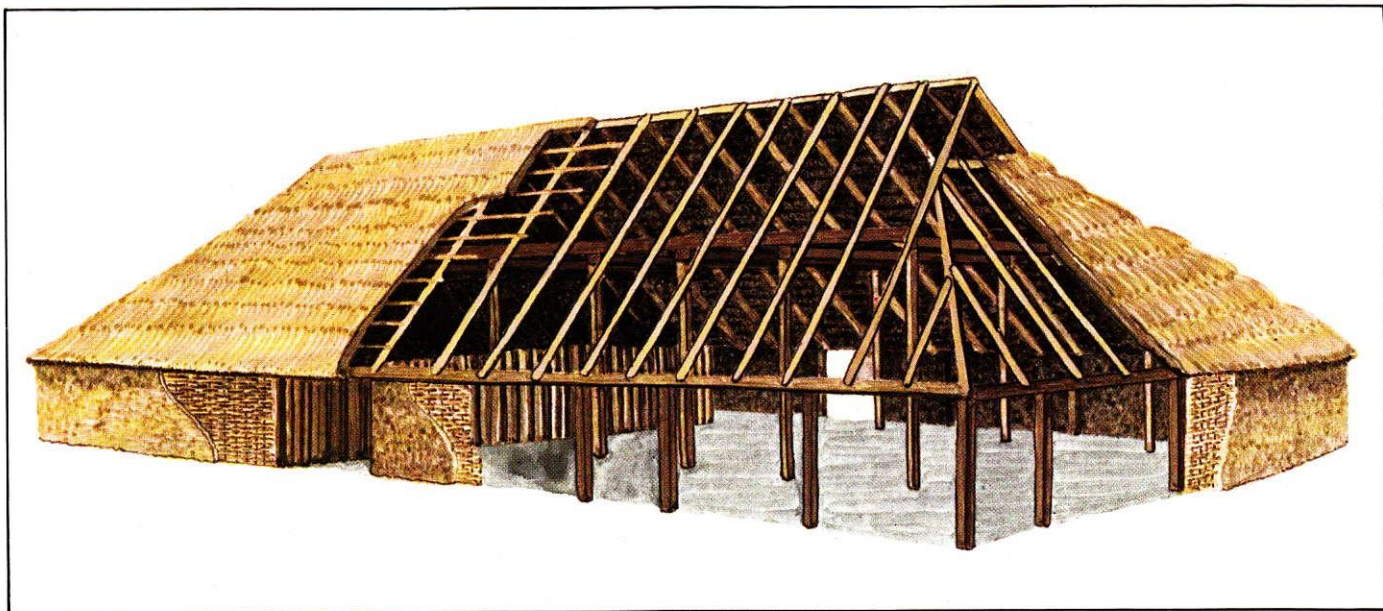

Az ásatással feltárt lelőhelyek közül a legimpozánsabb South Cadbury vára, egy őskori hegyi erőd Anglia délnyugati részén, amelyben (John Leland nem sokat érő véleménye alapján) olykor Arthur Camelotját vélték felfedezni. Az eke nyomán a tintagelihez hasonló kerámia és meroving üvegcserepek kerültek elő, s ez adott ösztönzést az 1966 és 1970 között végrehajtott jelentős ásatási programhoz. Bebizonyosodott, hogy a dombtető az i. e.

3. évezred során, talán megszakításokkal, lakott hely volt. A nagy bástyák egy mintegy 4,5 hektár alapterületű vaskori erődítményhez tartoztak, amelyet a római korszakban gyakorlatilag elhagytak, de a rómaiak után két időszakban is újra megszállva tartottak. A későbbi építmény egy talán i. sz. 1000 körül épített *burh*, amelyet Aethelred korában a dánok ellen használtak. A korábbihoz, melynek védművei az

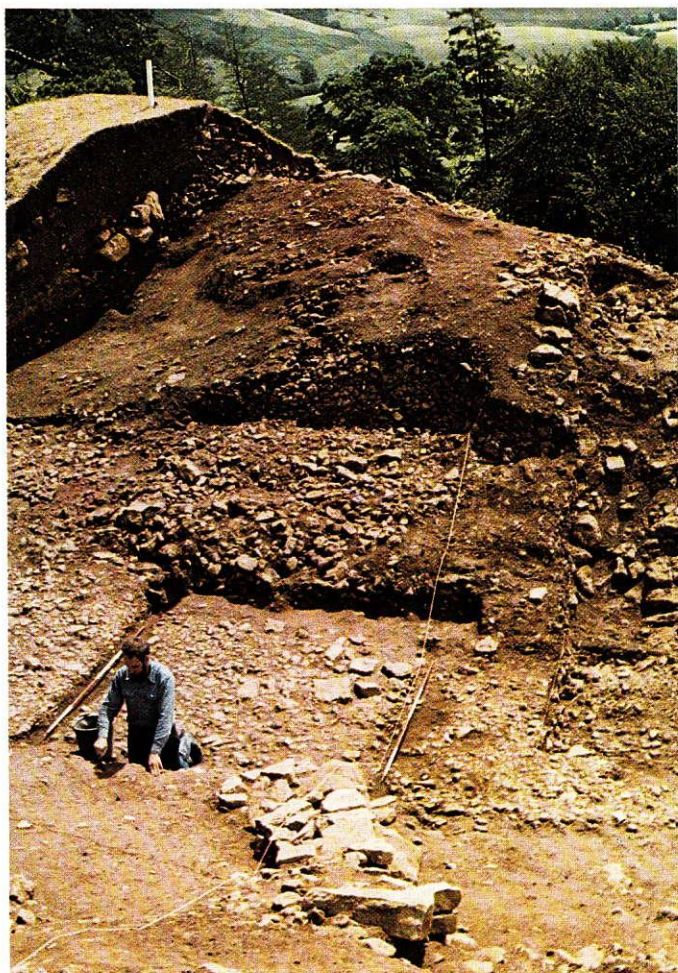
Aethelred-korabeli falak és a lepusztult vaskori bástyák között húzódnak, újra felhasznált római építőkövek és importált kerámia társulnak. A lelőhelynek ez a korszaka, amelyet az 5. és a 7. század közé lehet datálni, megfelel Cadbury arthuri időszakának. Camelotként való azonosítása teljesen komolytalan, hiszen Camelot a középkor legendái közé tartozik. Ami ennél sokkal fontosabb, az az, hogy South Cadbury a legnagyobb és legbonyolultabb azok közül a „sötét” középkori lelőhelyek közül, amelyeket eddig Britannia brit ellenőrzés alatt lévő részén felfedeztek, és pompás példáját adja számukra a délnyugati romanizált városok közvetlen utódainak, mint olyan megerősített központ, amelynek nem sok köze volt a *Romanitas* eszméihez, viszont sok kapcsolata volt a kelta világgal, amelyet a rómaiak olyannyira elnyomtak.

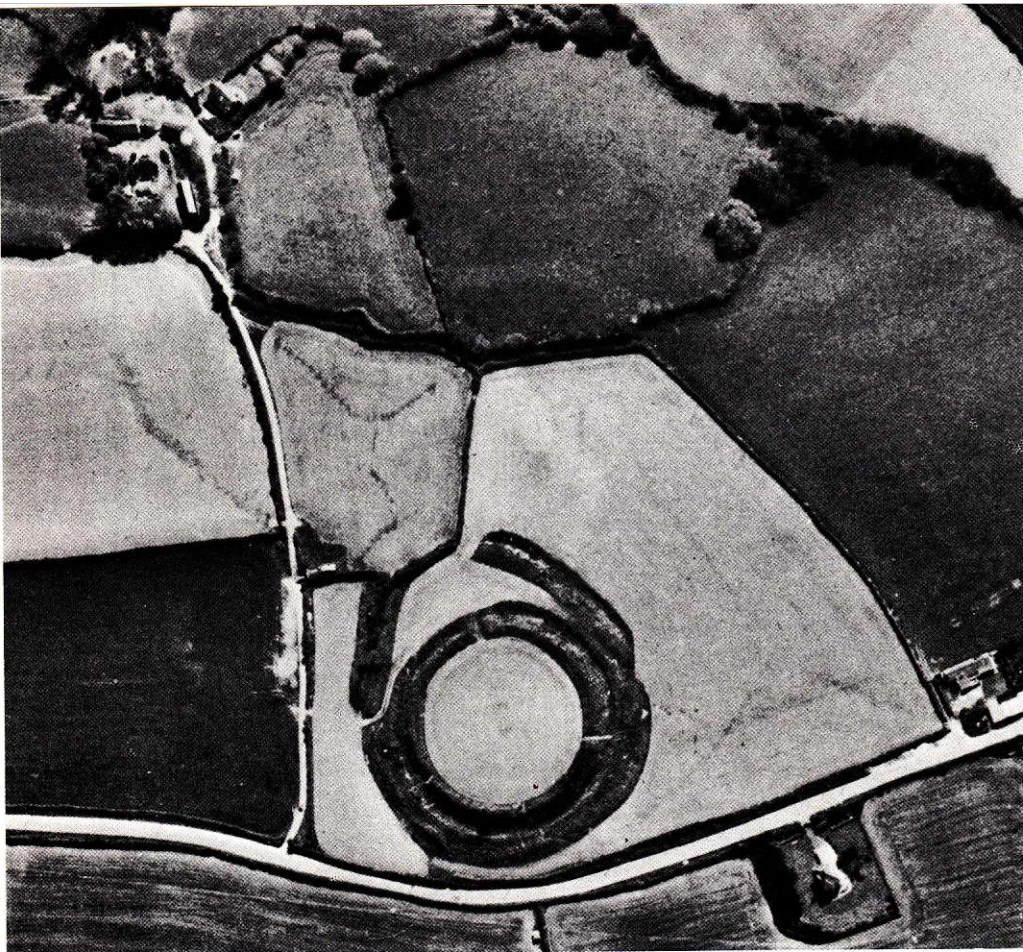

Átvágva az utolsó vaskori kapu beomlott romjain, az ásatást végző régészek Cadburyben megtalálták egy gerendákból épült kaputorony cölöplyukait. Ez egyszerű, négyszögletes építmény volt, a sarkain cölöpökkel, valamint a 6. századi útfelszínbe mélyített alapárkokkal, melyekbe a falak vízszintes talpfáit fektették (35. kép; a feltáró a kapu térségének innenső oldalán dolgozik). A szerkezet rekonstrukciója szükségképpen spekulatív jellegű. A rajz (33. kép; L. Alcock nyomán) a bejárat külső homlokzatát ábrázolja, a hozzá csatlakozó kőből és gerendákból épült védművekkel, ahogyan az ásatási fényképfelvételen a kamera felé néznek. A kapu felső része az őrszobával és a harci emelvénnel alighanem hasonlított a római határerődítményekéhez, de nem tudjuk, hogy pontosan milyen volt a formája.

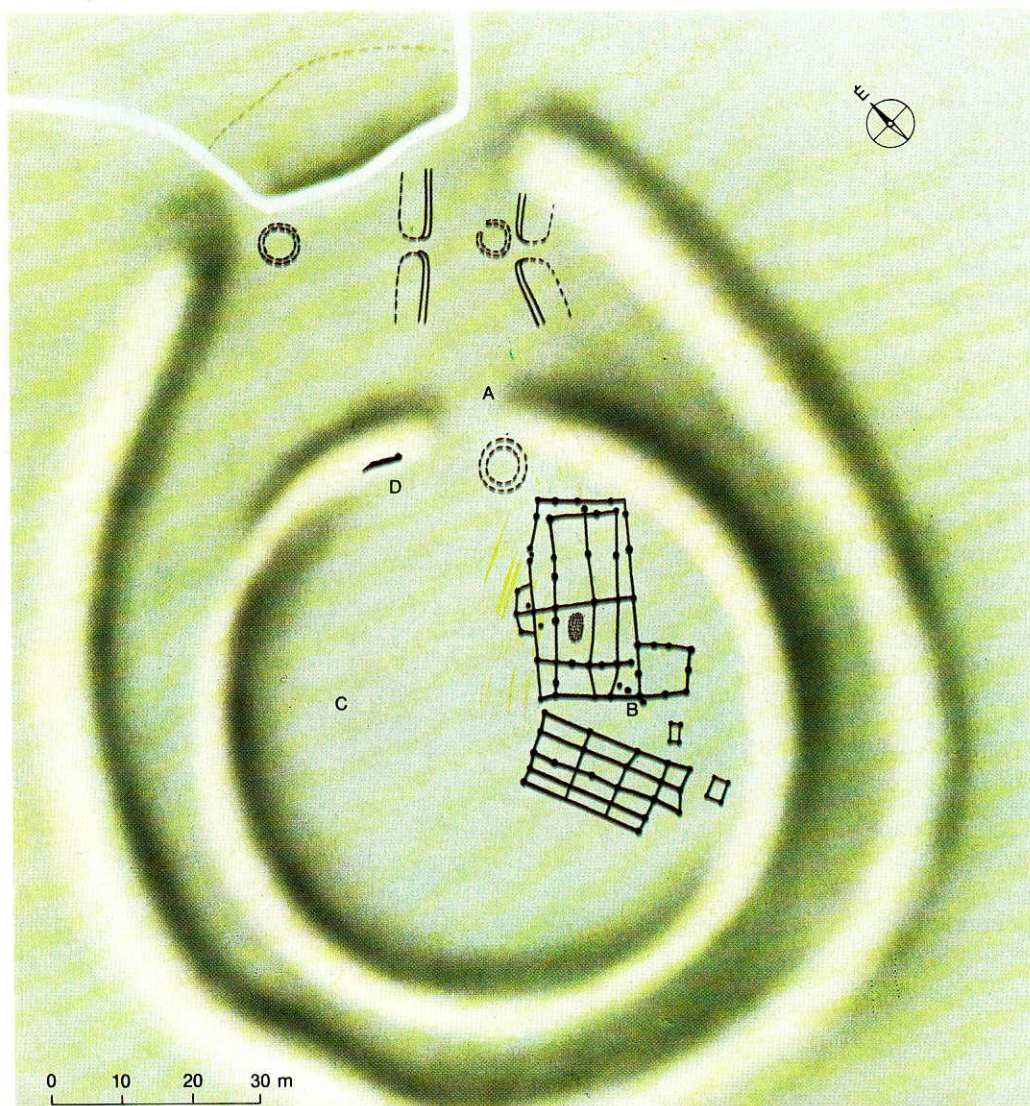
Az erőd belsejében feltárt területen cölöplyukak és gödrök egész tömege került napvilágra, melyek legnagyobb része a vaskorban és a még korábbi települések időszakában keletkezett. A cölöplyukak egyik csoportját meg lehetett a többiekétől különböztetni, és a 6. századra lehetett datálni, azoknak az importált edényeknek az alapján, amelyeket egy, a cölöplyuk-csoporttal feltehetőleg kapcsolatban lévő tartógerenda üregében találtak. A szabálytalan négyszögű alaprajzot, melynek alapterülete $19 \times 10,2$ méter, egy jelentős kora középkori újratelepülés maradványainak tekinthetjük, mely kiemelkedő helyet foglal el az erőd központjában, ezért talán a korszak legfontosabb épülete (34. kép; L. Alcock nyomán). Valószínűleg a belsejében lévő két cölöpsor alkotta a tető főtartóit, amelyek a magas felső tetőszerkezet páros szarufáit hordozták. Az így létrejött csúrszerű csarnok, amelyet ebben az esetben egy intimebb elhelyezkedést biztosító válaszfal oszt két részre, a tanyaháznak az őskori Európában általános típusa, melynek létezését mindig is gyanították Wales és Írország kelta lakossága körében.

Dore vára (Castle Dore), amely Cornwall déli részének síkságán fekszik, őskori erődtípus volt (belsejének kiterjedése körülbelül 0,4 ha), jóval kisebb, mint South Cadbury (36. kép). Hogy mikor települt be újra, az nem datálható pontosan. Az 1930-as években végzett kisebb ásatások olyan, csöppet sem különleges cseréptöredékeket tártak fel, amelyeket a rómaiak utáni korszakba tartozónak tartanak, de korántsem biztos, hogy importált holmik. Az erődnél a kora középkorba való datálása a cornwalli Mark(e) király legendájának tulajdonítható, akinek a hagyományok szerint Dore várában volt a székhelye, valamint fiának, Trisztánnak is. Az erődtől másfél kilométernyire délre áll *Drustanus filius Cunomori*, Cynfawr fiának, Trisztánnak emlékköve. Az ásatások felderítették, hogy a védműeknek legalább ezt a részét (D) helyreállították, és hogy a bejárat (A) mellett durva, kör alakú kunyhókat emeltek. Az erőd belsejében állt egy épület (B), amelyben Mark(e) király „palotáját” vélték fölfedezni (37. kép); (C. A. R. Radford és P. Rahtz nyomán), és amelyet rendszerint kis melléképületekkel körülvevő két nagy oszlopsoros csarnokként szoktak elképzelni. Az ásatások korlátozott hatóköre, valamint az épületet alkotó cölöpök lyukainak szabálytalansága és ritkasága csöppet sem meggyőzőek, de az világosnak tűnik, hogy itt valamiféle kora középkori gerendaépületekről van szó. Északkeleten további épületek nyomaira is bukkantak (C).

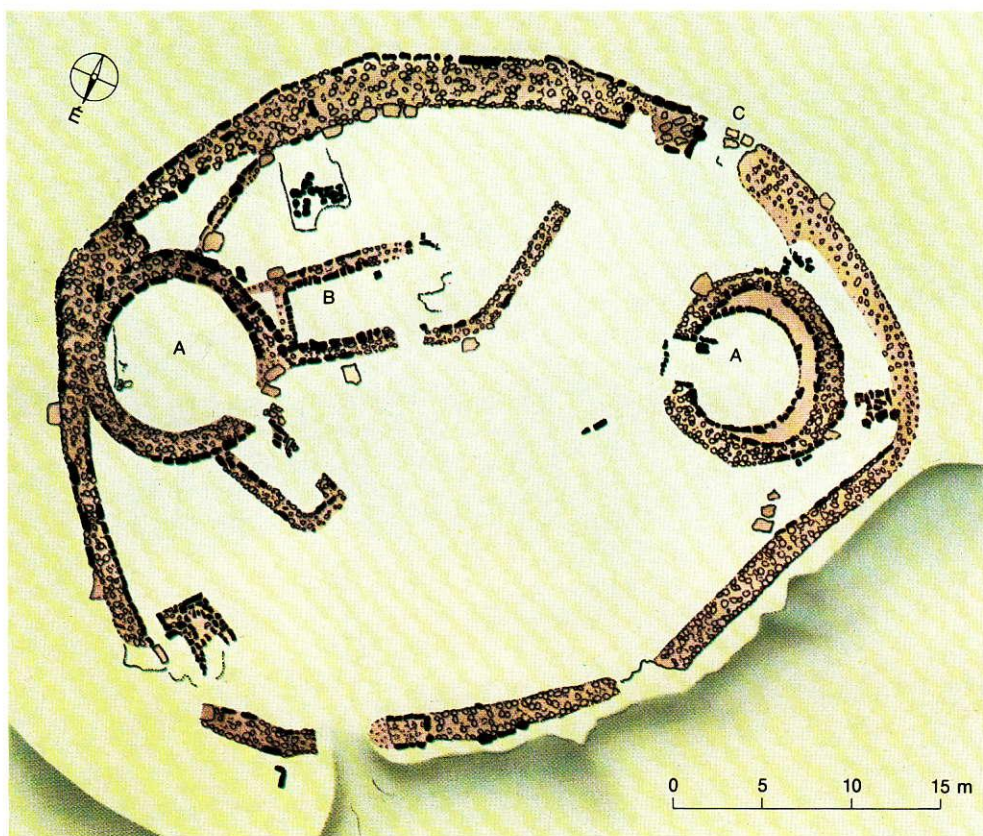

Az olyan Nyugat-Britanniában talált kolostoroknál és hercegi székhelyeknél, mint Tintagel, Cadbury vagy Dore vára, jóval nagyobb számban bukkantak alacsonyabb társadalmi helyzetű települések maradványaira, „bennszülött településekre” vagy „kunyhócsoporthoz”. Ezek közül viszonylag kevésben került sor ásatásra, és a leletek, a durva kerámia, csont- vagy kőeszközök a datálást rendkívül nehezítették. Közülük egyeseket főleg azért tartottak kora középkorinak, mert hiányoztak közülük a korszakot meghatározó római edények. Az

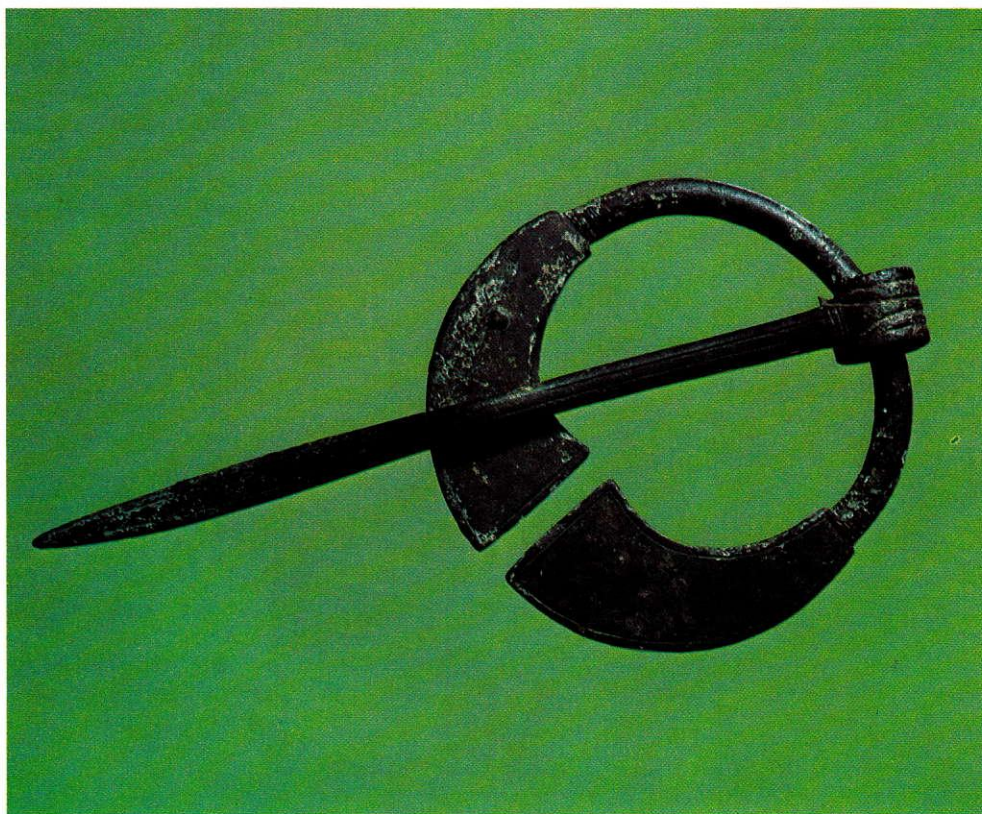

észak-walesi Anglesey szigetén, Pant-y-Saerben talált, fallal körülvett és valódi római kori, illetve kora középkori tanyacsoport (rekonstrukcióját lásd a 38. képen; C. W. Phillips és a R. C. H. M. Anglesey nyomán) egy vastag, kötőanyag nélkül rakott falból állt, amelyet egy keskeny bejárat (C) tört át, s amely két kerek kunyhót zárt körül (A). Egyikük falai körül alacsony pad húzódott, a másikhoz két négyszögletes melléképület, valamint az udvar falazata csatlakozott. A cserépmaradványok a szokásos „bennszülött” hagyományra utaltak, de a két melléképület közül a nagyobbikban (B) találtak egy nagy ezüst mellőtűt (39. kép), amely a Kelet-Skóciában az 5. és 7. századok közötti általános típushoz hasonlít, tehát azt bizonyítja, hogy a lelőhely a rómaiak utáni korszakban is használatban volt. A kunyhócsoport funkcióját nem lehet pontosan meghatározni: a két kerek kunyhó különböző csoportoké is lehetett, de alaprajzi elrendezésük és a társult épületek elhelyezkedése arra utal, hogy ugyanazon a családi birtokon belül más-más funkciót tölthettek be. A kisebb kunyhó talán lakóépületül szolgált, míg a nagyobbik műhely és mezőgazdasági épületsorozat lehetett. A fibula némi jómódra utal, és csábító a gondolat, hogy az efféle lelőhelyekben a római korszak falusi *villáinak* leszármazottját lássuk.

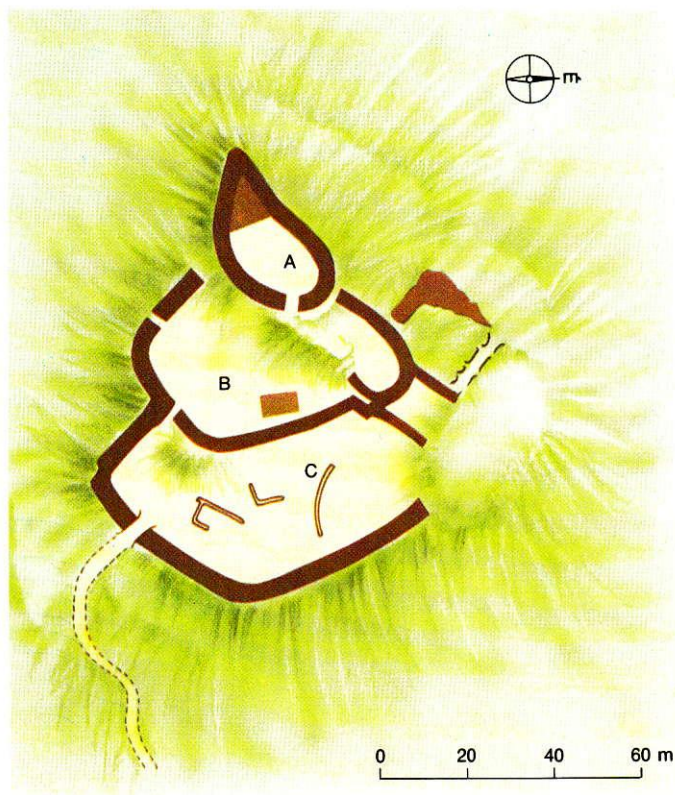

39. kép: Majdnem teljes gyűrű alakú ezüstfibula.

Az angleseyi Pant-y-Saerben találták. Valószínűleg 6. századi. (National Museum of Wales)

Az importált kerámia egy része a Bizánci Birodalomból származott. Többségük a jelek szerint Gallia délnyugati részén készült, s kereskedelmük korántsem csak a brit lakosságú területekre korlátozódott. Az Ír-tenger mellékén széles övezetből kerültek elő gall cserepek, és a kereskedelem eljutott olyan területekre is, ahol a mind a britekkel, mind az angolszászokkal ellenséges észak-írországi és nyugat-skóciai skótok, illetve a kelet-skóciai piktek éltek. Argyllban, Dunaddnál is találtak ilyen importált kerámiát egy hatalmas skót erődítményben, amely 683-ban és 736-ban ostrom alatt állt, annak az egész sor hasonló erődítménynek egyikében, amelyeket alaprajzuk alapján „magalakú” erődnek neveznek (41. kép; J. H. Craze után). Egy meredek domb tetején apró (30 m × 12 m-es) felleget áll (A). Ebből a magból kiindulva tömör kőfalak vesznek körül egy középső udvart (B) meg egy alacsonyabban fekvő térséget (C), melyen újkori házak romjai állnak. Az 1929-es ásatások (41. kép; barnával árnyékolva) azt mutatták ki, hogy a belső elrendezésből nem sok élte túl a lelőhely 1905-ös vizsgálatát. A fénykép (40. kép) Dunadd dombját ma látható állapotában ábrázolja.

Az arthuri korszak régészeti vizsgálatainak eredményeképpen magának Arthurnak az alakja a háttérbe szorult. Árnyékos figurája a történelmi kép peremén lebeg, neve meg-megjelenik a korszak áttekintéseiben, de az 5–6. századi britek hagyatékának vizsgálata egy olyan változatát nyújtja a rómaiak utáni Britannia történelmének, amely már nem támaszkodik Arthurnak a betolakodók elleni harcáról szóló, máig vitatott legendákra.

3. AZ ANGOLOK, A SZÁSZOK ÉS A JÜTÖK

Az alsó-rajnai római határokon túl, a fríz szigetek és Jütland északi-tengeri partjainak homokdűnéi és mocsarai meg a mögöttes területek erdei és lápjai közt olyan törzsek éltek, akikről az i. sz. 4. századig a ránk maradt római források szinte egyáltalán nem vettek tudomást. Míg a gótok és a vandálok vándorútra keltek, és elindultak dél, illetve kelet felé, a Fekete-tenger mellékére és a dunai határra, ők ott maradtak északon, viszonylag távol a mediterrán világtól. A Birodalom késői korszakában a rómaiak már ismerték fontosabb csoportjaikat, az észak-hollandiai tengerparton a frízeket, az északnémet síkságon a szászokat és Kelet-Jütlandban az angolokat.

Korábbi történelmük nagy része teljesen homályos. Az angolok és Jütland északi részén, valamint a balti szigetekeken élő szomszédaiak úgy tartották, hogy már az i. sz. 2. században egyesültek közös uralkodók uralma alatt, és számos legendát őriztek meg hősök és nagy királyok háborúiról. A szászoknak, saját hagyományaik szerint, nem voltak ilyen vezérek, hanem kisebb csoportokban, törzsi főnökök uralma alatt éltek. A régészeknek

eddig még nem sikerült angol paloták nyomára bukkanni, de az elmúlt fél évszázad során az Északi-tenger partjai mentén talált települések maradványainak feltárása sokat elárult a kisebb népek és főnökeik életéről, melyet a római időszakban a kis földműves közösségek lassú növekedése jellemezett.

TELEPÜLÉSEK ÉS TEMETŐK / Az egyik ilyen lelőhelyet Wijsterben, a hollandiai Groningentől mintegy 40 kilométerre délre tárták fel, az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején. Itt az i. sz. 2. század derekán paraszti épületek egy csoportja állt, talán egyetlen gazdaság volt az egész. Mind az ebbe, mind a következő időszakokba tartozó házak hosszú, téglalap alakú épületek voltak, melyeknek két sor belső oszlop tartotta a tetejét. A háznak a padlótól a tetőig nyitott belseje így hosszirányban három részre oszlott. Ezt a típust (amely Észak-Európá-

42 / Hadrianus fala, mely 300 évig határuul szolgált a rómaiak és a barbárok között, s még mindig végighúzódik Northumberland dombjain.

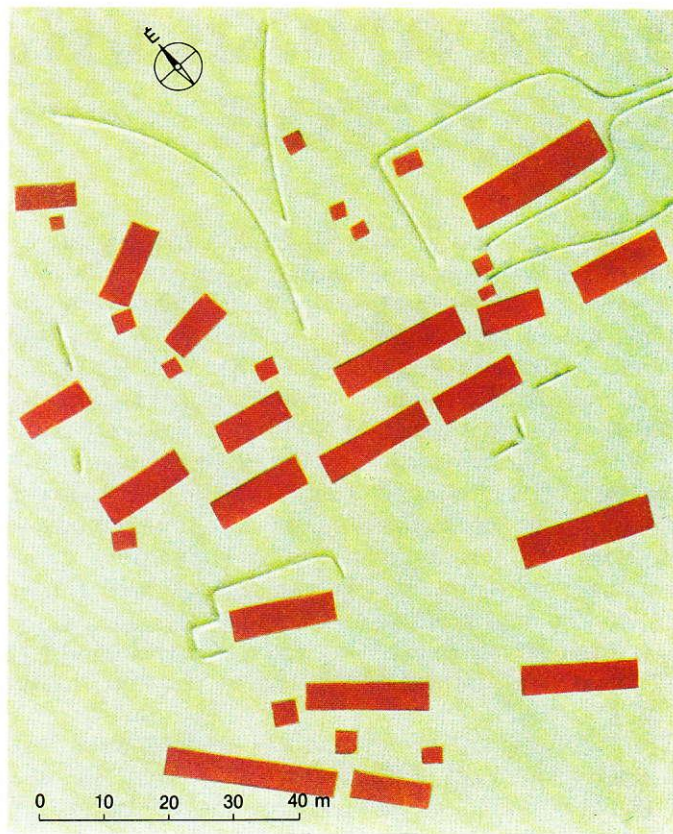

43 / Háromhajós parasztház belseje a római vaskorból, Schleswig közelében, Toftinban (modell). A keresztájtárón és a választófalon túl van a tűzhely és a lakószoba.

ban a bronzkortól egészen a modern időkig előfordul általában „háromhajós” háznak szokták nevezni, és sok esetben egyik vége a családnak, a másik az állatoknak nyújtott szállást. A kisebb, négyzet vagy téglalap alakú épületek magtárul vagy raktárul szolgáltak, más kunyhókat (melyek padlóját gyakran a földbe mélyesztették, hogy így bővítsék bennük a tér magasságát) kézműves tevékenységekhez és szövéshez használták. Egyes ilyen félig földbe ásvott kunyhók, amelyekben a tűzhely lakóhelyre utal, valószínűleg a szolganép kalyibái voltak. A Wijster melletti település lassan növekedett, a 3. század elejére talán három gazdaságból állhatott. Körülbelül 225 után telepések beáramlásának jelei mutatkoznak: a falucskának ekkor már legalább tizenkét háza volt. A 4. század során a település szabályos alaprajzú faluvá vált, bekerített telkekkel, melyeket utak választottak el egymástól. Az 5. század első felében a településen megszűnt az élet, és a mellette lévő temetőben sem temetkeztek többé.

A Weser menti szász földeken, Bremerhaven közelében, Feddersen Wierdében végzett, még ennél is nagyobb arányú ásatások 1955 óta épületek komplex sorozatát tárták fel. A wijsterihez hasonlóan ez a lelőhely is egyetlen tanyaként indult, ebben az esetben az i. e. 1. század vége felé. Az állandó növekedés számos kis *terpet*, azaz mesterséges halmot hozott létre, melyek mindegyikén egy-egy háromhajós ház állt, gazdasági épületekkel. Az i. sz. 1. század folyamán ezeket a halmokat elegyengették, így egyetlen nagy *terp* jött létre, amelyen egy legalább 30 házból álló, sugaras elrendezésű falut építettek fel. Ahogyan a település a következő évszázadok során tovább növekedett, míg csak 450 körül el nem hagyták, területén egyetlen nagy ház uralkodott, amelynek telkét palánk és árok választotta el a többitől, és műhelyek, magtárak és istállók is álltak rajta. Ebben az épületcsoportban egy helyi főnök lakóhelyét kell látnunk, az pedig, hogy három évszázadon át fennmaradt, világos bi-

44 / Sugaras elrendezésű falu részlete (Feddersen Wierde, NSZK) a 3. századból, illetve a 4. század elejéről. Láthatók rajta a házak, a csűrök és az udvarokat elkerítő árkok. (W. Haarnagel után.)

zonyítékot szolgáltat arra, hogy a római időkben a társadalmi és szociális életnek bizonyos mértékig stabilnak kellett lennie.

A temetők ugyanerről árulkodnak. A Weser és az Elba közötti Wehdenben, Feddersen Wierdétől nem messzire talált legkorábbi urnás temetkezések az i. sz. 2. századból valók, a legkésőbbiek pedig 500 körüliek. Az Elba alsó folyásánál fekvő Westerwanában a legkorábbi edények i. sz. 100 körülről valók, és a kerámia stílusa folyamatos fejlődést mutat egészen a 6. századig, amikor a temetkezések megszűnnek. A temetőben a legnagyobb számú urna szinte minden esetben a 3. és 4. századból, a tengerparti települések legerősebb terjeszkedésének időszakából került elő.

Ha ezt a folyamatosságot szem előtt tartva megvizsgáljuk az emlékek divatváltozásait, némi következtetésre nyílik módunk a térségre ható kulturális befolyások változásait illetően, és megkülönböztethetjük a főbb típusokat. Közép-Jütland és a hozzá csatlakozó balti területek urnái általában gömbölydedek, és vagy keskeny, függőleges peremük van, vagy magas, kúpos nyakuk; díszítésük derékszögű, az edény nyakán vízszintes, vállán függőleges vonalakkal vagy hornyolatokkal, melyeket a 4. és 5. század folyamán kis dudorok, „gombok”

hangsúlyozták ki. Ezeket a típusokat rendszerint „angolosnak” nevezik, s a történelmi jütökök földjéről, Jütland északi részéről származó edények általában hasonlítanak az angol területek kerámiájához; gyakori köztük a meglehetősen durván formált, „vállas” edény és az árkolt díszítés.

A német tengerparton használt cserépedények különféle alakúak: találtak itt hosszú, keskeny nyakú, magas peremű urnákat és széles szájú, szögletes edényeket. A 3. és a 4. században ezeknek a déli edényeknek a díszítései némi rokonságot mutatnak az angol területek díszítéseivel. A 4. század folyamán aztán a különbségek határozottabbá válnak, mert az edényeket bemetszett ékformákkal és félkörös ívekkel ékesítik, és a díszítésben helyet kezdenek kapni az egyszerű, ismétlődő, pecsétlővel benyomott minták és ujjhegygel formált rozetták – olyan stílusok jelennek meg tehát, amelyek a Rajna-vidék késő római cserépedényeinek stílusaira emlékeztetnek. Ezeket a mintákat tulajdoníthatjuk ugyan a szászoknak, de figyelemre méltó tény, hogy a régi Szászország (az Elba és a Weser folyók vidéke) nagy „szász” urnamezői távolról sem olyan egységes stílusúak, mint Közép- és Észak-Jütland „angolos” urnalelőhelyei.

A „szász” bepecsételt díszű és rozettás edények mellett találtak kerek testű és bordázott nyakú edényeket is, amelyek a több mint 300 kilométernyire északra fekvő angol Fünenben sem lennének kirívóak. Ennek alapján elfogadott nézetté vált, hogy az angol mintázatok befolyása dél és nyugat felé terjedt Holsteinbe, Hamburgba és az Elba menti Stadéba. Nyugat felé, az Elba és a Weser közti területeken már a 3. század elején kevert „angol-szász” kultúrák kezdtek kialakulni, amelyekben az Elba mellett általában az „angolos”, kissé távolabb nyugatra, a Weser torkolata mentén pedig a „szászos” vonások az uralkodók.

A kerámiastílusok módosulásai nem kapcsolódnak közvetlenül a népesség változásaihoz, tévedés volna hát a cserépedények különféle változataiból az angoloknak egy egyébként fel nem jegyzett, dél felé irányuló vándorlását feltételezni. Az Északi-tenger partvidéki területeire való betöréseknek azonban más jelei is vannak: a 2. század végéről sok helyütt találtak földbe ásva biztonságba helyezték, de aztán otthagytak kincset, pénzleleteket. Ahogy Stuve Bolin skandináv tudós megjegyezte: „Minél számosabbak az elásott kincsek, annál nagyobb volt a felfordulás és a kétségbeesés.” Valamivel később, talán a 3. század közepe felé annak mutatkoznak jelei, hogy a tenger behatolt a régebbi partvonalba, s ezért egyes települések kénytelenek voltak mesterséges halmokat emelni, másokat elhagytak vagy csökkent a nagyságuk, lakosaik feltehetőleg más, kevésbé barátságosan otthont keresve elvándoroltak, s ezzel fokozták a kulturális hagyományok keveredését.

A vándorlás és a vele járó túlnépesedés a 3. század második felében már éreztette a hatását a Római Birodalomra: megsokszorozódtak az északi határ elleni táma-

Zuidlaren

Caistor

Blumental

Luton

Perlberg

Rushford

45 / Az Angliából (jobbra) és a kontinensről (balra) származó edények mintázatának hasonlósága. (J. N. L. Myres után.)

dások. A rómaiak ellenfeleiket rendszerint „frankoknak” nevezték, „szászoknak” ekkor még ritkán, de a parti síkság lakóit értették rajtuk, az alsó rajnai határon betörők között pedig ott voltak a frízek is. Ezek közül a barbárok közül egyesek ott is maradtak a Rajna torkolatánál és a Belgiumban fekvő földeken, így az életter megszerzésére irányuló nyomás két vagy három nemzedéki időre talán csökkent. Az eddig feltárt települések ebben az időszakban, a 4. század végéig a jólét jeleit mutatják. A helyzet Wijsterben a legvilágosabb, ahol a tervszerű elrendezésű végső faluhoz a Római Birodalomból behozott tekintélyes mennyiségű különféle áru kapcsolódott.

KERESKEDELMI KAPCSOLATOK / A Római Birodalommal való kereskedelemnek voltak hagyományai, ám bár Julius Caesar szerint akadt legalább egy olyan germán törzs, amely azért látta szívesen a római kereskedőket, hogy eladhassa nekik a háborúskodások során zsákmányolt római árukat. A Birodalom korai korszakában a csehországi markomannok játszották a közvetítő szerepet abban a kereskedelmi hálózatban, amely a római bronz- és ezüstedényeket, üvegárut és kerámiát eljuttatta a balti partokra. Régészeti bizonyossága csak egyetlen terméknek van, amelyet a rómaiak cserében északról hoztak – a baltikumi borostyánnak. Más, gazdaságilag jelentősebb, de az idők során elporladt, így ásatások során nem található árukra is találunk utaláso-

kat az irodalmi forrásokban – szőrmékre és más állati termékekre, szarvasmarhákra, kutyákra és rabszolgákra. Egyes egyedi római tárgyak talán a háborúskodások során, zsákmányként kerülhettek északra: ide tartoznak azok a feliratos edények, amelyeket római templomokba szántak fogadalmi ajándéknak, de Svédországban és Norvégiában kerültek elő.

Egyértelműbben baráti kapcsolatok eredményei lehetnek a római pénzérmék ezrei, amelyek a Birodalom határain kívüli, szétszórt kincsletekből kerültek elő. Ezek eleinte Germaniának a határhoz legközelebb fekvő

46 / A 3. század során Skandináviába került, a dániai Nordrup és Himlinge sírjaiban talált római üvegedények.

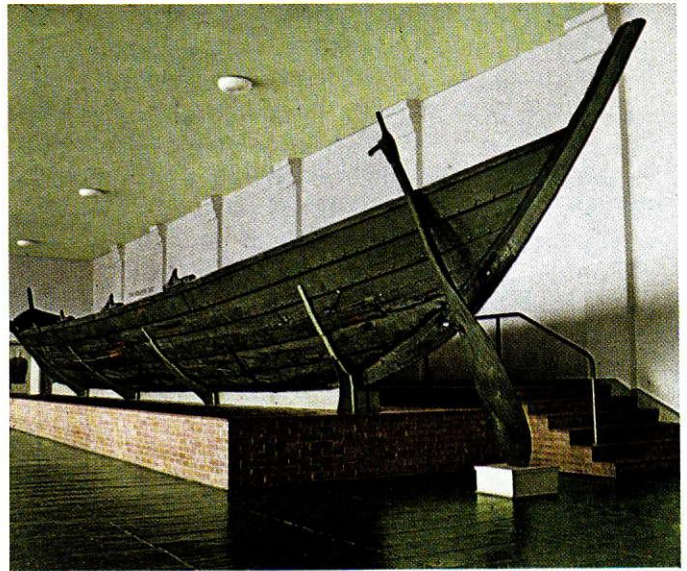

részeire korlátozódtak, de a 2. századra már a messzi Svédországban is megtalálhatók a római ezüstpénzek. Az ezüsttel lebonyolított kereskedelem egy része a Dunától és a Fekete-tengertől a közép-európai gót földeken át egészen Skandináviáig eljutott, és délkelet-európai termékeket hozott Svédországba. De a bronzmunkák, a festett üvegedények és a finom, vörös színű cserépedények más úton jutottak el a Rajna menti és galliai római üzemekből Germaniába és Jütlandba. A hollandiai és frízföldi 3–4. századi éremleletek a Rajna torkolatától a fríz tengerpart mentén Jütland és a Baltikum felé irányuló kereskedelemre utalnak.

JÜTÖK ÉS ANGOLOK / Magában Jütlandban a régészeknek mindeddig nem sikerült olyan leleteket napvilágra hozniuk, amelyek összehasonlíthatók lennének az Északi-tenger déli partjainak nagy és folyamatosan lakott településeivel. Nem ritkák ugyan a teljesen kiásott falvak: Észak-Jütland északi-tengeri partján például, Ginderupnál, egy terjedelmes település részleges feltárása hét egymást követő szintről majdnem három tucat „háromhajós” házat hozott napvilágra. Ettől mintegy 50 kilométernyire délre az ásatás egy másik települést tárt fel, a Nørre Fjand halászfalut, amely összesen több mint 60 házból és más épületből állt, jöllehet ezek nem mind egykorúak. A jelek szerint azonban mindkét falut még a 3. század vége előtt elhagyták, és a sok településből, amelyet Dániában részben vagy egészben felderítettek, csak az észak-schleswigi Drenstedenben találtak (eddig még nem publikált) bizonyítékot arra, hogy abban az időszakban is lakott hely volt, amikor a 4. században és az 5. század elején a nagy vándorlások megkezdődtek. A Jütland nyugati partján, Grøntoftban végzett ásatások erre egy lehetséges magyarázatot szolgáltatnak, mert kiderült, hogy a falu mintegy hétszáz év alatt, a 3. századig, legalább ötször változtatta meg a helyét, s az egymást követő települések így nem rétegeződtek egymásra. Így lehetséges, hogy eddig csak véletlenül nem sikerült más 4–5. századból való falvakat felfedezni.

P. V. Glob dán tudós azonban már több mint húsz éve fölvetette, hogy Jütlandnak a korai vaskorban és a római vaskorban egyre sűrűbben benépesült pusztái kezdtek elszegényedni, a rajtuk legelő marhákat pedig legyengítette az ásványi anyagok hiányából eredő „vosk” nevű betegség. Ahogy a föld elsilányult, lakói a keleten és délen fekvő jobb földekre költöztek. Ma már többet tudunk arról, hogy miként befolyásolta az éghajlat és a talaj minősége a földművelést, ezért az efféle átfogó elméletek manapság már kevésbé divatosak, de az valószínűnek látszik, hogy egyes településeket elhagytak. A régészek azonban pontosan az efféle elszegényedés hatása alá került, marginális földekre összpontosították működésüket, amelyeket nem érintett meg a modern mezőgazdaság, és a településrégészet eddigi eredményei valószínűleg főleg csak Jütland lápvidékeire alkalmazhatók.

A félsziget többi részén világos jelei mutatkoznak az

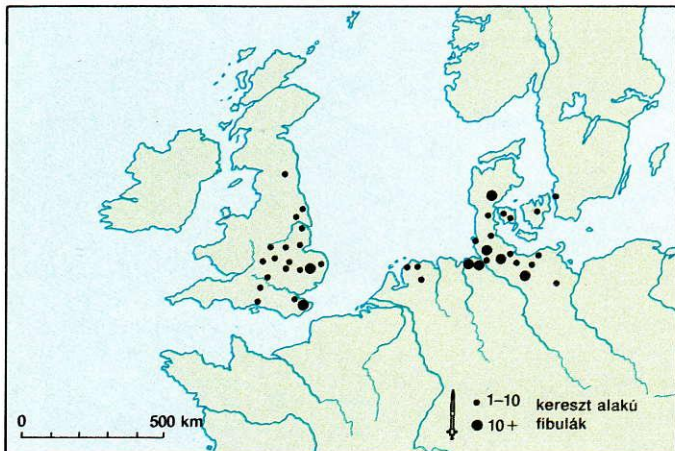
47 / A Nydam-hajó: óriás evezős hajó a 4. századból vagy az 5. század elejéről, amely az 1860-as években került elő Dél-Jütlandban egy tőzeglápából.

élet folyamatosságának, erre az eltemetett pénzkincsek és nemesfémtömbök, illetve a sírok tartalma szolgáltatnak bizonyítékot. A lelőhelyek a keleti tenger mellék és a balti szigetek felé a leggyakoribbak, különösen az angol régióban és az ettől északra lévő, vele rokon kultúrákban. A legjelentősebbek azok a leletegyüttesek, amelyeknél rituális áldozatként fegyvereket és páncélokat, római és bennszülött dísztárgyakat, élelmiszert tartalmazó agyagedényeket, ruhadarabokat, sőt, teljes hajókat süllyesztettek a tőzeges lápba. Közülük a leghíresebbet, az angol kultúrkörbe tartozó Nydam mellett találtak, már az 1860-as években feltárták. Itt már az i. sz. 2. században áldozatokat kezdtek bemutatni, és a szertartások, föltehetőleg megszakításokkal, egészen körülbelül 450-ig folytatódtak, mert nagy tömegű anyag származik a 4. század közepéről és végéről.

Más 19. századi ásatások során ebből a korszakból származó leletegyütteseket találtak Fünen szigetén, Kragehul és Vimose tőzeges lápjában. Az utóbbi években Fünennel szemben, a szárazföldön, Ejsbøl-nál találtak rá egy további tőzeges lápra, amely a 4. századból jelentős, az 5. század derekáról viszont kevésbé számottevő leletanyagot tartalmazott. Tekintettel az áldozatok katonai jellegére – kardok, dárdák, íjak és nyilak, páncélok – valószínűnek látszik, hogy hadjáratok után akarták hálááldozataikkal az isteneket kiengesztelni. A háborúk talán a Birodalom ellen folytak, mert a tárgyak között sok a római holmi. Tekintettel arra, hogy a hadjáratok sikere kiszámíthatatlan és szeszélyes volt, nem meglepő, hogy ezek az áldozatok nem rendszeresek, és hogy a tárgyak mennyisége sem egyenletes. A folyamatosság megítélésében ezeknél a szabálytalanságoknál fontosabb szempont, hogy a helyi közösségek vallásos

igényeit kielégítő kultikus központokként szinte minden esetben ismételtén ugyanazokat a tűzeges lápokot használták, mégpedig a 2. század derekától egészen az 5. századig. Annak ellenére tehát, hogy nincsenek ásatással feltárt falvak, a 4. századi felbomlásnak sincs semmi olyan jele keleten, amilyenekkel Jütland északi-tengeri partjának településein találkozunk.

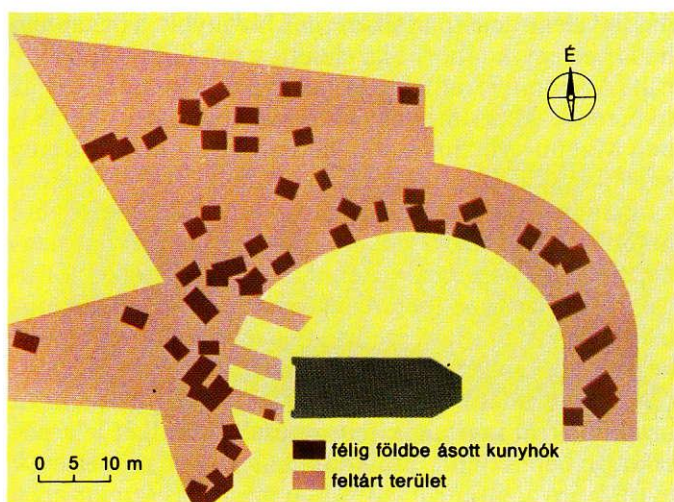
MEGKEZDŐDIK A VÁNDORLÁS / Az őshazából való kiköltözés azonban már folyamatban volt. Láttuk, hogyan befolyásolták a vonalas díszítésű angol cserépedények az Északi-tenger német partjain kialakuló mintázatok fejlődését, s hogyan hoztak létre egy olyan régészeti kultúrát, amelyet a tárgyak stílusa alapján kevert „angolszásznak” nevezhetünk. Ekkor, a 4. század vége felé új típusú fibula jött divatba. Ez a római korszak általános, egyszerű, számszerű-fibulájából származott, mely afféle biztosítótű volt: egy ívelt fémszalag választotta el benne a felcsavart drótrugót a tűt tartó kampós lapocskától. A rugót, amelynek szerepe inkább funkcionális volt, mint dekoratív, most elrejtették egy négyszögletes fémlappal, melynek oldalából díszes gombok dudorodtak ki, a kampós lapocskát pedig eldugták egy meghosszabbított lábazat mögé, amelyre kezdetleges díszítést lehetett felvinni. Ennek a típusnak, a kereszt alakú

48 / Az 5. századi kereszt alakú fibulák elterjedése. (A. Genrich után, kiegészítve.)

49 / 6. századi kereszt alakú fibulák Cambridgeshire-ből. Megőrizték a korábbi példányokon található fejlemez gombjának formáját, de kidomborodó állatfejékké alakították a fibula talplemezét.

50 / A hollandiai Ezinge halmának felső szintjei. A képen azok a félíg földbe ácsott kunyhók láthatók, amelyek i. sz. 400 körül felváltották a korábbi típusokat.

fibulának a legkorábbi példái Kelet-Holsteinből erednek, onnan terjedt el észak felé Angelnbe és a Baltikumba, keletre a lengyel határ felé, nyugatra pedig az Elba–Weser térség kevert kultúrájában.

A fibulák elterjedésének oka lehetett persze a kapcsolatok erősödése meg az utánpótlás is, de alighanem inkább betörésekre, inváziókra kell gondolnunk. 1951-ben P. C. Boeles holland tudós hívta fel a figyelmet az 5. század első felében messzebb, nyugatabbra, a fríz tengerparton felfedezhető zavarokra. Törést fedezett fel Frízföld életében: a helyi kultúra helyébe egy olyan kultúra lépett, amelyben szász urnák és az Elba és a Weser mentéről származó fibulák is szerepet kaptak. A régebbi, hamvasztásos temetők között megjelent egy új temetési szertartás, a hantolás (tetem-temetkezés), a térség legátfogóbban átvizsgált települését, az Ezinge nevű halomfalut pedig a betolakodók lerombolták és újjáépítették.

Csakugyan nyilvánvaló a kerámia és a fibula stílusának némi megváltozása, a kevert temetők pedig új fejleménynek látszanak. Az Ezinge nyújtotta bizonyítékokból azonban nem lehet végérvényes következtetést levonni. Ezen a fejlődő terepen a házak felépítése majd ezer évig a megszokott háromhajós alaprajzot követte. Valamikor i. sz. 400 körül, legalábbis a település feltárt részét, tűz pusztította el. A későbbi újrabetelepülés során háromhajós háznak többé semmi nyomára nem lehetett bukkanni, ehelyett több egymás utáni szakaszból több mint 60 kunyhó került elő, melyeket a leégett házak hamujába vájtak. Amikor a lelőhelyet az 1930-as években feltárták, az efféle kunyhókat tipikus angolszász épületeknek tekintették, így bizonyítéknak tartották arra, hogy a területet erőszakkal foglalták el. Az újabb ásatások azonban, mint azt Wijster esetében láttuk, azt mutatják, hogy a félíg földbe ácsott kunyhó nem kizárólagosan angolszász jellegzetesség, s nem is korlá-

tozódik a népvándorlás időszakára – könnyen lehet, hogy saját hazájukban a behatolók lakóházai is a frízekéhez hasonló, háromhajós házak voltak.

Ezinge drámai pusztulása így hát nem szükségképpen egy angol vagy szász betörés következménye, bármilyen valószínű is, hogy ilyen események előfordulhattak. Egy óangol hősmonda (*saga*), a *Fight at Finn's Burg* (Finn várának csatája) egyik részlete azonban erre a térségre lokalizálható. A frízek főnökét, Finn Focwaldingot meglátogatja feleségének bátyja, Hnaef, a dánok egyik vezére. Harc robban ki – okáról a *saga* nem beszél –, amelyben Hnaefet megölik, de a dánok, most már Hengest vezetésével, Finn várának urai maradnak, és fegyverszünetet kötnek a frízekkel. A viszály azonban nem szűnik meg, Hengest erősítést kap, megöli Finnt és követőit, aztán visszatér Dániába. A *saga* a 8. században már régi és jól ismert történet volt, amikor rövid tartalmi kivonata megjelenik a *Beowulf* című hőskölteményben. Hogy mennyire régi, azt nem tudni biztosan, de a helyzet megfelel a Frízföldre való behatolás időszakának, az 5. század első felének.

Ezekben az években az Északi-tenger partvidékén széles körű pusztulás nyomai mutatkoznak. A településeket elhagyták: Wijster, Feddersen Wierde vagy Gristede 4. századi együtteseit későbbi falvak nem követték. Az Elba és a Weser menti hamvasztásos temetők, amelyekbe három évszázadon át halottak ezreit temették el, nem sokkal 400 után elveszítik jelentőségüket, és az 5. század második feléből már csak alig néhány urnát tartalmaznak. A dán tőzeges lápokban pontosan ugyanebben az időben hirtelen megszűnik a fogadalmi felajánlások legnagyobb része, azon a néhány helyen, ahol továbbra is folytatják a szertartásokat, a tárgyak száma a korábbiakhoz képest szánalmasan lecsökken. „Nem kell ezen csodálkoznunk – mondta Van Es, holland tudós. – Anglia angolszász hódítóinak valahonnan jönniük kellett.” Egyes északi-tengeri népek a frankok és a gótok galliai betöréseire csatlakoztak; hadmozdulataik egyik eredménye volt talán az, hogy az Északi-tenger partján klasztrikus eredetű motívumokkal túlbujárázóan díszített fémmunkák jelentek meg, mivel a legutóbbi időkben felmerült az a kézenfekvő gondolat, miszerint ezek római kézművesek munkái, akiket a hódítók hazavittek magukkal az Elba és a Weser vidékére. Egyes parti népek ott maradtak új földjeiken, Gallia peremén, mások viszont, talán a többség, figyelmüket most már a tenger túlsó partjára Britannia római tartománya felé fordították.

A RÓMAI BRITANNIA ALKONYA / A szász kalózok nem voltak idegenek Britannia partjain: a 3. század végén és a 4. században ellenük építették azt az erődláncolatot, melynek helyőrségei felett „a szász part grófja” gyakorolta a parancsnokságot. De a leghevesebb fenyegetés észak felől jött, ahol Hadrianus fala és a vele összefüggő őrállomások a Római Birodalom egyik legerősebb határát alkották. A 4. században a pikteknek a

51 / Az Elba–Weser térségben és Frízföldön finom művű, 5. századi egyenlő karú fibulákat találtak. Angliában ezek és a későbbi típusok Kelet-Angliától Wiltshire-ig elterjedtek. Aranyozott bronz példány, Collinbourne Ducis, Wiltshire.

52 / Egyenlő karú fibula, Haslingfield, Cambridge mellett.

frankokhoz vagy az alamannokhoz hasonló törzsszövetsége jelentette az ellenséget. A piktek elfoglalták Skócia keleti részét, és tüstént a római védművektől északra fekvő területekre szorították a Birodalommal szövetséges, vagy legalábbis náluk nyugodtabb törzseket. Körülbelül ugyanebben az időben egy újabb veszedelem jelentkezésre lehet következtetni a nyugaton, Cardiffnál és Lancasternél épített parti erődítményekből, valamint a Wales északi részén épített kisebb erődökből – ezeket az írországi skótok kalóztámadásainak fékentartására szánták.

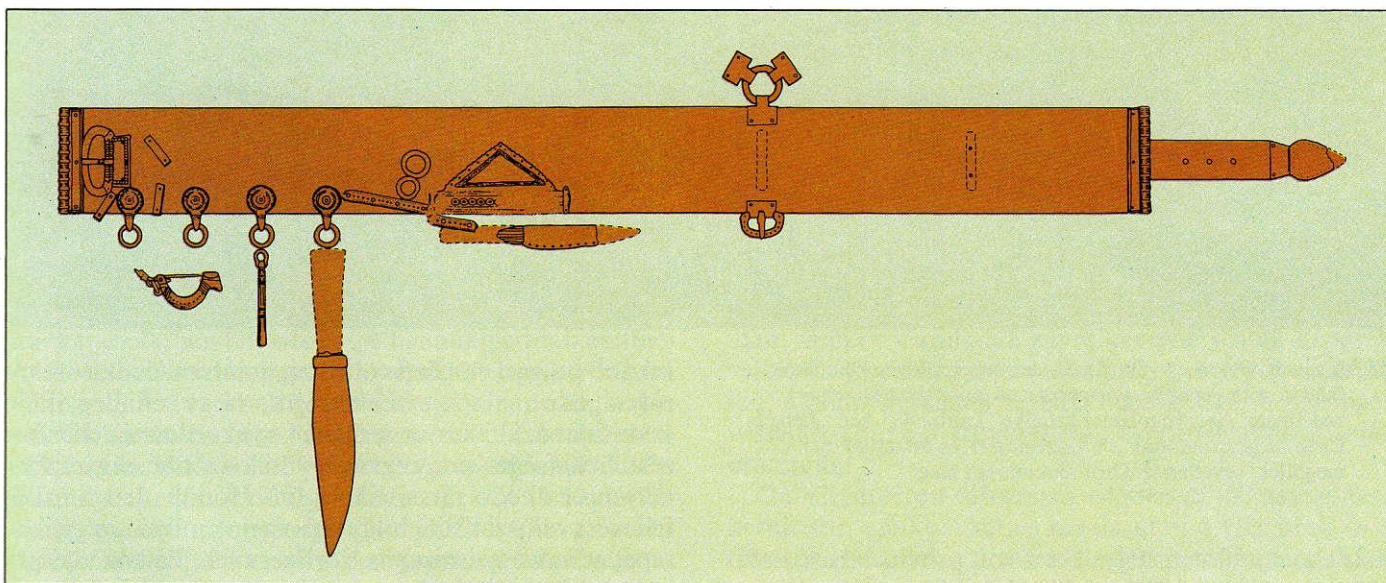
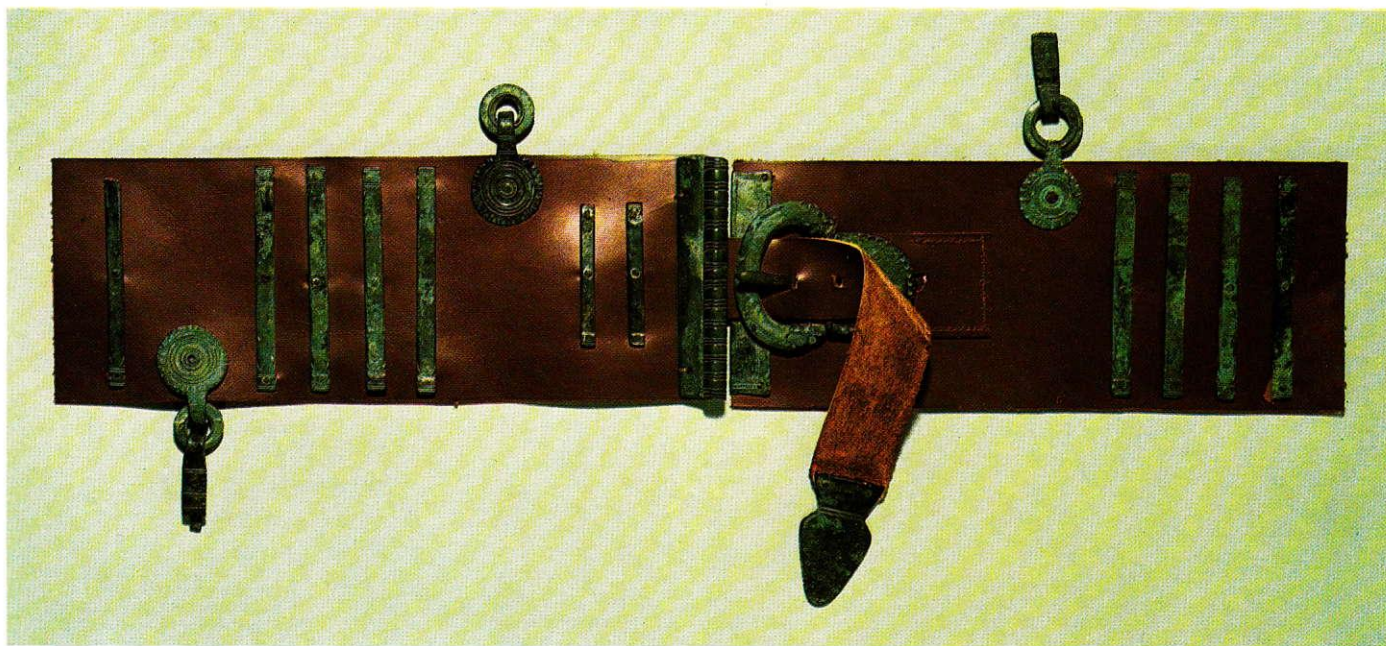
A 4. század első felében ezek a rajtaütések még helyi jellegűek voltak. A 360-as években azonban megsokasodtak a támadások, és 367-ben a piktek, a skótok és a (talán nyugat-skóciai) vad attakottusok támadása egybeesett a szászoknak és a frankoknak a part mentén és a rajnai határ ellen intézett rohamával. Annak idején úgy vélték, hogy a hadműveletet a törzsek közösen tervelték ki – Ammianus Marcellinus, a kortárs történész „barbár összeesküvésről” beszél –, annyi bizonyos, hogy a táma-

dás figyelemreméltóan sikeresnek bizonyult: a britanniai hadsereg egyik tábornoka elesett, a másik fogságba került. A védműveket nagy költséggel újjáépítették, de az új berendezkedés még egy évtizedig sem tartott ki: 383-ban Magnus Maximus, aki valószínűleg a brit hadsereg parancsnoka volt, megkezdte a Nyugati Birodalom trónjának végső soron sikertelen bitorlását. Seregéből komoly erőket vitt magával Galliába, de a provincia talán mégsem maradt védtelenül, mert a walesi brit törzsfők többé-kevésbé legendás genealógiájában Maximus is megjelenik mint ő, és „Macsen Wledig” néven emlékezetes hősként maradt fenn egészen a középkorig. Körülbelül ugyanebből az időből Dél-Skóciából latin nevű uralkodókról maradtak feljegyzések. Mindkét jelenség talán a bennszülött uralkodókkal kötött szövetségek maradványa: az efféle szövetségi megoldás (amint azt a frankok és a vizigótok esetében láttuk) összhangban állt volna a határvédelem korabeli hivatalos stratégiájával.

A császári kormányzat Maximus leverése után az északi barbárok felé fordította a figyelmét – a költő Claudianus i. sz. 400-ból való panegirikusza (dicshimnusza) a pikteket, a skótokat és a szászokat nevezi azoknak az ellenségeknek, akiket Stilicho megfékezett. De a 400-as évek egyre növekvő válságai során a megszerzett előny elveszett, mert Alarik és vizigótjai ellen Itália védelmére emberekre volt szükség. 401-ben egy légiót, amely Claudianus egy másik költeményének szavai szerint „megzabolázta a skótokat, és a piktek beleiből olvasta ki az auspíciumokat”, a gótokkal szemben kellett bevetni, és ehhez „Britannia messzi végeiről” hazahozni. Mivel a kormány, melynek elsődleges gondja továbbra is Észak-Itália biztonsága maradt, a britanniai hadsereget állandóan gyöngítette, ez a hadsereg sorra kiáltotta ki saját császárait. Az első kettő, előbb egy katoná (talán tábornok), majd egy vezető polgári tisztviselő, nem bizonyult megfelelőnek, és saját egykori támogatóik végeztek velük. A harmadikat, Constantinust, a katonát 407-ben választották császárrá, közvetlenül azután, hogy a vandálok, a szvébek és az alánok végigsöpörtek a Rajna mentén, és betörték Galliába. Nem sokkal korábban Britanniában is bajok voltak: ír források szerint 405-ben a La Manche-csatornán folyó harcokban megölték Írország királyát, és lehetséges, hogy Dél-Wales és Cornwall ír betelepülése ebben az időszakban kezdődött. De Constantinus, mint láttuk, átvitte csapatait Galliába, hogy a távoli Arles-ban állítsa fel rövid életű birodalmának székhelyét, arról pedig nem maradt ránk semmiféle feljegyzés, hogy intézkedéseket tett volna a skótok vagy a piktek ellen.

A szászok 410-ben rohanták meg Britanniát. Ez az információ egy majdnem korabeli krónikástól származik, és alighanem megbízható. Könnyen lehetséges, hogy ez az esemény váltotta ki az utolsó hivatalos érintkezést a birodalmi kormány és a sziget között. Honorius császár (föltehetőleg egy segítségkérő üzenetre válaszolva) azt írta Britannia városainak, hogy gondoskodjanak

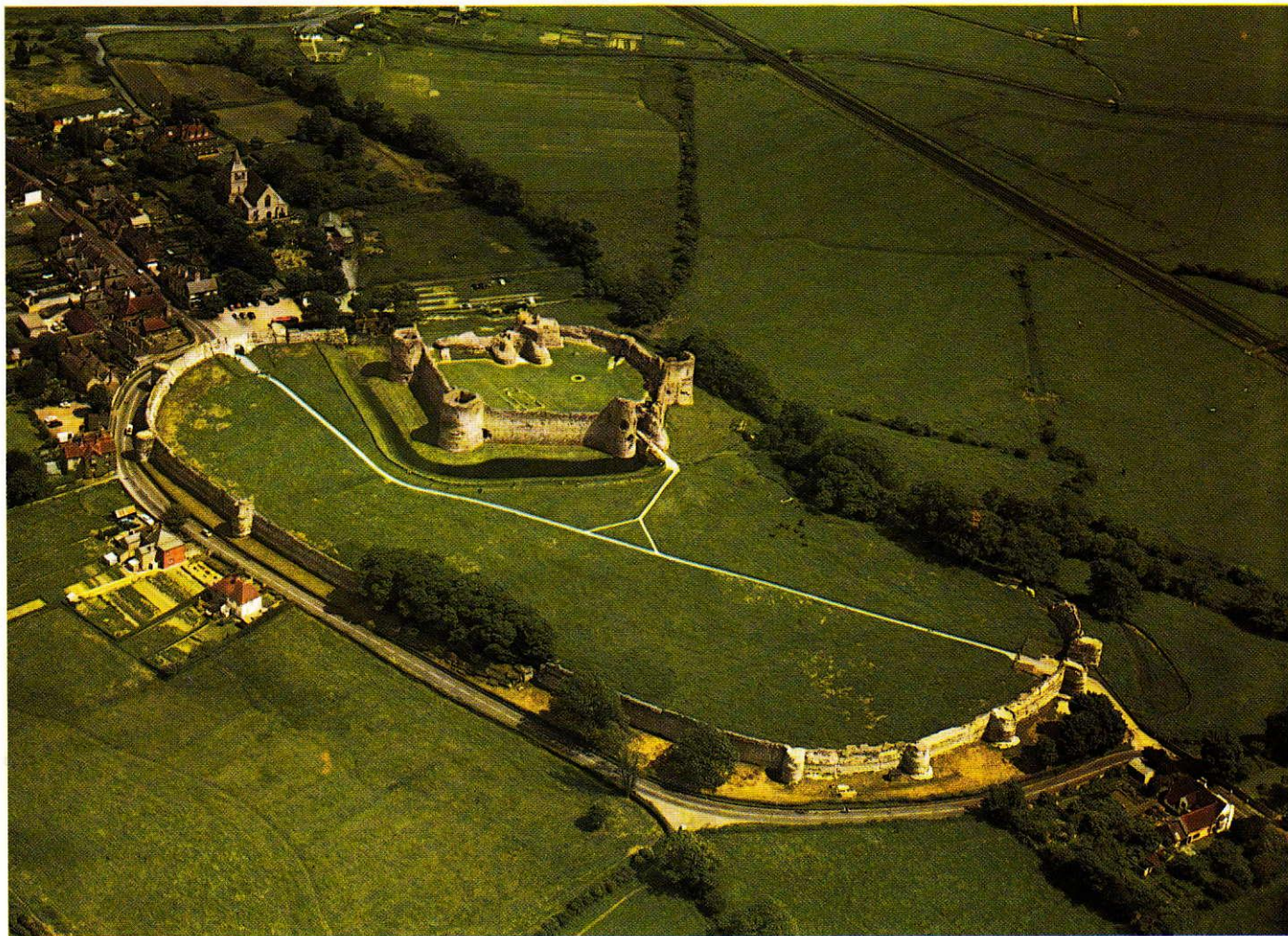
maguk a saját védelmükről. Levele eredeti formájában talán valamivel többet segített, mint azt a róla fennmaradt rövid említés sugallja: Honorius már 406 áprilisában körlevelet küldött a provinciáknak, az önsegély politikáját javasolta nekik, és szabadságot kínált azoknak a rabszolgáknak, akik hallgatnak a fegyverbe hívó szóra. Most, a Constantinus bitorlása miatti zavargások idején, igazán időszerű volt némi további biztatást adni azoknak, akik hűségesek maradtak Britanniában a császári kormányhoz. Ha levelét csakugyan „a városokhoz” intézte, akkor a provincia normális kormányzata vagy fellázadt, vagy megszűnt, ahhoz pedig, hogy a polgárok bármiféle katonai akciót folytassanak, hivatalos jóváhagyásra volt szükség, amely megővta a polgárokat

53 / Öv tartozékai egy harcos sírjából, melyeket 1874-ben találtak az oxfordshire-i Dorchesterben. A római katonai felszerelés tipikus példái, a fémlapokkal kimerevített széles övön vállszíjak és kisebb felszerelési tárgyak beakasztására szolgáltak. Bár rendszerint római összefüggésben bukkannak fel, gyakori feltételezés, hogy a germán szövetségesek is viselték őket.

54 / Késő római katonai derékszíj, szíjelosztókkal, merevítőekkel és függesztőkkel. Sírból előkerült lelet rekonstrukciója, Rhenen, Hollandia. (J. Ypey után.)

attól, hogy később árulással és zendüléssel vádolják őket. Semmi okunk nincs azt hinni, hogy a császári kormányzat nem pusztán időlegesnek látta a Britanniával való szakítást. Az 5. századi hadseregjegyzék, amely még mindig számon tartja az immár eltűnt csapatokat és im-

55 / A sussexi Pevensey vára Anderida római erődjének hatalmas falai között. Az akkori tengerparton építették a szász part védelmére. Az „Angolszász krónika” szerint 491-ben „Aelle és Cissa megostromolták Andredeceastert, és összes lakóját megölték; egyetlen szál brit sem maradt meg”.

már elavult állomáshelyeiket a volt provinciában, határozottan arra utal, hogy a birodalmi bürokrácia készen állt a normális kormányzás helyreállítására. A Gallia feletti római ellenőrzés 5. századi folyamatos felmorzsolódása miatt azonban az efféle törekvések egyre kevésbé voltak reálisak.

A FÜGGETLEN BRITANNIA / A 6. századi bizánci történész, Prokopiosz szerint: „A rómaiak soha többé nem voltak képesek visszaszerezni Britanniát, melyet attól fogva zsarnokok kormányoztak.” Meglehetősen valószínű, hogy az új vezérek nagy földbirtokosok voltak, akiket polgártársaik a régi császári rendszerben kialakult és megszilárdult pozíciójuk, illetve földesúri mivoltuk miatt választottak vezérükül. Az is valószínű, hogy a címek, amelyeket fölvettek, szintén a régi kormányzattól eredtek, és uralmuk, legalábbis az első nemzedékben,

inkább polgári előjáró voltukon, mintsem örökletes királyságukon alapult. Lehetséges, hogy mindegyikük csak saját szülővárosa területén gyakorolta az ellenőrzést. Lehetséges, hogy aztán egyikük a többi megyeszékhelyen uralkodó társainak legfőbb főnöke lett – ezt a feltevést valószínűsíti, hogy szövegeink milyen nagy szerepet adnak egy bizonyos Vortigernnek. Pártok alakulhattak ki, utalások vannak vallási és társadalmi viszályokra, de a 410 utáni zűrzavaros fél évszázad belpolitikájáról alkotott képünk nagyrészt sejtéseken alapul. Ez azért sajnálatos, mert ebben az időszakban több érdekes változásra is sor került. A piktek fenyegetés, amely oly hosszú időn át nyomasztotta a római Britanniát, csökkenően volt; a skótok, akiket korábbi túsúk, Szent Patrick erőfeszítései időközben áttérítettek a kereszténységre, elfordították figyelmüket a provinciáról, és megkezdtek letelepülésüket annak az országnak a nyugati partjain, amelynek aztán ők adták a Skócia nevet. Valószínűnek látszik, hogy a britek katonailag újjáéledtek, és Gildas brit szerzetes egy évszázaddal később írott szavai szerint: „A sziget gazdag lett; a bőség minden korábbi idők emlékezetét meghaladta. De a jóléttel nőtt a [dekadens] fényűzés is.”

Az írásos dokumentumok hézagait részben kitölti a régészet. A római határ mentén mindenütt találhatók hasonló kiképzésű övcsatok és -szerelvények, amelyek a késő római hadsereg felszereléséhez tartoztak. Sok közülük barbár módon, fegyvereikkel együtt eltemetett férfiak sírjában bukkan fel, a határzónán kívül pedig igen kevés került elő belőlük. Valószínűleg elsősorban dunai és rajnai műhelyekben készültek, és a 4. század második feléből valók. Az Angliában talált durvább, stilizáltabb változatokat leginkább származékos típusoknak tekintjük, amelyeket a helyi egységek használatára készítettek. Nem tudjuk, milyen hosszú időn át folytatódott az előállításuk: egyikük, amelyet kora 6. századi fibulákkal együtt találtak egy nő sírjában, alighanem már egy évszázados lehetett, amikor eltemették. A helyileg előállított brit fibulák minden bizonnyal a 4. század végéről valók, az 5. század első negyedében még valószínűleg katonai használatban voltak, s talán még néhány évvel ezután is forgalomban maradtak. Lelőhelyeik is sokatmondóak, mert Dél-Anglia városaiban vagy mellettük, néhány villában (vidéki római házban), főleg délen és nyugaton, valamint a délkelet-angliai germán településekkel kapcsolatban fordulnak elő. Kifejezetten úgy tűnik tehát, hogy az Anglia déli részét a barbár támadások ellen védelmező, ott állomásozó csapatok használták ezeket a fibulákat.

Hogy ezek között a csapatok között germánok is voltak, az nem meglepő, hiszen a császári hadsereg ekkor már teli volt barbár származású katonákkal. Az Anglia keleti részén talált római cserépedényeket, amelyek mintha északi germán mintákat utánoznának, talán éppen egy efféle barbár piacra szánták. Egyes harcos-sírokkal kapcsolatban női sírokat, s bennük germán ékítményeket is találtak, ami germán népek letelepült közösségeire utal. Ám ezeknek a római szolgálatban álló barbároknak a jelenléte néha kissé összemosza a császári katonák és a barbár támadók régészeti megkülönböztetését. Bármilyen származásúak voltak is, ezektől a katonáktól el lehetett várni, hogy megvédik új otthonukat a barbár agresszió ellen, a fő veszélyt pedig nem a szászok vagy az angolok, hanem a piktek jelentették. 429-ben Szent Germanus, a galliai Auxerre püspöke, aki egyházi ügyekben járt Britanniában, de korábban katona volt, győzelmet aratott egy szövetséget kötött piktek és szász sereg felett. Még mindig a piktek számítottak a legfőbb fenyegetésnek, amikor egy nemzedékkel később angol csoportokat hoztak be, és szövetségesként Kentben, Anglia délkeleti részén letelepítették őket.

HENGEST ÉS HORSA / Jóval később a nagy *Anglo-Saxon Chronicle* (Angolszász krónika) az angol ősök Angliába érkezését a 449 utáni évekre teszi. A hagyomány szerint Vortigern brit király meghívására három hajórakomány zsoldos szállt partra Kentben, ahol földet adományoztak nekik. A piktek ellen vezetett sikeres hadjárataik után a zsoldosok két fivér, Hengest és Horsa

parancsnoksága alatt uraik ellen fordultak, és az újabb bevándorlókkal együtt lerohanták Anglia délkeleti részét. A Hengest nem mindennapi név, és talán több pusztán véletlennél, hogy a *Fight at Finn's Burg* (Finn várának csatája) című műben a Frízföldön megjelenő dán csoport vezérét szintén Hengestnek hívták, mert a kenti Canterburyben fríz eredetű kerámiát ástak ki, s mind a hagyomány, mind egyes cserépedények s talán egyes fémmunkák mintázatai is kapcsolatot létesítenek Kent és Jütland között. De a kenti letelepülés, akár az 5. század közepén történt, akár (mint a gall krónikások sugallják) a 430-as években, nem volt szükségképpen a germán törzsek első megjelenése Angliában: a yorkshire-i Sanctonban és a norfolki Caister-by-Norwichban felfedezett késő 4. századi típusú hamvasztási urnák arra utalnak, hogy ott, az 5. század elejénél nem később, letelepedett barbárok éltek, mégpedig elég nagy csoportokban ahhoz, hogy megőrizték saját temetkezési szokásaikat.

A településekben így módon bizonyos rendszert lehet felfedezni. A 4. század végének tájáról germán kapcsolatokra utaló katonasírokat lehet találni, s a bennük fekvő halottakban a római berendezkedés védelmezőit kell látnunk. Anglia északi-tengeri partjai mentén, kissé keletebbre, ugyanebben az időben, vagy valamivel később, olyan barbárok nyomai mutathatók ki, akik gyöngébb kapcsolatban álltak a Birodalommal: temetési szertartásaik, kerámiájuk és fémművességük a szabad Germania és Jütland stílusaira emlékeztet. A kontinentális szövetségesekhez, a vizigótokhoz vagy a frankokhoz hasonlóan szerepük először itt is védelmi jellegű volt, de feltételezhetjük, hogy kontinentális megfelelőikhez hasonlóan ők is egyre függetlenebbekké váltak az 5. század folyamán, amikor a rómaiak egyre kevésbé voltak képesek velük szemben kényszert alkalmazni, s végül eljött az idő, amikor képesnek érezték magukat rá, hogy véget vessenek ennek a színjátéknak, és kinyilvánítsák saját uralmukat.

Galliában erre a változásra a 450-es és 460-as években került sor, amikor Aëtius halála után a vizigótok és a frankok elkezdték a provincia egyes részeit a maguk királyságaihoz csatolni. Lehet, hogy Britanniában már néhány évvel korábban sor került hasonló kísérletre: gall krónikások följegyezték, hogy a 440-es években Britania „a szászok kezére került”. Beszámolójuk némileg túlzott, de néhány évvel később (Gildas, 6. századi brit író szerint) a britek levélben folyamodtak segítségért Galliához: „A barbárok belekergetnek bennünket a tengerbe, a tenger pedig visszalök minket a barbárok elé. Két halálnem közt választhatunk, vagy megölnek, vagy vízbe fulladunk.” A levél valószínűleg 446-ban vagy 447-ben kelt, és majdnem bizonyosan Aëtiusnak szólt, akinek azonban megvoltak a maga bajai Galliában a barbárokkal, és hamarosan összeütközésbe került Attilával és a hunokkal is. Britanniába nem érkezett tőle semmiféle segítség, és a következő néhány év során az „Angolszász krónika” szerint a britek egész sor vereséget szenvedtek

56 / Angol csészealj formájú korongfibulák (Ashmolean Museum, Oxford). A korai, geometrikus mintázatúak a Midlands déli, szárazföldi részéről kerültek elő; a későbbi, zoomorf mintákkal díszített példányok (balra fenn és a kép bal szélén) a keleti partról származnak. (5. század vége, 6. század.)

Hengesttől és Horsaótól. A gall, a szász és a brit források a jelek szerint mind ugyanazokra az eseményekre utalnak: az új kenti szövetségesek lázadására, és arra, hogy meghódították Anglia délkeleti részét. Ennek következményeit Gallia is megérezte, mert a 460-as években az itt élő brit száműzöttek nagy és szervezett csapatai csatlakoztak a provincia gall lakosaihoz a vizigótok és a szászok ellen, majd letelepedtek Kelet-Bretagne-ban és Normandiában, ahol máig emlékeztet rájuk a Bretteville helységnév. A század végére aztán beolvadtak a frankok terjeszkedő királyságába.

A BRITEK MAGUKRA TALÁLNAK / Gallia gyors összeomlásával szöges ellentétben Britannia barbár hódítói csak lassan haladtak előre. Majd fél évszázados háborúskodás után (mialatt a frankok a Rajnától a Pireneusokig leigázták egész Galliát) a csatákat még mindig Sussexben és Hampshire-ben vívták, a kenti betelepülésektől alig 160 kilométernyire. Hogy ennek a viszonylagos barbár kudarnak mi volt az oka, azt nem tudjuk. Lehet, hogy az angolszász behatolók túlságosan kevesen voltak ahhoz, hogy könnyedén betelepítsék az általuk lerohtatott területeket, és a jelek szerint a britek is igen makacsul ellenálltak nekik.

A korlátozott hódítások és a gyakori, kis méretű rajta-

ütések ezen időszakának végén a betolakodók valamikor 500 körül, a Mons Badonicus ostroma során, döntő vereséget szenvedtek – ez volt az a csata, amelyet a későbbi hagyomány Arthur nevéhez kapcsolt. A csata helyét nem sikerült biztosan azonosítani, de alighanem valahol Délnyugat-Angliában volt, talán Bath mellett, vagy egy Badbury nevű dorseti hegyi erőd közelében, amely jócskán nyugatra fekszik a korábban feljegyzett összecsapások színhelyeitől. Az otthonuktól ennyire távol viselt hadjáratban valószínűleg nagyszámú harcosnak kellett részt vennie, így vereségük megállította a további betöréseket. Negyvennégy év múlva ezt a badon-hegyi csatát Gildas az angolszászok „majdnem legfrissebb és nem is legkisebb lemészárlásának” nevezi, és módjában van írni azt a viszonylagos békét, amit ez a győzelem hozott, mint olyan békét, amelyet a britek még mindig élvezhetnek.

A régészeti adalékok ezt némileg megerősítik. Miközben megkezdődtek a népvándorlások, az Elba és a Weser között az ízlés a kidudorodó gombszerű díszekkel és benyomkodott ornamensekkel ékesített kerámia felé fordult. Ahogy a stílus az 5. század végén és a 6. század során kifejlődött, a mintázaton a bepecsételt vagy dudoros díszítés vált uralkodóvá. Ezek a típusok, amelyek az 5. század második felére datálhatók, északon Surrey-től, délen Yorkshire-ig megtalálhatók az angliai temetőekben, nyugat felé pedig kiterjednek egészen a Temze felső folyásának medencéjéig, Oxfordshire-ig és Berkshire-ig. A legkésőbbi típust, amelynek a badonhegyi csatát követő fél évszázadból valónak kell lennie, megtalálták Anglia keleti részén, de a Temze felső folyásának vidékéről teljesen hiányzik, sőt, ott igen nehéz egyáltalán bármiféle olyan angolszász tárgyat találni, amelyet a 6. század első felére lehetne datálni. A jelek szerint tehát ennek a területnek a megszállása pontosan a béke Gildas leírta éveiben szakadt meg. Gildas arra is céloz, hogy az országot szerződéses megállapodással felosztották, mert egy nemzedékkel később sajnálkozik afelett, hogy a szentek kegyhelyei hozzáférhetetlenné váltak „a barbárokkal való keserves osztozkodás” miatt.

A béke alighanem keservesebb volt a barbárokra, mint a britekre nézve. Nyugat-Franciaországtól Belgiumig kenti és angol típusú fémmunkák kerültek elő a temetőkben. Franciaország északkeleti részén sok helynév alighanem angol eredetű. Gildas kortársa, Prokopiosz, a bizánci történész magyarázatot ad erre: „Britanniában olyan nagy volt a túlnépesedés, hogy minden évben nagy számban vándoroltak át onnan a frankokhoz, akik országuk elhagyatott részein telepítették le őket.” Kevésbé megbízható forrás a 9. századi német szerzetes, Fuldai Rudolf, aki beszámol a szászok egyik partraszállásáról az Elba torkolatánál, majd az ezt követő hódításokról. Ennek az emlékezetben elhalványult eseménynek az időpontja i. sz. 531 lett volna, ami jól egybevághat Prokopiosz beszámolójával. Ezek az észak-galliai letelepedések, valamint az elbai ősi szász szülőföld újrabetelepítése ugyan-

annak a mozgásnak voltak részei: miután Britannia meghódításával nyilvánvalóan kudarcot vallottak, a 6. század kezdetén a bevándorlók közül sokan felhagytak a próbálkozásokkal, és visszatértek a kontinensre.

AZ ANGOLSZÁSZ KONSZOLIDÁCIÓ / Az efféle megfutamodások elhamarkodottak voltak, mert egy sor hadjárat után (amelyeket az „Angolszász krónika” összeállítói valószínűleg túlságosan hosszadalmasnak tünnetnek fel) az angolok a 6. század derekán benyomultak a dél-angliai Wiltshire-be, és ezzel megkezdődött az invázió utolsó, sikeres szakasza. A győztes hadvezér, Cynric, neve szerint nem germán volt, hanem kelta; alighanem brit zsarnok lehetett, egy helyi harcosokból álló banda parancsnoka, és csatáinak a „Króniká”-ban feljegyzett szűkszavú leírása mögött minden bizonnyal sokkal zavarosabb helyzet rejtett, mint a brit és angolszász erők egyszerű szembenállása.

Az ezekről az inváziós évekről szóló történelmi beszámolók erősen támaszkodnak a „Tiszteletreméltó” Bédára (Beda Venerabilis), egy 8. századi northumbriai szerzetesre, aki kétségtávol a kora középkor legnagyobb történésze volt. Egyik híres szakaszában megnevezte a betolakodókat: „Germánia három legerősebb nemzetéből, a szászok, az angolok és a jütökök” közül valók, lokalizálta szülőhazájukat és azonosította leszármazottaikat: a szászokból lettek a keleti, déli és nyugati szász nemzetek; az angoloktól származnak a keletangolok, a középangolok, a merciaiak és a northumbriaiak (*Northumbrians*); a jütökből alakult ki Kent és Wight szigetének népe. Béda az angolok eredetét saját kora megállapodott királyságainak szemszögéből nézte. A kontinensen az 5. század során lefolyt népvándorlások azonban sokféle forrásból származó népeket juttattak el az Északi-tenger partvidékére. Britanniába való, ezt követő átkeelésük apránként kezdődött, és a vándorló csoportok erősen kevert elemekből álló anyagi kultúrákat vittek magukkal. Amikor a bevándorlókat új otthonaikban eltemették, az Elba szász vidékein megszokott cserépedények és fibulák mellé olyan tárgyakat is helyeztek, amelyek párdarabjai Angelnben és Fünenben kerültek elő – a vándorlás kezdeti szakaszából való „szász” tárgyak ugyanúgy otthon vannak Kelet-Angliában, mint az „angol” készítmények Wessexben.

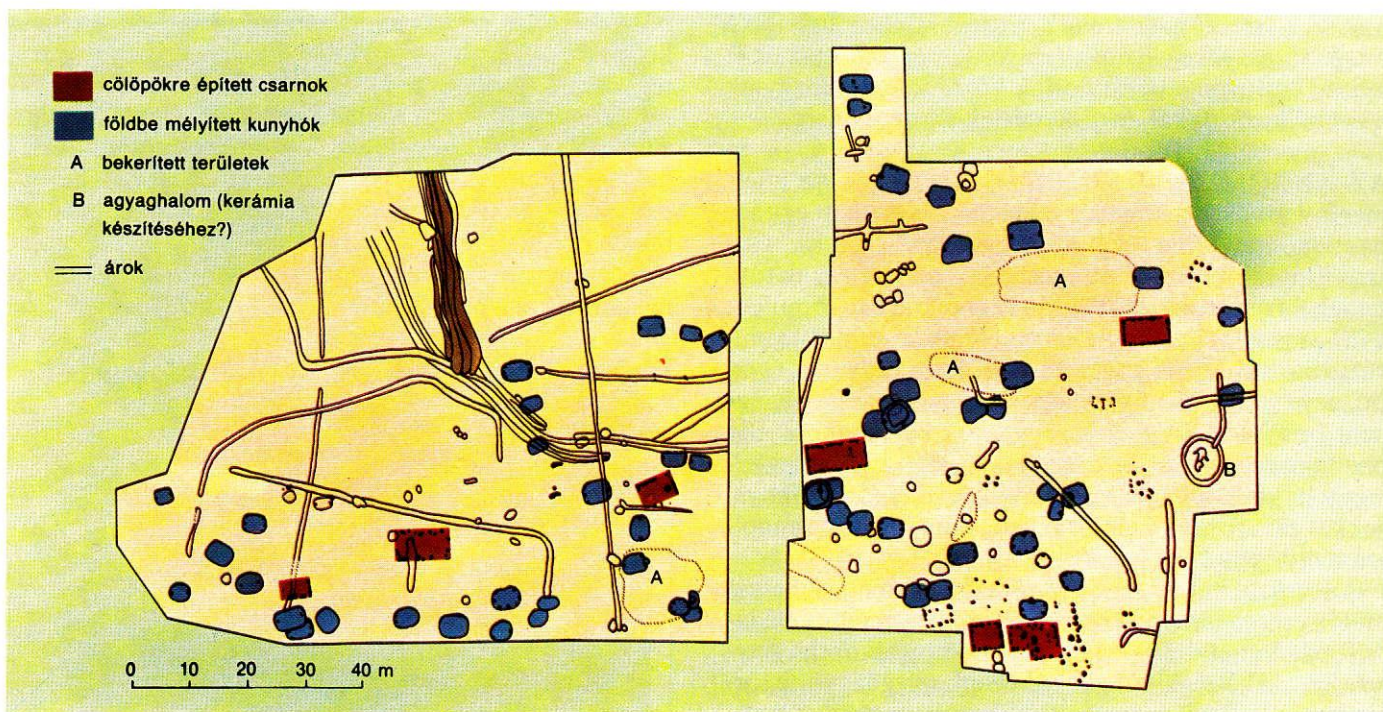
Lehetséges, hogy telepesek egységes kultúrájú, nagy és szervezett csoportjai is átkeltek Britanniába, de egyelőre túl keveset tudunk korabeli lakóhelyeikről ahhoz, hogy kultúrájuk jellegéről határozott következtetéseket tudjunk levonni. Az eddigi felfedezések azonban arra utalnak, hogy a korai települések kicsinyek és elszórtak voltak. Az eddig ismert, messze legnagyobb ilyen település, Mucking falu Essexben a Temze torkolatánál, alig 200, nem mind egyidős, félig földbe ástott kunyhóból, valamint egy vagy több téglalap alakú házból állt. De lehet, hogy még Mucking is kivételes település. Eredetileg a jelek szerint a Temzét őrző katonai település volt, mely-

ből a késő római katonai fémmunkák számos példája került elő; aztán, ahogyan feltárója nemrégiben felvetette, a vándorlások során alighanem afféle „átmenő táborra” fejlődött. Az új településeknek valószínűleg jellemzőbb példája a sussexi West Stow falucska, ahol a lelőhely teljes feltárása hat téglalap alakú házat és a hozzájuk tartozó kunyhók csoportjait hozta napvilágra – és bizonyíthatóan mindössze hat családi egység tulajdona volt. A bevándorlók kis csoportokban való letelepedésére utalnak a temetőik is, melyek közül igen kevésben

57 / Frank ormányos serleg, amely késői kereszt alakú fibulákkal együtt került elő egy sírból az Essexi Muckingban. (6. század közepe.)

58 / A suffolki West Stow település: az 5. század elején alapított falu, melyet körülbelül 250 évig laktak. A félig földbe ásott kunyhók különféle fázisokhoz tartoznak, és alighanem a csarnokok is különböző korszakokból valók. (S. E. West után.)

fordul elő egy évszázad alatt kétszáznál több temetés. Még ha negyven évet számolunk is egy-egy nemzedékre, akkor is nyilvánvaló, hogy meglepő ellentétben az NSZK északnyugati részén feltárt nagy urnatemetőkkel, ezek a temetők inkább csak tízesével, mint százasával számolható népességet szolgáltak.

A keleti part angol településekkel legsűrűbben behálózott területeitől eltekintve az ilyen kis csoportok felett szükségképpen brit szomszédaiknak kellett uralkodniuk. Egyesek, akár csak a Birodalom idején, zsoldosként szolgáltak, mert 540 körül Gildas megismétli azt a korban nyilván általános tiltakozást, miszerint a briteknek nem szabad védelmüket a *foederatira*, barbár szövetségeseikre bízniuk. Tudomásunk van Cynric ténykedéseiről Wiltshire-ben 550 körül, mert Wessex későbbi szász királyai őt tekintették dinasztiájuk alapítójának, és megőrizték hagyományát. Az ehhez hasonló helyi mozgalmak másutt feledésbe merültek, így a nagy midlandi királyságok eredetéről nem maradt fenn emlék. Messzi északon a 6. század derekán Bamburgh szikláját megerősítette egy Ida nevű hadúr, „akitől Northumbria királyi családja származott”. Ida újszülött birodalma kicsiny volt, csak az északkeleti parti síkság egy keskeny sávjából állt, és csak nagy nehezen tudta a brit ellenállással szemben fenntartani. A Yorkshire-ben immár másfél évszázada letelepedett angolszászok az 580-as évekig York brit királyainak alattvalói maradtak, és a jelek sze-

rint nem játszottak semmiféle szerepet a küzdelemben, amíg uraikat Ida leszármazottai meg nem ölték.

Az újonnan alapított fejedelemségek efféle szerény kezdetekből indultak ki, de a 6. század közepére gyorsan terjeszkedni kezdtek brit és angol szomszédaik rovására. Az írásos források nyugati szász eredetűek, ezért a helyi vezérek, Cynric, majd utóda Ceawlin fontos szerepét hangsúlyozzák. De a jelek arra utalnak, hogy a lendület Kelet-Angliából eredt, mert a Norfolkra és Suffolkra jellemző kerámiatípusok a 6. század vége felé áttértek a Temze felső folyásának vidékén és a Midlandon keresztül nyugatra, Gloucestershire-be és Warwickshire-be. A kelet-angliai parti földek alighanem rendkívüli módon túlnépesedtek. Jóval később Bédá arról számol be, hogy a vándorlások miatt Jütland angol körzete „azt mondják, mind a mai napig üres”. Erről a területről semmiféle sírcsoport, de még a korszakból származó véletlen felszíni lelet sem bukkant fel, azt pedig már láttuk, hogy a tűzeges lápokba helyezett szertartásos dán áldozati ajándékok az 5. század során mennyire megritkultak: egyetlenegy van, a Fünen szigetén lévő Kragehul, amely későbbi i. sz. 500-nál, és ez a késői lelet is alighanem valami újrabetelepülést jelez. 550-re Prokopiosz ezt a balti szlávok és az észak-jütlandi varnusok közötti földterületet joggal nevezhette „sivatagnak”. Lakossága átköltözött Angliába, és a bevándorlók között ott volt maga az angol királyi család is: Angeln királyait is a merciai uralkodók ősei közé sorolták.

Cynric a britek ellen aratta győzelmeit. Utóda, Ceawlin 568-ban legyőzte az angol erőket, amelyeket egy bizonyos Aethelbeht, feltehetőleg Kent ezen a néven ismert királya vezetett. Az 570-es évek során Ceawlin (a bátyja-

ként emlegetett) Cuthával együtt beolvasztotta saját királyságába a Midlands déli részének és a Temze felső folyásának szász és brit vidékeit. Egy szövetséges hadsereg, amelyben Ceawlin is részt vett, 577-ben legyőzött és megölt „három brit királyt” messzi nyugaton, és elfoglalta Gloucester, Cirencester és Bath városát.

A BRITEK ÖSSZEOMLÁSA / Míg ezekből az évekből az angolszász terjeszkedés régészeti bizonyítékai állandóan gyarapodnak, ezeken a távoli keleti részekeken ritkák a britek fennmaradásának bizonyítékai, mert az 577-ben elfoglalt városokban végzett ásátások semmiféle nyomát nem tudták kimutatni annak, hogy az 5. század után még laktak volna őket. A probléma tulajdonképpen általános jellegű, mert azok a tárgyak, amelyeket a római korszak régészei a római-brit kultúrákkal szoktak azonosítani, az 5. század elején eltűnnek. 400 után már csak alig egy maroknyi pénzérme került Britanniába, 425-re eltűnt a római kerámiaipar, melynek hanyatlása a régi társadalmi és kormányzati rendszer felbomlásának időszakában talán gazdasági okokra vezethető vissza. A nagyipari termékek helyébe kézművesmunkák léptek, amelyeket nehéz datálni, de még az egyszerű római kor előtti vagy szász típusoktól megkülönböztetni is. Eddig alig néhány római város nyújtotta bizonyítékát valamiféle folyamatosságnak az 5. század során: Londontól északra, St. Albansnál az 5. század derekán nagy építkezések folytak; a walesi határon, Wroxeterben a legutolsó római szintek fölött gerendaépületek halovány nyomai találhatók; a kenti Canterburyben a római utcák mellett félig földbe ástott kunyhók kerültek elő – másutt még ennyi nyom sincs. Egy névtelen szász költő később így jegyezte fel benyomásait egy római városról, talán Bathról:

Eltört szarufák, leomlott tornyok,
az óriások, a kőfaragók műve
szétporlik. Penész lepi a kaputornyokat,
penészes a vakolat.
Összetörték az esővédők, leromlottak a tetők,
a kor megette őket. . .

A pusztulás a 6. század elejére már jelentős méreteket öltött. Gildas föl is panaszolja: „Városainkat még mindig nem lakják úgy, mint valaha; még ma is baljós és elhagyatott romhalmazok.” Bár Gildas talán túlzott, figyelemre méltó tény, hogy szinte minden a britek által ezekben a rómaiak utáni évszázadokban importált kerámia nem a városokból, hanem kolostorokból és a kelta nyugat kis hegyi erődítményeiből került elő. A hatalmi központok nyilvánvalóan eltolódtak.

Alig több mint egyetlen nemzedék alatt, 550 és 580 között, a brit hatalom összeomlott, és a korszakból semmiféle brit írás nem maradt fenn, amely a bukást megmagyarázná. Gildas még a végső hódítás előtt meghalt, valószínűleg 572-ben, és egyetlen fennmaradt írása egy korábbi korszak, a viharos 530-as és 540-es évek terméke.

59 / Wroxeter római város legalsó szintjéről való ház gerendaváza. Szerkezete, még ennél a rekonstrukciós próbálkozásnál jóval fejlettebb ácsmunka esetén is, igencsak primitívnek hat a római középületek romjai mellett.

De szavai előrevetítik a katasztrófa árnyékát: a britek fölött zsarnokok uralkodnak, akik „gyilkosságokba és a házasságtörésekbe alacsonyultak”, elfordultak Istentől, és „az egész emberiség Ellenségét” szolgálják. Prédikációja során beszél a vérbosszúkról, a gyilkosságokat kiváltó dinasztikus vetélkedésekről, a *Cymry* (a „népközösség”, ahogyan a walesiek máig nevezik magukat) apró királyságokra való felaprózódásáról, amelyek képtelenek ellenállni az angol betolakodók elszánt támadásainak, amikor az 560 utáni években amúgy komolyan megkezdődnek.

A 7. század elejére az új angol királyságok – a Bédá-féle királyságok – határai már kialakulnak. A régi keleti letelepülési területek – Kelet-Anglia, Kent, a keleti szászok földjei (Essex) és a déli szászok földjei (Sussex) – megőrzik jelentőségüket, de kicsiny a kiterjedésük. Hozzájuk hasonlítva az új felségterületek (a northumbriai királyságok, a Midlandsben Mercia királysága, vagy a nyugati szászok királysága Wessexben) nagyok, és lakosságuk zömének angol uralom alatt álló britekből kellett állnia. A törvény még Kentben is kitér a szolgák osztályaira, Wessexben az alsóbb osztályok tagjai között komoly földbirtokosok is akadtak: az angol megnevezés, amellyel meghatározzák őket a „külföldi”, *Wealh*, vagy *Wylisc* – „walesi”.

Azok a britek, akik nem kerültek az angolszász uralom alá, a délnyugati térség, Wales és az északnyugati vidék magashegyi területeire szorultak össze. A következő évszázad során horizontjuk egyre szűkült, az angolok elleni együttműködés kivételessé vált köztük, idővel még nyelveik is külön-külön fejlődtek tovább. Tudunk róla, hogy menekültek érkeztek hozzájuk a síkságokról, egyesek közülük talán magukkal hozták Délnyugat-Skóciába és onnan Walesbe az északi britek és a felemelkedőben lévő northumbriai királyság 600 körüli össze-

csapásának hírére – a *The Gododdin* című eposzt, amelyben „300 férfi lovagolt ki, és nagy mészárlás folyt. Bár őket is vágta, ők is vágta, és tisztelni fogják őket, amíg világ a világ”. A *The Gododdin*nek nem sok köze van a római világhoz: társadalma egy olyan harcos arisztokrácia, amelynek a kiválóságra vonatkozó mércéi nem sokban különböztek azoknak az angolszászoknak a normáitól, akikkel szembeszálltak. Az európai kontinensen a

barbárok letelepedése gyorsan zajlott le, és a hódítók, akik között már sok volt a keresztény, örökölték és megőrizték a római közigazgatást, jogot és nyelvet. De Britannia elhúzódó megszállása során ez a folyamatosság megszakadt, és a római civilizáció máza teljesen lekopott. A betolakodókkal szembeni hosszú és sikeres ellenállás nem várt eredményeképpen egy olyan Anglia jött létre, amely barbár volt és pogány.

TÖRTÉNET
KÉPEK BEN

TELEPÜLÉSEK ÉS HÁZAK

A barbár Európa házait nagyrészt fából építették, a földben található nyomaik ennek megfelelően csekélyek. A régészek rendszerint cölöplyukak soraival és fűrtjeivel, kerítések és falak alapját jelző árkokkal és szétkorhadt gerendák helyét jelző földelszíneződésekkel találkoznak. Ritkák az olyan lelőhelyek, amelyeknél a rétegek között olyan nagy a szintkülönbség, hogy a padlószintek fennmaradtak, és meg lehet különböztetni a különböző korból származó építményeket. Az az eset pedig, amikor egyik cölöplyuk belevág a másikba, és így a régésznek lehetővé teszi a lelőhely korszakolásának megoldását, inkább csak vágyálom, mintsem valójában várható lehetőség.

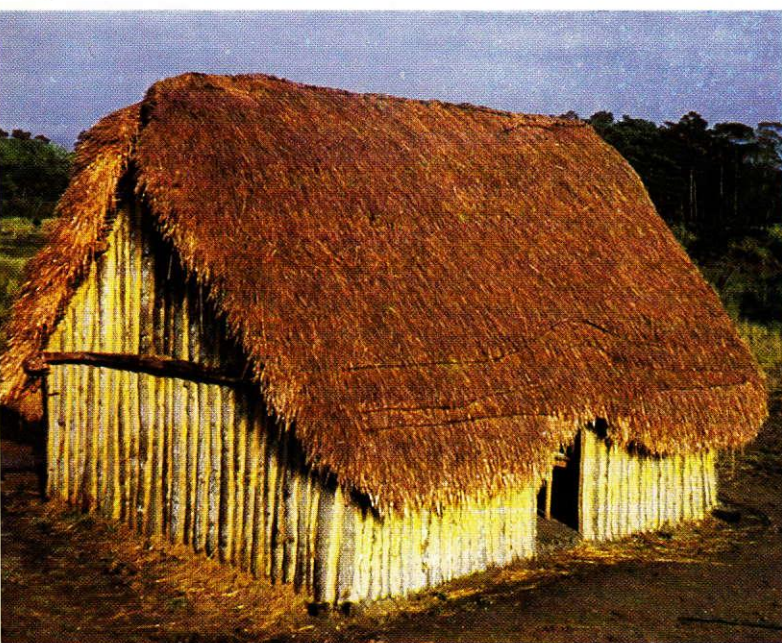
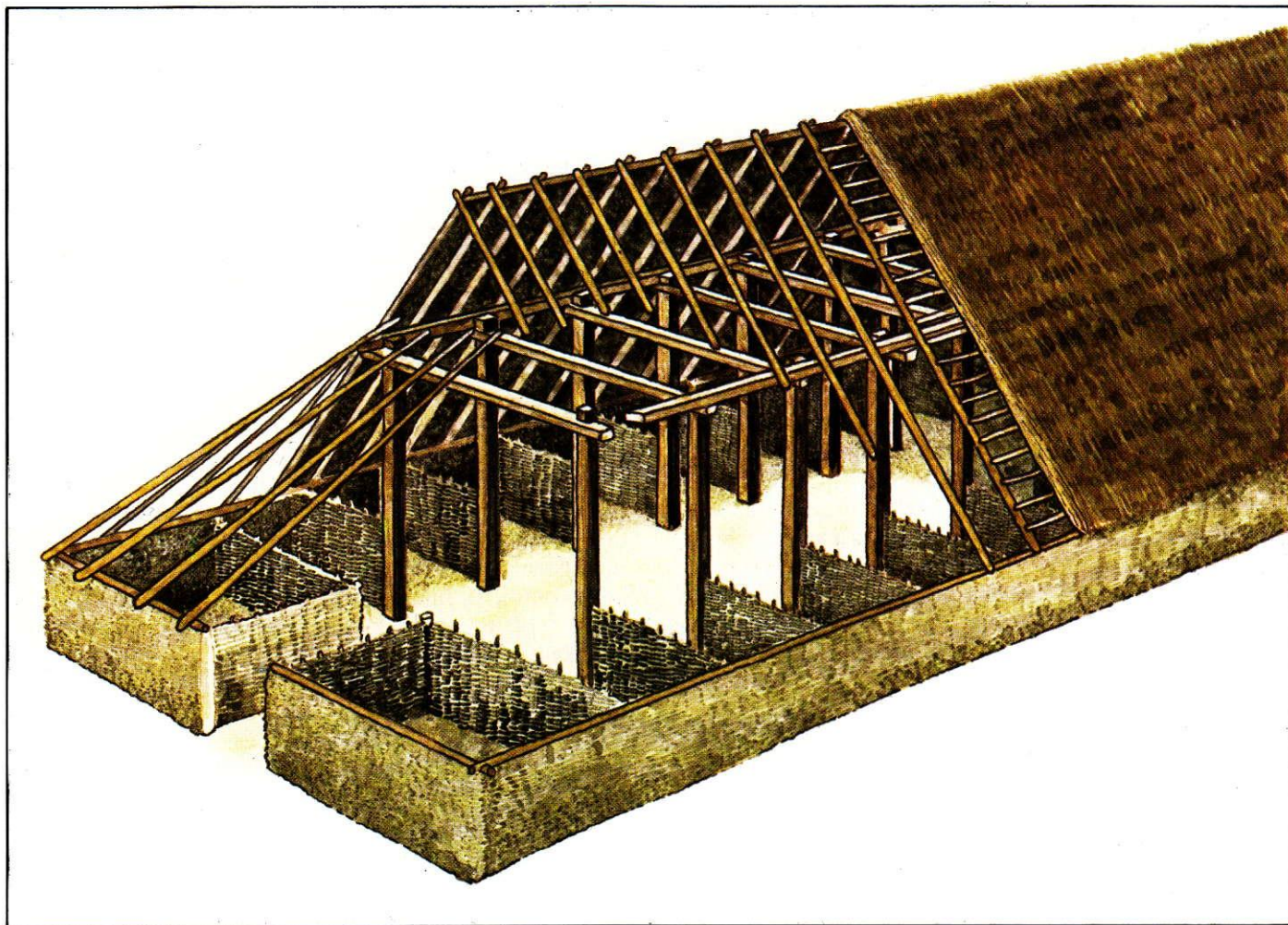
Ha az alaprajzokat és a korszakokat meg is lehet állapítani, a vizsgálat még mindig nem teljes a lelőhely funkciójának megállapítása nélkül. Ennek értelmezése pedig megköveteli, hogy a fennmaradt cölöplyukak alapján képzeletben rekonstruáljuk az épület réges-rég eltűnt felső részeit, ez pedig olyan eljárás, amelynek módszereit

még nem sikerült, és talán nem is lehet vitathatatlan pontossággal megfogalmazni. Némi kulcsot ad hozzá az a néhány ritka épület, ahol a falak alsó része a vízzel teleivódott talajban megmenekült a pusztulástól. További, már vitathatóbb bizonyítékot szolgáltatnak egy-egy területen a fennmaradt legkorábbi épületek (ezek rendszerint 12. századiak vagy még későbbiek), mert ezek feltehetőleg azon hagyományos stílusok fejlődésének végpontján állnak, amelyek korábbi példáit ma már csak a cölöplyukak képviselik.

A barbár házak közül az egyik első azonosított típus a félig földbe ástott kunyhó vagy gödörház, a *Grubenhaus* volt. Ezeknél egy 3–3,5 m × 2,5 m nagyságú üreget vájtak 60–90 cm mélységben a földbe, a felépítményt pedig az üreg peremébe ástott cölöpök tartották. Hagományos rekonstrukciójuk (60. kép) a suffolki West Stow-ban talált nyomok alapján készült: primitív kaliba, olyan menedékhely, amelyben kicsi a légtér és az alapterület, és csekély a kényelem.

A félig földbe süllyesztett kunyhó az egész római vaskorban megtalálható Germaniában, és általános Észak-Európa nagy részén a népvándorlás időszakában, de kívül esik a hagyományos építkezés fő áramán. Közép- és Észak-Európában az i. e. 4. évezredtől kezdve az egész őskoron át az általános házalaprajz a nagy, téglalap alakú csarnok volt, melynek hosszúsága néha a 30 métert is meghaladta, és a tetejét két vagy több cölöpsor tartotta. Ennek a típusnak egyik rekonstrukciója (61. kép: a Bremerhaven közelében lévő Feddersen Wierde) egy ilyen „hosszúház” alsó részét mutatja, az állatok részére elkerített állásokkal. Mint több más, Feddersen Wierdében feltárt ház esetében, a falak és az istállóállások az eresz magasságáig fennmaradtak.

A suffolki West Stow egyes földbe mélyített kunyhóin világosan látszik, hogy nagyobbak voltak a földbe mélyesztett gödörnél (62. kép). Ezekben az esetekben a gödör alighanem a fából készült padló alatti pince vagy verem volt. A rekonstruált kunyhó így most sokkal nagyobb épület, mint a hagyományos veremkunyhó.

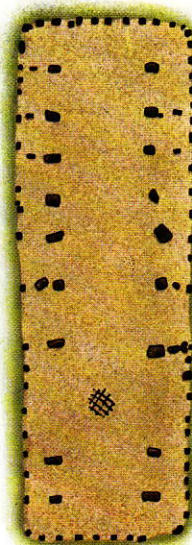
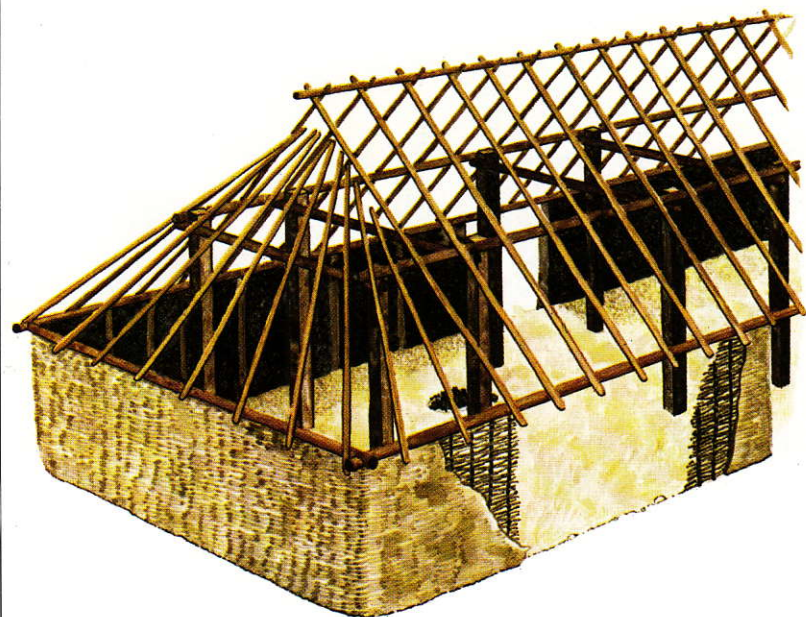
A West Stow-i kunyhó rekonstrukciója (63. kép), amelynek már nem a teljes padlófelületét mélyítették az altalajba, a felvétel készítésekor éppen folyamatban volt. Hogy a más lelőhelyeken talált gödörházak közül hányat kell ilyennek elképzelni, az még bizonytalan, egyesek minden bizonnyal fészerek voltak, amelyeket talán csak műhelynek használtak.

A hollandiai Wijster falucskában (amelyet a 2. századtól az 5. századig laktak) a „háromhajós” alaprajznak több változata is megtalálható (64. kép). Az épület istállónak használt vége a szokásos tervet követi, de a lakórészben a cölöplyukak elhelyezkedése azt mutatja, hogy némileg a felső tetőszerkezetet is módosították.

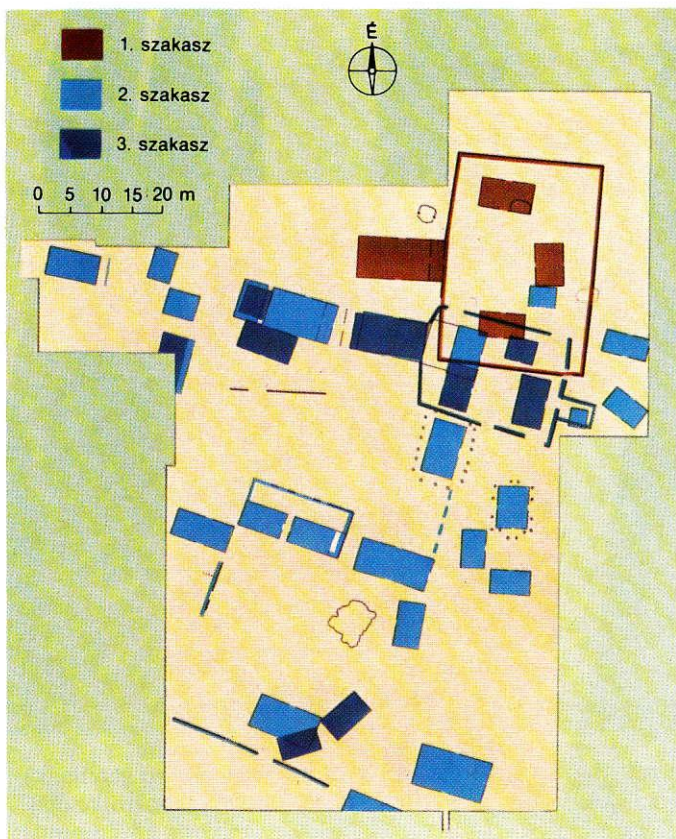
A legegyszerűbbnél (*balra és középen*) a tűzhely mellett egy tetőtartó-pár hiányzik. Egy jól elkülöníthető változatnál (*jobbra*) a lakórészben szinte minden belső tartót elhagytak, helyettük, mint a cölöplyukak mutatják, kettős cölöpöket vertek a falak mellé. Van Es elképzelése szerint ezek

„boltívek” (a tetőgerincnél találkozó meghajlított gerendák), ami igen nehezé teszi a felső tetőszerkezet rekonstrukcióját. Így a rajz azt a változatot mutatja be, amikor a kötőgerendát ívelt tartók, a középkori épületek „alapívei” tartják. (W. Van Es rajza nyomán.)

0 2 4 6 8 10 m

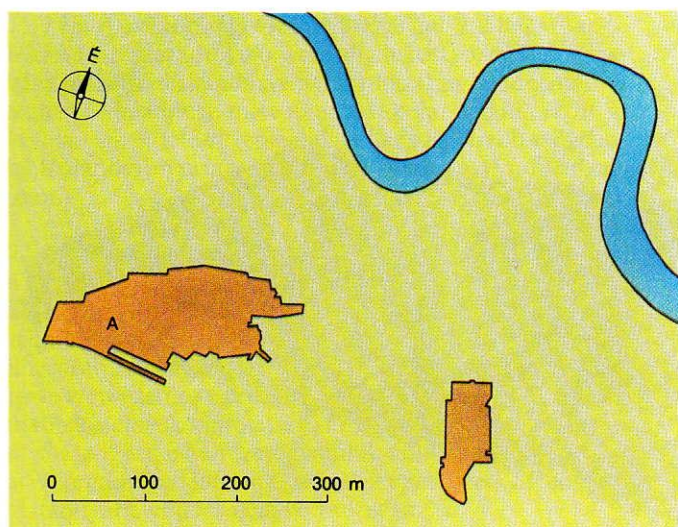

Angliában hosszú évekig csak gödörházakat fedeztek fel, de az újabb ásatások a kontinensen találtakhoz hasonló téglalap alakú csarnokokat és komplex falusi épületegyütteseket is feltártak. A hampshire-i Chaltonban egy több szakaszban épült falu egyik része csak két gödörházat tartalmaz a cölöpökre épített csarnokok mellett. Egyes épületek kerítéssel körülvett csoportokat alkotnak (66. kép). Az ásatást folytató régész a lelőhely beépítését feltételelesen a térképen látható módon szakaszolta (65. kép; P. Addyman és T. Champion után).

A Chaltonban felfedezett cölöpökre épített ház (rekonstrukciója 67. kép; R. Warmington után), a West Stow-i ház, valamint a staffordshire-i Catholme-ben jelenleg ásatás alatt álló ház jelentősen különböznek a kontinens házeitól. Angliában háromhajós házat mindeddig nem találtak, az angol csarnokok erős oszlopai a falba vannak építve, nincsenek belső cölöptartók. A Wijsterben talált módosított tervű épület arra utal, hogy a 4. században egyes házakban megpróbálták eltávolítani a térség közepéről a kényelmetlen és zavaró cölöpöket, és a kontinensen is találtak kisebb, hajós osztás nélküli épületeket. De az a tény, hogy az angol csarnokok ilyen hirtelen szakítottak a hagyománnyal, valamint szerkezeti tervük egyöntetűsége felveti azt a lehetőséget, hogy nem a germán, hanem a római-brit építészeti hagyomány képviselői.

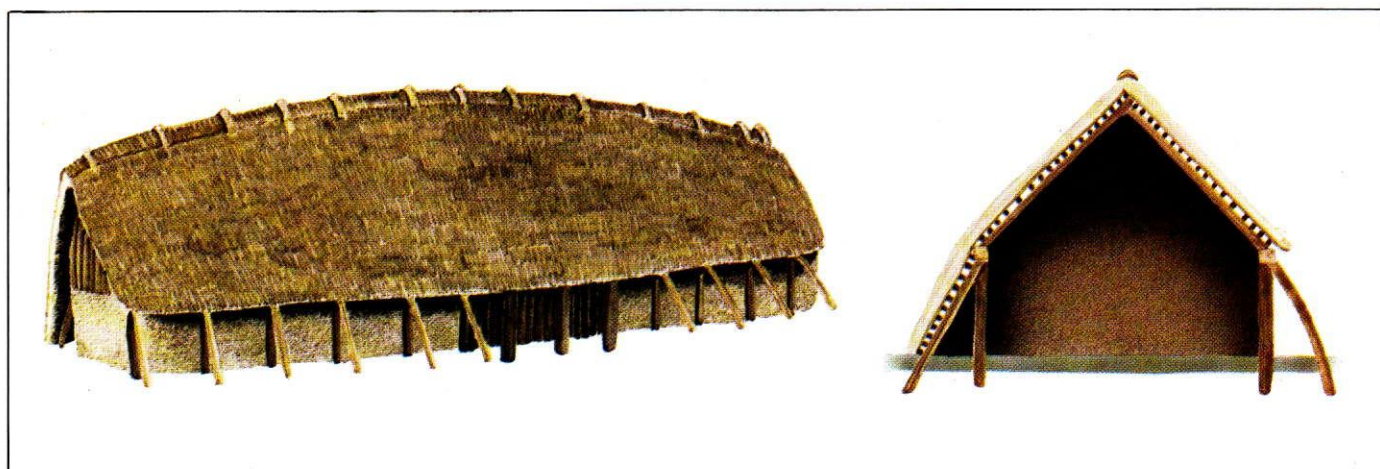
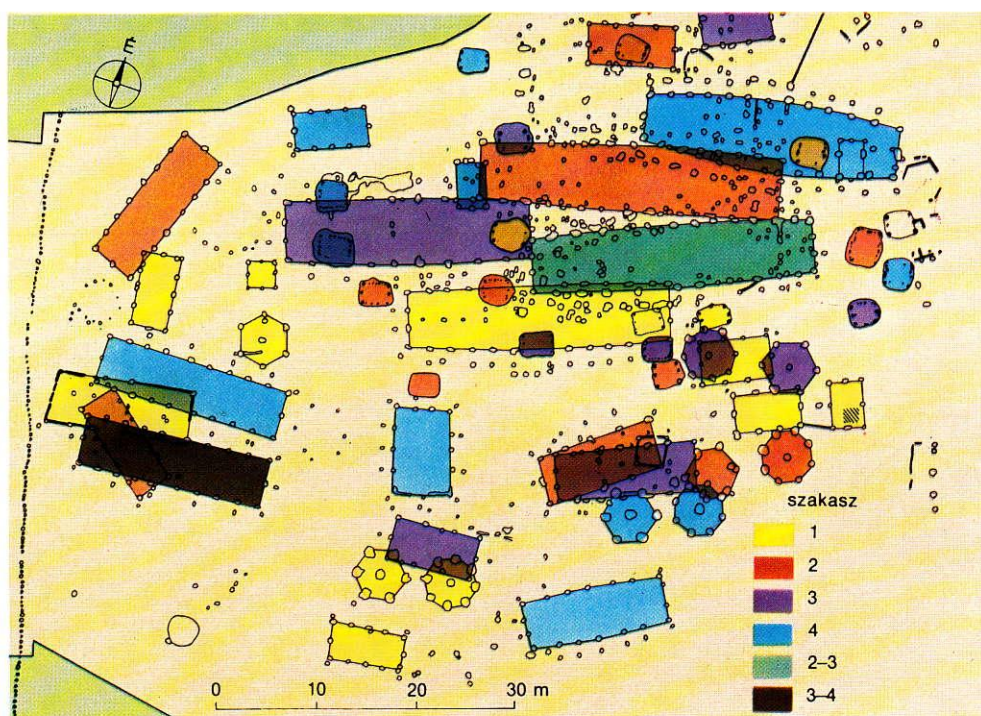

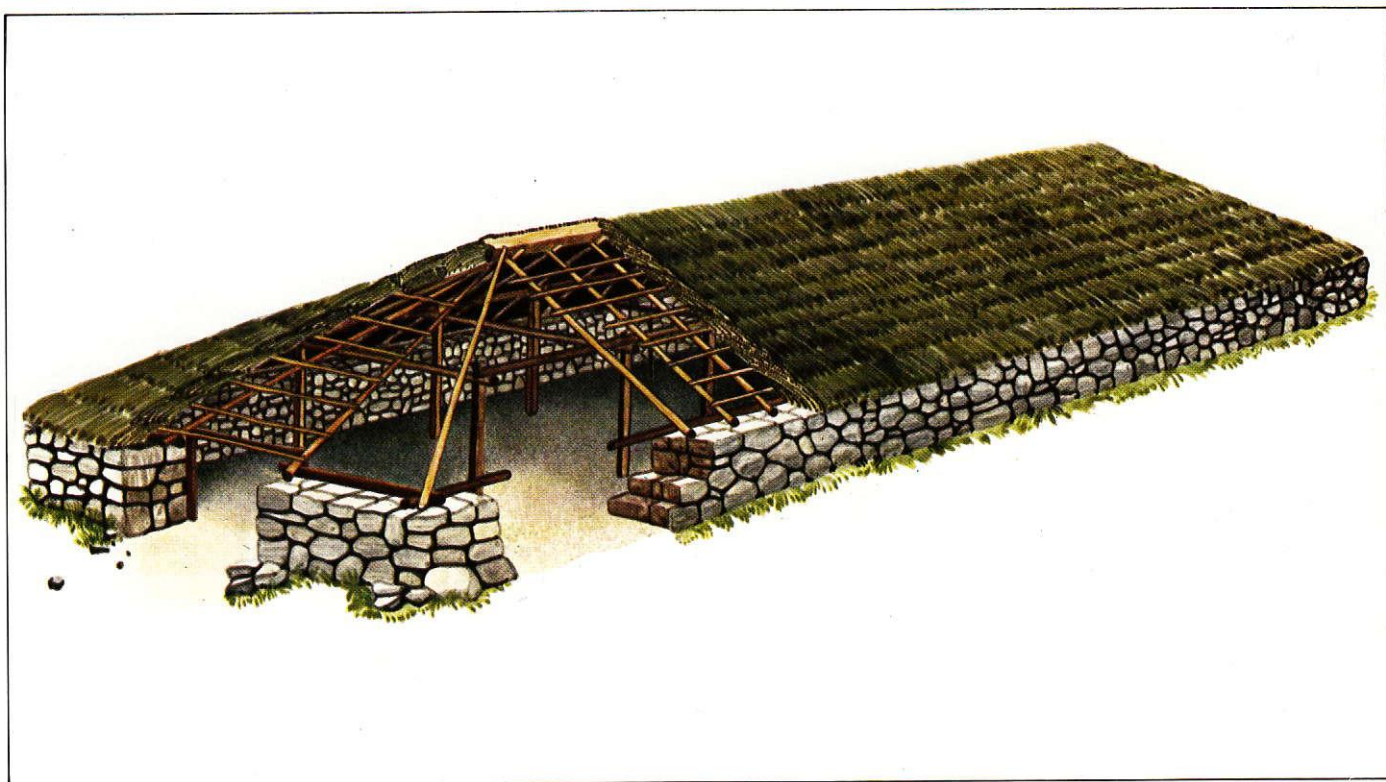

A germániai települések mérete és bonyolultsága világosan kiderül a Vesztfáliában, az Ems folyó melletti Wareendorfban talált 7–8. századi lelőhely feltárásából. Az áttekintő térkép (68. kép) az Ems régi folyását és a falu feltárt részeit mutatja. A teljes terület hasonló lakosságsűrűséget mutat, így a település keletről nyugatra legalább 400 méter hosszúságban valószínűleg folyamatos volt. A nagyobb léptékű térkép (69. kép) az ásatás egy részét ábrázolja (a 68. képen A), és kiderül belőle, hogy milyen nehéz egy ilyen lelőhelyen építési szakaszokat megkülönböztetni: ezen a területen minden szakaszban egy nagyobb csarnok és több kisebb épület állt, melyeket fészerek, műhelyek és sokszög alakban elrendezett cölöplyukak vettek körül, amelyek talán a szénaboglyák ágását tartották. (W. Winckelmann után.)

A wareendorfi házak gyökeresen különböztek a régebbi „hajós” épületektől (70. kép; W. Winckelmann után). Falaik (és tetőgerincük) ívelt voltak, talán a szélellenállás csökkentése céljából, belsejükben pedig nem voltak tetőtartó cölöpök. A falakat, hogy a tető súlya alatt össze ne omoljanak, kívülről, szögben elhelyezett gyámfákkal támasztották meg. A rajz két különböző rekonstrukciót mutat: az egyik a zsúpfedél egészen a földig leér, a másik, valószínűbb megoldásnál a gyámfák és a falak szabadon maradnak.

71. kép: A svédországi Gotland szigetén, Vallhagarban feltárt (a 2. századtól a 6. századig lakott) település egyik háza jellemző a skandináv parasztházakra: módosítja a „hajós” háztípust, mert tömör, vakolat nélkül rakott, erős kőfala van. A tetőt gyeptéglák fedik, s ez kisebb szögben hajló, laposabb megoldást tesz szükségessé. (M. Stenberger után.)

72. kép: A gerendaházak impozáns méreteiről jó képet ad a sjaellandi Trelleborgban felfedezett, i. sz. 1000 körüli dán katonai tábor 31 laktanyatömbjének egyike, amelyet rekonstruálva újjáépítettek. A trelleborgi újjáépítés jól illusztrálja az efféle „kísérleti” régészet nehézségeit, mert bár terve szerkezetileg egészséges – elvégre még mindig áll –, az újabb kutatások kimutatták, hogy külső oszlopai valójában olyan szögben elhelyezett gyámfák voltak, mint a Warendorfbán látottak, maga az épület pedig valószínűleg alacsonyabb volt, és nem volt tornáca.

73. kép: Barbár falu: a Köln mellett, Gladbachban feltárt 7. századi frank település idealizált rekonstrukcióján kis, hajó nélküli csarnokok körül gödörházak csoportosulnak, a közösség mintegy fél tucat családi egységből állhatott, és az erdőből kihalásított irtásföldek között helyezkedett el.

4. AZ UTÓDKIRÁLYSÁGOK

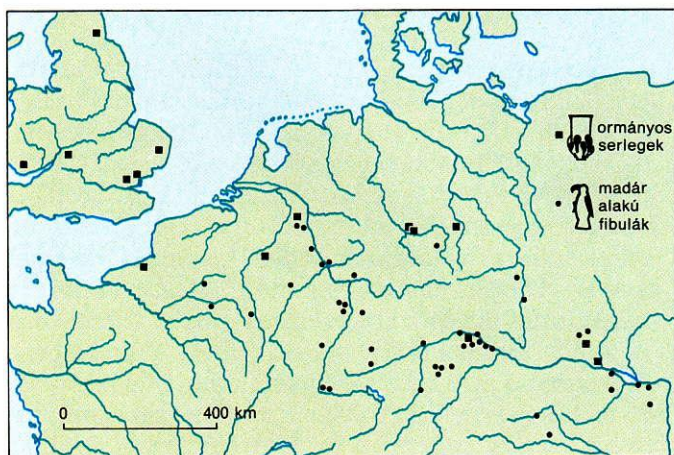
Miközben a britanniai tartomány egyre távolabb került a mediterrán világtól, ennek a világnak a hagyományai és politikája is változófelben voltak. A Nyugati Birodalom hatalmán négy fontos királyság osztozott meg: Hispaniában és Itáliában a gót királyságok, illetve Itáliában a gótokét követő langobard királyság, valamint a galliai és germaniai frank királyság léptek a nyomába. Az 5. és 6. század történelme ezek egymással, illetve a még mindig félelmetes konstantinápolyi Bizánci Birodalommal való konfliktusainak története.

A FRANKOK / Bár a frankok a rajnai római határ közelében éltek, sőt, a 3. századi katasztrófák után már a Birodalmon belül is foglaltak el földeket, az 5. század közepe előtt rendkívül keveset tudunk tevékenységükről. Egyes frankok a rómaiak szövetségeseiként 406-ban megpróbálták megvédeni a Rajna-vidéket, majd a határok feladása után ők is, mások is megalapították északon saját, majdnem független királyságaikat. Ezek ellen a csoportosulások ellen Aëtius 428-ban, és talán 432-ben is fölvette a harcot, de kevés sikerrel. Salvianus, a pap, a 440-es években, Marseille melletti száműzetésében leírja az egykor virágzó rajnai városok, Mainz, Köln és szülővárosa, Trier pusztulását.

A frankok szövetsége legjobb esetben is csak laza egyseget jelentett. A 4. század során egyik águkat, amely a jelek szerint elfoglalta Belgiumot, „száli”, azaz „sós” vagy „tengerparti” frankokként kezdték megkülönböztetni. Más ágaik a Rajna völgyében telepedtek le, őket a modern történetírók „ripuári” (azaz „folyó menti”) frankoknak nevezik, de ennek a névnek nincsen ókori forrása. 450 után aztán egyes részletek hamarosan világosabbá válnak. A frankok elfoglalták az észak-franciaországi Cambrai városát, ahol kialakult egy kis király-

74 / A Rajna-vidék római üvegipara a frank királyok alatt megszakítás nélkül tovább működött. Leglátványosabb termékei, mint ez a példányuk is (Castle Eden, Durham County), a 6. századi mintába fűjt ormányos serlegek.

75 / Az ormányos serlegek és a madár alakú fibulák elterjedése az 5. és 6. században. (U. Koch után, kiegészítve.)

ság székhelye. Egy másik hercegség a római Köln városa, mint központ körül alakult meg, egy további csoportjuk pedig hadvezérüknek, Childeriknek, a félig-meddig legendás Merovech fiának vezetésével (akiről aztán a királyi család a „Meroving” nevet kapta) a még főnnálló római kormányzat mellett harcolt; mert Aegidius, a provincia maradványainak kormányzója, valamint utóda, Paulus comes bevetették Childeriket és csapatait a Loire mentén a vizigótok ellen.

Childerik 481 körül halt meg a belgiumi Tournai-ban. Ez a város mintegy 50 kilométernyire van Cambrai-tól, amely alighanem saját kis királyságának központja lehetett. Tournai-ban tárták fel sírját véletlenül, 1653-ban, egy római temető kellős közepén. Childerik pecsétgyűrűjének feliratáról – CHILDIRICI REGIS, azaz Childerik királyé [ti. gyűrűje] – kiderül, hogy királynak nevezte magát, sírjának tartalma pedig elárul egyet-mást arról a vagyonról, amelyet egy sikeres, bár még nem országos hatalmú főnök fölhalmozhatott: ékszerei és kardja aranyból készültek, felületüket finoman metszett gránátkövek köré épített, sejtreeszes díszítmények sora borította. Ennek a polikróm díszítésnek a legkorábbi párhuzamait keleten találjuk a Fekete-tenger partjain és a Keleti Birodalomban, és Childerik kora után széles körben népszerűvé vált a frankok és szomszédaik közt. A Tournai-ban előkerült tárgyakkal kapcsolatban azonban az a legrendkívülibb, hogy a stílus legkorábbi biztosan datálható példái, ugyanakkor abban a teljesen kifejtett formájában mutatják be ezt a fémfeldolgozó technikát, amelyet aztán két évszázadon át majdnem változatlanul követett. Lehetséges ugyan, hogy kifinomultabb technikájú területekről, talán magából a Birodalomból származnak, ám két darabjuk, két szíjvég, amelyekről 1655-ben rajztak tettek közzé, de azóta elvesztek, pontosan ugyanazzal a polikróm technikával készültek, mint a többi ékszer, de formájuk a korabeli germán állatdíszítést utánozza. Így legalább ezek feltehetőleg helyi eredetűek, tehát a sírból előkerült többi tárgy is valószínűleg helyi készítmény volt.

Tournai-ban Childerik fia, Klodvig (helyesebben Chlodovecus, azaz Ludwig vagy Lajos) követte apját, és trónralépésével a frankok kiléptek a homályból, mert történetüket följegyezte egy galliai-római arisztokrata, Georgius Florentinus, akit egyházi néven Gergelynek, Tours püspökének ismerünk.

TOURS-IGERGELY / Gergely 540 körül született Közép-Franciaországban, Clermont-Ferrand városában, előkelő családból. A családban hagyomány volt a közszolgálat, tagjai közül császári szenátorok és egyháznagyok kerültek ki. Gergely négy szentet tarthatott számon ősei között (később őt magát is szentté avatták), és 573-ban, amikor unokabátyja, a tours-i Szent Eufronius meghalt, őt választották meg a helyébe Tours püspökének, a joggal „családi széknél” jellemzett püspöki székbe. Mint maga Gergely megjegyezte, Tours őt megelőző

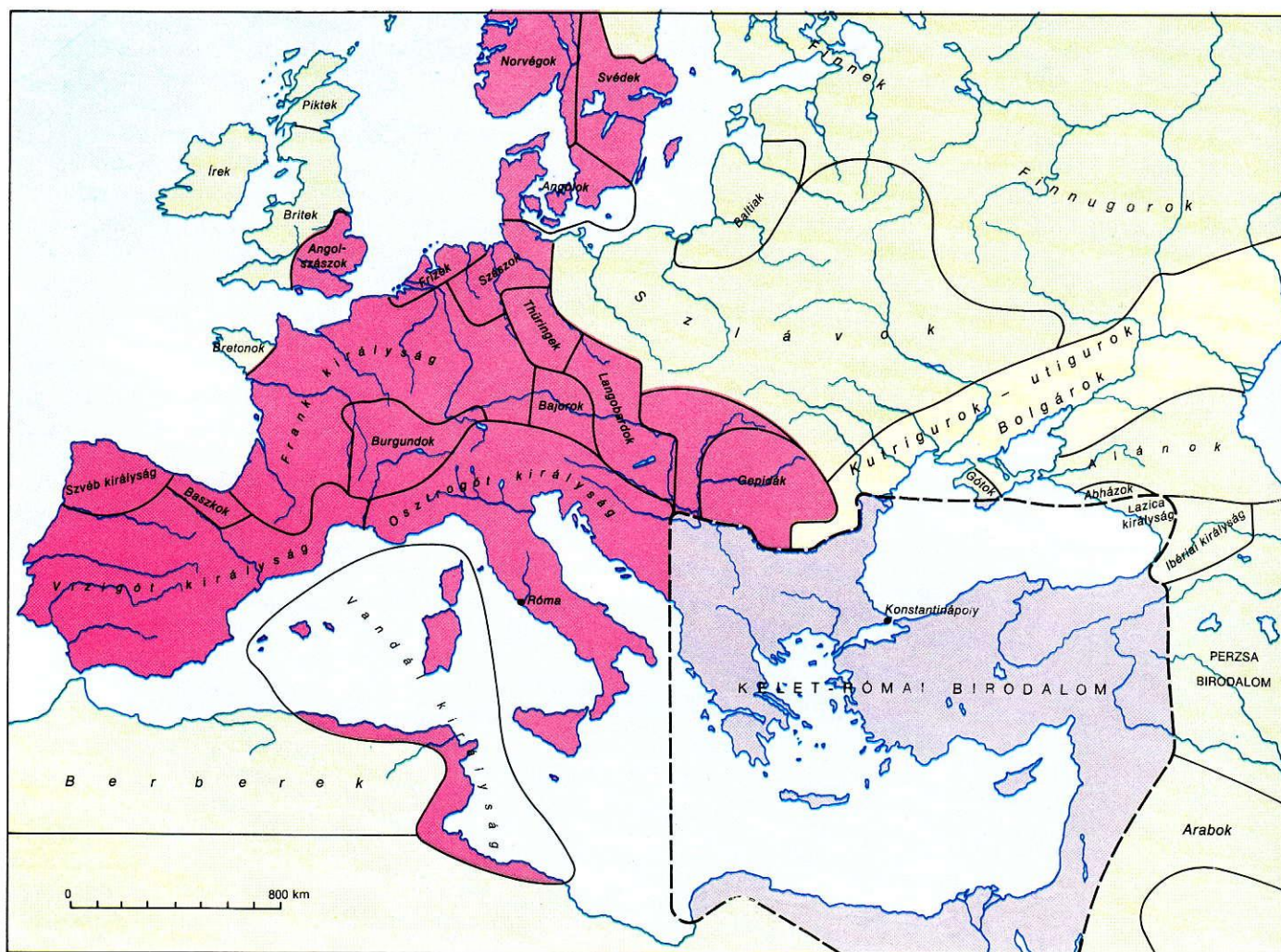
18 püspöke öt kivétellel mind rokona volt. Ezek a püspökök sokféle feladatot láttak el. Ők igazgatták a hatalmas egyházi birtokokat, ők ügyeltek a polgárok lelki, és gyakran testi jólétére, és ők gondoskodtak templomaik felépítéséről és új alapítványok létesítéséről. A népvándorlás kezdeti szakaszaiban, amikor a világi hatalom hanyatlóban volt, a püspökök (akik közül sokan katonai vagy hivatalnoki pályákról kerültek ki) biztosították közösségeik számára az olyanmire szükséges stabilitást.

A felső-dunai határ összeomlása után Szent Severinus és Szent Constantius, Lauriacum püspöke, a provincia lakóinak és a barbár szövetségesek egy heterogén csoportjának segítségével egy majdnem autonóm katonai teokráciát hozott létre Alsó-Ausztriában. A püspökök befolyása a barbár királyságok megalakulása után is fennmaradt, hiszen ők voltak a katolikus lakosság természetes vezetői, maga Gergely is közvetítő szerepet töltött be a frank királyok közt, érvenyt szerzett az Egyház

jogainak, és megvédte nyáját a királyi tisztviselőkkel szemben. Gergely elfoglalt hivatalnoki pályája mellett írta meg a *Historia Francorum*ot, a frankok történetét. Célja az volt, hogy följegyezze a korabeli eseményeket, mielőtt még feledésbe merülnek, mert azt hallotta, hogy „nincs senki, aki könyvet tudna írni arról, ami most történik”. Ennek megfelelően könyve a saját férfikorának éveire, az 575-től 591-ig terjedő időszakra vonatkozóan a leggazdagabb a részletekben, míg a frankok eredetéről adott tájékoztatása szórványos és valószínűleg megbízhatatlan. Childerik fiának, Klodvignak a trónralépése fordulópontot jelent a történetében. Klodvig, bármilyen vérszomjas volt is, mély benyomást tett Gergelyre elszántságával és a frankok első katolikus királyaként aratott sikereivel, „mert egyenes szívvel járult az Úr elébe, és azt tette, ami tetszetős volt az Ő szemében”.

76 / A gót királyságok legnagyobb kiterjedésük idején, Theodorik itáliai uralma alatt. A frankok még egyre terjeszkedtek Gallia déli része felé, a Keleti Birodalom pedig még nem kezdte meg hódításait.

A FRANK TERJESZKEDÉS / Amit Klodvig eseménydús uralkodásáról tudunk, az majdnem teljes egészében Gergely elbeszélésén alapul. Ez azonban, sajnos, legalább egy jókora tévedést tartalmaz (egy 507-ben vívott

csatát tévesen 495–496-ra tesz), ezenfelül Gergely, beszámolójának összeállítása közben, vagy egyetlen eseménynyé olvasztott össze több éven át folytatott hadjáratokat, vagy pedig Klodvig uralkodásának vége felé megváltoztatta az események sorrendjét, hogy így az eretnek elleni katolikus kereszteshadjáratokként ábrázolhassa a frank hódító háborúkat. Hogy e két lehetőség közül melyiket kellene előnyben részesíteni, az még viták tárgya, márpedig ez kihat a frank hódítás e fontos szakaszának teljes értelmezésére.

Klodvig 481-ben körülbelül tizenhat éves volt, amikor Tournai-ban követte apját a trónon. Vagy öt év múlva rokonával, Ragnacharral, a közeli Cambrai királyával megtámadta Syagriust, Aegidius volt római tábornok fiát, aki ekkor Soissons „királysága”, a római Gallia utolsó maradványa felett uralkodott. Syagrius a toulouse-i vizigót királyságba menekült, ám kiadták Klodvignak, aki titokban meggyilkoltatta – ez volt az első feljegyzett eset sok más, hasonló orgyilkosság közül. Soissons királyságát a frankok beolvasztották a magukéba. Ezt követően (a pontos évszám Gergely beszámolójában homályos) Klodvig fellázította Ragnachar király nemesseit, csatában legyőzte Ragnachart, meggyilkoltatta őt is, fivéreit is, aztán átvette az uralmat Cambrai királyságában. „Ily módon sikerült megölnie sok más királyt és hozzátartozóit, akiket összeesküvéssel gyanúsított. . . és kiterjesztette uralmát egész Galliára”, írja Gergely.

Syagrius leverése után az egész észak Klodvig ellenőrzése alá került, Nyugat-Franciaország egyéb területei pedig ebben a szakaszban alighanem további háborúskodás nélkül meghódoltak előtte, mert 496-ra királyságának határa már a Loire mentén húzódott. Klodvig 491-ben újra hadba szállt, ezúttal a thüringek ellen, akiknek a földjei az Elba és a Weser forrásvidéke között terültek el, és „uralma alá vetette őket” – ám nem tartósan, mert a thüringek még jó két évszázadon át problémákat okoztak a frankoknak. 495-ben meghódította az alamannokat, ezt követte egy újabb hadjárat még tovább délre, a Rhône völgyében, a burgundok ellen. Ezek a burgund háborúk még Gergely elfoglalt beszámolója szerint is alighanem a frankok vereségével végződtek, de elvitték Klodvig hadait a vizigót királyság keleti széléig.

TOULOUSE ELESTE / A 418-as szerződéses megállapodás után a vizigótok közel száz évig megszakítás nélkül uralkodtak Gallia délnyugati részén. I. Theodorik (aki 451-ben Attila ellen harcolva halt meg), illetve fiai, II. Theodorik és Eurik alatt a gót nemességből földbirtokos arisztokrácia lett. Ezek a királyok megbecsülték a római értékeket. II. Theodorik állítólag Vergilius költeményeit olvasgatta, fivére egy sor mérsékelt törvényt és rendelkezést hozott, és támogatta a római bürokráciát. Mind a ketten szinte akadály nélkül képesek voltak kiterjeszteni határaikat, magukhoz csatolva a római Gallia és Hispania velük szomszédos területeit. A galliai római felső osztályok (csak az ő beszámolóik maradtak

77 / Barbár harcos. A Bonn melletti Dollendorfban talált sírkő a halottat úgy ábrázolja, amint egyik kezével a haját fésüli (ez az életerő szimbóluma), a másikkal a kardját fogja. A fésű, a kard és a lábánál fekvő kulacs pogány síri istenségekre utalnak, pedig a sírkő keresztény emlék: hátoldala láindszát emelő, diadalmas Krisztust ábrázol. (6. vagy 7. század.)

ránk) el voltak keseredve. Szent Sidonius Apollinaris, Clermont-Ferrand püspöke sötét képet festett az arianus vizigótok uralmáról: a templomok elhagyatottak, a tetejük beomlik, gaz és túskebokor veri fel őket, a szentélyekben marhák legelésznek. Valójában a hódítás szelídebb volt, mint várták, és a galliai római földbirtokosok sietve alkalmazkodtak új uraikhoz.

Gergely, aki egy évszázaddal később írt, a frankok és vizigótok közötti konfliktust a katolikusoknak az arianusok elleni keresztes hadjáratoként ábrázolta, és egyes jelek csakugyan arra mutatnak, hogy egyes katolikus püspökök közt nyugtalanság uralkodott. Rodez város népének magatartása azonban jellemző: a feljegyzések szerint azt mondták a püspöküknek, hogy „Ha úgy lenne, ahogy te akarod, akkor a frankok elvennék a birtokainkat”, és elkergették a püspököt a városból. Amikor végül kitört a nyílt háború, a galliai rómaiak nagy csoportja csatlakozott a vizigót sereghez Apollinaris parancsnoksága alatt, aki nem volt más, mint Sidonius fia.

A szenátori osztálynak olyan nagyszerű képességei voltak a hódítások túlélésére, hogy ugyanazok a befolyásos családok, amelyek a római és vizigót közigazgatás alatt a provincia lakosságán uralkodtak, az ezt követő frank uralom alatt hamarosan megint hatalomra kerültek: magát Apollinarist a frank király Clermont püspökévé nevezte ki, elébe helyezve Szent Quintianusnak, akit frank szimpátiája miatt elkergettek Rodezből.

Klodvig addigra már katolikus lett. Megtérését Gergely 495–496-ra teszi, és összekapcsolja az alamannok elleni hadjáratral, de ésszerű okok mutatnak arra, hogy Klodvig csak 505-ben vagy 506-ban vette fel a keresztiséget. Ha így volt, akkor megkeresztelkedése talán kiszámított kísérlet volt a vizigót királyságban élő buzgó katolikusok támogatásának megnyerésére, és talán a Birodalom támogatásának megszerzésére is, hiszen a barbár népek közül a frankok voltak az elsők, akik a rómaiak hitét magukévá tették, így egyedül ők tarthattak igényt Konstantinápoly szövetségére és pénzügyi támogatására. Gergely szerint Anastasius császár 507-ben „konzuli táblákat” küldött Klodvignak, aki bíbor tunikát és diadémot öltött magára, és arany- és ezüstpénzt szórva vonult végig Tours városán, miközben „konzulnak vagy Augustusnak” kiáltották ki. Bármilyen is lett legyen az esemény pontos jelentősége, az nyilvánvaló, hogy Klodvig és politikája ekkor császári jóváhagyást nyertek; elismerésére pedig az igaz hitre való nemrégiben történt megtérése nyújtott a jelek szerint megfelelő alkalmat.

Közben, akár isteni segítséggel, akár anélkül, Klodvig megindította támadását a vizigótok ellen. Unokatestvérével, Köln királyának fiával 507-ben Tours-ból Poitiers-be nyomult, és Voullié közelében megütközött II. Alarik vizigótokból és galliai rómaiakból álló seregével. Alarik elesett, serege szétszóródott, a frankok pedig elfoglalták Bordeaux-t és Toulouse-t. A vizigót királyság harmadik nagy városa, Narbonne, a burgundok zsákmánya lett, és Alarik utóda, Gesalik nevű törvénytelen fia, kénytelen volt népe maradványaival visszavonulni Hispaniába. A virágzó toulouse-i vizigót királyság sorsát egyetlen csata eldöntötte, de a frankok egyelőre még nem élvezhették győzelmük gyümölcseit, mert sikereik az itáliai osztrogót királyság biztonságát fenyegették.

NAGY THEODORIK / Az alatt az évszázad alatt, amióta a hunok megérkeztek Dél-Oroszországba, a vizigótok, illetve rokonaik és a Birodalmon kívüli szomszédai, az osztrogótok más-más utat követtek. Míg I. Alarik Itáliába vezette népét, az osztrogótok eltűntek szem elől a hun nomádokhoz csatlakozó számos néptörzs között. Attila halála és birodalmának összeomlása után a panoniai osztrogótok szerződést kötöttek a Keleti Birodalommal: rendszeres adó fejében nyugton maradtak. A megállapodás részeként 461-ben az osztrogót király túsul Konstantinápolyba küldte az unokaöccsét, Theodorikot. A fiatalember kilenc éven át nevelkedett a birodalom szívében. Amikor körülbelül 19 éves korában

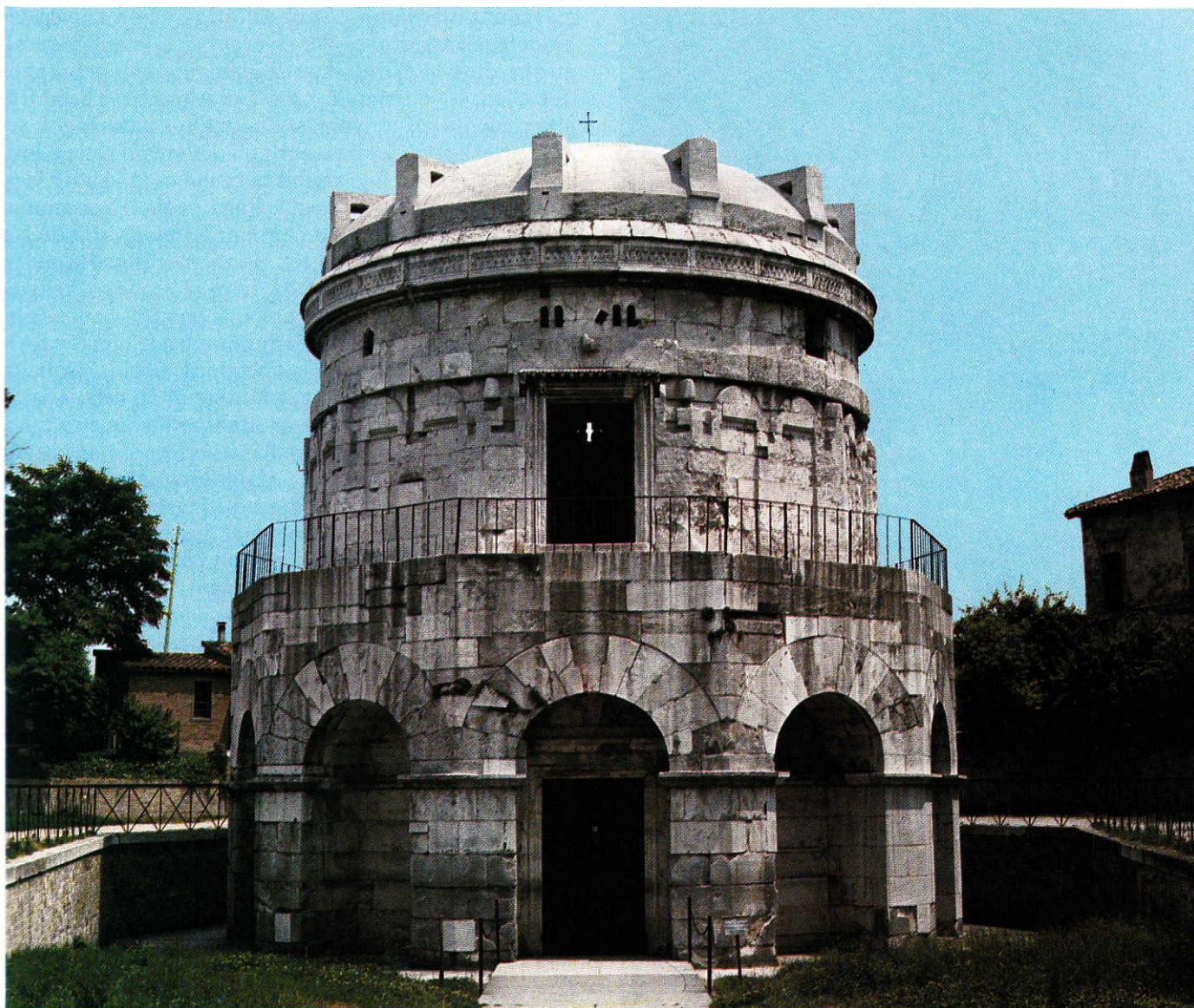
trónra került, népe átkelt a birodalmi határokon, és lassan körbe kezdett vándorolni a Balkánon.

Az osztrogótok ezzel komoly fenyegetést jelentettek a kelet és nyugat közötti összeköttetésre, Theodorik így igen kedvező feltételeket tudott kizsarolni Zéno császártól: rendszeres adót, letelepülési helyül Macedóniát, saját magának pedig katonai rangot. A következő tizenöt év során Theodorik hasznos, bár kellemetlen szövetségeseinek bizonyult: fel tudta tartóztatni a barbár támadásokat, de ha az felelt meg céljainak, Zéno ellen fordult, és 488-ban még Konstantinápolyt is ostrom alá vette. Zéno ekkor újabb szerződést készített elő vele: Itália tizenkét éve Odoaker szkír zsoldosvezér kezén volt, névlegesen császári jóváhagyással, a gyakorlatban azonban független uralkodóként, és Zéno azt javasolta, hogy Theodorik taszítsa le trónjáról Odoakert. A császár kétségkívül nagyon szeretett volna megszabadulni Theodoriktól és seregétől, az osztrogótok viszont már hosszú ideje viszálykodtak Odoaker népével, akik egy határvillongás során megölték a királyukat, Theodorik nagybátyját. Theodorik apja 469-ben leverte Odoaker apját, Edikát, aki valamikor Attila tábornoka volt, s maga is elesett az ütközetben. Az osztrogótok 489-ben lerohanták Itáliát, legyőzték Odoaker seregét, megmaradt erőit a megerősített városokban körülzárták, és a hadjárat várostromok sorává alakult át. A főváros, Ravenna hosszú tengeri blokádja után Odoaker 493-ban végül megadta magát, mire őt, családját és tisztjeit (a kapitulációs feltételek ellenére) tüstént meggyilkolták.

Theodorik a Po völgyében és Toscanában telepítette le seregét (birtokaik Toscanában néhány *-engo* képzővel végződő helynév esetében máig azonosíthatók, mint például Gotholengo vagy Offanengo). A *status quo ante* alig szenvedett zavarokat, mert a földek, amelyeket elfoglaltak, előzőleg túlnyomórészt Odoaker barbárjainak kezén voltak, és az osztrogótokat a rómaiak szívesen fogadták, nem utolsósorban azért, mert császári felhatalmazással jöttek. A földosztást – a birtokok egyharmadának a gótok tulajdonába adását – római tisztviselő, Liberius prefektus hajtotta végre, a római szenátus pedig mindenben támogatta az új királyt. Ezzel a segítséggel Theodorik olyan államot hozott létre, amelyben mind a rómaiak, mind a gótok részt vettek: mindkét népet a maga saját külön hierarchiája kormányozta, a gótokat saját *comeseik* (grófjaik), a rómaiakat pedig hagyományos uralkodó osztályuk. A hangsúly a folyamatosságon volt, és ez a stabilitás minden bizonnyal elragadtatással töltötte el a szenátori osztály befolyásos földbirtokosait, akik közt Dél-Itáliában, nyugdíjasként, kényelmes visszavonultságban ott élt egészen haláláig, 510-ig az utolsó nyugati császár, Romulus Augustulus is.

Még némi korabeli propaganda is elszívárgott hozzánk, Theodorik főtanácsadójának, Cassiodorus római szenátornak az írásai révén. Cassiodorus a rómaiak számára meghirdette Theodorik (kitalált) genealógiáját, amelyben visszavezette származását Hermanarikra, a 4.

78 / Theodorik mauzóleuma, melyet még életében építtetett székvérosa, Ravenna mellett. Azért látszik ilyen egyszerűnek, mert emeleti oszlopsora megsemmisült. Egyetlen hatalmas mészkőtömbből való kupoláját – némi képzelőerővel – halomsírhoz vagy gót kupolás sátorhoz szokták hasonlítani, de építtetője alighanem csak fenséges és időt álló nyugvóhelyet akart magának.

századi nagy osztrogót vezérre, akinek királyságát a hunok döntötték meg. Miközben ily módon kiemelte a király tiszteletreméltó származását, hangsúlyozta Rómához való ragaszkodását is: Theodorik a régebbi császárokat „őseinknek” nevezte, és kijelentette önmagáról, hogy „az állam javára született”, mert „örvendezünk, hogy római törvények alatt élhetünk, melyeket fegyvereinkkel remélünk megoltalmazni”. Szavai, talán tudat alatt, ironikusak voltak, hiszen maguknak a rómaiaknak tilos volt fegyvert viselniük.

Rendeleteiben Theodorik gondosan óvta római alatt-

valóinak jólétét, és hangsúlyozta a *civilitast*, „a törvények betartását és a fönnálló jogok és a privilégiumok tiszteletét”. De bizonyos mértékig fokmérője a kor törvénytelenégeinek, hogy még ez a lelkiismeretes király is szükségesnek tartotta figyelmeztetni gót csapatait, amikor Ravennába jöttek szokásos adományait vagy jutatusukat átvenni, hogy útközben ne dűlják fel a környező vidéket; és elég kétségesnek látszik, hogy követői betartották-e egyik igen figyelemreméltó, a barbár királyságokban páratlan rendelkezését, miszerint: „Háborúskodással aranyat szerezni büntett.” Theodorik számos rendelkezésének a gyakorlatban bizonyára nehezen lehetett érvényt szerezni, mégis igazságos a kortárs bizánci történetíró, Prokopiosz ítélete: „gondosan vigyázott, hogy fenntartsa az igazságszolgáltatást, szilárd alapon őrizte a törvényeket, megvédte az országot, és biztonságban megőrizte a körös-körül élő barbárokkal szemben”. Ezek közül a barbárok közül sokan a védelme alá helyez-

79 / Elefantsont diptichon. (I. sz. 5. század.)

ték magukát, minisztere, Cassiodorus pedig virágos nyelvezetű, biztató leveleket írogatott a frankok által keményen szorongatott kis germán hercegecskének. Annak az aranynak, amit a támogatásukra meg az újoncok zsoldjára fordított, az Alpeseektől Skandináviáig Európa-szerre megtalálhatók a régészeti nyomai.

De miközben Theodorik így megszilárdította az ural-

mát, mint már láttuk, észak felől egy újabb fenyegetés kezdett jelentkezni: a 490-es évek vége felé a frankok megkezdtek hadjárataikat az alamannok és a burgundok ellen, és benyomultak a svájci Alpokba. Theodorik megpróbálta ezt a nyomást dinasztikus házasságok segítségével korlátok közé szorítani. Feleségül vette Klodvig hűgát, lányait Sigismund burgund és II. Alarik vizigót királyhoz adta feleségül, húga pedig Thrasamund vandál király felesége lett. Amikor Klodvig, akit ezek a szövetségek nem rettentettek vissza, megtámadta a vizigót királyságot és megölte Alarikot, Theodorik kénytelen volt közbelépni. Tábornoka, Ibbas 508-ban visszafoglalta Narbonne-t, és néhány év múlva felmentette Arles városát az ostrom alól. Theodorik nem is próbálta kiűzni a frankokat a vizigót királyságból, célja a jelek szerint ennél sokkal korlátozottabb volt – meg akarta állítani a frankok előrenyomulását, és Dél-Gallia vizigót tartományainak ellenőrzése révén távol akarta tartani őket a Földközi-tenger vidékétől. Háromévi, gyakran csak felszínes háborúskodás után, 511-ben Klodvig fiatalon, alig negyvenöt éves korában meghalt, és négy fia felosztotta egymás közt a királyságát, így a gótokat fenyegető közvetlen veszély elmúlt.

II. Alarik legidősebb fia, Gesalik, akinek alighanem csöppet sem volt ínyére az osztrogótok hispaniai hatalmának növekedése, hamarosan összeütközésbe került Ibbasszal. 511-ben kiszorult Hispaniából, előbb Afrikába, aztán Galliába menekült, majd egy újabb hispaniai vereség után Burgundiában elfogták és megölték. Öccse és utóda, Amalarik még kisgyerek volt, így nagyapja, Theodorik, aki régensként uralkodott helyette Hispaniában, Nyugat-Európa legnagyobb részének legfőbb urává vált. Hispania igazgatását elkülönítették ugyan Itáliától, egy római és egy osztrogót tisztviselő vezetése alatt, de a két birodalom gazdaságát már szorosabb szálak fűzték össze: Hispania rendszeres évi adóját egyenesen Theodoriknak fizették, aki cserében átvállalta a vizigótoknak fizetendő évi adományok kötelezettségét.

A Klodvig és Gesalik halálát követő jólét éveiben Itáliában kezdtek megmutatkozni a feszültség jelei, aminek nyilvánvalóan vallási oka volt, mert a gótok még mindig arianusok voltak. Theodorik saját népének megtiltotta a térítést, és vallásszabadságot engedélyezett a katolikusoknak, de bármilyen ambíciói voltak is, őt és népét mélyszégyen szakadék választotta el az itáliai felső osztályoktól, akik a katolikus egyház, és végső soron a konstantinápolyi császár hívei voltak és maradtak. Az a lehetőség, hogy a császár esetleg ugyanúgy megvonja kegyeit Theodoriktól, mint előzőleg Odoakertől, bizonytalanná tette az itáliai osztrogót királyság jövőjét, és a katolikus frankok, bármennyire barbárok voltak is Theodorik fényes udvarával összehasonlítva, nyilvánvalóan vetélytársaivá váltak.

További problémát jelentett a trónutódlás, mivel Theodorik királysága más barbár birodalmakhoz képest példátlan mértékben azonosult az uralkodó személyével,

hiszen egyedül őbenne egyesült a gótok és a rómaiak külön-külön közigazgatása. Csakhogy az 520-as évek elejére Theodorik már elmúlt hatvanöt éves, és nem volt fia, aki követhette volna a trónon, még lányának fia is csecsemő volt. A nyugati egyház, amely arisztokrata püspökeinek vezetése alatt egyre többet hangoztatta szavát, ellenségesé vált, és megpróbálta álláspontját nemcsak saját követőire, hanem még a Keleti Birodalom alattvalóira is rákényszeríteni. Amikor a nyugati egyház akciót követelt az eretnekek ellen – akiken szükségképpen az arianusokat kell értenünk –, Anastasius császár 517-ben válaszul ezt írta a pápának: „Szentséged akadályokat állíthat az utamba, meg is sérthet, de parancsokat nem adhat nekem.” Utóda, a kevésbé udvarias Justinus véget vetett a türelmi politikának, és 523-ban törvényt hozott, amely kitiltotta a közszolgálatból az összes pogányokat, zsidókat és eretnekeket. A törvény mind keleten, mind nyugaton érvénybe lépett, s ez tüstént veszélybe sodorta a gót államok létét, amit aztán a katolikusok üldözése követett. A filozófus Boethiust, a király befolyásos tanácsadóját bebörtönözték, majd a császárral való összeesküvés vádjával kivégezték, I. János pápát az arianusokkal szembeni ellenséges magatartása miatt szintén börtönbe vetették, ahol mártírhálált halt. A szenátori osztályok, akiknek Boethius, saját állítása szerint, csak a javát akarta, a katolikus egyházzal azonosították magukat, és amikor Theodorik 526-ban meghalt, az itáliai királyság, amelyet olyan ügyesen épített fel, kezdett darabokra hullani.

ITÁLIA ÉS HISPANIA VISSZAHÓDÍTÁSA / Amalsuntha, Theodorik lánya, aki fia, Athalarik helyett régensként uralkodott, átvette Itáliát. Hispania újra függetlenebbé vált, de barátságosabbá is: Itália új uralkodónője beleegyezett abba, hogy Hispania ne fizessen többé rendszeres évi adót, és visszaadta a vizigót királyi kincseket. A két ország közötti határt a Rhône mentén húzták meg, és az osztrogótok és a vizigótok újra különálló népekké váltak. Máris kibontakozóban volt azonban egy újabb válság, amelyet Konstantinápoly robbantott ki. Amikor Justinianus, az új császár 532-ben majdnem elbukott egy népi forradalom során, részben a belső feszültségek elhárítása céljából, kereszteshadjáratot indított az eretnekek ellen. 533-ban Belisarius császári tábornok vezetésével expedíciós erő hajózott Afrikába a vandálok leverésére, azzal az ürüggyel, hogy Hilderikért, az öreg vandál királyért akarnak bosszút állni, akit alattvalói 530-ban megfosztottak a trónjától. Az eredmény, legalábbis a konstantinápolyi katonai körök számára, teljesen váratlan volt: a bizánciak megérkezésük után egy hónapon belül legyőzték a vandál hadsereget, és elfoglalták Karthágót. Az utolsó vandál király, Gelimer 534 tavaszán megadta magát, el is hurcolták Konstantinápolyba, hogy diadalmenetben vezessék végig a városon. Népét rabszolgasorba taszították vagy besorozták a hadseregbe, és a vandálok mint nemzet nyom nélkül eltűntek.

A vandál Afrika meghódításának idején a gót királyságokban zavargások léptek fel. A vizigótoktól hiába kértek segítséget, képtelenek voltak beavatkozni, mert megint összezsúrtak a frankokkal. A háborúnak ezúttal személyes oka volt: Amalarik király Clothilddal, Klodvig lányával kötött házassága boldogtalan volt. Clothild nem volt hajlandó áttérni az arianus hitre, és segítséget kért bátyjaitól, a frankok négy királyától. Párizs királya, Childebért 531-ben benyomult Dél-Galliába, Narbonne-nál legyőzte Amalarikot, és kiszabadította a hűgát, aki tüstént meg is halt, majd országához csatolta Aquitaniát, a régi vizigót királyság egy újabb darabját (talán ez volt a háború igazi célja). Amalarikot, aki Barcelonában próbált menedéket keresni, meggyilkolták, valószínűleg Theodorik volt tábornokának, az osztrogót Theudisnak a felbujtására, aki tüstént meg is kaparintotta a trónt, de mielőtt megszilárdította volna uralmát galliai tartományai fölött, még újabb frank támadásokat kellett visszavernie. Közben viszont 534-ben meghalt Athalarik, Itália ifjú királya, és nem hagyott örökösöt maga után. Anyja, Amalsuntha, aki még mindig régens volt, társuralkodónak maga mellé vette unokatestvérét, Theodatust, hogy megszilárdítsa helyzetét, de a régensek egy éven belül szembekerültek egymással, és Theodatus bebörtönöztette és meggyilkoltatta Amalsunthát.

Ily módon mindkét gót királyság meggyöngült, mire Justinianus felhasználta a kínálózó alkalmat. Amalsunthát a keleti források a rómaiak és a gótok közötti közvetítőnek és a császár hűséges hívének állítják be, aki talán még katolikus hitre is áttért. Lehet, hogy ez igaz is, mert 534-ben a szicíliai osztrogót kormányzat ténylegesen támogatta Belisarius afrikai expedícióját, de a dolognak császári propaganda-íze van, mert Justinianus így, akárcsak Afrikában, a jogtalanul eltávolított uralkodó megbosszulójaként léphetett fel, és 536-ban át is küldte Belisariust és afrikai hadseregét Itália meghódítására. Theodatust saját nemesei taszították le trónjáról és ölték meg, majd egy tehetséges tábornokot, Witigist állították a helyére, de Dél-Itália és Róma városa gyorsan a támadók kezére került.

Észak-Itália azonban, ahol Theodorik a hadseregét letelepítette, keményebb diónak bizonyult. Justinianus tábornokai súlyosan lebecsülték a gótok erejét, és a háború hosszú évekig elhúzódott. A gótok és a rómaiak közötti törékeny szimbiózis összeomlott: a gótok túszoikat szedtek, hogy biztosítsák a szenátori osztály hűségét. A rómaiaknak azonban ugyanúgy nehezükre esett az is, hogy a császári hadseregekkel azonosítsák magukat, hiszen ezek is ugyanolyan barbárokból álltak, mint az osztrogót sereg, és még sokkal komiszabbul pusztították Itáliát. A visszahódított területeken a római köztisztviselők helyére megbízható bizánciakat ültettek. A gót birodalomban a rómaiak visszavonultak a közéletből – még Cassiodorus is nyugalomba vonult, pedig még negyven évig élt egy kolostorban, amit dél-itáliai birtokán, Vivariumban alapított.

80 / Aranyozott bronzból és gránátkövből készült, 6. századi madár alakú vizigót fibula. Alighanem a spanyolországi Saragossa melletti Calatayudból származik. Az osztrogótoknak tulajdonított hasonló fibulákat Itáliában is találtak.

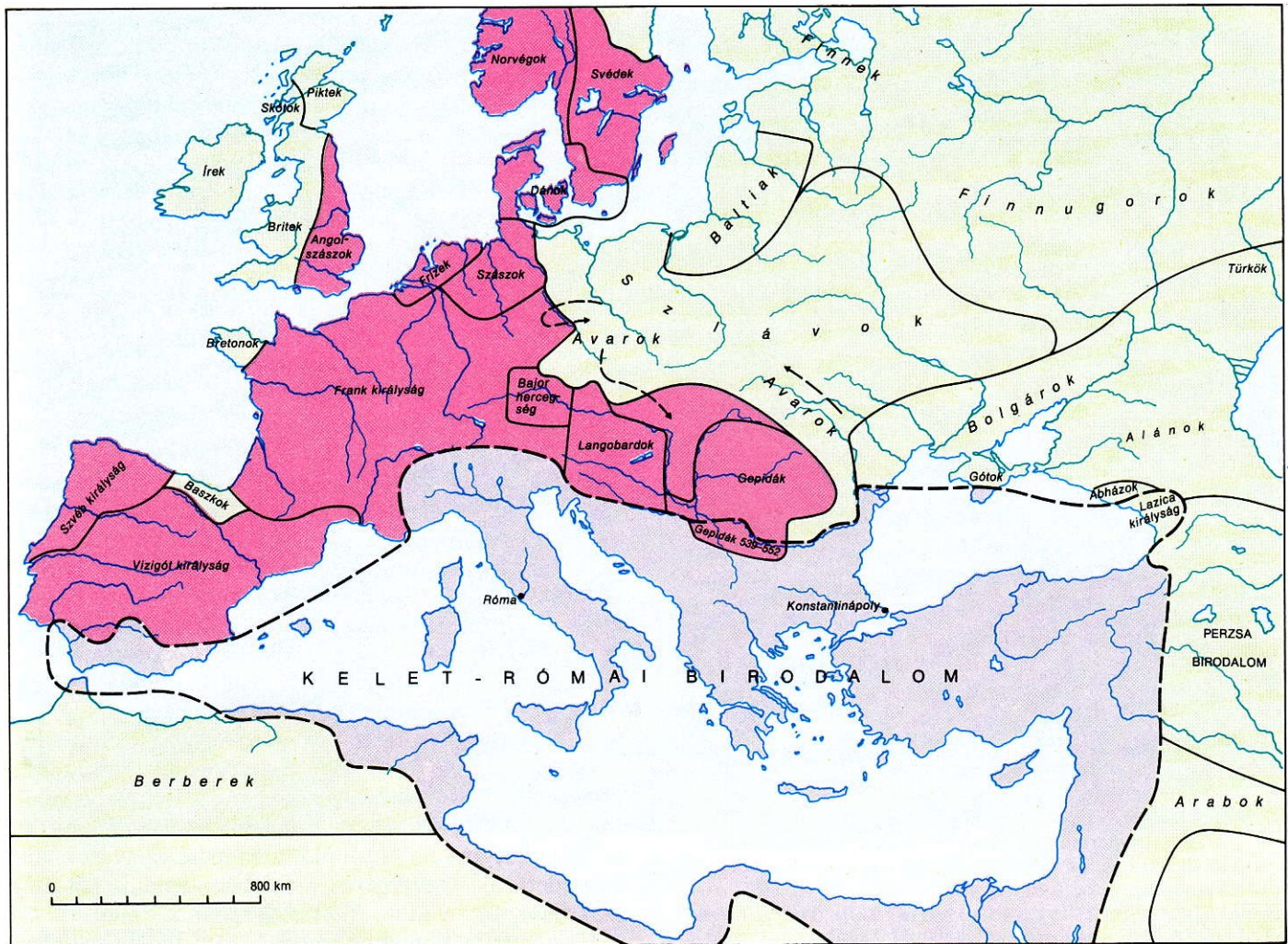
Witigis 540-ben megadta magát, és (alighanem az osztrogótok helyeslésével) felajánlotta Belisariusnak a támogatását, ha hajlandó helyébe lépni és elfogadni a gótok királyságát. Belisarius ebbe bele is egyezett, és átvette a gótok fő erősségét, Ravenna erődvárosát, de aztán, a gótok nagy meglepetésére, hűséges maradt Justinianushoz, és miután a háború látszólag véget ért, visszahajózott Konstantinápolyba. Az osztrogótok, akik egy császári tábornok, nem pedig Justinianus előtt tették le

a fegyvert, új vezéreket választottak – jelentőségteljes módon a vizigótok osztrogót királyának, Theudisnak a rokonait, Hispaniából azonban továbbra sem kaptak segítséget.

Ekkor azonban, a messzi keleten I. Khosrau perzsa király megszegte a Konstantinápolyt 532-ben kötött „örök” békeszerződést, és végigsöpörve Szírián elfoglalta és kifosztotta Antiochiát, a Birodalom második városát. Justinianus, aki a nyugati háborúk idején megtakarításokat eszközölt a keleti határ védelmében, csapatainak egy részét visszavonta Itáliából, a többiektől megtagadta az erősítéseket, és összes erőforrásait a perzsa fenyegetés elhárítására fordította. Az osztrogótok, új királyuk, Totila vezetésével azonnal támadásba lendültek, és kezdték sorra elfoglalni a dél-itáliai városokat. Amikor Belisariust, aki a Perzsia elleni hadjáratot vezette, 544-ben egy friss hadsereggel visszaküldték Ravennába, ő sem tudott sokat elérni. Az itáliai seregek, amelyek évek óta nem kaptak zsoldot, fellázadtak, és 546-ban, amikor a gótok bevették Rómát, Belisarius maga is alig kerülte el a fogságba esést. Justinianust csak az bírta rá végre a cselekvésre, amikor Totila 550-ben partra szállt Szicíliában. A perzsa harctér addigra már elcsendesedett, Konstantinápoly lélegzethez jutott, és módjában volt nagy hadsereget összegyűjteni. Mindenfelől újoncokat toboroztak; abban a hadseregben, amely 552-ben a Tadinæ mellett vívott ütközetben végül megtörte a gótok erejét, éppúgy részt vettek perzsa hadifoglyok, mint a barbár langobardok földjéről egy nagyobb egység.

Bármilyen költséges volt is ez a győzelem, a Perzsia elleni háború további elcsitulásával párhuzamosan lehetővé tette Justinianusnak, hogy figyelmét most már Hispaniára fordítsa. Theudist 548-ban meggyilkolták, utódát, Theudigiselt 549-ben szintén. Tours-i Gergely, aki utálta a gótokat, megvetően írta a történekekről: „A gótok felvették azt az eléggé nem helyteleníthető szokást, hogy tüstént megölték minden királyukat, akivel nem voltak megelégedve.” Mások is elégedetlenkedtek azonban, mert Agilának, az új királynak tüstént szembe kellett néznie a római Córdoba város polgárai között kitört lázadással. A cárdobaiak, meglehetősen váratlanul, lekasabolták a királyi sereget, Agilát pedig hamarosan már egy másik felkelés is fenyegette. Ezt Athanagild vizigót nemes vezette, aki a jelek szerint vagy túlságosan vérmesen ítélte meg saját népszerűségét, vagy rosszul mérte fel Agila Cárdobánál elszenvedett veszteségeinek jelentőségét. Az erősen szorongatott és vereségtől féltő Athanagild ekkor elkövette azt a hibát, hogy segítséget kért Konstantinápolytól. Justinianusnak valószínűleg egyik lázadásában sem volt benne a keze, mert abban az időben erőforrásai igencsak le voltak kötve Itáliában és Perzsiában, a nagy itáliai expedíciós haderő pedig már majdnem készen állt a behajózásra. De ha nem is ő tervelte ki, Justinianus mindenesetre kész volt elfogadni a barbár széthúzás nyújtotta újabb kedvező esélyt, és 552-ben egy kis sereget küldött Hispaniába, amely éppen idejé-

81 / A frank királyságok i. sz. 562 körül. Justinianus uralkodásának végére a Keleti Birodalom meghódította a vandál Afrikát és a vizigót Hispania egy részét, a frankok dél felé terjeszkedtek, az ázsiai nomád avarok pedig elfoglalták Közép-Európát.

ben egyesült Athanagild erőivel, hogy megmentse őt Agilától.

Háromévi pusztító polgárháború után a vizigótoknak elégük lett a dologból. Lehet, hogy időközben Konstantinápoly is kimutatta valódi szándékait, mert egyes jelek arra utalnak, hogy ebben az időben egy második, nagyobb expedíciós haderőt is átküldött Hispaniába, most már az ország meghódítására. 555-ben Agila követői hirtelen véget vetettek a polgárháborúnak: meggyilkolták saját királyukat, és vetélytársát, Athanagildet választották meg a helyébe, majd egyesült erővel Justinianus ellen fordultak. Athanagildnak azonban rá kellett jönnie, hogy könnyebb volt császári segítséget kérni, mint megszabadulni tőle, mert a betolakodók időközben már megszilárdították uralmukat Hispania földközi-tengeri partjain, és bizánci provinciát létesítettek ott, amely túlélte az egymást követő vizigót királyok hadjárait, és csak a 620-as években hullott szét végleg, ami-

kor a keleti határok elleni perzsa nyomás miatt nyugaton a bizánci felségterületek fokozatosan elsorvadtak.

Az osztrogótok megsemmisítő veresége után az utolsó itáliai császári hadvezér, az udvaronc Narses Itáliában maradt, és megkezdte az újjáépítést. Itália még sohasem szenvedett ilyen pusztulást: Milano (Mediolanum) városát (amely óvatlanul kiállt a császári ügy mellett) a gótok a föld színével tették egyenlővé, mint ahogy a végső hadjáratok során az összes kezükre került városok falait megpróbálták lerombolni, nehogy később ellenük használhassák fel őket. Róma, amelyet háromszor vettek ostrom alá, szinte lakatlanná vált. Valamikor több mint egymillió lakossága 547-ben állítólag alig 500 főt számolt. A két hadsereg pusztításai okozta éhínséget járvány követte, mert a Konstantinápolyban 543-ban dühöngő bubópestis áterjedt a hadseregekre, majd a vidékre is, mígnem egészen Észak-Walesig eljutott (ahol véget vetett a Gildas által úgy szidott zsarnokok egyike, Maelgwn of Gwynedd, „a sziget sárkánya” förtelmes pályafutásának). Itáliában a pestis még 571-ben is vissza-visszatért, és az ország teljesen kimerült. „A római egyház csak a szigetekről és a tengerentúlról húz némi kis jövedel-

82 / A Dél-Németországban és Itáliában talált fibulák egyik jellegzetes csoportját az ovális láblemezű, gombkoszorús fejű fibulák alkotják. Ez a példány az észak-itáliai Cividaleből való. Langobard munka, 6. század vége.

83 / Lemez Agilulf langobard király (590–615) sisakjáról. Kétségtelenül barbár kézműves munkája, ám a zászlókat tartó Victoriák, akik a király és testőrei csoportja mellett láthatók, római ábrázolásokra emlékeztetnek. Észak-Itáliában találták, s a 7. század elejéről származik.

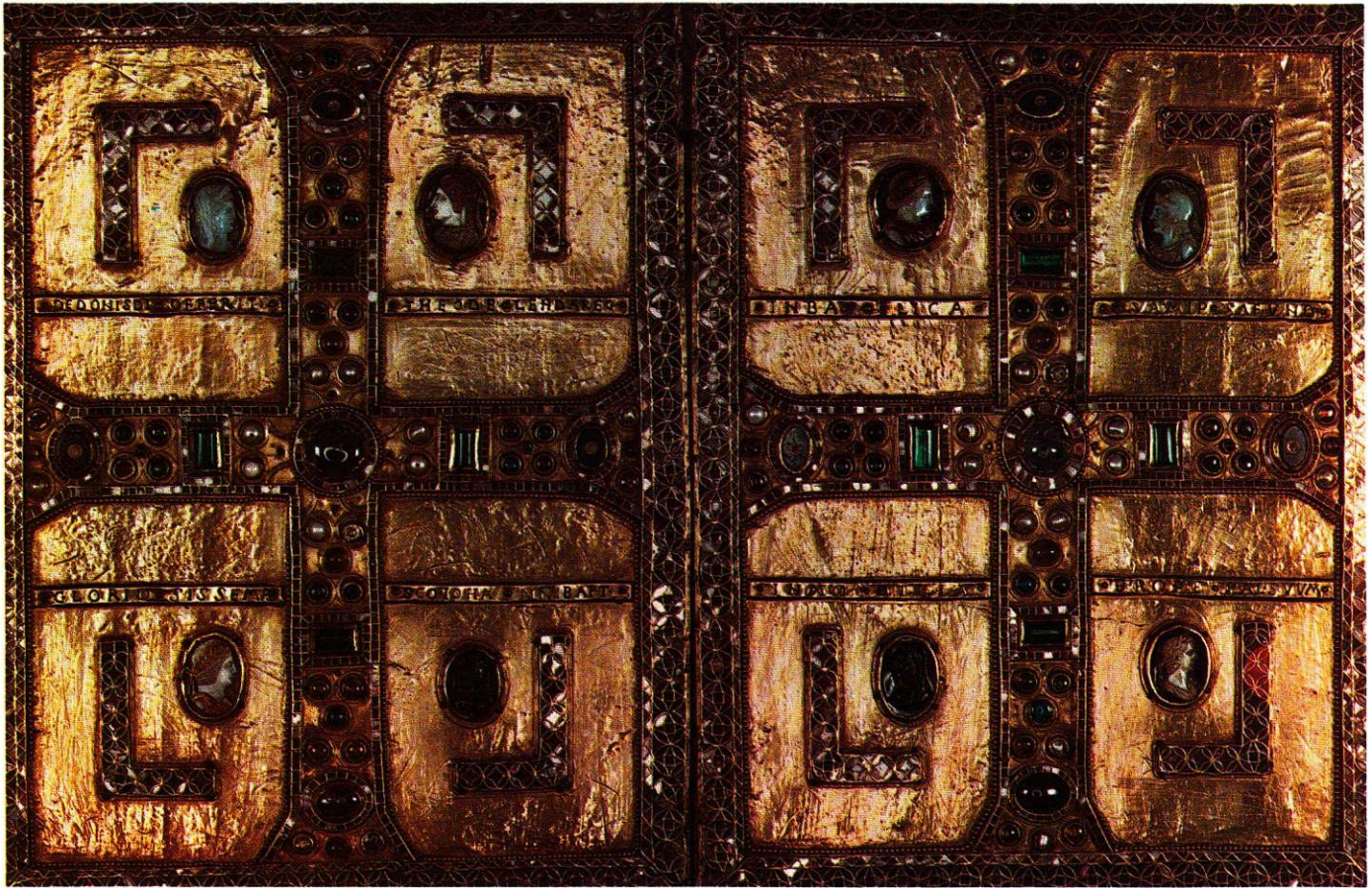
met . . .” – írta 556-ban I. Pelagius pápa. Most már az a szenátori arisztokrácia is megtört, amely pedig annyi uralomváltáson keresztül mindig fennmaradt, és biztosította a kultúra és a közigazgatás folyamatosságát. De Itália újjáépítése talán még mindig lehetséges lett volna, és Narses tizenöt éves uralma alatt mutatkoztak is már a javulás némi jelei, amikor az összes terveket kudarcba fullasztotta az északról érkező barbárok friss hulláma.

A LANGOBARD INVÁZIÓ / Az új bevándorlók, a langobardok az Elba mellékéről az 5. század végére eljutottak Ausztriába. A 6. században más barbárokkal együtt királyságot alakítottak Magyarországon, ahonnan rajtaütéseket intéztek a Birodalom ellen, harcoltak szomszédaikkal, a pannoniai gepidákkal, és kínoskényelmetlen szövetségekre léptek a Birodalommal és az ázsiai sztyeppekről nemrégiben érkezett nomádokkal, az avarokkal. Az itáliai háborúk során az osztrogót Witigis segítségért folyamodott hozzájuk, de ők semlegesekek maradtak, míg Justinianus meg nem egyezett velük, hogy anyagilag támogatja őket. Az 552-es végső itáliai hadjárat során néhány ezer langobard katona saját hercegeinek vezérlete alatt csatlakozott Narseshez a gótok ellen, így saját szemükkel láthatták Itália gyengeségét, és talán felismertek valamennyit az ország nyújtotta lehetőségekből is. Amikor avar szövetségeseik túlságosan közeli szomszédsága a magyar Alföldön 569-től már zavarónak bizonyult, Alboin langobard király elhatározta, hogy megindul. Pannoniát átengedte az avaroknak, és szedett-vedett seregével, amelyben gepidák, sőt még szászok is részt vettek, 568-ban lerohanta Itáliát.

Észak-Itália gyorsan elbukott: keleti részén Aquileia városa egy hónap alatt elesett, és Alboin megszállta a Po völgyét; majd a következő évad végére elfoglalta Milánót. Pavia, amely még mindig erős város volt, sokkal

84 / Theudelinda – a fogadalmi felirat tanúsága szerint – egyebek közt ezt az arany Biblia-kötéstáblát adta ajándékba az általa építtetett monzai katedrálisnak. A könyvtáblát zománcozás, antik kámeák, igazgyöngyök, zafírok és smaragdok díszítik. (7. század eleje.)

tovább kitartott, 569-től 572-ig, de az ostrom alatt egyes langobard fegyveres bandák átkeltek az Appennineken, benyomultak a Rómától északra fekvő Toscanába, majd, talán 571-ben, továbbindultak délre, ahol megalapították a dél-itáliai Spoleto és Benevento langobard hercegségeket. Maga Alboin nem élvezhette új királyságát: 572-ben meggyilkolták, valószínűleg felesége felbujtására, mivel Alboin apósának, a volt gepida királynak a koponyájából szokta inni a bort. Utóda csak 18 hónapig uralkodott, és meggyilkolása után a langobard főnemese (36 *dux*, azaz herceg) felosztották maguk között a királyi hatalmat. A hadviselésben ez nem sok különbséget jelentett, mert amikor 575-ben bizánci hadsereget küldtek Itália visszahódítására, gyorsan kiűzték. De az egyeduralkodó, a központi hatalom hiánya erősen befolyásolta letelepülésük jellegét. Amikor 584-ben végül megint királyt választottak, nem egységes királyságot alkottak, hanem a langobard hercegségek laza szövetségét, amelyben minden főúri hadvezér megalapította a

maga megerősített városát, sokan ellenséges viszonyban voltak a szomszédaikkal, és egyesek időnként még Konstantinápoly közeledési kísérleteivel is rokonszenveztek.

Ezeztől a változó szövetségektől eltekintve, a Birodalom a hatalmas vér- és anyagi áldozat ellenére már csak a Róma, Ravenna, Nápoly és Genova körüli területeket tartotta a kezében, meg egy maroknyi kisebb várost, katonai kormányzók és költséges helyőrségek uralma alatt. Észak-Itália fokozatosan langobard királysággá alakult át, amelynek Pavia volt a központja, és amely magában foglalta az északi városok hercegségeit. A déli hercegségek jóval függetlenebbek maradtak, és egészen a 11. századig – L. Musset francia történész kifejezésével – „hihetetlen zűrzavart” terjesztettek maguk körül. Tömeges kivándorlás indult meg: a földbirtokos arisztokrácia megtépzott maradványai egyre nagyobb számban hagyták el birtokaikat, és vonultak vissza a parti bizánci városok védett szigeteire, ahol a halászfalvak helyén városokat építettek, és hátat fordítottak az itáliai vidéknek, ahol családi csoportokban letelepültek a langobard hadak, azoknak a rómaiaknak a támogatásával, de tőlük elkülönülve, akik továbbra is ott maradtak és művelték a földjeiket. Miközben a polgári hatalom összeomlott, egyre nőtt az egyház jelentősége.

A PÁPASÁG / Az egyház szolgálata hosszú idő óta a hivatali pályafutás elismert csúcspontjának számított, és a püspöki trónusokon általában olyan arisztokraták foglaltak helyet, akik igazgatási és vezetési tapasztalataikat nem a papi pályán, hanem a császári bürokráciában szerezték. Az egyre fokozódó aszketizmus korszakában a hatékonyságra való törekvés alighanem ellentétbe került az alázatosság és kegyesség követelményével, s Gergely pápa ezen a konfliktuson tűnődve szomorúan írta: „Az a férfi, aki leveti világi ruháit, hogy egyházi hivatalra törekedjék, nem elhagyni akarja a világot, hanem megváltoztatni.” De, mint már láttuk, közösségeik vezetésének ezek a férfiak voltak a természetes örökösei, és a népvándorlás századai alatt a városi élet stabilitása jelentős mértékben nekik és alárendeltjeik befolyásának volt köszönhető.

A szerzetesi mozgalom, a nem az igazgatásra, hanem az önsanyargatásra, az elmélkedésre és az imára irányuló élet, amelyet a keleti sivatagok remetéi indítottak el, még a népvándorlás korszaka előtt, az 5. és 6. század katasztrófái során egyre vonzóbb lett még az arisztokraták szemében is. Az aszketák hiába keresték a magányt, szentségük híre számos követőt vonzott köréjük, akik buzgón utánozni kívánták őket, és hozzá akartak járulni a hit ügyéhez. A gót és langobard háborúk idején megsokszorozódtak a római egyháznak és a kolostoroknak tett fogadalmak és adományok, a pápai szék pedig a bizánci védelem alatt akkor is fennmaradt, amikor a kolostorokat a langobardok feloszlatták. A pápák többek voltak pusztá lelki vezéreknél. Az ő kezükben volt „Szent Péter öröksége”, azok a hatalmas birtokok, amelyek a kegyes adományozások hosszú évei során jöttek létre, s amelyek nagysága a becslések szerint a 6. század végére több mint 400 ezer hektárt tett ki. A birtokok jövedelmét a háborúban földönfutóvá vált sokaság éllemezésére, Rómának a langobardok elleni védelmére és a barbárok közötti missziós munkára fordították.

Van egy pápa, aki ezekben a sötét évszázadokban magasan a többiek fölé tornyosul: Nagy Szent Gergely, nem utolsósorban azért, mert sok írása és levelezésének tekintélyes része, több mint 800 levele ránk maradt. Mint előtte oly sokan, Gergely is fontos világi ember volt, alighanem Róma prefektusa (a szenátus elnöke és a város élelmiszerkészleteinek igazgatója), amíg 575-ben, a langobard inváziók csúcspontján vissza nem vonult egyszerű szerzetesként az általa alapított hét kolostor egyikébe. Bár nem volt hajlandó semmiféle hivatalt vállalni, mégis rábeszéltek, hogy pápai nunciusként tevékenykedjék Konstantinápolyban, majd végül 590-ben, amikor II. Pelagius pápa meghalt, a kortárs Tours-i Gergely szerint „odavonszolták Szent Péter bazilikájához, és felszentelése után bemutatták a városnak mint pápát”. Hogy állása milyen terhekkel járt, az némiképp lemérhető abból, amit Gergely később, pápaként írt: „Azon a néven, hogy »püspök«, valójában visszarángattak a világi életbe. . .

világi pályám egyetlen részéből sem emlékszem hasonló rabszolgaságra.”

Levelezése megerősíti ezeket a szavait. Sok levele foglalkozik a birtoktulajdonnal kapcsolatos részletkérdésekkel. Szicíliai tisztartójának például ezt írta: „Az összes ménesektől meg kell szabadulni, és csak 400 fiatal kancát szabad megtartani tenyésztésre. . . egyet-egyét pedig küldeni kell minden tanya bérlőjének. . .” Ugyanebben az időben megszervezte az afrikai és szardíniai egyházakat, tanácsokat adott Gallia és Hispania püspökeinek, készülődött az angolszász Anglia megtérítésére, és gyakorlatiasan megpróbálta kibékíteni egymással a langobardokat és a bizánci tábornokokat. A császári kormányzat palástja egyre inkább Róma püspökének vállán nyugodott.

A langobardok alighanem túlnyomórészt pogányok voltak, főnökeik pedig névleg arianusok, de miután az 590-es években a hispaniai vizigótok követni kezdték katolikus hitre tért királyukat, Rekkaredet, nagy óvatossággal talán a langobardokat is rá lehetett beszélni, hogy térjenek ugyanerre az útra. Ebben a feladatban Gergely szövetségesre talált Theudelinda katolikus bajor hercegnő személyében, aki előbb Authari, majd utóda, Agilulf langobard király felesége volt. Mind a ketten energikus, és nagyjában és egészében sikeres hadjáratoikat vezettek barbár szomszédaik, saját hercegeik és a bizánci hadvezérek ellen, és az észak-itáliai langobard királyság uralkodásuk alatt szilárdddá és virágzóvá vált. Királynéjuk azonban jámbor katolikus maradt, számos vallásos alapítványt tett, és támogatta Szent Columbanus bobbioi író kolostorát – mindezeket langobard földön. Gergely ajándékokat küldött neki, melyek közül néhány ránk maradt a királyné monzai katedrálisának kincstárában, köztük tizenhat ezüstpalack, amelyekben a mártírok sírjában használt lámpák olaját tartották, ami nagy becsben állt, mert úgy vélték, megvéd a betegségek ellen. Hasonló palackokat találtak Bobbio-ban, Szent Columbanus templomának kriptájában: ezek alighanem másolatok, és feltehetőleg Theudelinda adományozta őket az új kolostornak. 603-ban, valamivel Gergely halála előtt a királyné még legidősebb fiát is katolikusnak kereszteltette meg. Agilulf valószínűleg arianus maradt, de nyilvánvalóan türelmes volt: Szent Columbanus egyik levelében egyenesen azt állítja róla, hogy szeretné támogatni a katolikus egyházat.

Alapvetően fontos volt véget vetni a krónikus háborús állapotoknak, és a császár erős vonakodása ellenére, aki kifejezést is adott egyre növekvő nyugtalanságának a pápaság függetlenedése miatt, Gergelynek mégis sikerült tárgyalóasztalhoz ültetnie Agilulfot és a bizánci főparancsnokot. 599-ben, amikor az avarok a dunai határt fenyegették, és elvonták a Birodalom figyelmét, szerződést írtak alá, amely megkésve ugyan (és első ízben csak két évre), de meghozta az immár megszilárdult itáliai langobard királyság császári elismerését.

A FRANK KIRÁLYSÁGOK / Míg az arianus Hispania és Itália kénytelenek voltak a Keleti Birodalom háborgatásait elszüntetni, a Klodvig alapította királyság olyan irányban fejlődött tovább, amely évszázadokra meghatározta Nyugat-Európa politikai határait. Klodvig halála után négy fia felosztotta egymás közt a birodalmát. Bármenyire visszataszító volt is ez az eljárás az olyan galliai rómaiak számára, mint Tours-i Gergely, a frankoknál az efféle felosztás volt a szokásos eljárás, és (mint sok társadalomban, amely az osztályos örökösödés gyakorlatát követi) az apa birtokainak minden részét felosztották örökösei között – mindegyikük megkapta a részét mind az észak-galliai ősi földekből, mind a déli és nyugati új hódításokból. A királyok közötti osztozkodásnak a közigazgatásra alig volt befolyása, hiszen az továbbra is helyi jellegű maradt és az egyes városokra alapult, de fokozta a rokonok közötti polgárháború lehetőségét, hiszen most már megvoltak az erőforrásaik a családi ellenségeskedések során a nagyarányú pusztításokra.

A felosztás nem volt folyamatos, mert I. Chlothar, aki majd ötven évig volt Soissons királya, túlélte mind bátyjait, mind örököseit, így rövid időre (558-tól 561-ig) a frankok egyedüli királya lett. Halála után azonban még élő négy fia a királyságot újra felosztotta egymás közt, és ettől fogva a frankok 6. és 7. századi történelme teli van polgárháborúkkal, orgyilkosságokkal, ármánykodással és bonyolult felosztásokkal. Itália történetírója, Thomas Hodgkin egyszer azt mondta erről a korszakról, hogy ez „a Chilperikek, Childebterek és Theodorikok unalmas sorozata, [akikben] még olyan bűnt is alig fedezhetünk fel, melynek segítségével meg tudnánk különböztetni egyiket a másiktól”. Ezeknek a vérzivataros időknek a vége felé Klodvig királyságának egyes részei, azok a földek, amelyeknek a 6. század végére kezdték a „frankok országa” nevet adni, fokozatosan elkülönültek. A Rajna menti és észak-galliai régi frank földekből, amelyekhez egy sor háború hozzácsatolta Bavaria (Bajorország), Alamannia, Thüringia és Saxonia (Szászország) egyes részeit is, kialakult Austrasia (a „Keleti Földek”) germán királysága; a nyugaton meghódított, viszonylag még mindig elrómaiásodott és lakosságában kevesebb germán elemet tartalmazó területeket elkeresztelték Neustriának (az „Új Földek”); míg a burgundi királyság, amelyet a frankok 534-ben, a gót háborúk kezdetén beolvasztottak, különálló egységet alkotott, mint ahogy időről időre Aquitania, a délnyugat-galliai egykori vizigót királyság fontos része is, amely most felvonulási területté vált Franciaország és Spanyolország között.

Klodvig fiai tovább folytatták szomszédaikkal szemben apjuk agresszív politikáját. Childebert, Párizs királya 531-ben megrohanta a vizigót királyságot, és tönkverte Amalarik királyt; az orléans-i Chlodomer 524-ben egy burgundok elleni támadás során elesett, utána fivéréi meggyilkolták a fiait, és felosztották maguk közt az örökséget, ami aztán hosszan tartó viszályokra adott okot; I. Theuderik, Austrasia királya, és I. Chlothar,

85 / Ennek a 6. század végén készült fibulának a láblemeze rombusz alakú, széleit ékköbetétes korongok díszítik. Valószínűleg vizigót munka. (Madrid, Régészeti Múzeum.)

Soissons királya pedig sikeresen benyomultak a szászok és a thüringek területeire. Annak ellenére, hogy a frankok a Birodalom szövetségesei voltak, Theuderik fia, Theudebert 539-ben megengedte, hogy nemrégiben meghódított alattvalói, a burgundok, sereget küldjenek az osztrogótok támogatására Belisarius ellen, majd nemsokára maga támadt rá Itáliára, egyaránt dúlva gótokat és rómaiakat.

Az inváziók hosszú évei során gyakori esemény volt, hogy zsákmányra áhító frank seregek törtek be Itáliába. Erre majdnem bizonyosan gazdasági okok ösztönözték őket: amíg ugyanis a frank királyságok folyamatosan növekedtek, a királyoknak módjukban állt eltartani kíséretüket és a hódítások gyümölcseiből megjutalmazni nemeseiket. Amikor a terjeszkedés megszűnt, a királynak saját felgyűlt vagyonának szétosztogatásával kellett fenntartania a pozícióját. A Merovingok átvették a volt galliai császári uradalmakat, sőt, birtokelkobzások révén meg is növelték őket, de állandóan idegen kézre kellett adniuk földeket, márpedig azt nem lett volna biztonságos megengedni, hogy a királyi örökség egyházi és világi adományok révén elpocsékolódjék. A római földadó és a nem frank lakosságra kivetett fejadó továbbra is jövedelmeztek, de maguk a szabad frankok mentesek voltak a személyi adózás alól, és a királyi kegyből, szolgáltatásokért vagy a hűség biztosítására személyeknek, vallási intézményeknek, sőt városoknak (például Toursnak) adományozott adómentesség megfosztotta a koronát az olyannyira szűkes pénzeszközöktől.

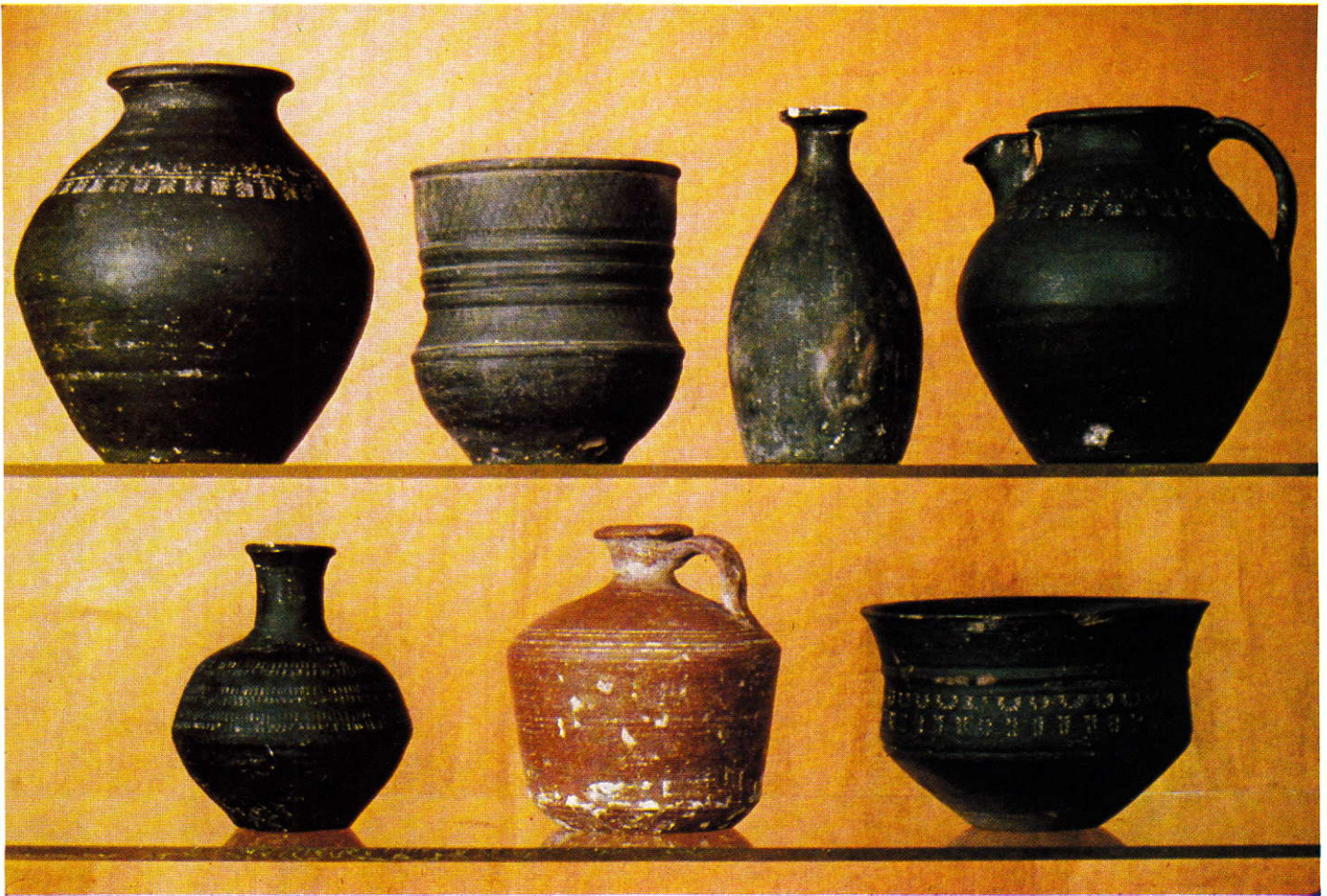
Minden kísérlet, amely egy új adórendszer bevezetésére vagy a régi adókkal való visszaélések megszüntetésére irányult, elszánt ellenállásba ütközött. Amikor Theudebert 548-ban meghalt, miniszterét, a galliai római Partheniust (mintegy jelezve adóztatásának sikerét) a csöcselék halálra követte. Audo frank gróf 584-ben csak úgy menekült meg ettől a sorstól, hogy Párizs székesegyházának szentélyében keresett menedéket. Az egyház, melynek hatalmas uradalmi a püspököket az ország legnagyobb földesuraivá tették, éppoly hevesen szembe szállt az adószedőkkel, mint a szabad frankok. Tours-i Gergely jó néhány épületes történetet mesél adóelengedésekről és adójegyzékek megsemmisítéséről, és eszébe sem jut, hogy ha a Merovingok egyre kevésbé lesznek képesek a hűséget megjutalmazni, az hamarosan meg fogja ingatni királyságaik stabilitását. De a király mint sikeres hadvezér, hírnevet és kincseket szerezhetett a szomszédai ellen folytatott évenkénti hadjáratok során, és a 6. század második felében Itália ellen intézett támadásokat úgy is be lehetett állítani, hogy a langobardok ostromolta császári seregek segítségére akart sietni. Így bírta rá 584-ben egy kiadós bizánci juttatás Austrasia ifjú királyának, II. Childebertnek a régenseit, hogy foglalják el a Po völgyét; ám röviddel utána egy jókora langobard megvesztegetés meggyőzte őket, hogy jobb lesz, ha hazatérnek. A császár nagyon meg is haragudott rájuk, mert sokáig és hiába követelte, hogy fizessék vissza aranyát.

A frank agresszióknak azonban nem pénzügyi meggon-dolások voltak az egyedüli indítókai. A siker személyes presztízst is hozott, valamint a felsőbbrendűség érzését a többi barbárokkal szemben. Theudebert, annak a Klodvignak az unokája, akit 507-ben „Augustusként” ünnepe-
peltek, és aki hamarosan maga is bevonult a germán epikába, pénzt kezdett veretni a konstantinápolyi pénz-
ek mintájára, de a császáré helyett a saját nevével és
képmásával. Egy büszke levélben 539-ben így írta le bi-
rodalmát Justinianusnak: „Isten kegyelméből meghódí-
tottuk a thüringeket, megszereztük a földjeiket és leron-
tottuk királyi házukat. A svábok [alamannok] immár a
mi királyi felségünk alattvalói. A szászok és az eucusok
önként adták magukat kezükre, és birodalmunk határai
egészen a Dunáig, Pannonia határaiig és az óceánig ter-
jednek.”

A BARBÁR KULTÚRÁK / Ahol ennyi mindent tudunk
részletes, kortársi beszámolókból, ott a régészetnek a
meghatározott politikai, jogi vagy katonai események-
ről való ismereteinkben óhatatlanul csekély a szerepe.
Maguk a régészeti bizonyosságok is korlátozottak: alig né-
hány kivétellel szinte semmiféle olyan falusi település
nem került napvilágra, amely összehasonlítható volna a
hollandiai és a fríz-német partok nagy felfedezéssoroza-
tával, Észak-Európán kívül pedig a római korszak utáni
városi lelőhelyek ásatásai még alig indultak meg. Anya-
gunk zöme temetőkből származik. A sírok száma óriási,
valószínűleg több mint 50 000, de a vizsgálatok területi-
leg egyenetlenek. Franciaország keleti részén és Alaman-
niában a koncentrált munkálatok több száz különálló
temetőt tártak fel. A Spanyolország középső részén, a
vizigót királyság szívében végzett feltárások számos kö-
zepes méretű és apró temetőt hoztak napvilágra, köztük
egy olyat Segovia közelében, amely legalább 8000 holt-
testet tartalmaz. Másutt nehéz szignifikáns eloszlásokat
találni: Észak-Itáliában néhány langobard temető,
Frankország nyugati részén gót vagy kevert, gót és frank
eredetű temetkezések nyomaira bukkantak, de a legtöbb
esetben régi ásatásokról van szó, ahol az ásatási technika
és dokumentáció nem volt megfelelő.

A temetési szertartásokat szinte minden esetben leg-
alábbis befolyásolta a kereszténység, így a temetők túl-
nyomórészt hantolások. Ez kihat a vizsgálatok céljára
rendelkezésre álló anyagra is, hiszen itt hiányoznak azok
a pogány hamvakat tartalmazó urnák, melyek jól meg-
különböztethető típusai, mint láttuk, oly sokat elárul-
nak az angolszász királyságok regionális alakulásáról;
azoknak a némileg ismétlődő jellegű edényeknek a vizs-
gálata pedig, amelyek felszínre kerültek, nem sokkal
gyarapítja a tudásunkat. Cserépedények helyett legfon-
tosabb sírleletként ruhadíszeket találunk – csatokat, fi-
bulákat, más ékszereket –, olyasmiket, amelyek a po-
gány temetési máglyákon elpusztultak vagy eltorzultak
volna, valamint „harcosok felszerelését”, fegyvereket,
pajzsot és sisakot, melyeknek a halott mellé való temeté-

86 / 6. és 7. századi cserépedények. Herpes-en-Charente (1., 4., 6., 7.), Auvergne (2.) és St. Loup-en-Marne (3., 5.). Besímitott és pecsétlős koronggal rávitt minták láthatók rajtuk, felületük kidolgozása finom és igen jó minőségű. Az üvegárukhoz hasonlóan a frank cserépedények készítői is a római hagyományokat folytatták.

se (bár egyházi szempontból nem volt helyénvaló) olyan mélységesen meggyökeresedett a barbárok érzelmi világában, hogy a 8. századig nem lehetett kiirtani.

Délnyugat-Európa és a frank észak között bizonyos átfogó regionális különbségeket lehet megállapítani. A hajlított kengyelű fibulák legáltalánosabban elterjedt típusának félkör alakú a feje, melyből sugárirányban kiálló gombok ágaznak szét, az alja pedig vagy ovális, vagy rombusz alakú. Ennek a formának a legegyszerűbb és legrégebb, sima vagy alig díszített felületű példányai Dél-Oroszországban és Magyarországon fordulnak elő, elszórt leletei megtalálhatók Franciaországban és Itáliában, valamivel nagyobb mennyiségben Spanyolország középső részein. Ezt a típust ezért gyakran „vizigótnak” szokták nevezni. Ugyanezek a hajlított kengyelű fibulátípusok Észak-Galliában és Germaniában is megtalálhatók, de különleges változatban: alsó részük egyenes, és kedvelt díszítési módja az ún. „ékvésés”, a kiemelkedések és bemélyedések olyan kombinációja, amely a fém-

munka felületén csúcsfényeket és árnyékokat hoz létre. Élőlények – általában madarak vagy halak – formáit utánozó fibulák minden területen találhatók. Spanyolországban és Itáliában ezek azonban rendszerint nagy „sasos” fibulák, Frankországban és a szomszédos területeken a kisebb, „sölymos” fibulát találjuk, a Felső-Rajna vidékén pedig az S alakú, „kígyós” fibulák egy erősen helyhez kötött csoportja egy sajátos szubkultúrát jelöl. Spanyolországban ritkák mind az ékvéséses, mind a többszínű kerek fibulák, de másutt, különösen Észak-Galliában és Szászországban általánosak.

A népvándorlás-kor művészetében általános a féldrágakövek használata, de itt is többféle típust lehet megkülönböztetni. A legkorábbi efféle polikróm munkákon, amelyek Magyarországon és még keletebbre kerültek elő, a drágakövek gombszerűek, távol vannak egymástól, és kiemelkednek a fémfelületből. Ennek a technikának a nyugati kapcsolatai Spanyolországban találhatók meg. Frankországban egy kifinomultabb eljárás volt az általános: itt a köveket vékony lapocskákra vágták, széleiket apró lépcsőkké és ívekké képezték ki, köréje épült a vékony csíkokban feldolgozott arany, így az ékszer lapos felületű és sokszínű, mert arany váltakozik benne féldrágakövel, rendszerint vörös gránáttal. Ez a technika a 6. században áterjedt Hispaniába, de a barbárabb,

87 / Gombos fibulák Herpes-en-Charente temetőjéből (Délnyugat-Franciaország). Az ovális láblemezű fibula (*balra*) Hispaniában és Itáliában volt divatos; az egyenes talpú (*jobbira*) Kelet-Franciaországban és Németországban. Gyakran „vizigót” és „frank” típusként különböztetik meg őket. (British Museum, 6. század.)

díszesebb ékszerek készítésével itt soha nem hagytak fel teljesen.

A fémmunkáknak ezek a helyi divatjai így csak nagyon széles értelemben véve felelnek meg a történeti királyságok politikai egységeinek. Valójában jóval többet árul el éppen az, hogy a stílusok figyelmen kívül hagyják a határokat: a félkör alakú fejű, sugarasan gombos, hosszú, négyszögletes talpú fibulák elterjedésének központja a Rajna mentén van, de Soissons közelébe is kisugárzik, ezért ezek nyilvánvalóan „frank” munkák. De ugyanilyen fibulákat találhatunk Alamannia, Bajorország, sőt még Thuringia temetőiben is, pedig ezeken a területeken a „gót” típusok sem ismeretlenek. Egyéb minták, olyanok, mint a Felső-Rajna vidékéről előkerült S alakú fibulák, vagy az ezüsttel berakott svájci vas övcsatok eloszlásuk szerint alighanem frank művészeti befolyás alatt készült helyi munkák. Bár ezeknek a „frank”

vagy „alamann” stílusoknak néhány példánya Észak-Itáliában, sőt Pannoniában, a Duna mentén is felbukkan, magán Frankországon belül a típus úgyszólván teljes egészében a keleti régióra, Austrasiára korlátozódik.

A nyugaton feltárt néhány temetőben az ékszerek, az ovális vagy rombusz alakú talpú, sugaras fibulák gót befolyásra mutatnak, de a stílusok nagyon kevertek is lehetnek. Az Angoulême melletti Herpes temetőjének anyagi kultúráját például a 19. században „vizigótként” azonosították, majd az újabb vizsgálatok kimutatták, hogy sok tárgy a 6. századból, a vidék frank meghódítása utáni időkből való, és a frank kapcsolatok mindenképpen nyilvánvalóak, különösen a kerámiastílusokban és a berakásos övcsatokon. Egy másik csatnak azonban Spanyolországban vannak a legjobb hasonmásai, a fibulák közül pedig kettő nyilvánvalóan vizigót munka. Még figyelemreméltóbb a díszes, szögletes fejű és csészealj alakú fibulák két csoportja, melyek legközelebbi megfelelőit a dél-angliai angolszász leletek között találjuk. Az ásatás minősége azonban ezen a fontos lelőhelyen sem volt elég színvonalas ahhoz, hogy meg lehessen bizonyosodni róla, vajon a kultúráknak ezt a komplex keverékét széles körű kereskedelmi kapcsolatok, vagy pedig kevert

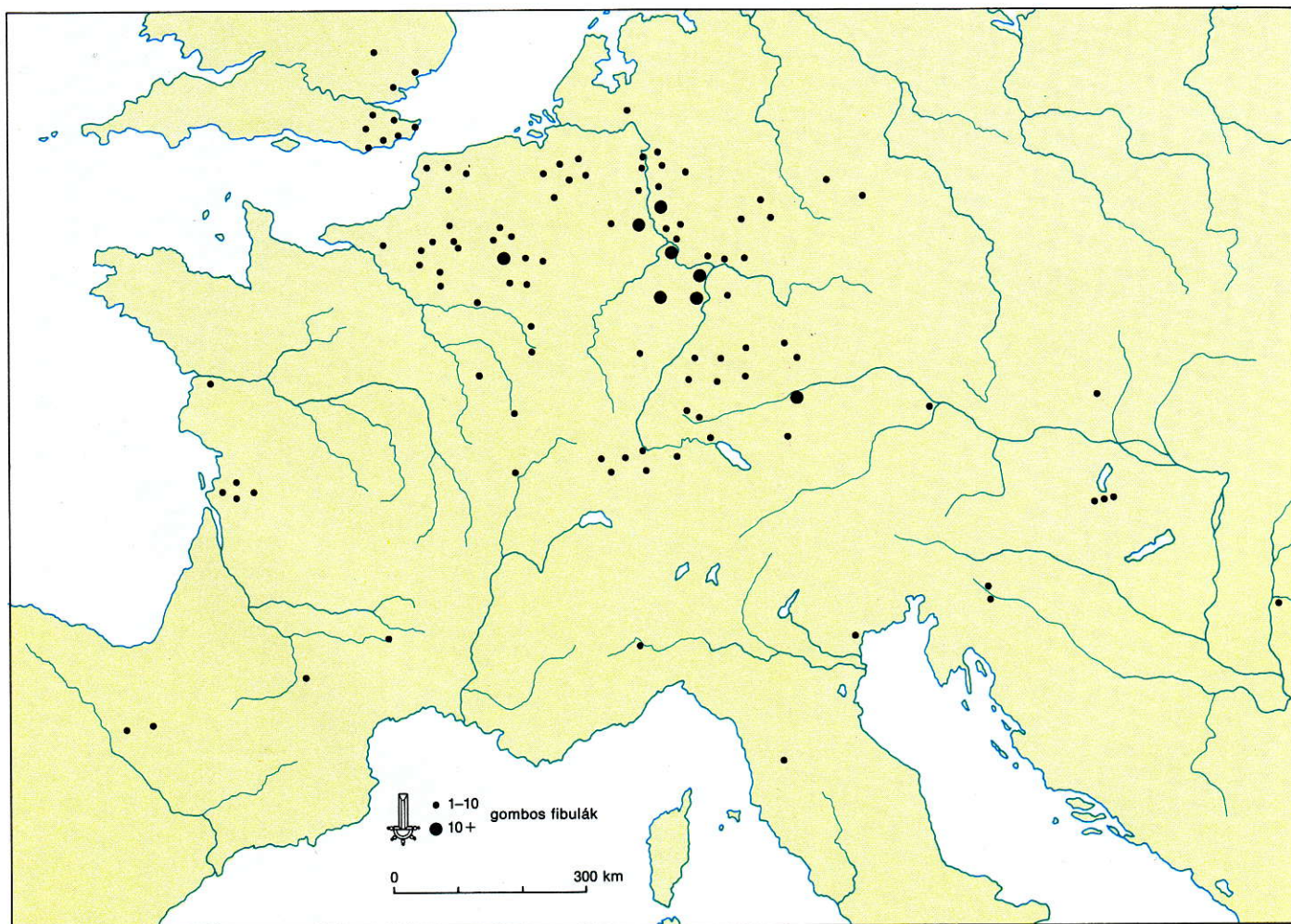
letelepedések hozták-e létre. Mindenesetre óvatosságra int azzal a feltevessel szemben, miszerint a barbár csoportok egységesek voltak.

A barbár fémmunkák vizsgálatának talán legnagyobb kihívást jelentő nehézsége a nyugat-európai királyságokban talált stílusok visszavezetése eredetükhöz, a népvándorlásban részt vevő különféle népek történelmileg ismert őshazájáig. A polikróm ékszerek divatját például sikerült visszavezetni a 4. századi, fekete-tengeri görög-pontuszi kultúrák gombos fibuláihoz, és ezekhez az őstípusokhoz hasonló gombos darabok Magyarországtól egészen Észak-Galliáig előkerültek, Hispaniában pedig egészen a 6. századig készítették őket. A lapos, egymásba kapcsolódó gránátköveket használó, ügyes polikróm technika azonban egyszer csak előbukkan 481-ben Tournai-ban, és azonos formában, talán egy kicsit később, egy kardmarkolat gombján (*pommel*) a Metz melletti Lavoye-ban. Egyiknek sem sikerült még meggyőző előzményeire találni, és ez az oly hirtelen kifejlesztett technika meglepő konzervativizmussal egészen a 7. századig fennmarad.

Ugyanilyen nehéz a „frank” kultúrákat azonosítani Germaniában a Római Birodalomba való 5. századi be-

telepedés előttről vagy kinyomozni az északi germán állatdíszítések eredetét, annak ugyancsak 5. századi felvirágzása előtt. Tekintettel arra a tényre, hogy a frankok tovább használták a Rajna menti késő római kerámia- és üvegipar termékeit, joggal felmerül az emberben a kérdés, milyen mértékben valóban barbárok ezek a barbár fémmunkák, hiszen az alkalmazott technikák – az ékvésés, a pontos drágakő-hasítás és a szakszerű bronzöntés – a késő római gyárak mesterembereinek eljárásai, akik most a jelek szerint olyan cifra ékszerekkel látták el új uraikat, amelyek stílusát azok előzőleg nem ismerhették. Az írott források vissza-visszatérő témája a római intézmények, hagyományok és nyelv népvándorlás kori fennmaradása, majd módosulása, korántsem lehetetlen tehát, hogy a cifra „barbár” fémmunkák vizsgálata végül ugyanerre a következtetésre fog vezetni.

88 / Egyenes láblemezű gombos fibulák elterjedése. A Rajna mentén, az ősi frank földeken sűrűn fordulnak elő ezek az ezüst- vagy bronzfibulák, amelyeken a díszítési stílusok és a gombok száma jelentős változatosságot mutat. Főleg a 6. századból valók. (N. Åberg és H. Kühn után, kiegészítve.)

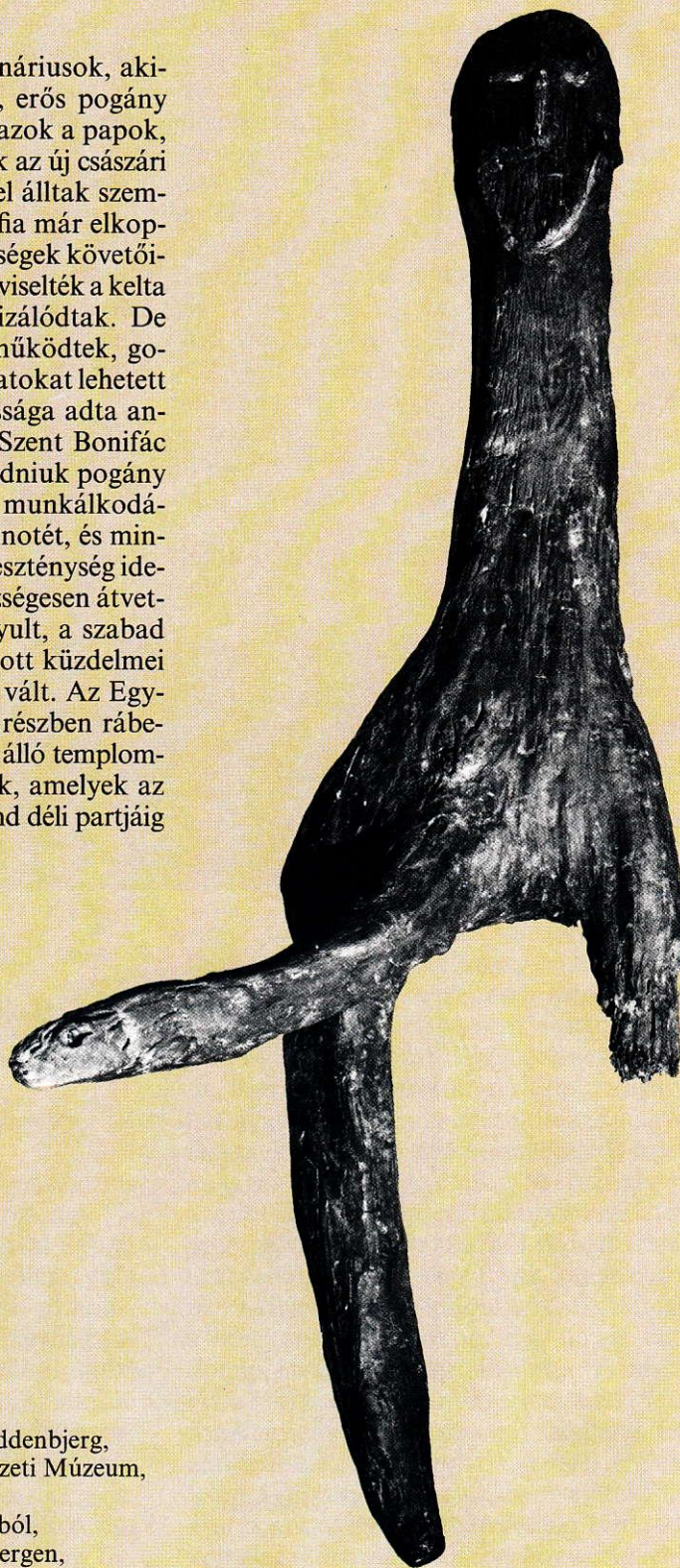

AZ EGYHÁZ DIADALA

TÖRTÉNET
KÉPEKBEN

Az itáliai, frank vagy angolszász misszionáriusok, akiket a pogányok megtérítésére kiküldtek, erős pogány hittal találták szembe magukat. Elődeik, azok a papok, akik a kora 4. századi falusiaknak hirdették az új császári vallást, egy olyan római pantheon híveivel álltak szemben, amelynek az idő és a türelmes filozófia már elkoptatta korai harapósságát, vagy olyan istenségek követőivel, akik bár még felismerhetően magukon viselték a kelta vonásokat, már elrómaiásodtak és civilizálódtak. De Észak-Európa erdeiben még sötét erők működtek, gonosz totemeket, istentelen sírokat és áldozatokat lehetett látni. Ennek a fenyegetésnek a valóságossága adta annak a katekizmusnak az erejét, amellyel Szent Bonifác germán megtérítettjeinek meg kellett tagadniuk pogány hitüket: „Megtagadom az ördög minden munkálkodásait és szavait, Thunort és Wodent és Saxnotét, és minden gonoszokat, akik az ő társaik.” A kereszténység idegen vallása, amelyet a meghódítottak készségesen átvettek, hiszen a csatában erősebbnek bizonyult, a szabad germánoknak a katolikus frankokkal vívott küzdelmei során az idegen elnyomás szimbólumává vált. Az Egyház diadalát, melyet részben katonailag, részben rábeszéléssel és tanítással vívott ki, azok a máig álló templomépületek, azok az építészeti emlékek jelzik, amelyek az 1000. év tájára Európán át egészen Grönland déli partjáig elterjedtek.

89. kép: Tőzeglápból előkerült fabálvány, Broddenbjerg, Viborg, Dánia, I. sz. 1. évezred első fele. (Nemzeti Múzeum, Koppenhága.)

90. kép: Szűz Mária faszobra Giske templomából, Sunnmøre, Norvégia. (Történelmi Múzeum, Bergen, Norvégia.)

A kereszténység császári vallásként való hivatalos elismertetése (melyet a 325-ben tartott nicaei első egyetemes zsinat pecsételt meg) megváltoztatta az istentisztelet céljára szolgáló épületek szerepét. A korai keresztények templomai magánkézen lévő kicsiny épületek voltak. Az államvallás viszont olyan városi templomokat követelt, amelyek elég nagyok hatalmas gyülekezetek befogadására. Efféle épületek már rendelkezésre álltak: ott voltak azok a nagy csarnokok, amelyek tetejét gyakran oszlopsorok tartották, és melyeket a Római Birodalom városainak piacterein tőzsdének és bíróságnak használtak. Ezek a *basilicák* (szó szerint „királyi portikuszok”) szolgáltak modellül a 4. század első városi templomaihoz, és a tisztségviselők, a püspökök és a papok ezekben az új templomokban egy olyan liturgiát celebráltak, amely jórészt a császári udvar szertartásainak bélyegét viselte. A püspök a magisztrátus (előljáró) ruházatát viselte és annak trónján ült, a bazilikába belépve ünnepélyes menetben vonult a magas álló oltárhoz, amely olyasforma oszlopos tümpanon alatt állt, mint amilyen alatt a császár mutatta meg magát a népnek, és esetleg egy apszisba (félkör alakú vagy négyszögletes fülkébe) került, ugyanolyanba, amilyenben a magisztrátus ült volna a trónján.

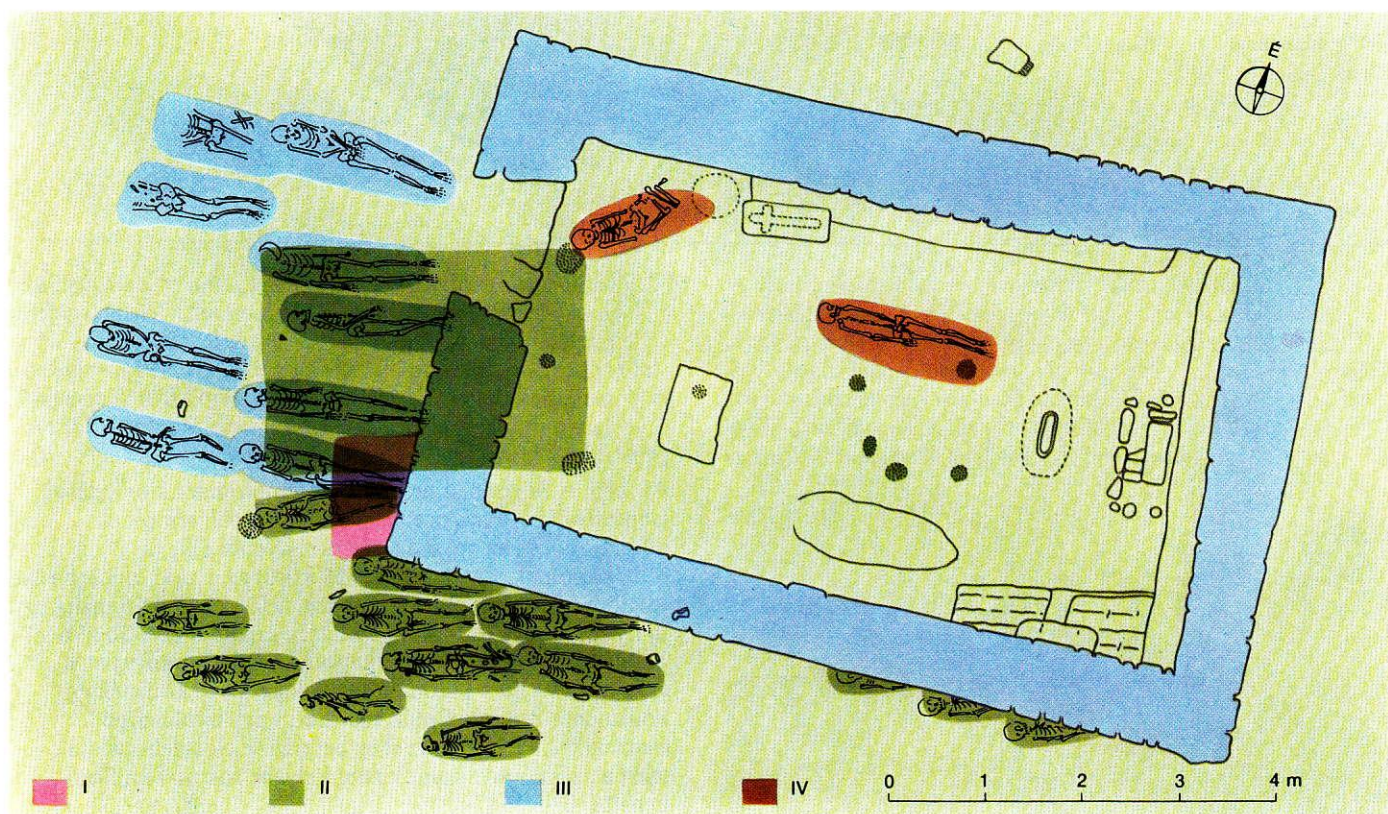
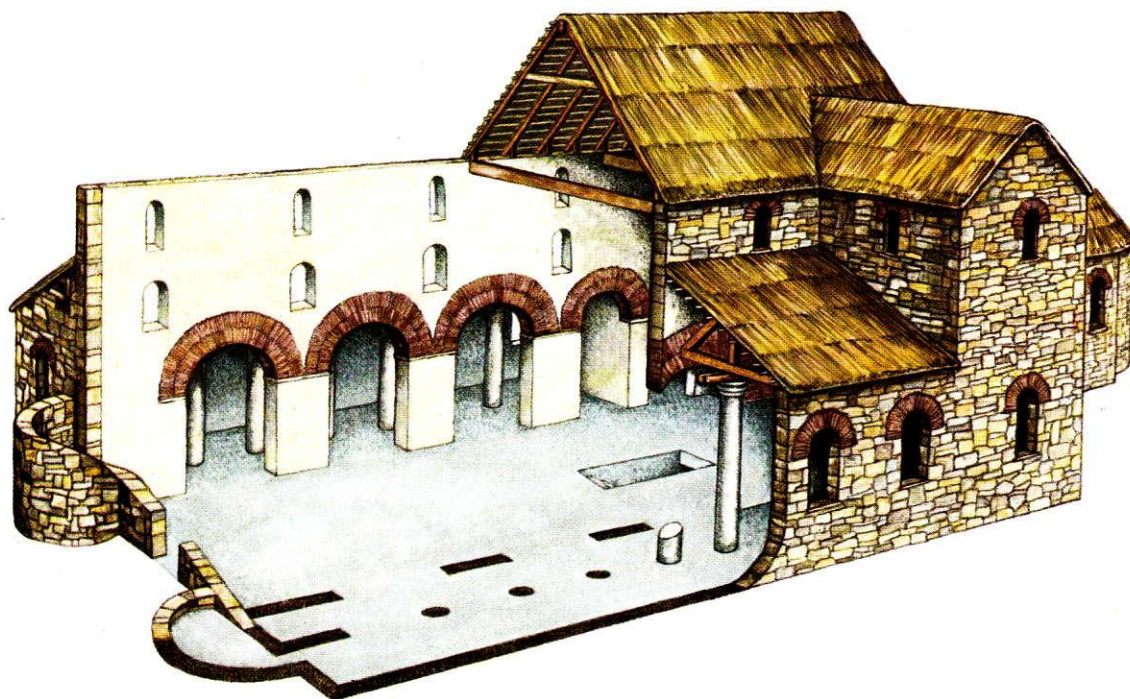
91. kép: A „S. Paolo fuori le mure basilica” Róma mellett, az ostiai úton. Szent Pál sírja fölé épült 385-ben, teljes szélessége 72 m volt, hossza pedig több mint 90 m. Főhajójának végéhez hosszú kereszthajó csatlakozott, ebben állt az oltár, mögötte a teret nagy apszis zárta le. A bazilikát, melyről a képen Piranesi 18. századi metszetét látjuk, 1823-ban egy tűzvész elpusztította, utána teljesen újjáépítették.

92. kép: A 670-es években épült monumentális bazilika, Hexham, Northumberland. Eredetileg kolostori templomnak készült, akkoriban falusias területen. Egykori helyén (melyen nem állt épület, míg 1910-ben sajnálatos módon rá nem építették a jelenlegi hexhami plébániatemplom hajóját) 1908 és 1910 között kutatóárokot ástak, és az akkor talált alapok arra utalnak, hogy a templom körülbelül 30 m hosszú és 20 m széles, négyhajós épület volt, keleti végén kereszthajóval, nyugati homlokzatán pedig lépcsőtornyokkal, amelyek a karzatokhoz és egy felső helyiséghez vezettek. A főhajóban lévő lépcsők az oltár alá, a még mindig meglévő kriptába visznek, melynek keleti végén külön kis kápolna állt. Mint William of Malmesbury a 12. században feljegyezte: „Azok, akik Itáliában jártak, azt mondják, hogy Hexhamben Róma dicsőségét látják megismétlődni”. Alapítója, Wilfrid, York becsvágyó püspöke is járt Rómában. (H. M. és J. Taylor rajzai után.)

93. kép: Egy kis vallásos kegyhely fejlődése (Ardwall Isle, Kirkcudbright, Skócia): I/ kis, 5. vagy 6. századi szentély; II/ fából épült 6. századi temetőkápolna; III/ 7. vagy 8. századi kőkápolna; IV/ i. sz. 1000 körüli sírok. (C. Thomas után.)

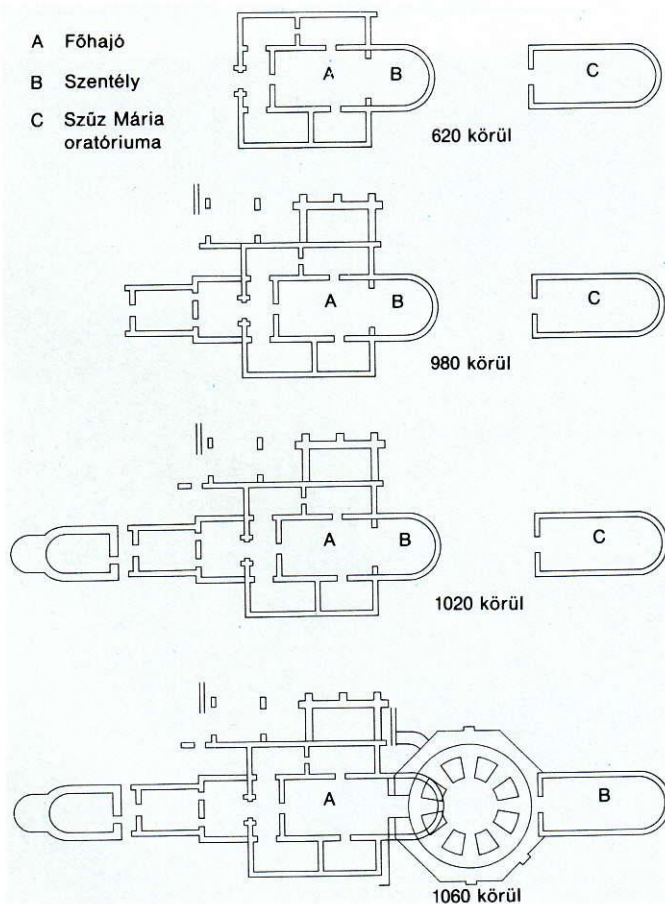

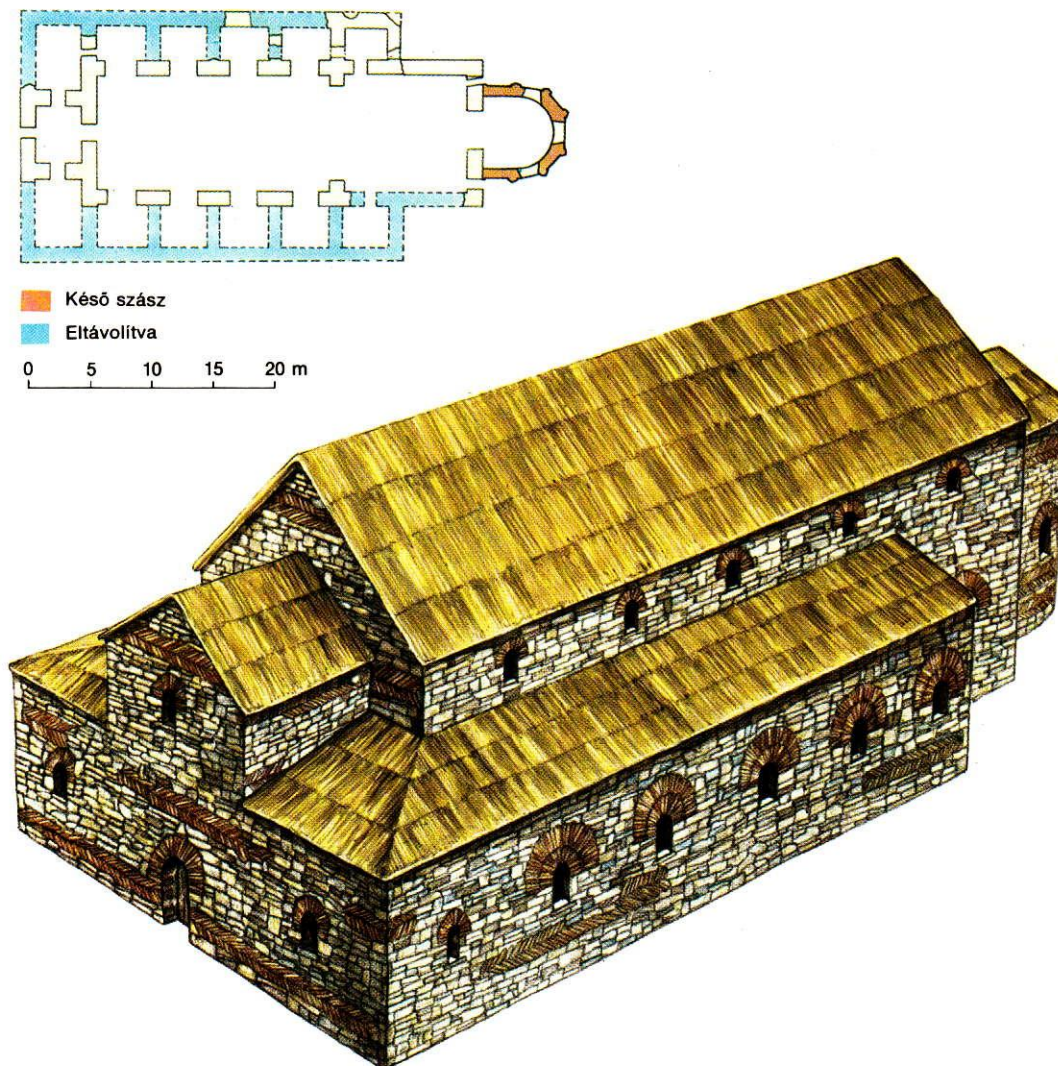

Vidéken nemigen volt szükség olyan nagy épületekre, mint a római városok bazilikái. Az újonnan megtérített angolszász királyságokban kevés templom akadt, amelyeket a mediterrán világ templomaival össze lehetne hasonlítani. A kis szász templomok tipikus példája a durhami Escombe temploma (94. kép), mely magas, keskeny épület, egyszerű az alaprajza (sima hajó, négyszögletes sekrestye), és alighanem a 8. században épült.

95. kép: A St Augustine kolostor templomának fejlődése, Canterbury, Kent. Az első, i. sz. 605 körüli templom a főhajóból és az apszisszerű sekrestyéből állt, és oldalkápolnák vették körül. 750 körül az északi oldalon egy további kápolnát toldottak hozzá, a 10. században pedig egy új nyugati előcsarnokkal bővítették ki, majd később nyugati oldalán még egy különálló kápolnát és harangtornyot is építettek. Végül a különálló épületeket összekötötték egy kontinentális minták után tervezett nagy nyolcszögű csarnokkal, ezt azonban még befejezése előtt lebontották, mert a szász épületkomplexum helyébe román templom került (1070–1087).

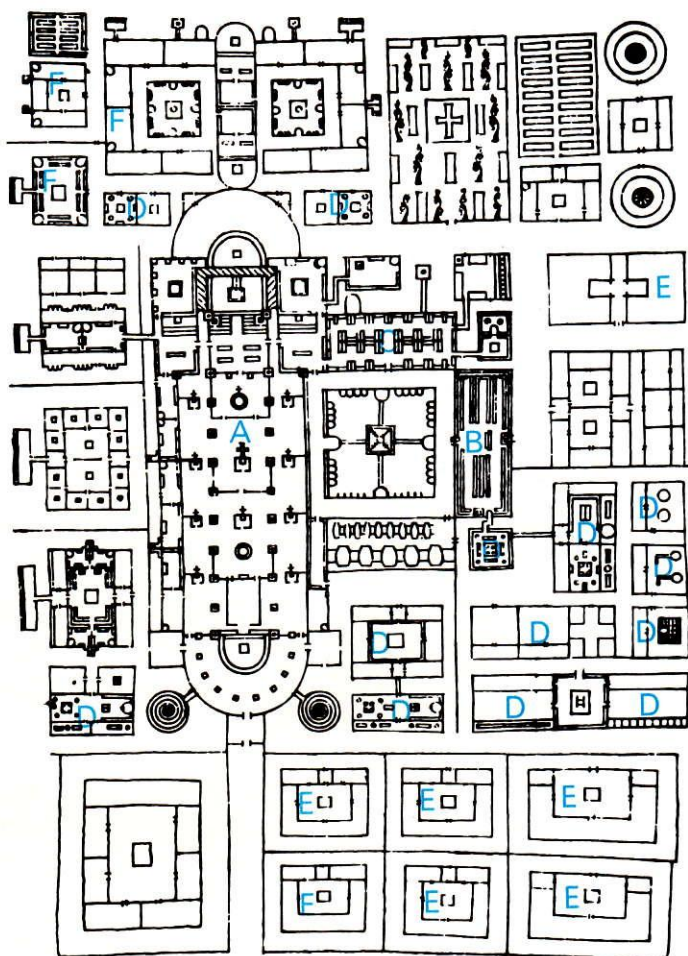

96. kép: Ez a templom (Brixworth, Northamptonshire), melyről A. W. Clapham építészettörténész azt írta, hogy „a 7. század talán legimpozánsabb építészeti emléke, amely az Alpoktól északra fennmaradt”, számos problémát vet fel. Építésének 670 körüli dátumát, amelyet néha emlegetni szoktak, semmiféle megbízható forrás nem támasztja alá, s bár továbbra is 7. századnak tartják, ez korántsem biztos.

A templom időközben elveszítette oldalkápolnáit, apszisában megőrzött szentélyét újjáépítették, alacsony nyugati előcsarnokát pedig harangtoronnyá magasztották egy kiugró lépcsőtoronnyal. Az átépített elemek viszonylag jól felismerhetők. Angolszász vonatkozásban jelentős épületnek számított, és valószínűleg a virágzó kenti egyház befolyása alatt építették. (H. M. és J. Taylor rajzai után.)

97. kép: Egy Benedek-rendi kolostor komplex elrendezését láthatjuk a 820 körül készült idealizált alaprajzon, amely a svájci St Gallen kolostorának könyvtárában maradt fenn. A főtemplom (A) nyugat felől közelíthető meg. A szerzetesek lakrésze – a *refektórium*, vagyis ebédlő (B) és a *dormitórium*, vagyis hálóterem (C) – kerengőt vesz körül. A vallási központtól kissé távolabb fekszenek a kiszolgáló épületek, konyhák, sütőházak, kádárműhelyek, üzletek (D), a telek nyugati végében, a külvilághoz közelebb, állnak a mezőgazdasági épületek (E). A távoli, megszentelt keleti szélén fekszik a szerzetesek temetője és kórháza (F).

98. kép: A fényképen látható kelta kolostor elrendezése az előbbihez képest ötletszerű. A szigeteken kívül a legjobb állapotban fennmaradt lelőhelyen (Tintagel, Cornwall) a szerzetesek cellái, a könyvtár, a *refektórium* és a többi épületek szétszórtnak állnak a szirt peremének lapos részein (előtérben középen). A főtemplom valószínűleg az alacsonyabb, szelíden lejtő belső fennsík közepén állt (a kép középvonalában, középen). A régészeti képet irodalmi bizonyítékok is alátámasztják: az ír szerzetesek híresek voltak aszketizmusukról, ezért néha nehéz a szerzeteseket és a remeteket egymástól megkülönböztetni.

99. kép: A kép a Weser menti Corvey (NSZK) kolostori templomának nyugati homlokzatát ábrázolja. A kolostort a picardiai Corbie-ből jött szerzetesek alapították 822-ben. Monumentális nyugati homlokzata 873 és 885 között épült, a karoling reneszánsz során, a 8. század végén és a 9. században kialakult stílusban. Főhajóját, melynek homlokzatát a 12. század derekán két emelettel felmagasították, két magas torony szegélyezi, mögöttük a főhajó nyugati végén egy zömök négyszögletes torony állt. A toronysisakok nem eredetiek.

5. A FRANK BIRODALOM

Miközben a germán királyok barbár törzsi főnökökből nemzeti uralkodókká alakultak át, akiknek királyi voltát esetleg még a császár is elismerte, alattvalóik élete, amennyire ezt meg tudjuk állapítani, megszakítás nélkül folytatódott tovább az önellátó paraszti gazdálkodás nyugodt rendjében. A városi élet általában lehanyaglott: az észak-galliai és germániai római városokban folytatott ásatások azt mutatják, hogy a 6. és 7. század során a régi városokban nagy területek maradtak lakatlanul; ahol a városlakók egyáltalán fennmaradtak, ott a jelek szerint a korábbi római városfalak kiterjedt területén belül elkülönült településmagokon éltek.

100 / Nagy Károly császár, ahogyan a Szent Római Birodalom trónján őt követő utódai látták. Kezében aacheni palotakápolnájának modelljét tartja. Annak a 12. századi sírnak egy részlete, amelybe szentté avatása alkalmából áthelyezték a csontjait. (Aachen, székesegyház.)

A tájat a megszilárdult városokon kívül még a római korszakban is erdők és mocsarak uralták, ahol a lakosságnak tanyákon és kis falvakban kellett élnie. Az egyik ilyen falucska, a Cambrai és Tournai közti Brebières-nél, a jelek szerint félig földbe ásott kunyhókból álló szalagfalu volt, a kunyhók közül a legnagyobbak az alapterülete sem volt több 4,5x3,6 m-nél. A falucska egy főút és

egy mocsaras térség között feküdt. A település legkorábbi része, négy szétszórt kunyhó az 550 körüli évekből való. 600-ra a kis falu már legalább egy tucat kunyhóból állt, és körülbelül négyszáz méter hosszú vonalon terült el szétszórta. Ebben az időszakban némi jólét jelei mutatkoznak: a kunyhókban talált hulladékban egyebek közt üvegholmik és bronzeszközök vannak. A 7. században a falu mindössze öt vagy hat kunyhóra zsugorodott, és 700 körül teljesen elhagyták. A falu minden bizonnyal a vizsgálat számára rendelkezésre állónál nagyobb területet foglalt el, mert egy kis mélyedésben, a fő csoporttól mintegy 30 méternyire északra, feltártak még egy hasonló kunyhót is. Hogy mennyivel, az bizonytalan, de a laksűrűséget az ásatási terület egyik részén sem lehetne magasnak jellemezni. A várakozásokkal ellentétben Brebières lakóinak éltrendje szinte semmiféle vadat (őzet, madarakat vagy nyulat) nem tartalmazott: ha húst ettek, akkor főleg disznót és némi marhát, feltehetőleg saját állattálmányukból.

A Brebières-ben talált épületek mind félig földbe ástott kunyhók. Gladbachban, Kölnytől északra egy 7. századi falu részleges feltárása több mint húsz ilyen kunyhót hozott napvilágra, melyek közül vagy fél tucat egy gyűrű alakú csoportot alkotott egy nagy, mintegy 7,5x6 m alapterületű gerendaház körül, amelyet az ásató régészek, nem kis optimizmussal, szabálytalan alaprajzú, ötszobás, verandás lakóházként rekonstruáltak. A kissé még északabbra, a Rajna melletti Wittenhorstnál egy homokbányában végzett ásatások egy 7. század végi vagy 8. századi frank falu egy részét hozták napvilágra, amely több félig földbe ástott kunyhót, köztük talán egy szövőműhelyt és két nagy, körülbelül 12x6 m alapterületű faházat tartalmazott. Nyilvánvalóak a kereskedelmi kapcsolatok jelei: a faluból előkerült cserépedények közt az újjáéledt rajnai ipar 8. századi termékeinek korai példái is megtalálhatók. A térségben eddig megvizsgált lelőhelyek közül csak még egy, a Vesztfáliában, az Ems folyó mellett fekvő Warendorf mutatja ugyanazt a laksűrűséget és az épületeknek ugyanazokat az egymásra épülő szintjeit, mint amilyeneket az Északi-tenger partjai mentén, a *terp*-településeken találunk. Warendorfban majdnem 400 épületet tártak fel, amelyek legalább négy, egymást követő, nagyjából 650 és 800 között lakott falut alkottak. Mivel rétegtani megfigyeléseket gyakorlatilag nem végeztek, a település alaprajzának értelmezése jórészt találgatásokon alapul. Az épületek fűrtöket alkotnak, minden fűrt közepén egy nagy, téglalap alakú csarnok áll, melynek hossza a 27 métert is elérheti, körülötte egy vagy több kisebb, négyszögletes épület helyezkedik el (közülük egyesek talán csűrök lehettek), valamint (félig a talajba mélyített) kunyhók csoportjai. Egyéb cölöplyuk sorokat kocsiszínek alapjának véltek, illetve olyan megemelt szénaboglyák ágasainak, amilyen típusúak a Rajna-vidéken máig láthatók. A települést, melyet még korántsem tártak fel teljesen, komplexitása és mérete kiemeli a távolabb, nyugatabbra lévő ismert frank lelő-

helyek közül, az ott talált cserépedények pedig nem Rajna-vidékiek, hanem az Északi-tenger partjairól valók. Minden jel arra mutat, hogy ez a nagy falu az északi magtelepülések egy előretolt tagja volt, és alapítása a századoknak a kontinens belsejébe való behatolásához kapcsolható; az pedig, hogy 800 körül elhagyták, kézenfekvően annak tulajdonítható, hogy Nagy Károly meghódította Szászországot.

PARASZTOK ÉS NEMESOK A BARBÁR KIRÁLYSÁGOKBAN / Bármilyen fontos is a települések vizsgálata annak megértéséhez, hogy hogyan éltek az emberek ebben az időszakban, ezeknek és más hasonló ásatásoknak az eredményei túlságosan részlegesek, a lelőhelyek pedig túlságosan szétszórtak ahhoz, hogysem szilárd következtetéseket vonhatnánk le belőlük lakók társadalmi szintjeiről.

A települési módokról és a barbár társadalom szerkezetéről világosabb bizonyítékokkal szolgálnak a temetők, illetve az a viszonylag kevés temető, amelyet teljes egészében feltártak, és az eredményeket megfelelően publikáltak. Néhány igen nagy temető, mint például a Segovia melletti Castiltierra hatalmas vizigót temetőkertje, talán két vagy három ezer főnyi lakosságot látott el. Hogy kis városokban, vagy sok, szétszórt falucskában éltek-e, azt általában nem tudjuk. De a sokkal gyakoribb kis temetők, amelyekre általában az évszázadonkénti 50–300 temetés jellemző, minden bizonnyal nem szolgáltak többet fél tucatnyi nagycsaládnál vagy rokonsági csoportnál. Az is könnyen lehetséges, hogy egyetlen falu lakosai ugyanabban az időben egynél több temetőt használtak, de azokon a területeken, ahol szignifikánsan nagyszámú temetőt fedeztek fel, az ellenkezője valószínűbbnek látszik, és persze lehetséges, hogy bizonyos számú szétszórt tanya lakói is egyetlen közös temetőt használtak. Ebből a szempontból tehát a temetők megerősítik a településrégészet révén szerzett képet, amely szétszórt falucskákra utal.

A hamvasztásos temetőkben az égetés rendszeres tökéletlensége ellenére ritkák a csontváz-maradványok, így hát annak legnagyobb része, amit magukról az emberekről tudunk, a hantolások temetésekből származik. Átlagos életkoruk alacsony volt: a legnépesebb korcsoport általában a 15–30 éveseké, a lakosságnak még a negyede sem érte meg az ötvenéves kort. A jelek szerint még a nemességnek is csak rövid élet jutott osztályrészül – mint láttuk, maga Klodvig király is meghalt negyvenes éveiben. Fiának felesége, Arnegunde, csontvázának tanúsága szerint körülbelül 45 éves lehetett, egy névtelen frank hercegnő pedig, akit a kölni székesegyházban temettek el, nem volt több 30 évesnél. Az utolsó nagy Meroving-király, a hős Dagobert is csak 36 éves volt, amikor 639-ben meghalt.

Amint a különféle királyságok a 6. és 7. század során megszilárdultak, kodifikálták és írásba foglalták a germán szokásjogot, amelynek alapján népeiket kormányozták. Maradtak ránk korai törvénykönyvek (melyek

101 / Parasztok munka közben – illusztráció egy 11. század eleji kéziratból. A kódex, melyet 1028-ra datálnak, Hrabanus Maurus érsek *De Universo* (A világmindenségről) c. munkája, egy 9. századi enciklopédia, amely egyaránt merít klasszikus és teológiai forrásokból. (Monte Cassino, Olaszország.)

közül egyeseket a 8. és 9. században korszerűsítettek és helyesbítettek) a vizigótoktól (ezek a legkorábbiak, az 5. századból valók, későbbi módosításokkal), a frankoktól (a 6. századi „száli” jog), a langobardoktól (640-es évek), valamint Kent és Wessex 6. és 7. századi angolszász királyaitól. Legtöbbjüket latinul írták, jogi gondolkodásuk nagyrészt a birodalmi és egyházi jogból származik, és jóval kevesebbet köszönhet a barbár szokásoknak, mint ahogy azt a látszat mutatja. Ám ezek a törvények mégis elárulnak egyet-mást a társadalom struktúrájáról.

Ez a társadalom nyilvánvalóan hierarchikus volt, ez világosan kitetszik a pénzösszegek különféle nagyságá-

ból, amelyeket személyes sérülés vagy halál okozásáért az áldozatnak vagy rokonainak fizetni kellett, és melyeknek az volt a célja, hogy támadás vagy gyilkosság után véget vessenek a vérbosszúnak. Ezeket a büntetéspénzeket kétféle szempontból osztályozták. Az első a vétség súlyossága volt: a 7. századi langobard Rothari király törvénye például még egy-egy ujj vagy lábujj levágásáért járó büntetéseket is megkülönböztet – szabad ember esetében ezek 2 *solidus*tól (a kis lábujjért) 17 *solidus*ig terjedtek (a hüvelykujjért). A második szempont szerint a büntetéspénzek az áldozat társadalmi osztályának megfelelően változtak. Minden törvénykönyv különbséget tesz szabadok és nem szabadok közt, sok pedig megőrzi a rómaiak és germánok közötti megkülönböztetést is, olyannyira, hogy mindkét nép számára külön jogrendszert állapít meg. Mai állapotukban nem mindegyik szögezi le részletesen és pontosan az elismert társadalmi fokozatokat, de annak idején mindegyikükhöz összeha-

sonlító táblázatoknak kellett tartozniuk, amelyek lehetővé tették az egyedi esetekben a bírság kiszámítását. Aethelbeht kenti király törvényeiből például megtudjuk, hogy egy földműves (*ceorl*) háznépe elleni vétség 6 shillingjébe került az elkövetőnek; egy nemesember (*eorl*) hozzátartozója elleni 12 shillingbe; királyi hozzátartozó elleni pedig 50 shillingbe. A kenti törvénykönyv egy másik helyén a nemesség háznépének további alosztályozását is megtaláljuk: 12 és 20 shillingre értékelt osztályaik voltak. Az emberölés költségebb mulatság volt. A vérdíj megint csak a társadalmi hierarchia szerint változott rabszolgától (általában körülbelül 50 shilling) a szabad embereken át (osztályokba sorolva, 60-tól 200 shillingig) a nemesek megöléséért fizetendő kártérítésig, amely 300 shillingtől egy *thegn*, azaz a király kíséretéhez tartozó nemes esetében a 7. századi Wessexben és Merciaiban egészen 1200 shillingig terjedhetett.

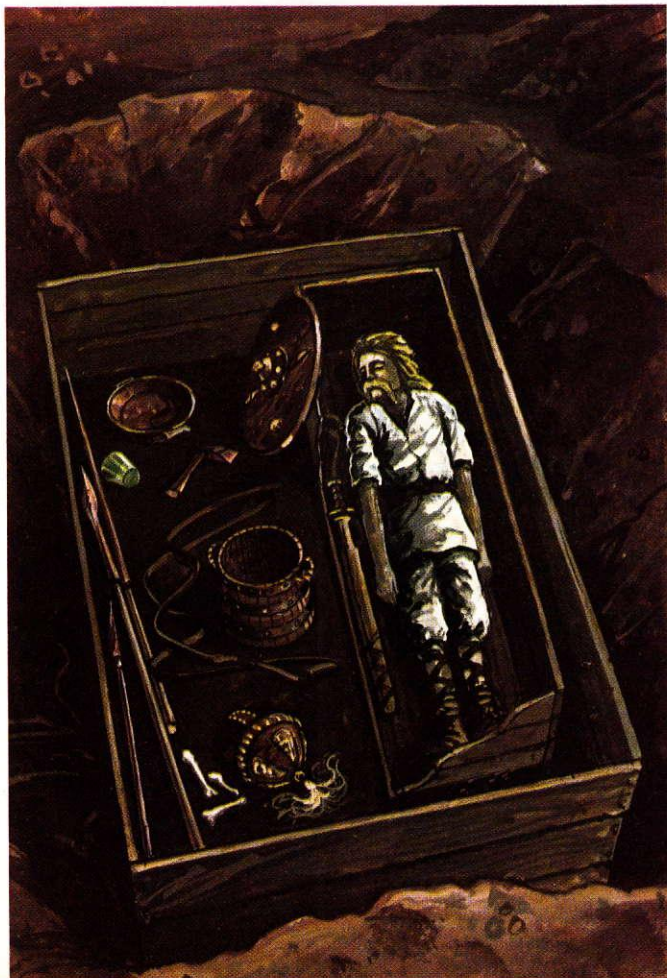
Ezek az írásos források azonban nem sok fogalmat adnak számunkra a különféle társadalmi osztályok létszámáról vagy viszonylagos társadalmi arányaikról. Némi kulcsot ehhez a feltárt temetők adnak, ahol a halott mellé temetett sírmellékletek minősége és száma jelzi a halott státusát. A frank törvénykönyv egy harcos teljes katonai felszerelésének költségét 20 ökör árára, azaz tíz parasztbirtok igásállományára becsüli, az pedig, ha valakinek kardja volt, fontos emberre utal, mert minden

fegyverek e legnemesebbjét (egyikét azoknak, melyek technológiájában a barbárok a legkifinomultabb szintet érték el) csak néhány sírban találjuk meg. A kenti Bifrons 6. századi temetőjében például körülbelül 150 sírt ástak fel, de csak 63 halott volt elég gazdag ahhoz, hogy tárgyakat temessenek mellé. Ezek közül nyolc dúsan felékszerezett női holttest volt, és csak öt kardos férfi. A Nürnberg (NSZK) melletti Hellmitzheim hasonló, de kisebb temetőjében 31 sír között csak kettőben feküdt kardos férfi; ugyanabban a térségben Kipfenburg temetője körülbelül 86 sírt tartalmazott, ez szegényebb közösség lehetett, mert csak egyetlen férfit temettek el benne a kardjával együtt. Átlagban minden tizedik-huszedik férfit temettek el karddal, a többiek körül elég sok, talán minden harmadik-hatodik mellé nagy, egyélű kését, a *saxot* vagy *scramasaxot*, vagy a dárdáját helyezték – mindkettő jóval olcsóbb fegyver volt, mint a kard. Néhány temetőben az arányok ettől annyira különbözők, hogy ott nyilván különleges esetről van szó: a kenti Sarre nagy temetőjének több mint 250 női és férfi sírjából nem kevesebb, mint 26 kard került elő; a Gnotzheim kis frank temetőjében eltemetett 12 férfi közül pedig nyolcnak volt kardja. Sarre, amely a Kent és Thanet szigete közti híd mellett fekszik, talán egy őrállomás temetője volt, Gnotzheim temetője pedig közvetlenül egy római erőd árkain kívül helyezkedik el, így mindkét esetben alighanem harcos-társadalommal van dolgunk. A szokványos temetőkben nagy a kísértés, hogy a kardos temetéseket azoknak tulajdonítsuk, akiket később „földesuraknak” neveztek, a dúsan felékszerezett nők sírjaiban pedig női hozzátartozóikat keressük.

Néhány sír olyan kiemelkedően gazdag, hogy a benne fekvő halottak valószínűleg országos jelentőségű alakok voltak. A Köln melletti Morken falusi templomában 1956-ban a leletmentő ásatás egy kora 7. századi sírt tárt fel, amelyben férfiholttest feküdt, karddal, pajzsával, lándzsával és csatabárdal, pompás bronzsisakkal, üveg-holmikkal, övcsatokkal és más sírmellékletekkel. Onnan vagy 40 kilométernyire északra, Krefeld-Gellep nagy temetőjének kiterjedt vizsgálatai során 1962-ben a munkások egy 630 körül eltemetett harcos sírjára bukkantak, melyből a Morkenben találtakhoz hasonló, de arannyal és gránátkövel még dúsbabban díszített tárgyak kerültek elő, köztük egy, a Mediterráneumból származó ezüstkanál. A falusi közösségek egyszerű kardos temetéseikhez hasonlóan ezeknek a felfedezéseknek a ritkasága is a magas státusra utal: a krefeld-gellepi temető „főnökének” a sírja jóval gazdagabb volt az ugyanebben a temetőben lévő több mint 2000 többi sírnál: valószínűleg nagy földbirtokos lehetett, sőt, talán a helyi gróf.

A társadalmi ranglétra felső végén az ilyen nemeseket alig lehet megkülönböztetni a király rokonaitól. Dél-Angliában egy arisztokrata 620 körüli sírja, amelyet elég gyatrán ástak ki a buckinghamshire-i Taplow-ban 1882-ben, mives arany- és gránátékszereket, valamint egy mediterrán bronztálat tartalmazott – könnyen lehetséges,

102 / A Köln melletti Morken frank templomának sírkamrája. Koporsójában fekvő harcost fegyverek és sírmellékletek vesznek körül. (K. Böhner után.)

103 / A morkeni sírban talált sisak. Szegecsel vaslemezekből készült, melyeket díszített, aranyozott bronzpántok borítanak. Több helyütt kardcsapások horpasztották be. A láncszövetből készült nyakvédő rekonstrukció. (6. század második fele.)

hogy valamelyik helyi alkirály sírja volt. Világosabban királyi eredetű az a két, 6. század derekáról való sír, amelyeket 1959-ben a kölni székesegyház alatt találtak: az egyik egy 30 év körüli nő sírja volt, aki arany fejpántot és igen sok arany- és gránátékszert viselt, és számos bronz- és üvegedényt is temettek mellé; a másikban pedig egy hat év körüli kisfiú feküdt, akit teljes harcosi felszereléssel, egyebek közt aprócska sisakkal temettek el, s ami még ennél is jelentősebb, egy esztergályozott bottal, amely valószínűleg játékgyar lehetett. Ezeknek a síroknak a tartalma, és még inkább kiemelt, nem nyílt temetőben, hanem benn a székesegyházban való elhelyezése bizonyossá teszi, hogy mindkét sírban Austrasia királyi családjának tagjai feküdtek. Egy másik frank királyi temetkezést, amelyet a párizsi St. Denis-templomban tártak fel 1958-ban, felirata révén ténylegesen azonosítani lehetett mint Arnegunde sírját, aki I. Clotharnak, Soissons királyának egyik felesége volt. Temetése viszonylag egyszerű volt, a királyné felékszerezett ruházatától eltekintve nem tartalmazott más sírmellékletet, mint egy üvegpalackot és egy díszes, férfiruhára való övkészletet, feltehetőleg magának Chlotarnak vagy valamelyik fiának sírajándékát; de Arnegunde ezüst-, arany- és gránátékszerei stílusukban és kidolgozottságukban nem maradnak el a kölni királyi sírokból találtakétól.

104 / Arnegunde királyné (megh. 570 körül) pecsétgyűrűje és rekeszdíszes gránátékszere, melyeket a párizsi St. Denis-templomban lévő sírjában találtak.

A társadalom csúcsán a király állt. Eltekintve Childe-rik napjainkra már nagyrészt elveszett kincseitől, egyetlen főnöki sír van, amely elég gazdag ahhoz, hogy magáé a királyé is lehetett – ez a suffolki Sutton Hoo-ban 1939-ben feltárt névtelen hajótemetkezés. Erre a benne talált Meroving-pénzérték alapján a korai 620-as évek utánra datált temetkezésre egy hasonló halomcsoport között, Rendlesham közelében került sor, amelyet Béda Kelet-Anglia királyainak székvárosaként jellemez. A hajót közvetlenül a háború kitörését megelőző hetekben fedték fel a földesúr számára dolgozó ásató munkások, az anyag számbavételét és megmentését egy sietve összehívott szakértői csoport végezte, a tárgyak vizsgálata pedig, melyet nagyrészt a háború utánra halasztottak, még mindig folyik. Egy nagy tengerjáró hajó középső részében akkora kincset halmoztak fel, amely éppoly kiemelkedő aranyértékénél, mint finom kidolgozásánál fogva. A sisakból, gazdagon díszített kardból, pajzsból, csatabárdból, *scramasax*ból, dárdából, vödrökből, ivószarukból és üstökből álló szokásos arisztokrata hadifelszerelés mellett egész sor ezüstpáncs- és -tányér is előkerült, köztük egy olyan nagy tál, amelybe a temetés előtt egy évszázaddal Anastasius bizánci császár ezüstműve-sei ütötték bele a kézjegyüket.

A többi fémmunkák a kulturális befolyások széles változatosságát mutatják. Főleg skandináv (valószínűleg svéd eredetű) és frank munkák, de alig fér hozzá kétség, hogy az ékszerek tekintélyes része, amelyen az átlagos frank típusoknál fejlettebb, rekeszes arany- és gránátbe-

105–106 / A Sutton Hoo-i (Suffolk) hajótemetkezésben talált sisak (105. kép) és jogar (106. kép) rekonstrukciója. A szegecselt lemezekből álló sisakon emberalakos jelenetek vannak, hasonló Svédországban is találtak, valószínűleg római típusokból fejlődtek ki.

rakásos technikát alkalmazták, helyi készítmény. Két tárgyat kiemelkedően királyi jellegűnek tartanak, az egyik kemény kőből készült nagy jogarnak látszik, a másik egy nagy vasalkotmány, amelyet joggal vélhetünk a római katonai hadijelvények barbár utánzatának (talán azokhoz a jelvényekhez hasonló, amelyeket ebben az időben Béda szerint Edwin, Northumbria királya előtt vittek). Bár a hajótemetkezés szertartása és sírmellékletek tékozló elhelyezése teljes egészükben pogány jellegűek, két ezüstkanál, melyek közül az egyik „Saul”, a másik

„Paul” feliratot visel, alighanem megtérésre utal, és valószínűleg keresztelői ajándék lehetett. Az egymással ellentétes vallások egyidejű létezését jól szemlélteti Raedwald király magatartása, aki 625-ben mint a keleti angolok királya halt meg, és az összes angolok *bretwaldája* (talán: „főkirály”) volt. Egy kenti misszió megtérítette ugyan, de vissza-visszaesett a pogányságba, s hírhedt volt arról, hogy Krisztus oltárát a régi istenek oltárai mellé (és nem azok helyére) állította.

A régészet nyomon tudja követni a társadalmi rangfo-

kozatokat a királytól egészen a szegény parasztig, aki mellé szegénysége miatt nem helyeztek sírmellékleteket. A barbár csoportok betöréseinek idején *lehetséges*, hogy voltak olyan laza szervezetű bandák, ahol a harcosokat főleg vitézségük emelte ki. De mihamarabb a királyságok megszilárdultak, és minden valószínűség szerint már jóval azelőtt, a társadalmak hierarchikussá váltak, és nemesség uralkodott fölöttük. Ahogy H. P. R. Finberg angol történész mondta: „Független és önkormányzó falusi közösség fennállására hiába keresünk határozott bizonyítékokat.” Mindenkinek megvolt a maga ura és a maga kötelezettsége, és a középkori királyságok a tulajdonnak és a kötelességnek ebből a komplex szervezetéből nőttek ki.

A KÉSŐI MEROVING-KIRÁLYOK / Azokat a királyságokat, amelyek fölött Klodvig leszármazottai uralkodtak, kisebb területekre osztották tovább, amelyeket egyetlen arisztokrata királyi tisztségviselő kényelmesen el tudott igazgatni. Ezeknek a területeknek a méretei a gyakorlatban erősen változóak voltak: Frankország déli részén általában az egyházmegyéknek feleltek meg, míg az északnyugati ősi frank földeken sokkal kisebbek voltak, határaikat pedig nem rögzítették, hanem az idők változó szükségleteinek megfelelően változtatgatták. Egy-egy ilyen területen a király helyetteseként a gróf uralkodott, széles körű hatalommal felruházva. Elnökölt a bíróságokban, tájékoztatta a helyi szabadokat a király kívánságairól, adót és más rendszeres juttatásokat szedett, ezek jövedelmeit a szükséges közmunkák végrehajtására használta fel, és ő hívta össze és vezette a helyi csapatokat, amikor a király háborúba szólította őket. Hivatalban maradása a király jóakarátának megőrzésétől függött, de a király támogatása önmagában nem volt elégséges kötelességeinek végrehajtásához, ebben a gróf a csatlósaira támaszkodott. A gróf hűségét a megyéjén belüli királyi uradalmakból kihalászott *ex officio* (hivatalból) kapott földadomány jutalmazta, jövedelmét pedig tovább növelte, hogy megkapta a helyi adók és a bíróság által kivetett büntetéspénzek egyharmadát is.

A gróf általában életfogytiglan hivatalában maradt, és ha királyi meglepedésre végezte kötelességeit, számíthatott rá, hogy a fia, vagy legalábbis családjának valamelyik tagja lesz az utóda. Ennek következtében az a néhány tucat nemesi család, amelynek tagjai a körülbelül 200 grófság állásainak leg többjét betöltötték, sok földet és nagy hatalmat halmozott fel. Fölemelkedésük kezdetben a birtokaikon vagy a királyi uradalmakban élő parasztság rovására ment végbe (utóbbiakat hamarosan már alig lehetett megkülönböztetni a gróf saját földjeitől), mert adózás, földbér és szolgáltatások révén a parasztnak kellett biztosítaniuk a nemesek és kíséretük fenntartását lehetővé tévő többletet. De amikor egy közösségből kiemelkedett egy hatalmas nemesi család, az a kisebb szabad birtokosokra is kihatott. A 7. és 8. század során általánossá vált, hogy a kisbirtokosok a helyi ne-

107 / A király és a paraszt: a kerek járművekről leolvasható a társadalmi megkülönböztetés Hrabanus Maurus *A világmindenségről* című, 1028-ban készült munkájában. (Monte Cassino, Olaszország.)

meshez fordultak védelemért, és vazallusként alávetették magukat neki, cserében azt remélve, hogy megvédelmezi őket ellenségeiktől, egyebek közt más nemesektől, és nehéz időkben támogatja őket. A nemeseknek ez komoly nyereséget jelentett, nemcsak egyszerű presztízsnövekedést: igénybe vehették vazallusaik munkaerejét és szolgálatait kíséretük tagjaiként, és a vazallusok földjeinek öröklése is a hűbérúr jóakarától függött. A szabadok státusa lehanyatlott, és ennek folytán fokozatosan elhomályosodott a különbség a szabad paraszt és a szolga (*serf*) között. A 8. század végén egy zsinat foglalkozott is a problémával, és felpanaszolta, hogy „azok az úgynevezett szabadok, akik a hatalmasok uralma alatt élnek”, elszegényednek.

A nemesi családok egyre növekvő hatalma meggyöngítette a király helyzetét, ami a 6. század második fele után, amikor a belháborúk sora, majd az utánuk következő vérbosszúk és gyilkosságok jócskán aláaknázták a már amúgy is eléggé meggyengült Meroving-dinasztiát. De a király helyzetének kulcsfontosságú gyöngéje az erőforrások hiánya volt. Mivel a Meroving-királyok nemzedékről nemzedékre adók és szolgáltatások alóli

mentesség adományozásával vagy uradalmaik szétosztogatásával jutalmazták követőik hűségét, továbbá vallási intézményeknek örökbe adott tulajdonaikkal próbálták biztosítani saját üdvösségüket, mind nekik, mind örököseiknek rá kellett jönniük, hogy jövedelmük egyre csökken, és következésképpen hatalmuk is gyengül. Dagobert, az utolsó erős Meroving-uralkodók egyike, már a 630-as években felpanaszolta, hogy nemesi elrabolták tőle királyságának legjobb birtokait és földjeit. Fredegar krónikája a földbirtokosok nézeteit örökíti rájuk: Dagobert „az egyház birtokaira és alattvalóinak jogaira áhítozott, és mohón próbált új kincseket fölhalmozni”. A hanyatlás világosan kitűnik az aranypénzekből: a 7. századig a pénzérmék jó minőségűek voltak, körülbelül 630 után azonban a fém tisztasága gyorsan romlani kezdett. Amikor a királyság új hódításokkal már nem terjeszkedett tovább, a Merovingok gazdagsága kezdett kiapadni.

Klodvignak ezekről az utolsó leszármazottjairól Einhard, Nagy Károly barátja és életrajzírója adja a legelevenebb képet: „A királynak semmi mása nem maradt, csak címének élvezete, meg az elégtétele, hogy hosszú hajjal és lobogó szakállal ülhetett a trónján, és játszhatta az uralkodó szerepét.” Einhard, aki mintegy 80 évvel a dinasztia letűnése után írta munkáját, eltúlozta a dolgot: egyre fokozódó gyöngeségük ellenére a Merovingok több mint egy évszázadon keresztül átvészelték vagyonuk elvesztését. De a valódi hatalom egyre inkább az arisztokraták egy kis csoportjának a kezébe került, és egy energikus király pályafutása bizony könnyen gyors véget érhetett: II. Dagobert, aki húszévi száműzetés után foglalta el újra a trónt, utána már csak három évig élt. Meggyilkolásának okát egy frank püspök így magyarázta: elpusztította a városokat, megvetette a nála idősebbek és az egyház tanácsát, és adókat vetett ki, „megalázva az embereket a kényszerű fizetéssel”. A királyi hatalomnak ezt a fajta gyakorlását többé már nem tűrték el: magánai a királyt eltették láb alól.

A 7. század vége felé egy nemesi dinasztia különösen magasra emelkedett az Arnulfingok, I. Dagobert tanácsadójának, Metz püspökének, Szent Arnulfnak a leszármazottai, az a család, amely később (mivel igen népszerű volt köztük a Károly keresztnév) Karolingok néven vált ismeretessé. A királyi kegyek révén felvirágozott néhány nemesi család teljesen az előtérbe került. Einhard szavai: „A királyság gazdagságát és hatalmát szilárdan a kezükbe kerítették az udvar bizonyos vezető tisztviselői, akiket palotanagyoknak neveztek, és akikre átszármazott a legfőbb hatalom.” Ezek a majordomusok (a cím eredetileg az udvari pohárnokmestert jelentette) nagy földbirtokosok voltak, és ők irányították a közigazgatást a frank birodalom különálló királyságaiban, amelyek lassan kezdtek teljesen szétválni. Az Austrasia és Neustria közötti termékeny határvidék földjeinek birtoklásával kapcsolatban viszály robbant ki, és fél évszázaddal I. Dagobert halála után a békét megbontotta az

arisztokrata családoknak a Rheims körüli uradalmakra vonatkozó, egymást kizáró jogigénye. A keleti királyság legnagyobb földbirtokosai az Arnulfingok voltak, és amikor Heristali Pippin, Austrasia hercege és Szent Arnulf unokája 687-ben csatában leverte Neustria majordomusát, győzelme megerősítette Austrasia főhatalmát a többi királyságok felett, és egész Frankországbban a leghatalmasabb családdá tette az Arnulfingokat.

A királyok továbbra is hivatalukban maradtak, de további funkcióikat is elveszítették, hiszen Pippin magára vállalta a királyi feladatot, és ő védelmezte meg a királyságot a frizek, bajorok és alamannok ellen. Pippin 714-ben meghalt, és fiát, Grimoaldot szinte azonnal meggyilkolták. A törvényes Arnulfingok nagy elkeseredésére Pippin fattyú fiának (a később „Martell”-nek, Kalapácsnak nevezett) Károlynak sikerült ellenőrzése alá vonnia Pippin korábbi párthíveit, így átvehette apja földjeit, és hamarosan megszerezte magának ugyanazt a hatalmi pozíciót, ami annak idején az apja kezében volt. Ahogyan Einhard, a Karolingok pártfogoltja, megfogalmazta: „Leverte a zsarnokokat, akik főhatalomra törtek.” Célja ugyanaz volt, mint Pippiné: megvédeni a frank birodalmat, pontosabban Austrasia északi részét, ahol a birtokai feküdtek, a frizek, a szászok és a neustriaiak ellen. Ekkor azonban délen új ellenség támadt, és a frank királyság hamarosan konfliktusba került az iszlámmal.

HISPANIA MEGHÓDÍTÁSA / Az egykori arábiai Mekka városában élő kereskedő, Mohamed követői a 7. század első felében hódítások gyors sorozatát hajtották végre: 630-ban kezükre kerítették Mekkát, 640-re elfoglalták Antiochiát és Jeruzsálemet, és meghódították a hatalmas perzsa birodalmat, 642-ben pedig bevetették Alexandriát. A század végére az arab seregek Konstantinápoly falai előtt álltak, a Gibraltári-szoroson át pedig farkasszemet néztek a hispaniai vizigót királysággal.

Ez a királyság a jelek szerint közel száz éve viszonylagos békességet élvezett. Az arianusok és a katolikusok közötti hosszú viszály 589-ben megoldódott, Reccared király áttért a katolikus hitre, és a zsidóellenes érzések időnkénti kitörését kivéve, az ország most már mentes volt a vallási problémáktól. Délen a 620-as években Justinianus bizánci provinciájának utolsó maradványait is felszámolták. Ettől fogva igen szórványosak a rájuk maradt források: főleg a rendszeres toledói zsinatok jegyzőkönyveiből állnak, olyan egyházi feljegyzésekből, amelyek csak homályosan utalnak a vizigót történelem normális folyását jelentő trónbitorlásokra és lázadásokra, melyeket alighanem pusztán a nemességen belüli vetélkedések váltottak ki. Bizonyítható a spanyolországi ügyekbe való frank beavatkozás: 631-ben I. Dagobert király, akit állítólag egy 250 kilogramm súlyú aranytárral vesztegettek meg, sereget vezetett egy vizigót nemes trónbitorlásának támogatására; és az ediktumok egészen a század közepéig emlegetik az idegen hatalmak

108 / Rekkeswinth vizigót király (653–672) fogadalmi koronája, amelyet vallásos áldozati célra szántak. A Toledo melletti Guarrazar kincsleletéből került elő 1859-ben, s talán az arab hódítás idején rejtették el.

által támogatott lázadó száműzötteket. A század végére fokozódtak a zavargások: Wamba király 673-as hadseregtörvénye, amely büntetéseket szab ki azokra, akik kibújnak a birodalom védelmének kötelessége alól, megdöböntő képet ad a hanyatlásról, hiszen a hadsereg többsége ekkor már nem szabad parasztokból, hanem besorozott szolgákból állt; Egica király egy későbbi törvénye pedig szökött rabszolgák nagy tömegére utal.

A kóros belső vetélkedések tovább siettették a vizigót királyság végét. Miután Wittiza király 710-ben virágzó uralkodás után meghalt, trónját a 8. századi krónikás szerint egy Roderik nevű bitorló ragadta magához. Az ezt követő viszály során Afrika arab kormányzója hadsereget küldött át Hispaniába, amely 711-ben leverte és megölte Roderiket. Egyik város a másik után esett el, és 716-ra Hispania és Dél-Gallia vizigót területei legnagyobb részén az arabok lettek az urak. A jelek szerint a lakosság túlnyomó részét nem túlságosan érdekelte a konfliktus, sőt, történetek szólnak arról, hogy a zsidók és más keményen szorongatott kisebbségi csoportok aktívan támogatták az arabokat. Az életben maradt vizigót nemesség visszahúzódott Észak-Spanyolország hegyei közé, ahol megalapították a kicsiny, de független Asturia királyságot, és terveket szőttek birtokaik visszaszerzésére.

MARTELL KÁROLY / Miközben Hispania az arab seregek csapásai alatt összeomlott, Martell Károly uralmának első éve a frank birodalmon belüli ellenségeivel és a keleti határokon élő germán népekkel folytatott harcokban teltek el. Készpénzben továbbra is hiány volt: a Merovingok királyi uradalmi réges-rég szétszóród-

109 / A katolikus királyságból arab emirátus lett: a cordobai (Spanyolország) nagy mecset belső terének részlete. A mecset a vizigót székesegyház helyére épült a 8. század végén, miután az arabok 716-ra Hispania legnagyobb részének urai lettek.

tak, így Károly kénytelen volt hadseregeit mások földjeinek elkobzása és megszerzése révén fenntartani. Egyes hadjárata, például a virágzó Burgundia, Auqitania és Provence lakói elleni háborúi hoztak némi olyannyira szükséges zsákmányt, de egyébként nem volt más választása, mint elvenni a hatalmas egyházi uradalmak egy részét, amelyek ebben az időben a királyság megművelhető földterületének legalább egyharmadát tették ki. Hogy mennyit szedett el belőlük, arról nincsenek pontos följegyzések, de az elkobzások elég kiterjedtnek látszanak. Ez a politika szándékait illetően egyáltalán nem volt antiklerikális, inkább csak szükséges része volt az egyház és a királyság védelmének ellenségeikkel szemben, így, bármennyire vonakodva is, az egyház is beletörődött veszteségeibe – ahogy Zakariás pápa írta, „a szaracénok, a szászok és a frizek jelenlegi fenyegetései miatt”.

Némi kárpótlásra is sor került, adócsökkentés formájában, és, legalábbis 755-re, a régi egyházi földek tulajdonosait kötelezték rá, hogy termésük egyötödét adják oda a volt tulajdonosoknak. A földek újrafelosztásának azonban jelentős hatása lett, mert az elkobzott birtokokat az új frank hűbérese azzal a feltétellel kapták, hogy szolgálniuk kell értük a hadseregben. Ennek a hatékony harcképesség érdekében földadománnyal felruházott új elitnek a megteremtése tovább mélyítette a nemesi földbirtokosok és a parasztság közötti, máris egyre növekvő szakadékot. Eredménye talán még ennél is jelentősebb volt: a történészek közt népszerű az a felfogás, miszerint Európában Martell Károly reformjai teremtették meg a feudális rendszer kezdetét, azokat a földtulajdoni és társadalmi viszonyokat a király, a nagyúr és a hűbéres között, amelyek a középkorban végig uralkodók maradtak.

Lynn White amerikai technikátörténész ezt a változást még az új harci taktika fölfedezésével is összekapcsolta. Szerinte, amikor a kengyelt a 8. század elején bevezették Európában, a lovas harcosok számára először vált lehetővé, hogy teljes súlyukkal bevegyék dárdaikat a rohamban, anélkül, hogy leesnének a lovukról. Ezzel rendkívüli módon megnőtt a csatában a lovasság jelentősége, de a ló drága volt, és az újonnan kifejlesztett fegyverek és páncél annyira megnövelték egy-egy lovag felszerelésének költségeit, hogy annak árát a régi rendszerbeli paraszti harcosok már nem tudták megfizetni. Ezért volt hát szükség Martell Károly birtokelkobzásaira – hogy létrehozassa a frank hadsereg egy új fegyvernemét. Mivel azonban továbbra is kétséges, hogy bármely barbár királyságban mennyire volt valaha is valóságos fogalom a paraszthadsereg, ez a meglepő elmélet bizonyíthatatlan marad, annál is inkább, mivel az sem biztos, hogy a kengyelt mikor vezették be.

A változások, melyekre minden bizonnyal sor került, inkább fokozatosaknak látszanak. A 730-as években, valamivel az elkobzások kezdete után, a frank hadsereg még mindig gyalogos sereg. Azok az arab lovasok, akikben egyesek az új taktika katalizátorát látják, a jelek szerint a Martell Károlyval vívott háborúkig szintén nem voltak egyebek, mint lóra szállt gyalogság, a későbbi arab lovasság pedig esetleg éppen a frank gyakorlatot utánozta le. Akárhogyan is volt, Martell Károly utódainak hadseregeiben a stratégiai fejlődést, ideértve a páncélos lovagok bevetését is, annak a katona-földbirtokos osztálynak a kialakulása tette lehetővé, amelyet a földadományok tettek gazdaggá, még ha maguknak a földadományoknak nem is volt más, távolabbi céljuk, mint a hűséges hívek megjutalmazása, akik számára a kincstárban nem volt elég pénz. A Dadogó Notker által Nagy Károlynak tulajdonított mondás szerint „Ezzel a birtokkal... egy hűséges csatlósból ugyanolyan jó hűbérest csinálunk, mint akármelyik grófomból vagy püspökömből.”

Az első birtokelkobzásra, amelyről följegyzés maradt ránk, Orléans püspökének földjein került sor, 732-ben. A következő hadviselésre alkalmas évadban Martell Károly megütközött egy nagy arab portyázó erővel, és Poitiers mellett szétverte őket. A távoli Northumbriában Béda erre beszűrt egy jegyzetet történelmi munkájának utolsó fejezetébe, miszerint a hitetlenek elszenvedték jól megérdemelt vereségüket. Ez a csata az arabok nyugat-európai terjeszkedésének a végét jelentette, és legalábbis Gibbon (azaz a 18. század) óta az európai történelem fordulópontjának tekintik. Csakugyan meg is erősítette Martell Károly katonai hírnevét, de az arab erőknél a Pireneusokon túlra való végső visszahúzódását nagyrészt a spanyolországi belső válságok váltották ki, az pedig, hogy a továbbiakban nem voltak már képesek benyomulni Frankországba, a birodalmuk szívében bekövetkezett változások következménye volt. Messzi keleten az arab álcát öltött perzsa uralkodó osztályok ra-

gadták kezükbe az arab világ fölötti uralmat, a Mohamed felállította beduin rohamcsapatok terjeszkedésre hajlamos vezérei pedig kiestek a hatalomból. A perzsa Abbászida-dinasztia alatt (melynek központja Bagdad új városa lett, kereskedelmi érdekei pedig Indiához és Kínához fűződtek) az arab birodalom hátat fordított a Földközi-tenger térségének. Az arabok európai beköltözése néhány éven belül megszűnt, és az arab Spanyolország stagnálni kezdett. A *mozarab* („elarábosodott” néven emlegetett) keresztény lakosság saját törvényei és saját grófjai alatt élt, és arab emíreik részéről jelentős türelmet élvezett.

A KAROLINGOK TRÓNRA KERÜLÉSE / Amikor 737-ben, körülbelül tizenhét évi uralkodás után, melynek során semmiféle említésreméltó szerepet nem játszott, örökös nélkül meghalt IV. Theodorik, az egész királyság névleges uralkodója, trónja majd hét évig betöltetlen maradt. Martell Károly ellenállás nélkül kormányzott tovább, és amikor 741-ben meghalt, az uralma alatt lévő földeket a szokásos módon felosztotta fiai közt: Karloman kapta a keleti részeket, Austrasiát és Alamanniát, Pippin („Kis Pippin”) pedig a nyugatiakat, Neustriát és Burgundiát. Mindkettőjüknek tüstént lázadásokkal kellett szembenézniük a frank tartományokban, és talán ezek a zavargások indították őket arra, hogy a királypártiak megbékítésére előszedjenek az ismeretlenségből még egy Merovingot. III. Childeriket,

110 / Karoling-lovasság, egyesek páncélban, kengyellel, lándzsával, egy 9. századi zsoldároskönyvből. (St. Gallen-i kolostor, Svájc.)

111 / A Taszioló-kehely, III. Taszioló bajor herceg (748–788) fogadalmi ajándéka. Az alakok rajzolata és a berakás mintázata angol munkának látszik, a kelyhet alighanem northumbriai mesterek közreműködésével készítették. (Kremsmünsteri apátság, Ausztria.)

annak a II. Chilperiknek a fiát, aki szerzetes volt, s akit szintén így cibáltak elő a kolostorából több mint húsz évvel azelőtt, hogy aztán néhány hónapig élvezhesse a trónt. Karloman hat évig uralkodott Austrasiában, aztán Einhard szerint „az elmélkedő élet szeretetének lángjától tüzelve” lemondott, majd végül visszavonult Szent Benedek Monte Cassinó-i kolostorába, amelyet a langobard pusztítás után most újjáalapítottak.

Pippin így a frank birodalom egyeduralkodója lett, és hamarosan véget is vetett az alkotmányos színlelésnek. 750-ben követeket küldött Zakariás pápához, és megkérdezte, „vajon jó-e vagy nem, ha azoknak, akiket királynak neveznek, nincs hatalmuk az uralkodáshoz”. A pápának, akit örökösén aggasztott a langobardok terjeszkedése, és aki ekkor éppen elkeseredett vallási vitába bonyolódott Konstantinápolyval, hatalmas szövetségesekre volt szüksége, így nem engedhette meg magának, hogy ujjat húzzon az Arnulfingokkal. Azt válaszolta, hogy a cím annak jár, akié a hatalom, ami teljes összhangban állt az egyház tanaival, hiszen már Szent Ágoston megmondta, hogy „A királyt [*rex*] azért hívják királynak, mert uralkodik [*a regendo*]”. Childeriket,

Klodvig utolsó királyi leszármazottját megfosztották trónjától, levágták a haját, és fiával együtt kolostorba csukták. Helyébe (mint legalkalmasabb jelöltet) 751 novemberében, a régi és a gyakorlatból kissé már kikopott frank szokás szerint, megválasztották Pippint. A püspökök az új királyt felkenték megszentelt olajjal – ez újdonság volt, talán az Ószövetség királyaira akart emlékeztetni, és valószínűleg az volt a célja, hogy felmentse az esküszegés bűne alól, hiszen Pippin trónralépése a Merovingoknak tett hűségküjének megszegése volt.

A pápának hamarosan szüksége is lett az új király segítségére. A langobardok bevették Ravennát, elfoglalták a vele szomszédos bizánci területeket, és a pápai állam ellen készülődtek. 753–54 telén István pápa elhagyta Rómát, és, ahogy mondta, „fagytól és hótól elgyötört” keresztülutazott a frankok országán, hogy találkozzék Pippinnel a Marne folyó melletti királyi villájában. A Merovingok párizsi apátsági templomában, a St. Denis-templomban újabb szertartásra került sor: Pippint és fiait ezúttal maga a pápa kente föl. Ezután a frank király a következő két évben a pápa támogatására nagy hadjáratokat indított Észak-Itáliába. Aistulf langobard király, akinek semmi reménye nem volt fölmentő hadakra, a megostromlott Paviában 756-ban megadta magát. Átadta kincseinek egyharmadát, megesküdött, hogy soha többé nem lázad a frankok ellen, és átengedett a pápának egy sor határ menti várost és erősséget.

Az itáliai beavatkozás mindkét szövetséges számára hasznosnak bizonyult. A pápai állam egy időre megszabadult a langobard fenyegetéstől, a frankok pedig elegendő zsákmánnyal tértek haza ahhoz, hogy megbékítsek a legvonakodóbb nemeseiket (akik közül egyesek nyíltan szökéssel fenyegetőztek) királyuk új, nemzetközi szerepével. Pippin ezzel olyan felelősséget vállalt, amely addig csak a bizánci seregekre nehezedett, meg is mutatkozott országa megváltozott szerepének elismerése: a mikeskönyvekben a császárért és a birodalomért való szokásos könyörgés helyébe a frankok királyáért és a frank államért könyörgő imák kerültek. Donald Bullough angol történész szavaival: „Az Ó- és Újszövetség Istene új Választott Népet szerzett.”

Uralkodásának utolsó éveiben Pippin tevékenysége jobban alkalmazkodott a frank hagyományokhoz: a 750-es évek vége felé a még fennmaradt vizigót lakosság segítségével kiszorította az utolsó arab telepeseiket is Dél-Franciaországból, és visszafoglalta Narbonne-t. A 760-as években szinte évente indított hadjáratokat Aquitania makacs függetlenségének megtörésére, melynek herceget megrémítette, hogy Pippin sorra meghódította a szomszédos földeket. Az Aquitania elleni háború végső szakaszában, 768-ban Pippin meghalt, de néhány nappal halála előtt apjához, Martell Károlyhoz hasonlóan ő is felosztotta királyságát két fia között. Egyik fia az ifjabb Karloman volt, a másik az a Károly, akit a későbbi nemzedékek a Carolus Magnus, Charlemagne, „Nagy Károly” névvel tiszteltek meg.

VÉG NÉLKÜLI HÁBORÚK / A két fivér hamarosan összeveszett egymással, és 769-ben Károly kénytelen volt Karloman segítségével nélkül levérni egy újabb aquitainiai lázadást. De 771-ben, mielőtt még súlyosabb összecsapásra kerülhetett volna sor köztük, Karloman alig 21 éves korában meghalt – „valamiféle betegségben”, mondja Einhard, Nagy Károly barátja, elég homályosan –, családja pedig elmenekült, és a langobard udvarnál keresett menedéket. Nagy Károly rá sem hederített csecsemő unokaöccseire, átvette az uralmat az egész királyság fölött, és hamarosan belevágott az elsőbe azok közül a szászok, a szaracénok és a langobardok ellen indított háborúi közül, amelyek aztán egyeduralmának szinte teljes negyvenhárom éve alatt foglalkoztatták.

A háborúk kedvezően indultak: Károly hadserege 772-ben elfoglalta Eresburg szász erődjét, és lerombolta az *Irmisul* szentélyét, az egeket tartó szent fa totemét, a szászoknak pedig túszoikat kellett adniuk neki. Közben a langobardok megint a pápai államokat fenyegették, ezért 773-ban Károly, kissé vonakodva, de mégis frank sereget indított Itáliába. Desiderius langobard királyt, aki nemrégiben még az apósa volt, kilenc hónapig ostrom alatt tartotta Paviában. Az ostrom idején sok langobard nagyúr átállt a frankokhoz, így amikor Pavia 774 júliusában elesett, Károly rátette a kezét a királyi kincstárra, és felvette „a frankok és a langobardok királya és a rómaiak pátriciusa” címet (utóbbit István pápa adományozta neki és apjának húsz évvel azelőtt). Desideriust és fiát a Merovingokhoz hasonlóan kolostorba csukták, Nagy Károly pedig nagy tömegű zsákmánnyal hagyta el új királyságát, a langobard nemesség engedelmisségének biztosítására túszként magával vitt számos püspököt és nagyurat is.

A király és serege távollétében a szászok persze föllázadtak, ezért Frankországba visszatérve Károly megtorlásul portyázó csapatokat küldött át a határon. A következő évben, 775-ben már hadsereget vezetett ellenük, és az elfoglalt szász erődítmények közül kettőben helyőrségeket állított fel; de amíg ő Szászországban volt, Itáliában lázadás tört ki, így az év végén megint kénytelen volt délnek vonulni. Amikor 776-ban zsákmánnyal és újabb túszoikkal megrakodva visszatért, mindjárt újabb szász lázadást kellett elfojtania, méghozzá egy komoly felkelést, amelyet további erődök építésével és (kevesebb sikerrel) a pogányok erőszakos megkeresztelésével próbált ellensúlyozni.

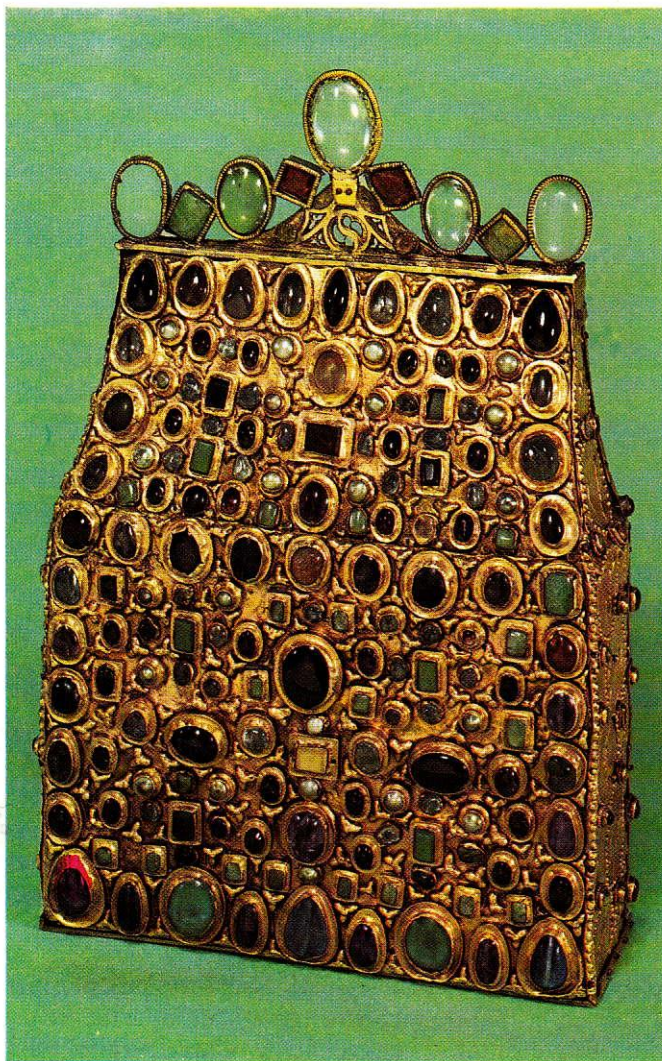
Előkészületeinek kellős közepén Szulejmán, Barcelona kormányzója azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy avatkozzék be az arab dinasztikus viszályba. Szulejmán ellensége, a córdobai emír, Spanyolország uralkodója, a régi Omajjád-dinasztia tagja volt, amelynek helyébe az arab birodalomban másutt már a perzsa Abbászidák léptek. Károlyt azzal biztatták, hogy a támadáshoz csatlakozni fognak az emír afrikai arab ellenségei és Szulejmán spanyolországi hívei is. A frank seregek, valószínűleg főleg a várható zsákmány reményétől ösztönözve,

778-ban átkeltek a Pireneusokon, de odaát nem sok szövetségesre találtak: a keresztény spanyolok nem mutattak hajlamot az együttműködésre, az afrikai seregek pedig megérkeztek ugyan, de viszálykodtak Szulejmánnal, és tétlenek maradtak, ugyanakkor a városok túl erőseknek bizonyultak ahhoz, hogy ostrom nélkül el lehessen foglalni őket, arra pedig Károly nem volt felkészülve. Így aztán a frankok visszavonultak a Pireneusokon túlra, annyi zsákmánnyal, amennyit csak magukkal tudtak vinni. Ott aztán, a hegység egyik szorosában, a hagyomány szerint a roncsvalles-i szorosban, a katasztrofális hadjárat betetőzéseként a sereget törbe ejtették a baszk gerillák. A frank utóvédet lekaszbolták: halott parancsnokai között volt Roland is, a breton határvidék hercege.

A hivatalos évkönyvek hallgattak erről a pireneusi vereségről, de a későbbi írók már nem voltak ilyen tapintatosak. A szóbeli hagyományozás révén szinte a felismerhetetlenségig felnagyított történet a nagy *Chanson de Roland*, az egyik legnemesebb középkori hősköltemény formájában maradt ránk. A kudarc a kortársak előtt aligha maradt titokban, Károly tekintélye meg is szenvedte: a szászok hamarosan megint fellázadtak; a pápa segítséget kért a dél-itáliai langobardok újabb nyomása ellen; a frankok pedig, akiknél nagyon rossz volt a termés, amihez talán az is hozzájárult, hogy olyan sok ember volt hosszú ideig távol Spanyolországban, annyira nyugtalankodtak, hogy 779-ben Károlynak meg kellett tiltania magánhadseregek felállítását. Károly helyzete még tízévi, túlnyomórészt sikeres erőfeszítések után sem volt teljesen biztos.

A Nagy Károly uralkodásának első évtizedében így kialakult rendszer, az évenkénti hadjáratok és a szinte szüntelen csapatmozdulatok egész hosszú életén át tovább folytatódtak – negyvenhét év alatt ötvennél több jelentős hadjáratra került sor, melyek közül mintegy harmincat a király maga vezetett, bár életének vége felé a harctéri irányítást már másokra, általában a fiaira bízta. A pápaság és a langobard királyságot túlélő dél-itáliai langobard hercegségek közötti viszony mindig óhatatlanul újabb meg újabb ellenségeskedéshez vezetett, a spanyol határvidék elleni szaracén nyomást pedig időről időre ellensúlyoznia kellett, különösen a 790-es években, amikor régi ellenfelének fia, az új córdobai emír szent háborút indított ellene. De a legsúlyosabb problémák mindig keleten jelentkeztek, ahol a bajorok felett aratott győzelmek révén a frankok immár a nomád avarokkal kerültek szembe, és ahol a pogány szászok a Rajna menti virágzó uradalmakat, Károly birodalmának szívét fenyegették. Harminchárom év alatt legalább tizenharc nagy szász hadjáratot kellett vívnia, ezért Károly ellenintézkedései egyre szigorúbbak lettek, az erőszakos kereszteléstől a foglyok ezreinek kivégzéséig és további ezrek elhurcolásáig. Einhard szavaival „A frankok soha nem viseltek háborút, amely ennél hosszadalmasabb és szörnyűsebb lett volna, vagy több erőfeszítést követelt volna”.

112 / Szent István protomártír vérével átitatott földet tartalmazó ereklyetartó. Fából készült korpuszát aranyozás, ezüstözés, rekesz foglalatú gyöngyök és féldrágakövek ékítik. (Karoling-iskola [?], 9. század eleje.)

Ellentétben a langobardokkal, a szászoknak nem volt egységes államuk, amelynek sorsát királyának hadiszerecséje eldönthette volna. Szászország független törzsek kezén volt, akik mindig készen álltak a gerillaháborúra erdeik és mocsaraik közt, amelyek annak idején a Birodalom római légiói számára is súlyos akadályt jelentettek. Ahogy egyre folytatódtak a háborúk és a megtorlások, kialakult közöttük valamiféle keresztény- és frankellenes nemzeti érzés. A szász vezér, egy Widukind nevű nemes, egész sor vereséget átvészelt, mert amikor az ellenállás a frank seregekkel szemben túlságosan veszedelmesnek látszott, visszavonult Szászországból Jütlandba. Miután Károly egy-egy harci évad végén szétozlatta a seregeit, Widukind visszatért, és alaposan meggyötörte a frank erősségek helyőrségeit, közben pedig fölégette a kolostorokat. Ebben a rajtaütésekből álló háborúskodásban a frankok olyan súlyos veszteségeket szenvedtek,

hogy Károly 784-ben szükségesnek látta együtt tartani seregét (amihez jelentős rábeszélőkészség és az utánpótlás jó megszervezése kellett), és 784–85 telét Szászországban, Eresburg erődjében töltötte.

Widukind ugyan biztonságban volt Dániában, de feltehetőleg belátta, hogy minden ellenállás céltalan, amíg a frank főereg Szászországban, az új termés birtokában marad. 785 tavaszán rábeszéltek, hogy térjen haza, és adja meg magát Károlynak. Tapintatosan fogadták és nagy propagandakampány keretében megkeresztelték – Leo pápa az egész keresztény nyugaton háromnapos hálaadó ünnepséget rendelt el –, és maga Károly lett a keresztapja. A Staatliche Museen Berlin kincsei között őriznek egy ereklyetartót, egy arannyal és ezüsttel bevont ládikót Enger kolostorából, amely a hagyomány szerint Károly egyik keresztelői ajándéka volt Widukindnak, a szász vezérnek. Az ünneplés kissé korainak bizonyult, mert a szászok 793-ban megint fellázadtak, de a törzsek ekkor már nem tartottak össze, és sokan közülük Widukind példáját követve elfogadták a keresztiséget és a frank uralmat. Károly tömegesen telepített át szászokat Frankországba, Szászországban pedig frank kolóniákat alapított, így a 790-es évek végére sikerült a térséget végleg lecsendesítenie.

AZ EGYHÁZ KELETEN / A frank hadseregek mögött, királyi biztatásra és királyi segítséggel, jöttek a frank püspökök és papok, hogy térítómunkájukkal békés, keresztény királyságokká alakítsák át a meghódított területeket. Ezek a Karoling-kori egyházi férfiak ama misszionáriusok hosszú sorának nyomába léptek, akik több mint egy évszázadon át dolgoztak már az akkor még ellenséges földeken, és akiknek a tevékenysége kapcsolatba hozta egymással a kontinentális egyházat és az angolszász Anglia egyházát.

Azok az angol királyságok, amelyek, mint láttuk, a 6. század vége felé a brit hercegek korábbi területein kialakultak, nem maradtak sokáig pogányok. Nagy Szent Gergely pápa, akit gyakran foglalkoztatott a gondolat, hogy maga megy el megtéríteni az angolokat, 597-ben elküldte a római Szent András-kolostor apátját, Szent Ágostont Kent királyságába. Kent királyát, Aethelbehtet felesége, Bertha, Charibert Meroving király katolikus leánya már előkészítette az új vallás felvételére, és a misszió virágzott. Northumbriát, amely akkoriban közeledett hatalmának csúcsa felé, 626-ban Ágoston utóda, Paulinus térítette meg, és a 7. század derekán már a midlandi Mercia királyság is engedett az ír misszionáriusoknak, amely pedig az életerős Penda király idejében még szenvedélyesen kitartott a pogány vallás mellett. Az angol területeken 700 körül már csak elszigetelt foltokban maradt fenn a pogányság, és a királyságok közötti szüntelen háborúskodás ellenére az egyház, Canterbury érsekének felügyelete alatt, egységes szervezetté vált.

Az északon valamikor uralkodó kelta egyház 664-ben megszűnt, elfogadva a római rítust, és a 7. és 8. század

folyamán angol zarándokok sokasága (köztük négy király) vonult végig Európán Róma felé, ereklyéket, könyveket és lelki támogatást keresve Szent Péter szentélyében. Korholták is a túlságba vitt zarándoklat szokását: Szent Benedek megpirongatta a szerzeteseket, akik „örökké kóborolnak és soha nem maradnak vesztég”. A 8. században Szent Bonifacius szerette volna az angol nőknek megtiltani a római zarándoklatot – útközben ugyanis a legtöbben elveszítették erényüket. A zarándokforgalom azonban mégis felhívta az angol papság figyelmét nyelvrokonaik állapotára, akik pogányként éltek az őshazában, Szászországban és a Frízföldön.

Wilfrid, a heves vérű northumbriai püspök, útban Rómába, hogy a pápa elé vigye ügyét, 678-ban a frízeknek hirdette az evangéliumot. Eredményei átmeneti jellegűek voltak, de a misszionáriusok előtt új terület nyílt meg, és tizenkét év múlva elküldték Willibrordot, egy northumbriai papot, aki Riponban, Wilfrid yorkshire-i kolostorában tanult, hogy folytassa a térítést. Nem sokkal azután érkezett meg Frízföldre, hogy Heristali Pippin magához ragadta az ország egy részét, így Pippin erőteljes támogatásával kezdhetette meg munkáját. Az angol egyház Szent Ágoston missziójának következtében egészen másként kapcsolódott a pápasághoz, mint a frank egyház, amely a Merovingok alatt független volt. Willibrord római útjai (690-ben a pápa áldását kérte, 695-ben pedig Pippin biztatására ment, hogy felszenteljék a fríz-ek érsekének) első ízben hozták létre azt a szövetséget a pápa és a Karoling-dinasztia egyik uralkodója között, amelyet aztán Pippin utódai is fenntartottak.

Willibrord székesegyháza helyéül megkapta Utrecht római erődtornyát, amely más római *castrum*okhoz hasonlóan ősi királyi birtok volt, aztán Utrechten át megindult az angol szerzetesek áradata, akik elvitték a kereszténységet a fríz-ek és a szászok közé. A frankok ellenőrzése alatt álló területeken mutatkoztak is a haladás jelei, de a királyság határain kívül a munka nehéz volt és veszélyes. Willibrord első misszionáriusai közül ketten mártírhaltak a szászok közt, barátját és utódját, az angol Szent Bonifácot pedig összes követőivel együtt megölte 754-ben egy rablóbanda – majd negyvenévi Frízföldön végzett térítőmunka után. Mártíriumának helyét, amelyet egy tűzéghegy és emlékkápolna örökített meg, a fríz tengerpart közelében, Dokkum városának piacterén ásták ki, olyan területen, amely névleg frank uralom alatt állt. Az évekig tartó erőfeszítések ellenére lassú volt az előrehaladás, és Szászország sikeres megtérítésére csak akkor került sor, amikor Nagy Károly hódításai megnyitották az országot a békésebb missziók számára. Az angolszász ígírdetőknek azonban, bármennyire is csak részlegesen voltak a sikereik a pogányok között, tartós hatásuk volt a frank egyház jogállására.

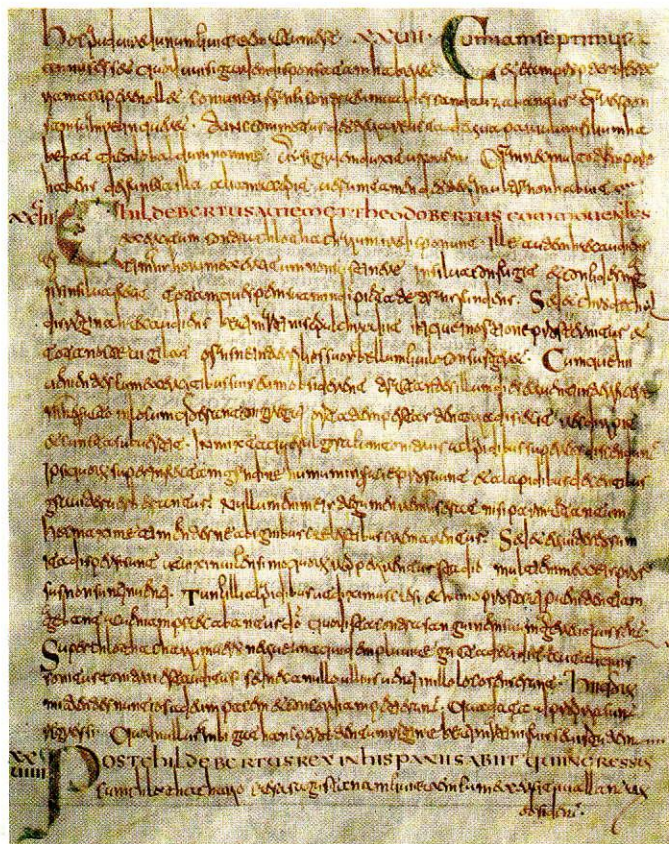
A KAROLING RENESZÁNSZ / A klasszikus világ tudományossága és tudása, amely Tours-i Gergely 6. szá-

zadi Galliájában még elevenen élt, a következő kétszáz év során észrevehetően lehanyatlott. A világiak között már alig akadt írástudó, és még a papok is elképesztő tudatlanságról tettek tanúságot. Fennmaradt ebből a korszakból egy prédikáció, kézirata a British Museum-ban és Zürichben van, amely a Meroving-királyság barbarizálódott latin nyelvén támadja a pogány praktikákat. Jó része korábbi íróktól származik ugyan, de szerzője maga is leteheti a garast: olyan kifejezésekkel támadja Venust, melyekből kiderül, hogy az istennőt ő férfistenként vélte. A tudatlanság aláaknázza az egyház stabilitását is, és utat nyitott azoknak a babonáknak, amelyekkel a frissen megtérített pogányok ritkán hagytak fel teljesen. A katolikus dogmatikát, amelyben alapvető jelentősége volt a meggyökeresedett formák pontos betartásának, és amely gyakran igen finom megkülönböztetéseket tett az ortodoxia és az eretnokség között, a pontatlan vagy kiforgatott tanítások könnyen megronthatták. Még a tanult emberek is tévutakra tévedhettek: a gótok arianus eretnokségre való térítésének következményei figyelmeztetésül szolgáltak az egyházfők számára, akik időnként talán maguk is kétségben voltak afelől, hogy mi is jelent eretnokséget. Amikor egy 8. századi bajor pap összezaggyálta a keresztelei formulát, s az „in nomine patria et filii et spiritus sancti” az ő szájából a következőképpen hangzott: „in nomine patria et filia et spiritus sancti”, vagyis az „atyát” és „fiút” jelentő latin szavak helyett a „hazát” és „leányt” használta, Szent Bonifacius újrakeresztelest rendelt el, de a pápa más véleményen volt: szerinte a pap nem eretnek volt, csak tudatlan.

Még a papság megfelelő taníttatása sem volt önmagában elegendő. A papoknak ugyanis pontos és mindenekfelett szabványos szövegekre volt szükségük emlékeztük felfrissítésére. A könyvnyomtatás késő középkori feltalálása és az információk ebből következő széles körű szétszórása óta nehéz magunk elé képzelni egy olyan világot, amelyben a bibliák és szertartáskönyvek annyira ritkák voltak, hogy másolataikért külön folyamodni kellett Rómába, majd fél Európán keresztül végig kellett hurcolni őket, hogy eljussanak Northumbria kolostoraiba, és ahol a keresett kötet leszállítása igencsak elhúzódhatott, mert „ebben a téli hidegben az íródeák keze lassú”. A nehézségeket tovább növelték az íródeák vagy másoló barátok tévedései, akik félreolvastak vagy kihagytak szavakat, következésképpen megváltozott vagy elhomályosodott a szakasz értelme.

Abban az időszakban, amikor a frank egyházban az írástudás lehanyatlott, az angolszász Angliában egy sor nevezetes iskola jött létre, amelyeket a Rómával fenntartott szoros kapcsolatok is segítettek: a 680-as években Canterbury, egy keleti érsek, Tarsusi Theodoros kezdeményezésére; a 8. század elején Northumbriában Lindisfarne és Jarrow, amely Bédának is otthont adott; a 8. század második felében pedig York, ahol Bédá tanítványai tanítottak. Az angolszász misszionáriusoknak sok angol könyvet küldtek a Frízföldre, Frankország kolos-

113 / A Meroving-királyság kusza kézírása. Tours-i Gergely
A frankok története című munkájának egy lapja, egy 8. század
eleji kéziratból.

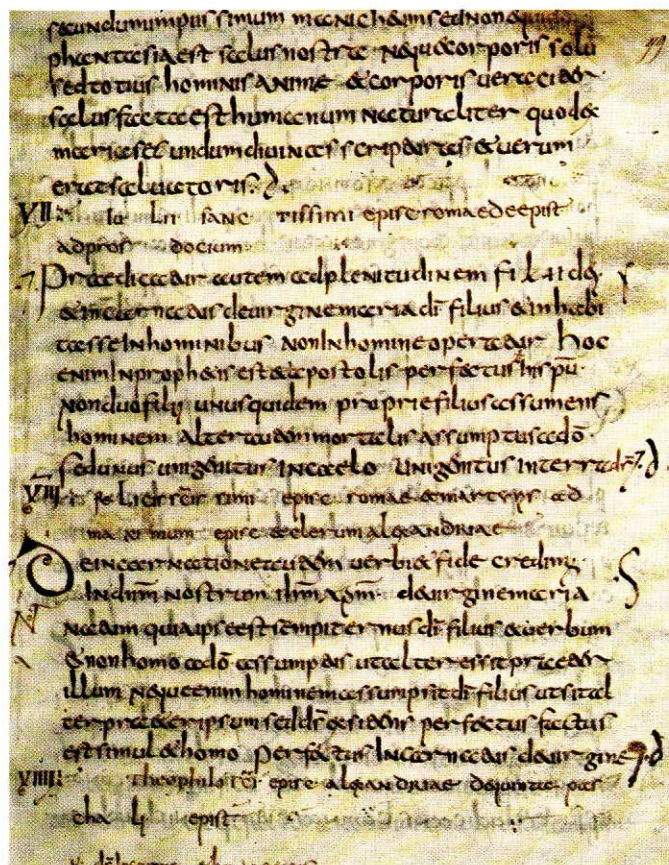
114 / A Nagy Károly udvari iskolájában kifejlesztett, tiszta világos
kézírás (a Karoling-minuszkuła). Az ephesusi zsinat
jegyzőkönyvének egy lapja, Alkuin kézírásos jegyzeteivel.
(8. század vége.)

toraiban pedig, angol befolyásra, számos itáliai és ír ere-
detű kötetet másoltak le.

Nagy Károly lelkesen támogatta a tudomány újjáéle-
dését, részben kétségkívül magának a tudománynak a kedvéért: életrajzaiban és a korabeli levelekben olvasha-
tunk a királyi udvarban zajló tudós vitákról, játékos szó-
játékok gyártásáról, latin versfaragásról. Még nagyobb
jelentősége volt a papság nevelésének. Egyik, az egész
királyságban szétküldött intelmében Károly megparan-
csolta az „igaz hit” betartását és a szent könyvek hibái-
nak kijavítását, „mert az emberek gyakran szeretnének
Istenhez fohászkodni, de rosszul cselekszik azt, mert szá-
vaik helytelenek”. Károly udvarába gyűjtötte Európa jó
nehány vezető tudósát: Alkuint, a northumbriai tanítót,
a yorki iskola volt mesterét, aki aztán a frank palota
iskoláját vezette; Theodulfot, a vizigót teológust; és több
tudós itáliait, Pisai Pétert, Paulinust, aki később Aquie-
leia patriarchája lett, valamint Paulus Diakonust, aki
később megírta a langobard királyság történetét. Szere-
pük nem merült ki a papság oktatásában – a nemesek
fiait is meg kellett tanítaniuk annyira, hogy amikor fele-
lős állásokba emelkednek, ne legyen szükségük egyházi
emberre, aki elolvassa számukra a királyi rendelkezése-
ket és utasításokat, vagy tolmácsolja az adománylevele-
ket és a törvénykönyveket grófi vagy hercegi bíróságai-
előtt.

A RÓMAI BIRODALOM MEGÚJÍTÁSA / A 8. szá-
zad utolsó évtizedében az udvari körök befolyására
megváltoztak a frankok királyságukkal kapcsolatos el-
képzelései. Az *Imperium* szót, amelyet nyugaton a Ró-
mai Birodalomra alkalmaztak, gyakran használták a
„királyság” szinonimájaként is Anglia vagy Gallia utód-
királyságainak leírására, abban a korszakban, amikor
Bizáncon kívül nem létezett olyan nagyobb politikai egy-
ség, amelyet „birodalomnak” lehetett volna nevezni. Al-
kuinnak a 790-es évek végén írott leveleiben kezd megje-
lenni Károly növekvő birtokainak „Imperium Christia-
num” elnevezése, amely a Szent Anyaszentegyház világi
ága, és amelyet Alkuin „császári birodalomként” emle-
get. Alkuinhoz hasonló angol ember számára ez a fogal-
lom ismerősnek hangzott: Nagy Károly birodalma jóval
nagyobb volt egyszerű királyságnál, alkirályai pedig a
fiai, Aquitaniai Lajos és Itáliai Pippin voltak. Mind a
szász, mind az ír szokás elismerte az olyan legfőbb úr
nagykirályságát, aki fölötté állt a csupán saját népükön
uralkodó királyoknak.

A birodalom mindeddig pusztán terminológiai ügy

115 / Filozófusok vitája, a jegyzetelő írnok bal kezében tintatartó szaru. Illusztráció Hrabanus Maurus *A világmindenségről* című munkájából. Maurus maga is kiemelkedő alakja volt az udvari körnek. (Monte Cassino, Olaszország.)

volt, de a pápaságon belüli viszály politikai tartalmat is adott a birodalmi gondolatnak. Károly 800 őszén Rómába utazott, hogy elnököljön egy gyűlésen, amelyet a III. Leo pápa elleni súlyos vádak kivizsgálására hívtak össze. Valószínűleg pajzán vádokról volt szó, mert vádlói a jelek szerint megilletődtek az eljárás méltóságteljeségétől, és nem voltak hajlandók bizonyítékokat előterjeszteni, a pápának pedig (hogy világiak ne ítélkezhesenek fölötte) megengedték, hogy esküvel tisztázza magát. Két nap múlva, 800 karácsony napján, miközben Károly Szent Péter szentélyében imádkozott, a pápa odament hozzá, és koronát helyezett a fejére, majd amikor leróta előtte hódolatát, a templomban ácsorgó, szerepüket jó előre betanult hívek „Augustusnak” és „császárnak” kiáltották ki.

A koronázás résztvevőinek indítóokai nem világosak. A pápa, aki napokkal előbb alig került el a hivatalvesztést, és akit a frank király mentett meg, talán azzal akarta

helyreállítani a tekintélyét, hogy császárrá kente fel a királyt. A valószínűleg a 750-es években hamisított pápai oklevél, az úgynevezett „Constantinusi adománylevél” szerint Constantinus, az első keresztény római császár lemondott a koronájáról és a hatalmáról Róma püspöke, I. Szilveszter pápa javára, amiért a pápa kigyógyította leprájából. Leo pápa most visszaadta a koronát Károlynak. Azt mondják, Károly előző nap már elfogadta a császári méltóságot, de Einhard állítása szerint a templomban mégiscsak vonakodva vette át. Lehet, hogy csak konvencionálisan szerénykedett, de az is lehet, hogy csak Leo pápának a szertartásban játszott szerepe ellen tiltakozott, hiszen Károly joggal elvárhatta, hogy maga helyezhesse saját fejére a császári koronát, ne pedig ajándékba kapja a pápától, egy olyan szertartás keretében, amely bizonyos tekintetben hasonlított a földek felajánlásának és visszaadásának szertartásához, melynek révén egy frank valamelyik nagyúr hűbérese lett. Károly ugyan a pápa támasza volt, de most egyben a pápa embere is lett.

A konstantinápolyi udvarban, ahol a birodalommal kapcsolatban hagyományosabb magatartást vallottak, fel voltak háborodva, és Károlyt bitorlónak bélyegez-

ték. Csakhogy a bizánciak gyöngye helyzetben voltak, mert Irene császárnő, aki 797-ig fia helyett, régensként uralkodott, meggyilkoltatta a fiát, és azóta saját jogán uralkodott. A nyugatiak nem ismerték el Irene császárságát, és arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a császári trón üres volt, amikor Nagy Károly átvette. Ezt a fikciót Irene trónfosztása, 802 után nem lehetett tovább fenntartani, de Károly – aki továbbra is a „császár” címet használta, pecsétjére is rávésette „A Római Birodalom megújítása” feliratot, és nyilvánvalóan többre értékelte ezt a címet, mint azok a modern történészek, akik az egész ügyet bonyolult maszkabálnak tekintik – kész

116 / Római újjáéledés: időközben elveszett, ezüsttel borított, fa ereklyetartó egyik oldaláról készült rajz. Az ereklyetartó, amelyet valamikor a Maastricht-apátságban őriztek, római diadalívét formáz. Eltorzított klasszikus keretbe foglalt felirata szerint Nagy Károly életírójának, Einhardnak az adománya volt. (9. század eleje.)

117 / A Rajna menti Lorsch-apátság külső udvarának kapuépülete. Terve a szabadon álló római diadalívekre emlékeztet, de közvetlen őse talán a római régi Szt. Péter-templom háromívű kapuja lehetett, amely a klasszikus és katolikus eszméknek a Karoling-udvar irodalmában is tükrözött kombinációját testesítette meg. (805 körül.)

118 / Nagy Károly birodalma 814-ben, halálakor. A rózsaszínnel fedett területek hódításait jelzik.

volt időt és pénzt áldozni a tárgyalásokra. Tizenkét évi diplomáciai tárgyalás után a keleti császár, I. Mihály hajlandó volt elismerni Károly jogát a császári címhez, annak fejében, hogy lemond a frankok Velence és Dalmácia iránti jogigényéről, és annak elismerése mellett, hogy Károly birodalma nyugati, nem keleti birodalom.

A császárrá koronázás sem a kormányzás, sem az új birodalom stabilitása szempontjából nem jelentett sok különbséget, mert a birodalomnak még mindig nem volt sem polgári közigazgatása, sem állandó hadserege, de még egységes jogrendszere sem. Az azonban világos, hogy a frank udvar komolyan vette a dolgot és felkarolta a birodalmi eszmét; fővárosa ugyanis már volt a birodalomnak az ősi frank földön: Aachen, ahol Nagy Károly 789 óta építtette a legnagyobb palota-komplexumot, amelyet a Római Birodalom végnapjai óta az Alpoktól északra láttak. A modell, amelyre Aachen alapult, szinte bizonyosan Ravenna, a régi császári főváros volt, és a frank birodalomban készített kisebb rangú műalkotásokban is föllelhetjük a kísérletet, hogy lemásolják azo-

kat az emlékeket, amelyek a régi birodalom időszakából egyáltalán fennmaradtak. De a Karoling-reneszánsz, amelyről ma anyagi alkotásainak – az újonnan kidolgozott gyönyörű kézírással írt illuminált kódexeknek, a műkincseknek és az építészetnek – segítségével alkothattunk fogalmat, csak egyik része volt a frank társadalom tervezett újjászületésének. A birodalom megerősödését az egyházi és világi jog szigorúbb betartása és a grófi igazságszolgáltatás különleges királyi biztosok felügyelete alá való helyezése révén kellett elérni.

Utolsó éveiben Károly egyre több időt töltött Aachenben, új palotájában, vadászott, élvezte a melegforrások vizét, megreformálta és közzétette az uralma alatt álló országok különféle törvénykönyveit, és egy sor kormányzási ediktumot bocsátott ki. Ott is halt meg, 814 januárjában. A palota kápolnájában temették el, s emlékét egyszerű felirattal örökítették meg: „Ebben a sírban nyugszik Károly, a nagy és hithű császár teste, aki vitézül kiterjesztette a frankok királyságát, és negyvenhét évig uralkodott sikeresen. Hetvenévesen halt meg az Úr 814. esztendejében. . .”

NAGY KÁROLY ÖRÖKSÉGE / Az a mítoszteremtés, amely Nagy Károlyt utóbb a 11. századi *Chanson de*

119 / Kopasz Károly, Jámbor Lajos legkisebb fia, egy 9. század derekán készült kéziratban. Isten keze a császár isteni jogát hangsúlyozza.

Roland Charlemagne-ává, Isten földi helytartójává tette, akinek erejét mit sem csökkentette magas kora, „két-száz és még több” életéve, a 9. század végére már jócskán folyamatban volt. A legendának nagy erőt adott az elment Károly dicsőséges császári korszakának eltűlése, kiszínezett emlékei és utódai hatalmának szemmel látható összeomlása között. A monda nem valami igazságos Nagy Károly örököseivel szemben, mert azok a problémák, amelyek súlya alatt megroppantak, már Károly idejében megjelentek: a határok ellen kezdődő barbár megmozdulások; annak a nemességnek az egyre növekvő hatalma, amelynek őseit még a korai Karolingok tették nagyurakká; és a birodalomnak olyan régiókra való felbomlása, melyek határai magánál a frank királyságnál is régebbiek voltak. A frank világ közel hetven évig, 771-től 840-ig mindössze két uralkodó kezében volt, ez azonban egyedül az életbenmaradás véletlenén múlt, hiszen Nagy Károly számára éppoly természetes volt, hogy felossza királyságát fiúörökösei között, mint ősei, vagy előttiük a Merovingok számára. A felosztások, majd a 9. század belőlük következő polgárháborúi, amelyek tönkretették Nagy Károly birodalmát, és utat nyitottak az európai államok elleni friss barbár támadások-

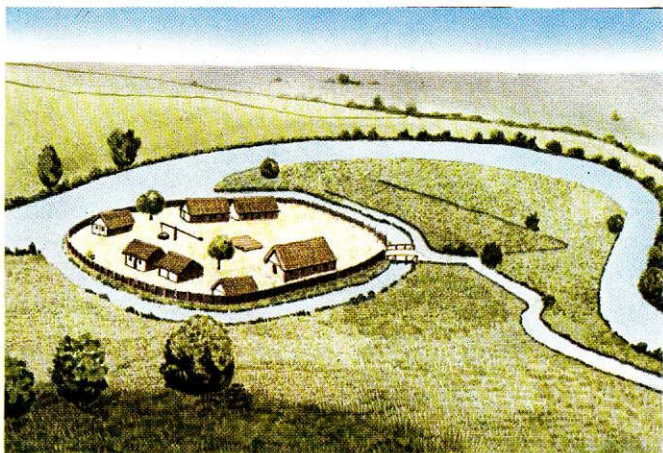
nak, Tours-i Gergely szemében is igencsak ismerősnek tűntek volna.

A KAROLING BIRODALOM SZÉTHULLÁSA / Károly tehetséges, idősebb fiai – helyettese, Károly, és Pippin, Itália királya – még apjuk életében meghaltak. Haláluk így megakadályozta a birodalom szokásos felosztását, amit Károly tervezett, s amikor egészsége 813-ban hanyatlani kezdett, aquitaniai alkirályságából egyetlen élő fiát, Lajost hívatta magához, és egyedüli utódjaként királlyá és császárrá koronázta. Lajos, aki élete legnagyobb részét Aquitaniában élte le, apja sok tanácsadójával nem rokonszenvezett, ezért az aacheni udvarnál nagy tisztogatást hajtott végre. A reformerek, akik egy időre a tanácsosai lettek, egy olyan birodalom eszméjét hirdették, amely egyszerre egyetemes és keresztény. Trónra lépése után Lajos hamarosan elhagyta régi, „a frankok királya és a langobardok királya” címeit, és attól fogva „császár és Augustus” lett, ami alighanem a hatalmi realitások téves megítélésére utal, hiszen Lajos, éppúgy, mint apja, éppen azért lehetett császár, mert a frankok királya volt, ő is rászorult frank mánásainak és követőinek a támogatására, tehát földekre volt szüksége, hogy megjutalmazhassa őket. Már Aquitaniában meggondolatlan bőkezűségről tett tanúságot, császárként pedig az egyháznak tett hatalmas földadományokkal faragta szét a birtokait, miközben a pápasággal szembeni elnézése ironikus módon egy sor pápát saját, független politika kialakítására bátorított – jó okkal nevezték el „Jámbor” Lajosnak.

A válság, amely aztán aláaknáztta a birodalmat, már hamarosan Lajos trónralépése után érlelődni kezdett. 817-ben Lajos megtette legidősebb fiát, Lothart társ-császárnak, Aquitaniát és Bajorországot odaadta fiainak, Pippinnek és Lajosnak (a „Német” Lajosnak), Itáliát pedig Nagy Károly Pippin nevű fiának fiára, Bernardra bízta. A megegyezés tüstént felborult: Bernard valamiféle okból elégedetlen volt az osztállyal, és fellázadt, mire büntetésül megvakították, és 818-ban belehalt sérüléseibe. Nem sokkal ezután Lajos újra megnősült, és új feleségének, valamint az asszony követőinek biztatására majd húsz évig próbálta újszülött Károly fia javára a 817-ben kötött megállapodást felbontani. Emiatt a 820-as évek az egyre növekvő zavargások évei lettek: a Jámbor Lajos és idősebb fiai közötti, egyre mélyülő szakadék csak tovább fokozta a rossz termések és a határokon elszenvedett kudarcok miatti bajokat, no meg a mánások elnyomása miatti panaszokat. Az indulatok annyira elmérgesedtek, hogy 829-ben Lajos Itáliába száműzte Lothart, és kisfiának, Károlynak adta Alamannia egy részét.

Az események ezután gyorsan követték egymást: idősebb fiai 830-ban szövetségre léptek apjuk ellen, és rákényszerítették, hogy vegye vissza Lothart társ-császárnak. A rákövetkező télen Lajos frank népgyűléseket tartott, amelyek megfordították a helyzetet, és amikor fiai fellázadtak, Károlyt Aquitania királyává kiáltotta ki Pipp-

120 / Husterknupp: a 9. században épült, megerősített udvarház a Rajna-vidéken. Az ásatások kimutatták, hogyan nőtt a következő két évszázad során ez az egyszerű elkerített hely tulajdonosainak egyre fokozódó függetlenedésével hatalmas feudális várrá. (A. Hernbrodt után.)

pin helyébe. Igen ám, de mivel döntésének képtelen volt erővel érvényt szerezni, pusztán csak megosztotta az aquitaniaiakat, és amikor 833-ban három fia vezetésével egységes hadsereggel került szembe, és fiait a pápa is támogatta ellene, megadta magát nekik. Egy évig fogtságban tartották, de a fivérek egysége rövid életű volt, így a császár kiegészített két fiával, Pippinnel és Német Lajossal. Mivel azonban továbbra is megpróbált Károly fiának részt szerezni a birodalomból, 838-ban újra háborúba keveredett Német Lajossal, és amikor Pippin még ugyanabban az évben meghalt, szakadás tört ki az aquitaniai hűbéreseik között, akiknek egyik része Károlyt támogatta, másik része pedig Pippin fiának, II. Pippinnek volt a híve.

Nem sokkal halála előtt, 840-ben Lajos még egyszer megpróbálta felosztani a birodalmat: Károly része Aquitania és Frankország nyugati fele lett volna, Német Lajosé Bajorország és a keleti részek, Lothar pedig Itália és Frankország keleti felének egy széles övezete. A sok évig tartó ellenségeskedést azonban nem volt könnyű elfelejteni, és a fivérek apjuk halála után tüstént egymás ellen fordultak. A hároméves további polgárháborúnak egyetlen eredménye lett a teljes patthelyzet. Végül 843-ban, Verdunban megállapodás jött létre, miszerint mindhárman a harcok végén ténylegesen kezükben tartott területek birtokába jutottak. Lothar megtartotta Itáliát, és megkapott egy hosszú folyosót, amely az Alpoktól Aachen körüli földjeiig vezetett, és elválasztotta Károly nyugati királyságát Lajos németországi királyságától. Ez a folyosó hamarosan megkapta a „Lothar királysága”, a *Lotharingia* vagy Lorraine nevet. Ez a felosztás megerősítette Frankország keleti és nyugati részének egyre fokozódó kettéválását, amely már a Merovingok alatt is megnyilvánult. A két régió eddigre már saját, külön nyelvre alakult ki, s ezt a helyzetet ismerte el

a 842-ben Károly és öccse, Lajos között kötött szerződés kétnyelvű szövege is. A következő évszázadban a keleti frank birodalom királyának és a nyugati frankok hercegének már tolmács útján kellett érintkezniük egymással.

Lotharnak, bár névleg még császár volt, már nem volt fennhatósága fivére fölött, három fiának pedig, akik 855-ben felosztották egymás között apjuk földjeit, nem sok alkalmuk nyílt tekintélyük megszilárdítására: fiatalabb fiai, II. Lotharingiai Lothar és Provence-i Károly ki voltak szolgáltatva nagybátyáik hatalmi törekvéseinek; legidősebb fia, II. Lajos császár pedig csak Itália királya volt, és energiáit teljesen lekötötte, hogy megvédje királyságát a szaracénok ellen. Amikor öccsei meghaltak, képtelen volt megakadályozni, hogy nagybátyái elcsatolják a Provence-ot (863) és Lotharingiát (868), és amikor 875-ben fiúörökös nélkül meghalt, nagybátyja, Károly (aki ekkor már kiérdemelte a „Kopasz” csúfnevet) átvette a trónját és a császári címet. Talán ez a siker bátorította föl arra Kopasz Károlyt, hogy amikor fivére, Német Lajos 876-ban meghalt, megpróbálja átvenni az uralmat a keleti királyság fölött is. Ezt a próbálkozását azonban meghiúsították Lajos fiai, az ifjabb Lajos, a bajor Karloman és Kövér Károly, akik felosztották egymás között apjuk királyságát. Kopasz Károly királysága 877-ben rövid életű fiára, Dadogó Lajosra szállt, akinek az volt a legfontosabb cselekedete, hogy a bajor Karloman (Karlmann) javára lemondott Itáliáról, amelyet nem tudott kézben tartani, cserében Lotharingiáért, amelyről úgy vélte, hogy tudná. Birtokait fiai, III. Lajos és a francia Karloman, 879-ben felosztották egymás közt, de 885-re már mindketten meghaltak, királyságaikat pedig apjuk unokatestvére, Kövér Károly, Német Lajos utolsó még élő fia vette át, aki így most az egyetlen Karoling maradt a trónon.

Két zűrzavaros évre Kövér Károly ekkor Nagy Károly egész birodalmának névleges császára lett, de ez a méltóság, amelyért ő és rokonai fél évszázadon keresztül harcoltak, addigra már majd minden hatalmát elveszítette. Dél-Itáliában Spoletoi Guidó volt a legfőbb úr; Provence-i Boso herceg, aki egy darabig Aquitania trónját is bitorolta, még mindig ura volt a középső Rhône vidékének, majd utána 887-ben, fia, Lajos lett Provence királya; a Bretagne-t és határvidékeit átengedték a bretonoknak; Nagy Hugo, a frankok hercege Károly hűbérese volt ugyan, de gyakorlatilag ellenőrzése alatt tartotta a Loire és a Szajna közötti földeket; ám maga Párizs inkább saját grófjától, Odótól fogadott el utasításokat; közben pedig, mint majd hallani fogjuk, a tengerpartokat szinte minden ellenállás nélkül dúlták a kalózbándák. Károly tehetetlen volt, és képtelen volt hatalmát gyakorolni, ami államcsínynak robbantott ki: hűbéresei 887 végén letaszították trónjáról.

A széthullás ezután tovább folytatódott: a nyugati trónt az uralkodó párt Odo párizsi grófnak adta, a keleti királyságot pedig Arnulf, Német Lajos törvénytelen fia ragadta magához. Spoletoi Guidó sikeresen követelte

magának Itália trónját, bár egy ideig meg kellett birkóznia korábbi szövetségese, Arnulf király ellenállásával és a pápaság ellenségességével. A császári cím előbb Guidóra (891–893), majd Arnulfra szállt (894–899), de ez egyikük helyzetében sem jelentett számottevő különbséget, és a többi frank király császárságát sem ismerték el. Arnulfot fia, Gyermek Lajos követte 899-ben a trónon, hatéves korában, majd amikor tizennyolc éves korában, 911-ben meghalt, a keleti frank királyság gyakorlatilag független hercegségekre bomlott, Bajorországra, Svábföldre, Frankföldre, Szászországra és Lotharingiára, melyek közül csak az utóbbi esett egybe a korai Arnulfingok által meghódított területekkel. Most már csak egyetlen Karoling-király maradt, Együgyű Károly nyugati frank király, Dadogó Lajos legkisebb fia, Kopasz Károly unokája és Nagy Károly dédunokája. Őt a 880-as években fiatalsága miatt Karloman és III. Lajos bátyjai halálakor átugrották a trónutódlásnál, de a legitimista pártok nemrégiben megválasztották Párizsi Odo utódjának. Károlyt, számos viszontagság után, Radulf (Raoul), Burgundia hercege börtönbe vetette, hatalmát 923-tól, trónját pedig 929-től, Károly halálától bitorolta, s ezzel megalapított egy olyan királyi dinasztiát, amely három egymás utáni, egyre kisebb hatalmú nemzedéken át, egészen V. Lajos 987-ben bekövetkezett haláláig fennmaradt Közép-Franciaországban.

Időközben Németországban I. Henrik (a „Madarász”), aki anyai ágon Arnulf császár leszármazottja volt, 919 és 936 között létrehozott egy erős szász dinasztiát. Fia, I. Ottó (a „Nagy”), aki állítólag jól beszélt szlávul és franciául, de általában saját szász tájszólású anyanyelvét használta, kelet felé kiterjesztette birodalmát a szláv területekre, beleavatkozott Lotharingia és Burgundia politikájába, és felesége (Itália volt királyának özvegye) jogán meghódította Lombardia nagy részét. Ottó hatalma egyre növekedett: 962-ben Rómában császárrá koronázták, és röviddel halála előtt Konstantinápolyt is sikerült rábeszélnie méltóságának elismerésére, valamint arra, hogy fia számára küldjenek egy bizánci hercegnőt feleségül. Ottó volt az első nem Karoling uralkodó, aki császári dinasztiát tudott alapítani, és amikor 973-ban meghalt, címét és erős királyságát fiaira és unokáira tudta örökíteni.

Nagy Károly birodalma 962-re már rég különálló részekre bomlott, az utolsó két Karoling király, Lothar, majd fia, V. Lajos már csak alig több mint két évtizeden át uralkodott, állandó intrikák légkörében. A nyugati nagyurak közül Capet Hugo, a frankok hercege volt a leghatalmasabb, aki hasonló szerepet töltött be az összezsugorodott nyugati királyságban, mint annak idején az Arnulfing hercegek az utolsó Merovingok alatt. Amit Gerbert, az udvaronc, aki később Rheims érseke lett, 985-ben írt, azt Nagy Károly őseiről is el lehetett volna mondani: „Lothar csak névleg Franciaország királya; Hugo, igaz, névleg nem király, de a valóságban és ténylegesen ő a király.” Csakhogy Hugónak, ellentétben az

Arnulfingokkal, nem voltak hatalmas birtokai, amelyekkel növelhette volna a királyi uradalmakat, és biztosíthatta volna magának hűbéresei hűségét, amikor a gyermektelenül meghalt V. Lajos örökebe lépett. Ő is, utódai, a Capetingek is, akik aztán évszázadokon át uralkodtak Frankországnak azon a töredékén, amely a középkori francia királyság lett, csak egy kis, Párizs körüli területnek voltak a királyai, melyet hatalmas hercegségek vettek körül, amelyek névlegesen részei voltak ugyan a királyságnak, de gyakorlatilag mégis függetlenek, és gyakorta ellenségesek voltak.

NEMESEK ÉS CSÁSZÁRPÁRTIAK / Ha Nagy Károly körének birodalmi eszméjére vagy Jámbor Lajos egyetemes keresztény birodalmára összpontosítjuk figyelmünket, óhatatlanul eltúlozzuk az összeomlás valószínű méreteit. Nagy Károly birodalma olyannyira személyes birodalom volt, hogy a jelek szerint a császárnak még 806-ban esze ágában sem volt átadni címét fiainak – talán úgy vélte, hogy ellentétben a királysággal, a császári címet nem adják, azt ki kell érdemelni. Az országokat, melyek fölött uralkodott, az idő megszentelte frank módon fel kellett osztania a gyerekei között, és azt, hogy Jámbor Lajos végül egyedüli császár lett, csak a többiek elhalálozásának köszönhetette. Lajos apja címén és földjein kívül nem sokat örökölt, és nem is remélhette, hogy ugyanabban a megbecsülésben legyen része, mint a tisztelt Nagy Károlynak, aki kétszer olyan hosszú ideig élt, mint az emberek akkori átlagos élettartama volt. A királyság már elérte a könnyű terjeszkedés határait, és az új földeken szerzett zsákmány vagy egyházi birtokok elkobzása nélkül (ami mindig népszerűtlen volt), Lajos számára pedig egyszerűen elképzelhetetlen volt) se neki, se leszármazottainak nem volt más választásuk, mint hogy saját kárukra, az ősi királyi uradalmak elidegenítése révén növeljék hűbéreseik vagyónát. Ezenfelül, bár a Karolingok gyorsan egyesültek mások ellen – Boso hercegnek aquitaniai trónbitorlása miatt Lajos mindhárom fiának egyesített erői zúdultak a nyakára –, erőforrásaikat fölemésztették a belső vetélkedések. Ellentéteik megerősítették a birodalom alkotórészeiben a szeparatista érzelmeket, amelyek Nagy Károly életében csak elhalványultak, de soha nem szűntek meg, és megsokszorozták a királyi hűbéreseket, a hercegek és grófok hatalmát, akiknek a hűsége létfontosságú volt a király fennmaradásához, de akik most már elég erősek voltak ahhoz, hogy megtagadják szolgálataikat bármelyik Karolingnak, és egy másik királyhoz csatlakozzanak.

A SZARACÉNOK, A SZLÁVOK ÉS A MAGYAROK

A birodalom hanyatlása és a központi Karoling-hatalomhoz való hűség hagyományos formáinak a felbomlása kihívást jelentett a határokon kívül élő barbároknak, és nyomásuk további összeomlásra vezetett. Délen az erős spanyol határvidék hatékonyan féken tartotta az Omajjádok Spanyolországának szaracénjait, de Dél-

121 / A Szent Római Császár imádkozik. Elefántcsont diptichon, amely II. Ottó és Theopanu bizánci hercegnő térdelő alakját ábrázolja, fiukkal, a jövőendő III. Ottó császárral. Mellettük Szent Móric és Szűz Mária állnak. (980 körül.)

Franciaország és Itália partvidéke ki volt szolgáltatva az arab kalózkodnak. Ezeknek az egyik rajtaütést a másik után indító kalózkodnak biztos bázisuk volt a tengerparti St. Tropez erősségében, Marseille és Nizza között, ahonnan egészen a 10. század végéig földön és vízen egyaránt veszélyeztették a kereskedőket és az utazókat. A Mediterráneum központja a Tuniszi Emírátsból kiinduló expedíciók könnyű zsákmánya lett. A 820-as években a tunisziak szicíliai partraszállásai egy sor elkeseredett hadjárat kezdetét jelentették, amelyek egészen 902-ig, Taormina, a szigeten lévő utolsó bizánci támaszpont elestéig tartottak. Ezzel Dél-Itália megnyílt az inváziók előtt, és a 840-es évektől kezdve a szaracén hajóhadak rendszeresen dúlták. 846-ban magát Rómát is kifosztották, és második kísérletüket, 849-ben, csak nagy nehezen tudták visszaverni.

Ezekben a sötét években II. Lajos, Lothar császár fia, helyettese, majd végül utóda, megpróbálta megszüntetni a viszálykodást a régi langobard hercegségek urai kö-

zött, elsimítani villongásaikat a még meglévő bizánci hatóságokkal, és mindnyájukat egyesíteni a szaracénok ellen. Sikerült visszafoglalnia Beneventumot, a nápolyi városok pedig egy erős védelmi szövetségben egyesültek, de a szaracénok bázisa, Bari tengerparti erődjé még további húsz évig, egészen 871-ig kitartott. Halála előtt Lajos 875-ben még helyreállította a frank uralmat Dél-Itáliában, de mivel főleg a dél problémái foglalkoztatták, nem játszhatott semmiféle hatékony szerepet Frankországban, és még jobban eltávolította a császári címet Frankország és Németország királyságainak kormányzatától.

Austrasia délkeleti határai szomszédságában az avaroknak, azoknak az ázsiai nomádoknak a földjei területek el, akik a 6. század végén a Duna központi síkságain a langobardok helyébe léptek. Nagy Károly és fia, Pipin 791-ben és 796-ban egy sor hadjáratban meghódították az avarok földjének nyugati felét, és a következő évszázad jó részében Frankország keleti felének királyai sokat háborúztak a szlávok nehezen körülhatárolható fejedelemségeivel. Ezek a határ menti csetepaték előretolták a frank határokat, és megváltoztatták az alávetettség terminológiáját; a latin rabszolgát (*servus*) a nyugati nyelvek már régen összekeverték a paraszt jobbaggyal, és mind a kettő szolga lett. A keleti határokon ejtett szláv foglyok elég sokan voltak ahhoz, hogy új kifejezést vezessenek be Európába egy régi fogalomra, a rabszolgára (*sclavus*). A keletről jövő nyomás a 9. század végére, amikor újabb nomádok, köztük a magyarok követték a hunok és az avarok útját Európába, tovább fokozódott.

A keleti frank királyok kénytelenek voltak erős határgrófságokat létrehozni, amelyekre rá lehetett bízni a határok védelmét. Ezek egyike, Kelet-Szászország hercegsége magának a királyi hatalomnak a vetélytársává nőtt fel, és mint láttuk, hercege, Madarász Henrik 919-ben megalapította dinasztiáját, amely Németországban a Karolingok utóda lett. A magyar fenyegetéssel szemben Henrik és fia, a későbbi I. Ottó császár olyan eszköz-höz folyamodtak, amely jól mutatja, milyen kutyaszorítóba került a királyságuk: hegyi erődök figyelemreméltó sorát építették fel jól védhető menedékhelyül, ahová a helyi lakosság visszavonulhatott, amikor magyar portyázók közeledtek. Félévszázados háborúskodás után Ottó serege 955-ben a Lech-mezei csatában megtörte a magyarok erejét, és bizonyos mértékig helyreállította Európa keleti királyságainak stabilitását. Ez a győzelem Európa és Róma élére állított egy mindaddig viszonylag jelentéktelen szász királyi családot. Amikor 962-ben a Szent Péter-bazilikában megkoronázták, Ottó olyan koronát viselt, melynek keresztpántja elég magas volt ahhoz, hogy mitrát is viselhessen alatta – az egyházi és világi hatalom szimbólumául egy keresztény birodalomban. A szász dinasztia a régi birodalom örökösének tekintette magát, és a század végére Ottó unokája, III. Ottó Rómát tette meg székvárosának, jelszava pedig Nagy Károly jelszava lett: *Renovatio Imperii Romanorum* („a [Szent] Római Birodalom megújítása”).

A KIRÁLYI PALOTÁK

A germán törzsek főnökei, akik az 5. század során végigvezették embereiket Európán, olyan vidékekre kerültek, ahol megszokott dolog volt a házak funkció szerinti specializációja. A gazdagok és szegények közötti különbség nyilván ismerős volt számukra, de a nagy igazgatási épületcsoportokkal (amelyek a Római Birodalom késői időszakában a kormányzónak és személyzetének elhelyezésére épültek fel) már nehezebben tudtak mit kezdeni. Egyes esetekben királyaik első nemzedéke újfajta használatba vette és átalakította ezeket az épületeket: a Kölnben végzett ásatások arra utalnak, hogy a hivatalos kormányzói rezidenciát számos átalakítás frank palotává változtatta át.

Nagy Theodorik, aki Konstantinápolyban nevelkedett, meghonosította az udvari szertartások szellemét. Ravennai mozaikjain megörökíttette nagy, klasszikus

palotáját, és eredetileg saját magát és udvarát is ábrázoltatta a homlokzatán, bizánci stílusban elrendezve. Egy utána következő, türelmetlen nemzedék azonban az emléket is elátkozta, és alakját kitörölte a kompozícióból. Délkelet-Gallia vizigót udvara Toulouse-ban még a galliai rómaiakat is elkápráztatta, de palotájukról nem tudunk semmit.

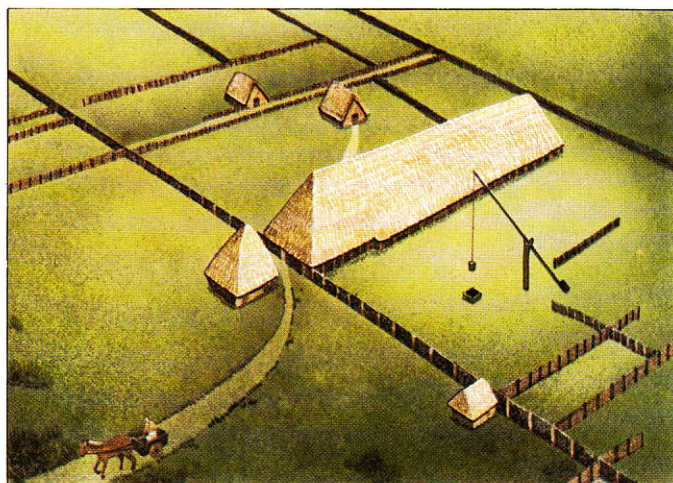
A népvándorlás előtt egy-egy törzsi főnök alighanem egyetlen csarnokban lakott kis birtokán. Amikor azonban ezekből a főnökökből az utódkirályságok uralkodói lettek, már úgy találkozzunk velük, mint egész sor ősi birtok tulajdonosaival, melyek közül sokan a korábbi tisztviselők nagyméretű tanyaházai, azaz *villái* álltak. Az uralkodók egészen a középkor végéig nem hagytak fel azzal a szokásukkal, hogy rendszeres útvonalon haladva végiglátogatták felségterületeiket, miközben a szétszórt

királyi birtokok, valamint a kolostorok vendégházai hasznos szállásul szolgáltak a királyi kíséretnek. A palotának és a király falusi birtokainak megkülönböztetése félrevezető: a király magával vitte az útra udvarát és „palotáját”.

A népvándorlás korszakában azonban mégis kialakult kétféle királyi rezidencia. Az első, az általános vidéki udvarház alighanem alig különbözött a nemesség viszonylag egyszerű házáitól. A második, a városi és királyi közigazgatás megszilárdult központja, ritkábban fordult elő, és amikor megjelent a barbár királyságokban, valószínűleg a korabeli bizánci gyakorlatot tükrözte.

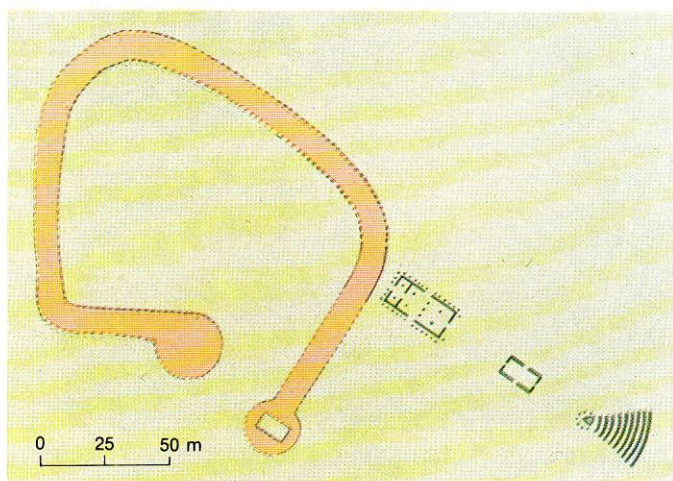

122. kép: Theudelindának, Agilulf langobard király feleségének története a Zavattari fivérek festményén (1444), a monzai székesegyházban. Minden kor hajlamos a környezetet saját képére és hasonlatosságára újjáteremteni, ezért a festők a palotákat (úgy, ahogy itt is látható) általában a saját korukban divatos építészeti stílus szerint ábrázolják.

123. kép: A vidéki udvarházakat az egész népvándorlás-korban végig hagyományos stílusokban építették. Lojstra (Gotland, Svédország) rekonstruált palotája szerkezetében a közeli Vallhagar római vaskori tanyaházaira emlékeztet: körülbelül 27 m hosszú és 13,5 m széles, háromhajós épület, teteje alacsony kőfalakon nyugszik, eredetileg valószínűleg faragások és festés ékesítették. Talán ilyesféle lehetett a *Beowulf* című eposzban szereplő nagy gerendacsarnok, ahol „a dús ebédlőcsarnok aranylemezekről csillogott”.

124. kép: A korai főnöki házak legtisztább példáját a Fochtelo (Drenthe, Hollandia) római vaskori lelőhelyén végzett ásatások hozták napvilágra. Itt a szokványos háromhajós alaprajzú hosszúház kerítéssel körülvett udvaron helyezkedik el, körülötte, tőle nem messze, három vele egykorú kisebb tanyaházból álló fürt van, melyhez magtárak és kis kunyhók csatlakoznak. Az elszigetelt hosszúházat nehéz volna bármi másnak értelmezni mint nemesi otthonnak, a tanyák kis csoportját pedig kísérete lakóházainak. A rekonstrukció (A. E. van Giffen után) a fő házat és elkerített udvarát ábrázolja, a hozzá tartozó fészerekkel és istállókkal.

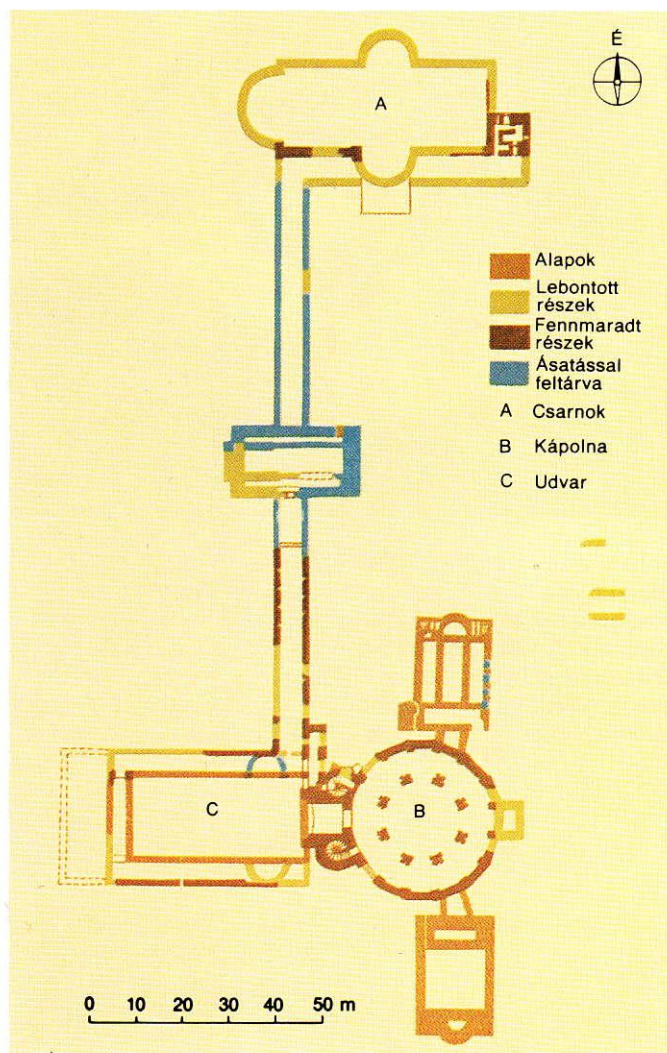

A northumberlandi Yeavington-St. Joseph 1949-ben légifényképet készített (126. kép), amely feltárta a Bēda által *villa regalis ad Gefrim*nek nevezett települést, Northumbria királyainak házáat. Az 1953 és 1957 között végzett ásatások aztán az épületek komplex sorozatát derítették föl, ezek közül mutat be néhányat az alaprajzi vázlat (125. kép, B. Hope-Taylor után): a 6. század második feléből való hatalmas gerendaerődítményen kívül állt a (hatszor is újjáépített) nagy, téglalap alakú csarnok, egy gerendából épült tribünként azonosított építmény (*jobbra lenn*) és (a légifényképen nem látható) melléképületek csoportja, amely talán a familiárisok csarnokaiból állhatott. Mintegy három nemzedék után a települést 685 körül elhagyták. A barbár királyokra jellemző volt az efféle mozgékonyság.

Kevés uralkodó utazott annyit, mint Nagy Károly, aki évenként vezetett hadjáratokat és vonulgatott hadaival Frankország körül, de az állandó királyi rezidencia ötlete, ami az Alpoktól északra újdonságnak számított, a jelek

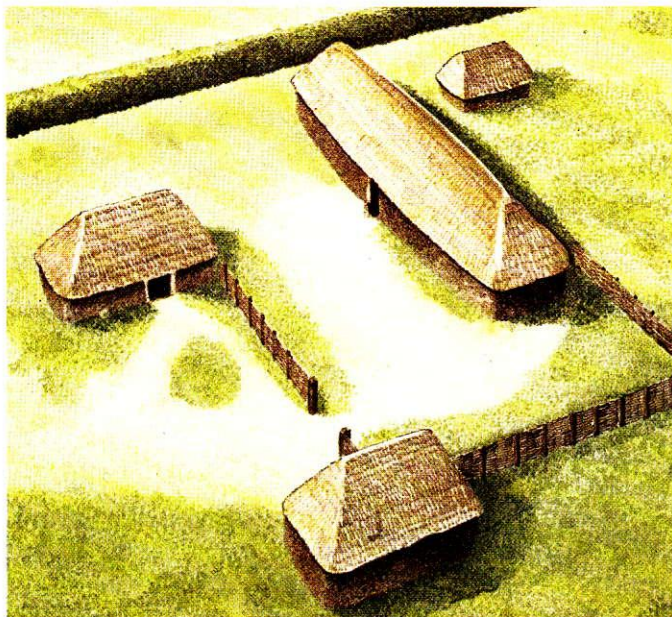

szerint, mégis neki jutott először eszébe. Aachen meleg fürdői mellett, a 790-es évek végén kezdett a nagy palota építésébe. Az alaprajzi vázlaton (128. kép, F. Kreusch után) az északi oldalon áll a sokszor átépített nagy csarnok (A), egy erős köépület, melynek felső szintjén volt az apszisos trónterem, alsó szintjén pedig a lakótermek. Délen van a kápolna (B). Az eredeti kis négyszög alakú szentély helyébe hatalmas gótikus kórust építettek, de a zömök oktagon és az impozáns nyugati homlokzat nagyrészt érintetlen maradt (129. kép). Az oktagontól északra és délre az ásatás során részben felderített szárnyépületek álltak. A csarnokot és a kápolnát bonyolult, kétszintes folyosó kötötte össze, a kettő között egy kapuzat állt, a felső szintjén csarnokkal. A folyosó felső szintje vezetett a kápolna *Westwerkjének* felső részéhez, ahol Nagy Károly trónusa állt, az oktagonnak az oltárral szembeni oldalán (127. kép). A *Westwerk* előtt udvar terült el (C), ott ácsorogtak Nagy Károly alattvalói, ha meg akarták pillantani királyukat. Ez a ceremónia a konstantinápolyi udvar szertartásaira hasonlít, és Aachen építészete is a császári tervezést tükrözi. A kápolna mintája Ravenna 6. századi bizánci temploma, a S. Vitale volt, az oktagonhoz használt márványoszlopok pedig Theodorik ravennai palotájából kerültek ki. Oszlopfőiket, tiszta klasszikus korinthuszi stílusuk ellenére, helyi kőből faragták. Az új császár 801-ben pozíciójának hangsúlyozása céljából elhozott Ravennából egy lovas szobrot, amelyet Nagy Theodorik szobrának véltek, és felállította a palotája előtt. A nagyra törő és költséges építkezési programnak a politikai szempont megerősítése volt a célja.

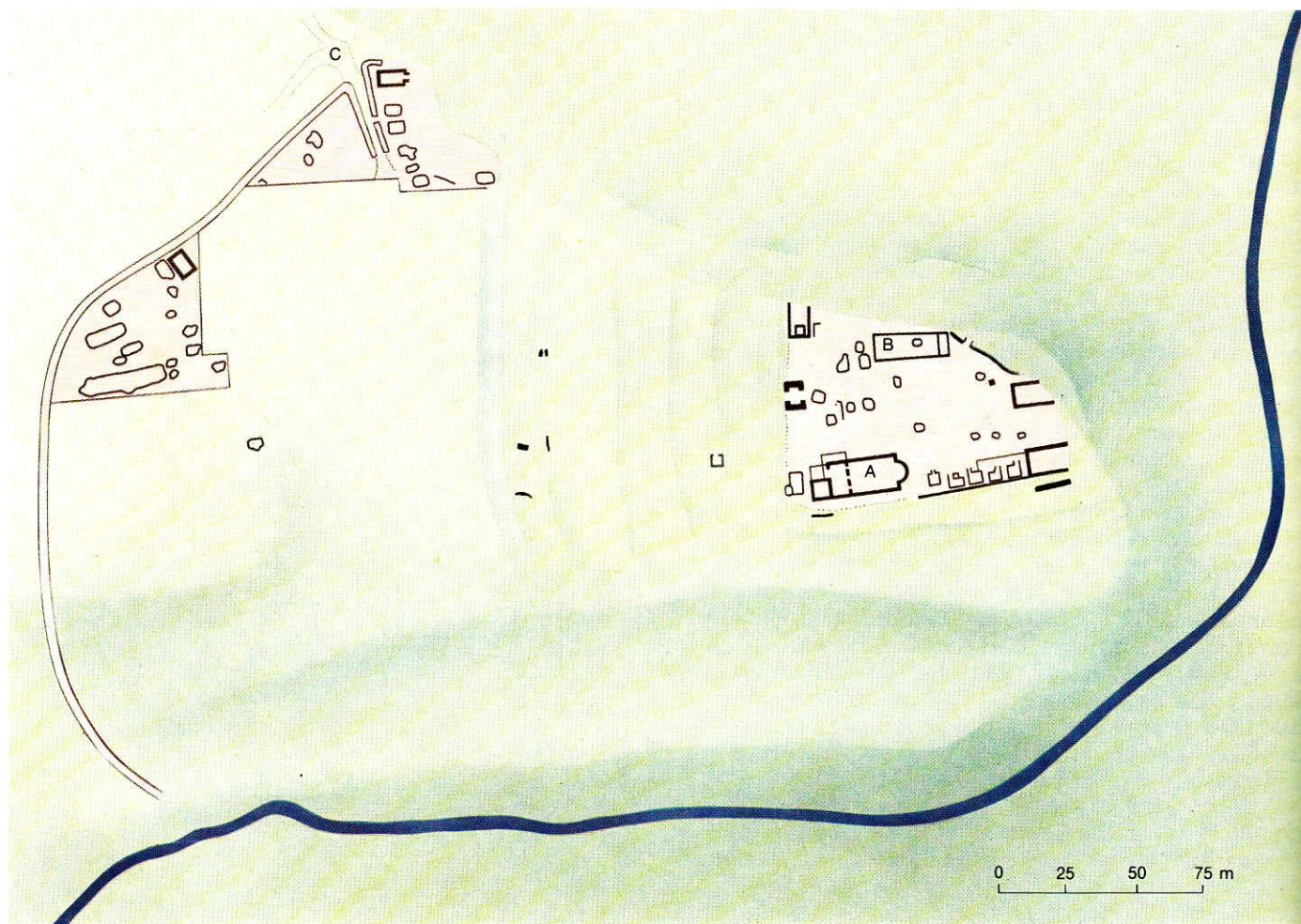

A hatalmas aacheni kőpalota Itálián kívül egyedülálló maradt, és a 9. és 10. század királyai idejük nagy részét továbbra is a hagyományos, gerendából épült csarnokokban töltötték. A Cheddarban (Somerset) végzett ásatások feltártak egy ilyen falusi udvarházat (130. kép, P. A. Rahtz után), Alfred király utódainak, Wessex és Anglia királyainak *palatio* regisét. A legkorábbi időszakban (a 9. században) ez

gerendaépületek egyszerű csoportja volt – egy talán kétszintes csarnokból meg három kisebb épületből állt (utóbbiak közül az egyik elkülönített hálólhelyiség lehetett), egy kis elkerített térségen. Tilleda királyi palotája a 10. és 11. századi szász császárok egyik birtokán állt. Az ásatások kimutatták (131. kép), hogy az erősség 1000 körül egy templomot is magában foglalt, amely egy kis megerősített toronyhoz csatlakozott, ami föltehetőleg a király magánszállása lehetett (A). Az udvar túlsó oldalán állt az ünnepélyes alkalmakra szolgáló nagy gerendacsarnok (B). Az erősségben lévő többi épület valószínűleg a királyi szolgálkáké lehetett. A külső kerítéstől befelé vezető hosszú bejárat folyosó (C) földbe mélyített kunyhók sorai mellett mindenütt nagy volt a laksűrűség.

132. kép: Sta María de Naranco „temploma”

Észak-Spanyolországban, Oviedo mellett, amely a 840-es években ünnepélyes alkalmakra szolgáló, nagy csarnoknak épült. A fénykép az épület nyugati végét mutatja. Boltíves alagsorában kápolna helyezkedett el, melyet I. Ramiro, Asturia királya 848-ban avatott fel; felső szintjén pedig egy magas, boltíves, széles falnyílásokkal megvilágított, faragásokkal díszített terem alkotta a csarnokot. A palota többi épülete, az eredeti királyi kápolna egy töredékének kivételével, nem maradt fenn.

6. A VIKINGEK

789-ben, amikor Nagy Károly uralkodásából még huszonöt év volt hátra, és amikor az angol uralkodók leg-hatalmasabbika, Nagy Offa már harminckét éve volt Mercia királya, három hajó érkezett Norvégiából Wessexbe, és a hajósok a déli parton, a dorseti Dorchester közelében partra szálltak Portlandban. Beorhtric wessexi király egyik ispánja érkezésük hírét hallva néhány emberrel odalovagolt hozzájuk, és azt mondta a norvégeknek, hogy menjenek el a király udvarházába, feltehetőleg kihallgatás céljából. Az ispán, tévesen, kereskedőknek nézte a jövevényeket, „mert nem tudta, hogy kicsodák, és akkor aztán azok lemészárolták őt”. A történet további része a korszakra vonatkozó mindkét fő forrásunkból hiányzik, nem szerepel sem az „Angolszász krónika”-ban, se Aethelweard 10. századi nemesúr beszámolójában, de abban mindkettő egyetért, hogy ez az incidens jelentette „az Északi Emberek első Angliába jövetelét”.

793-ban egy portyázó csapat, melynek érkezését állítólag nagy szél, villámlás és tüzes égi sárkányok előzték meg, rajtaütött a Northumbria partjai mellett fekvő Szent Szigeten (Holy Island), és „elpusztította” Lindisfarne kolostorát. A szerzetesek sorsáról érkezett hírek felháborították honfitársukat, Alkuint, aki éppen akkor készült elhagyni Nagy Károly udvarát, hogy átvegye a tours-i Szent Márton-kolostor apáti méltóságát. „Mi és atyáink majd 350 éve élünk ezen a szépséges földön”, írta, „és soha azelőtt ilyen rémség nem történt Britanniában, mint amit most egy pogány népségtől elszenvedtünk, de azt sem gondolta volna senki, hogy egy ilyen tengerrel érkező támadás lehetséges”. További rajtaütések következtek: egy northumbriai kolostor, valószínűleg Jarrow elleni próbálkozást 794-ben visszavertek, de a következő két évből a feljegyzések rajtaütésekről számolnak be a nyugati tengerparton, Ionánál és egy, az ír tengerpart mentén fekvő szigeten. A 790-es évek végére a tengerrel érkező norvég portyázók már Aquitania partjait pusztították. A vikingek (a név eredete homályos, de jelentése világos – „kalózok”) hirtelen rávetették magukat Európa civilizált országaira.

A támadások váratlansága a tudatlanság következménye volt. A nyugati királyságok tudósai és egyházi férfiai bibliai tanulmányokkal és saját országuk történelmével foglalkoztak, és nem sok figyelmet fordítottak a Baltikum körüli népek tevékenységére. Amennyiben alkalmi, homályos említésükből (szó esik dánok és norvégok közötti háborúkról, vagy svédországi törzsi viszályokról) következtetni lehet, a keresztény világ udvarai és észak pogány törzsei között alig volt friss keletű kapcsolat, utóbbiaknak még a lakóhelyük is kétséges volt. Alfred, Wessex királya még egy évszázaddal az első viking rajtaütések után is érdemesnek tartotta följegyezni a Baltikum földrajzának egészen elemi részleteit,

egy beszélgetés alapján, amelyet két hajóskapitánnyal folytatott, akik már vitorláztak abban a térségben. Skandinávia történelme ezért a 9. század előtt számunkra a történelem előtti kor része, amely, ha egyáltalán, úgy csak a régészeti kutatások eredményeiből érthető meg.

SKANDINÁVIA A VIKINGEK ELŐTT / Azok a germán népek, a gótok, a vandálok, a burgundok, a langobardok és mások, akinek őshazáját hagyományaik Skandia „szigetére” helyezik, az 5. századra messze maguk mögött hagyták a Baltikum partjait, és erős, központosított királyságokat kezdtek kialakítani Közép- és Dél-Európában. Az északon maradt törzsek hegyek és fjordok választották el egymástól, és évszázadokon át fennmaradt közöttük a széthúzás. Anyagi kultúrájuk arra mutat, hogy érintkezésben álltak a németországi műhelyekkel: Angeln, Észak-Németország és Anglia kereszt formájú fibulái Norvégiában is általánosak, és a skandináv kerámia új stílusai – a lefelé görbülő vonalas díszítés („füzérdísz”) és a bepecsételés – a jelek szerint hasonlóképpen déli eredetűek. A jellegzetes, szögletes profilú, karimájuk fölött kiugró, háromszögletes fülű, a Rajna-vidéki frank műhelyeknek tulajdonított bronzüstöket Svájcba, Angliába és Norvégiába is exportálták. Az Észak-Franciaországból vagy a Rajna-vidékről származó üvegáru továbbra is utat talált északra, ugyanúgy, mint a római időkben, és nagy mennyiségben került elő Norvégiából.

Az 5. században, azokban az években, amikor a keményen szorongatott Nyugat-Római Birodalom összeomlott, Észak-Európa nyilvánvalóan virágzott. A késő római és bizánci aranypénzek áramlása a század közepétől kezdve elérte a balti szigeteket – Gotlandot, Ölandot és Bornholmot. A legnagyobb számban előforduló keleti pénzérmék a 460-as évekből valók, de a század végére általánossá válnak a nyugati kibocsátású pénzek, melyek végső forrását alighanem a barbár királyoknak fizetett hatalmas vesztegetési összegek szolgáltatták – hasonlóan ahhoz a 432 000 arany *solidushoz*, amit II. Theodosius 443-ban fizetett a hunoknak –, kibocsátásuk változása pedig megfelel az osztrogótok vándorlásainak, akik 454-től 487-ig Konstantinápoly zsoldjában álltak, majd Nagy Theodorik alatt Itália urai lettek. A közép-európai Pannoniából az Oderán és a Visztulán át a Baltikumba vezető fő kereskedelmi utak jelzik azt a valószínű irányt, amerre a császári aranyak folytak. Hogy Skandináviába mi módon kerültek, az kevésbé ismert. A 6. század folyamán egy részét talán zsoldosok fizetségeként vagy hercegecskék támogatására küldték, de a kereskedelem, talán a szörmekereskedelem látszik a legvalószínűbb pénzforrásnak, mert a pénzérmék szinte kizárólag a balti szigetekeken találhatók. Különösen Öland esetében mutatnak arra a jelek, hogy elosztó központként vagy az áruk szállítóinak és felvásárlóinak piacául szolgálhatott, és lehetséges, hogy ezeken a szigetekeken a pénzérmék a helyi valuta szerepét töltötték be.

133 / A vikingek fafaragó művészete: az „Akadémikus”-nak elkeresztelt, névtelen mester faragta orrárboc az Oslo-fjordban lévő Oseberg hajótemetkezéséből. (9. század vége.)

134 / Aranygallér, melyet hátraforduló és kuporgó állatalakokat formázó aransodrony (filigrán) díszítéssel láttak el. Egyike a Közép- és Dél-Svédországból származó nagy gallérok sorának. (Alleberg, Västergötland.)

Ha a szigetek meggazdagodtak a kereskedelemből, alig kétséges, hogy az árucseré végső haszonélvezői hol éltek. Svédország szomszédos kontinentális területeiről ebből az időből szinte teljesen hiányoznak a pénzürmek, de gazdagságát lemérhetjük az olyan tárgyakon, amelyeket feltehetőleg az importált aranypénzekből állítottak elő: az arany karpereceken, a nyakékeken és gallérokon, az amuletteken és függőkön, valamint az egyszerű, tömör aranyrudakon. Eloszlásuk kiterjed Svédország és Norvégia egész déli részére, de a jelek szerint kialakult egy fontos hatalmi központ Upplandban, a parti síkságon, a mai Stockholmtól északra, a *svear* törzs uralma alatti területen, akikről az egész ország a modern nevét kapta. Ó-Uppsalában, egy kis halmokból és jelöletlen hamvasztásos sírokból álló nagy temetőmezőn, négy hatalmas halom áll, melyek közül a legnagyobb majd 12 méter magas, ezek Közép-Svédország 5. és 6. századi királyainak a temetkezési helyei. Az itt végzett ásatások csalódást keltettek: a későbbi viking korszak dúsan díszített temetkezéseihez képest ezeknek a síroknak a sírmellékletei egyszerűek, és nem sok tájékoztatást nyújtanak. Úgy látszik, az egyszerűség általános szokás volt, mert általános temetkezési módul a hamvasztást alkalmazták, és bár egyes megégetett maradványokat néha drága bronzurnákban temettek, legtöbbjükkel egyszerűen kis gödrökbe ásták el. Lehet, hogy a gazdagabb sírmellékletek elvesztek: az Uppsala mellett, Valsgärdében talált népvándorlás kori sírokat még az ókorban kifosztották. A sírrablás indítóoka itt is, Svédországban és Norvégiában másutt is, lehetett egyszerűen a kincsvadászat, de lehetett galádabb oka is: A. W. Brøgger professzor, az oslói Viking Hajómuzeum volt igazgatója kimutatta, hogy azok, akik Osebergben a dúsgazdag hajóte-

metkezést feltörték, csak a halott királyné holttestét akarták ellopni és a ravatalát elpusztítani. A rablásnak, amint azt a mitológia visszhangozza, az volt a célja, hogy lakhatatlanná tegye a sírt, mert a dűlās a nagy hatalmú halott ellen irányult, akinek halálában ugyanolyan nagy volt a befolyása, mint életében.

A temetkezési gyakorlat és a fosztogatások következtében az arany- és ezüstleletek szinte teljes egészükben olyan kincsleletekből származnak, amelyek elāsása, majd az, hogy tulajdonosaiknak később nem sikerült visszaszerezniük őket, egyértelműen veszélyekre és zavargásokra utal. Az aranyrúd-leletek többé-kevésbé bizonytalanul határozhatók meg 5., 6. vagy 7. századiként. Pontosabb datálást tesznek lehetővé a szigetekeken előkerült pénzkincsek. Ölandon a pénztípusok túlnyomó része 491 előtti, a kincsleletek többsége I. Leo pénzeit tartalmazza, csak néhányban folytatódnak a pénzürmék Anastasius koráig. A bornholmi kincsleletek valamivel későbbi időig tartanak, és Anastasius pénzeivel érnek véget. Gotland szigetén még később is ástak el kincseket, mégpedig csoportokban, a 6. század első felében, és akadnak köztük Justinianus pénzei közül is. A kincsleletek általában 20–30 arany *solidus*ból állnak (ez a pénz elég lehetett két-három parasztbirtok egyévi gabona-szükségletének és igásállatainak megvásárlására), az elāsás oka pedig valószínűleg az lehetett, hogy egy kalóztámadás idején biztonságba akarták helyezni a család felhalmozott vagyonát.

Az efféle zavargások tényét megerősíti a települések vizsgálata is. Nagyszámú, alacsony kőfalakból épült ház romjai láthatók még ma is a szigetekeken a felszínen – Ölandon becslés szerint 900, Gotlandon nem kevesebb mint 1400. Közülük eddig még csak alig minden harmincadikat tárták fel, de mind a népvándorlás időszakából valók, és mind a pusztulás és az elnéptelenedés világos jeleit mutatják, körülbelül abban az időben, amikor a kincseket elásták. A Bornholmon végzett vizsgálatok ezenkívül azt mutatják, hogy a zavargások alatt két hegyi erődítményt laktak (és talán akkor építették őket). Gotlandon még tisztázatlan a helyzet, de Ölandon a kör alakú kőerődök némelyike a népvándorlás időszakából való, és sok ilyen erődnek nyilván ideiglenes menedékhelyül kellett szolgálnia, amikor a part menti megerősítetlen falucskákat feldúlták és kifosztották. A bajok kiterjedtek a kontinensre is, mert ezeknek az erődítményeknek, amelyek feltehetőleg a népvándorlás-kor újításai voltak, széles övezete húzódik keresztül Közép-Svédországon és Dél-Norvégián.

Ezek közül az épületek közül a legalaposabban eddig az Ölandon fekvő Eketorp erődjét kutatták át. Ez, minden jel szerint, csakugyan folyamatosan lakott hely volt, körülbelül 450-től egészen a 8. század elejéig, majd a késői viking korszakban újra lakták. A lakosságból csak kevesen élhettek ilyen védelmi csoportokban: a tipikus településminta a három-öt épületből álló házcsoporthoz, melyet a szántók és a benn tartott állatállomány védel-

mére falakkal kerítettek, körülötte pedig nyílt legelők terültek el. A legnagyobb feltárt lelőhely, a gotlandi Vallhagar összesen huszonnégy háromhajós házat foglal magában, olyan lakóházakat, melyek tetőzete vastag, alacsony kőfalakon nyugodott, és belülről két cölöpsor támasztotta alá. A házak közül négy világos bizonyítékát szolgáltatva annak, hogy a ház egyik végében marhastálló volt, maga a falucska pedig hat különálló gazdasági egységre oszlott (házzal, csűrrel, raktárral), melyek az ásatást végző Márten Stenberger szerint egy kiterjedt rokonsági csoport tulajdonát képezték, egy idős családfe (pátriárka) vezetése alatt, olyasféle rendszerben, amilyen Gotlandon az egész középkorban fennállt. A falucskát az i. sz. 2. században alapították, és legnagyobb méretét a 6. században érte el, rövidebb elhagyása előtt, abban az időszakban, amikor Gotlandon kincseket ástak el.

Másutt gyakoribbak az elszigetelt gazdaságok: egyes Vallhagarban talált „ház és istálló” épületekhez hasonló tanyaházak, egy-két melléképülettel, amelyeknél a körülkerített telek mérete 0,8 és 10 ha között változik. Más elrendezésű épületeket csak két térségben találtak, mindkettő Norvégiában van, délnyugaton Rogalandban és a Sarkkör tájékán, Nordlandban. Mindkét területen akadnak egy nyílt térség körül sugárirányban elrendezett házcsoporthoz álló települések, ahol a házak gerendából készült oromfalai a középpont felé néznek, többi faluk pedig kőből épült. A háztetőket a megszokott módon két cölöpsor tartotta, de ezek nem istálló házak, és a jelek szerint nem volt hozzájuk kapcsolódó telekrendszerük sem. Alaprajzuk az Eketorphoz hasonló gyűrűszerű erődítmények belső épületeire emlékeztet, és talán legalább részlegesen védhető menedékhelynek szánták őket, valószínűleg a népvándorlás időszakában. Lakóinak szemmel láthatólag nem sok közülük volt a földműveléshez, és csábító gondolat kereskedőket feltételezni bennük, akik talán szőrmével és rozmáragyarral kereskedtek, és a biztonság okából csoportosan jártak a sarkvidéki vadászterületek és a Stavanger Fjord körüli kereskedelmi zóna között.

A pénzkincsek azt mutatják, hogy az 5. és 6. század a bizonytalanság időszaka volt, de az elásásuk időpontjai közötti eltérések azt is bizonyítják, hogy nem egyszeri pusztításról volt szó, amelyet egyetlen inváziós hullám okozott, hanem a dúlások egész sorozatáról, Ölandon a 480-as és 490-es években, Bornholmon hamarosan 500 után, Gotland több pontján a 6. század első felében. Az ez után következő években a Baltikum és Európa között még lazábbá váltak a kapcsolatok. Nem vagyunk benne biztosak, mik is voltak ennek a változásnak az okai. Theodorik itáliai utódainak feltehetőleg nem sikerült kapcsolatokat fenntartaniuk az északi vidékekkel, a még meglévő kapcsolatokat pedig talán Észak-Itália langobard megszállása vágta el. Eddigre azok a skandinávok, akik bekapcsolódtak Anglia gyarmatosításába, már megszilárdították uralmukat új földjeiken, és a kele-

135 / A Vendel I. sírban talált sisak (Svédország). Készítésének technikája és díszítése a suffolki Sutton Hoo-ban talált sisakéra emlékeztet. (7. század.)

ti angolok esetleges kivételével kezdtek szigeti angolszászokká válni. A kalózkodást, amelyre a kincsletek következtetni engednek, feltehetőleg a kereskedelem fokozódása váltotta ki, de lehetett az uralmon lévő arisztokrácia általános hatalmi összeomlásának jele is, vagy pedig azoknak a hazatért zsoldosoknak a reakciója, akiknek szolgálataira már senki nem tartott igényt. Akárhogy is volt, bizonyos, hogy e távoli kapcsolatok fenntartása igen nehezzé vált. Bármilyen is volt az oka, a 6. századtól fogva a skandináv nyelv gyors fejlődésnek indult, és egyre jobban eltávolodott a déli germánok nyelvétől. Magán Skandinávián belül egészen a 11. vagy 12. századig egyetlen közös nyelvet beszéltek, a *vox danicát*, a dánt, amelyet a regionális különbségek ellenére az egész térségben megértettek, de amely a kontinentális germánok számára alig volt érthető. A művészeti stílusok – ezek motívumait és technikáit kezdetben a közös fémmegmunkálási hagyományból kölcsönözték – kezdtek egyértelműen skandináv irányba fejlődni, és a geometrikus és stilizált állatdíszítéseket hullámzó, egymásba fonódó minták váltották föl.

Ebben az időszakban, amelyben Skandinávia helyi régiói kifejlesztették saját, független kultúráikat, Uppland

136 / Képes rúnakő (Lillbjars, Svédország). Valószínűleg a lepelbe burkolt holtakat kívánta ábrázolni, amint utolsó útjukra indulnak kis hajójukon. (8. század.)

svear nemesurai továbbra is gazdagok maradtak. Súlyukat, jelentőségüket két Uppsalától néhány kilométernyire északra felfedezett gazdag temető mutatja: Vendel (amelyről Svédország vikingek előtti kultúrája a nevét kapta) és Valsgärde. Mindkettő a 7. századtól a 10. vagy 11. századig állt használatban, és a jelek szerint két főnöki család temetkezési helye volt. A sírokból gazdagon díszített kardok, kardhüvelyek és sisakok, valamint importált üvegholmik és áldozati állatok csontjai kerültek elő. Ami a legfontosabb: a sírok közül huszonhatban a harcos testét egy közepes méretű (mintegy 9 m hosszú) hajó farába helyezték, míg a sírmellékleteket a hajó törzsében halmozták fel. Néhány hajótemetést, mind hamvasztásos, mind tetem-temetési formában, már a 6. századi Norvégiából ismertünk. De rendszeres szokásként ezek a Vendel-kori temetkezések újdonságot jelentenek, nyilvánvaló hangsúlyt adnak a tengerjárás fontosságának, s talán ez magyarázza Uppland nemességének folyamatos gazdagságát a balti zavargások időszakában – lehetséges, hogy némely bajokat éppen ők okoztak.

A Vendel-korban a svéd befolyás Skandinávia határain túl is elterjedt, mert a 625 körül vagy valamivel utána a kelet-angliai Sutton Hoo-ban eltemetett nagy hajóban

talált kard és pajzs talán svéd munka, a Sutton Hoo-i sisak pedig figyelemreméltóan hasonlít az egyik Vendelből származó sisakhoz. A kapcsolatot dinasztikus kapcsolatnak vélelmezhetjük, házasságnak vagy az angol trón megöröklésének, hogy pedig az angolszászok legalábbis már a 8. században érdeklődtek a térség iránt, az kiderül a *Beowulf* című óangol epikus költemény svéd helyszínéből. Az eposz hőse azonban nem svear, hanem geat, Gotland délsvéd törzseiből való, és a kelet-angliai királyi genealógiák a geatok királyi családjaiéhoz hasonló neveket őriznek. A Sutton Hoo-i fémmunkák Vendelstílusában azonban nem jelent szükségképpen Upplanddal való kapcsolatot, mert egyrészt túl keveset tudunk még a dél-svédországi királyi temetkezésekről, másrészt a Vendel-stílus messze túlterjedt a svearok politikai területén.

A VIKING HAJÓK / Nem Uppland főnökei voltak az egyedüli skandinávok, akiket érdekeltek a hajók. A 9. században Ermoldus Nigellus úgy vélte, hogy a dánok „a tengeren élnek”, hogy pedig a dánokat még haláluk után is mennyire foglalkoztatta a tenger, az kiderült az észak-jütlandi Aalborg melletti Lindholm Høje nagy temetőjében végzett ásatásokból. Itt az 5. és 6. századi sírok egyszerű gödörbe temetett hamvasztások, amelyek közül egyeseket sírkövek jelölnek. A 8. századra a hamvasztásos foltokat körülvevő ovális kőkeretek helyébe egy olyan sírtípus lép, amely Dél-Svédországban is megtalálható – egy hajó alakú kőkeret, mindkét végén egy-egy magasabb kövel, amely az orr- és fartőkét jelzi. Az efféle szimbolikus hajók a skandinávok egyre erősödő tengeri kapcsolatairól tanúskodnak. Amit magukról a hajókról tudunk, az részben a viking korszak (nagyraoszt Dél-Svédországból származó) faragott kövein alapul, amelyek a kötélzet és a vitorlázat részleteit is bemutatják, részben pedig a temetkezési halmokban és a kikötőkben felfedezett hajómaradványokon.

A technikai fejlődés nyilvánvaló. A népvándorlás kori vízi járművek közül a legkorábbi, 4. vagy 5. századi, a Schleswig melletti Nydam láplelőhelyéről került elő. Ez palánkos építésű hajó volt, minden egyes palánkjára a hajó teljes hosszában végighúzódtott, átfedve az alatta lévő, széleit pedig vasszegecsekkel rögzítették biztonságosan. Nagy mérete ellenére (közel 24 méter hosszú) a hajónak nem volt tőkéje, csak egy széles fenékdeshkájája, és nem volt rajta lehetőség árboc elhelyezésére sem. Tőke nélkül ilyen hajón csak hátszélben lehetett volna megpróbálni vitorlázni, hiszen az áramlatok vagy az oldalszél oldalirányba tolták volna, ezért a nydami hajót joggal tekinthetjük óriás evezős hajónak. Ugyanez a hiányosság tapasztalható a Sutton Hoo-i hajón is, amely i. sz. 600 körüli, és még ennél is nagyobb (kb. 26,7 méter hosszú). Szerkezete fejlettebb – palánkjai több, összeácsolt szálfából készültek, így a hajó körvonalai simábbak –, de a hajtóerőt hozzá még mindig harmincnyolc evezősnek kellett szolgáltatnia. Az efféle hajó képes volt ugyan ten-

137 / Az Oseberg-hajó Oslóban helyreállítva. A Gokstad-hajó hasonló építésű, de kevésbé díszes faragású.

geri utakra, hiszen az áramlatokat kihasználva kisebb evezős hajók is átkeltek az Atlanti-óceánon, de mégis elsősorban parti hajózásra volt alkalmas.

A viking korszak hajóin egészen jellegzetes hajóépítési mód jelenik meg. A Gokstad és Oseberg halomtemetkezéseiben felfedezett hajók rafinált, kifinomult vitorlások, teljes tőkével és erős árbocralppal, palánkjaik alsó része pedig úgy volt bőrszíjakkal a külső deszkaborításhoz rögzítve, hogy viharos tengeren a hajó rugalmas legyen. A hajó tengerállóságát próbára is tették: 1893-ban a gokstadi hajó másolata Bergenből nem egészen egy hónap alatt átvitorlázott Newfoundlandba. Kapitánya arról számolt be, hogy a hajótest rugalmasságának és finom vonalvezetésének köszönhetően jó szélben egészen 11 csomóig terjedő sebességet lehetett vele elérni.

Kézenfekvő, hogy ezeknek a gyors tengerjáró hajóknak a kifejlesztésében lássuk az egyik olyan tényezőt,

amely a 8. század végétől lehetővé tette a vikingek Európa elleni támadásait. Veszélyes azonban az a néha-néha felvetődő feltételezés, miszerint bizonyos értelemben a technikai fejlődés okozta a viking portyázásokat. Jelen-tős adalék itt az a norvégiai Kvalsund tőzeglápjából előkerült hajó, amely mintha a hosszú vitorlás hajók kifejlődésének köztes szakaszába tartozna. Ez a kvalsundi hajó körülbelül 17,6 méter hosszú volt, valamivel kisebb tehát, mint az osebergi és gokstadi hajók, és evezős hajónak tervezték, de tőgerendáját már primitív tőke formájúra faragták. E hajó mellett azonban nem voltak datálható tárgyak, így csak azért tartják általában 7. századinak, mert tipológiailag félúton áll a nydami és a gokstadi hajók között.

Kockázatos volna föltételezni, hogy az eddig felfedezett hajók egyetlen fejlődésvonalba tartoznak, és hogy ezt a vonalat magát (részben éppen saját tipológiája révén) kielégítő pontossággal datálni lehet ahhoz, hogy kimutassuk, hol volt az a pont, ahol a vikingek feltalálták a tengeri utazásokra képes hajót. Ha figyelmünket a

138 / Dorestadban, a nagy kereskedelmi központban folytatott ásatások részlete. A nedves homok megőrizte a cölöpök csomkjait.

parti hajózásra szolgáló evezős hajókra és szertartások temetkezésére alkalmasnak vélt pompás jachtokra összpontosítjuk, akkor alighanem figyelmen kívül hagyjuk a kevésbé látványos vízi járműveket, mert a hajók Nydamtól Gokstadig terjedő tipológiájából figyelemreméltóan hiányzik a vitorlás teherhajó, márpedig minden időkben ennek kellett a legáltalánosabban használt típusnak lennie. Ezeknek a kereskedelmi hajóknak egyelőre semmiféle tipológiáját nem lehetett felállítani, mert eddig mindössze két példányukat fedezték fel, egy öt hajóból álló csoport részeként, a 10. század végéről vagy a 11. század elejéről, amelyeket kövekkel megtöltve elsüllyesztettek, és a dániai Sjaelland szigetének Roskilde fjordjában elzárták velük a hajózácsatornákat. A roskildei leletben néhány, egyébként minta nélkül álló hajótípus is szerepel. Egyikük egy viking hosszúhajó, az az igazi óceánjáró hadihajó, amelyet a 10. században fejlesztettek ki. Ebből a hajóból kevés maradt meg – de ahhoz elég, hogy lássuk, hosszabb és keskenyebb volt, mint az osebergi és a gokstadi hajók. A két legjobb állapotban fennmaradt hajóroncs közül az egyik egy 16,5 méter hosszú, 4,5 méter széles köpcös teherhajó, a másik pedig egy könnyebb, alig 13,5 méter hosszú, legszélesebb pontján 3,3 méter széles kereskedelmi hajó, melynek hordképessége csak körülbelül egyharmada a nagyobbik teherhajóénak. Néhány evezővel mindkettőben evezni is lehetett, ezt feltehetőleg a kikötőkben és a keskenyebb folyókon használták, mert elsődlegesen vitorlás hajók. A könnyebb hajót talán a Baltikumra és folyami hajózásra szánták. A teherhajó eddig egyedüli példánk a *Knarr* nevű híres hajótípusra, és alighanem azoknak a mélyjárátú hajóknak a leszármazottja, amelyeken a skandináv telepesek a 9. és 10. században átkeltek az Atlanti-óceánon a Feröer-szigetekre, Izlandra, Grönlandra és Amerikába. Ez a típus feltehetőleg a fríz kereskedők által évszázadokon át használt *Koggra* emlékeztet, arra a hajótípusra, amelyről a nevéen kívül alig tudunk valamit.

Mindeddig talán alulbecsültük ezeknek a masszív hajóknak a jelentőségét a viking terjeszkedésben. Maguk a skandinávok nem ítélték meg olyan vérmesen hajóik tengerállóságát, ahogy azt a modern kísérletek sikere most igazolja. A *Faereyinga Saga* Hakon grófnak tulajdonított szavai szerint: „A Feröer-szigetek körül veszedelmes a tenger, sok a zátony, és a hosszú hajók nem érhetnek el oda.” Az első viking portyázók valószínűleg jóval kevésbé speciális hajókon érkeztek azoknál a hadihajóknál (a viking hajók közismert mintáinál), amelyeket a késő viking korszakban a királyi hajóépítők terveztek. Elvégre Beaduheard ispán aligha téveszthette volna össze a Portlandnál partra szállt norvégokat holmi kereskedőkkel, ha sárkányhajókon jöttek volna. Mint gyakran megjegyezték, a vikingek a kialakult kereskedelmi útvonalakat követték – nehéz azonban elképzelni, hogy egy sikeres kalóz mi mást tehetett volna. De az is lehetséges, hogy nem volt nagy különbség a vikingek és a kereskedők között – amikor akarták, kalózok voltak, amikor úgy tartotta kedvük, kereskedtek –, és sok utazásuk alkalmasint külföldi zsákmánygyűjtéssel kezdődött, majd annak békés és jövedelmező otthoni forgalmazásával végződött.

VÁROSOK ÉS KERESKEDELEM / Mielőtt a viking terjeszkedés elkezdődött, alapvető változás állt be Északnyugat-Európa regionális gazdaságának alapjaiban. A terjeszkedés ezt követte, és a viking rajtaütéseket az újjáéledt kereskedelemmel és az új városalapításokkal mint háttérrel szembeállítva kell nézni. Az utódkirályságokban a 6. és 7. század folyamán a városok lehanyagoltak, az északnyugati római városok elnéptelenedtek. Kölnben, amely valamikor az egész Alsó-Rajna-vidék igazgatási központja volt, és fallal körülvett területe 60 hektárt tett ki, a Meroving királyi palotát egy kis településen kívül csak legelők vették körül. Bonnban és Xantenben a kialakuló új falucskák mellőzték a rómaiak által beépített helyeket, és a falakon kívüli római temetőkben felépült egyházi létesítmények köré csoportosultak. A települési hely, a védművek és a városi élet folyamatosága csak Spanyolországban, Itáliában és Dél-Franciaországban ismerhető fel. Másutt a vidék gyűjtőpontjaiba a király és a nemesség birtokai és udvarházai kerültek, melyek közül sok távol esett a régi római központoktól – ilyen volt a Párizs melletti St. Denis, Németországban a falusi Ingelheim, Angliában pedig Yeaveering és Rendlesham. Megint másokat, mint például a kölni palotát, olyan korábbi városok falain belül építettek fel, amelyekből a lakosság szinte teljesen eltűnt. Az újonnan alapított püspöki székhelyekkel és kolostorokkal együtt ezek az udvarházak szolgálták az újabb városalakulások gyűjtőpontjául. A Hampshire-ben, Winchester belvárosában végzett ásatások kimutatták, hogyan telepítették be részlegesen újra Wessex királyai ezt a valamikor fontos regionális fővárost, és hogyan nőtt a középkori város a királyi palota és a közeli székesegyház

139 / A sivár, terméketlen vidéken a kapcsolatok fenntartásának legjobb útja a tenger. Sognefjord látképe, Norvégia.

köré. A Rajna menti Trierben a korábbi, 113 hektár alapterületű római városon belül kinőtt új város központja az *Immunitas*, a székesegyház negyede lett; a frank udvarházakat ettől kissé távolabb, a rómaiak beépítette terület peremén építették fel, s olyan úthálózat kötötte össze őket, amely nem vette figyelembe a római utcák rácsmintázatát. Bonnban és Xantenben a székesegyházi menedékhelyekből fejlődtek ki kisebb városi központok.

Ezt a városi fejlődést az udvarházak és kolostorok gazdagságához és biztonságához vonzódó kereskedelem hozta létre. Bonnban egy egyszobás házikókból álló ritkás utca vitt a székesegyházhoz; Kölnben és Mainzban régebbi városok Rajna-parti alsó részén alakult ki a kereskedőnegyed; Winchesterben a régi falakon belül, a palota- és a székesegyházi negyed szélén jött létre utcai piac, amelyet később, a szász korszakban szabályos, megtervezett várossá rendeztek át. A nagy, szabadtéri

vásárokra összegyűltek a kereskedők. I. Dagobert király 634-ben vásárjogot adományozott St. Denis kolostorának ilyen éves vásárok rendezésére, és a frank kereskedőkhöz hamarosan szász és fríz kereskedők is csatlakoztak, akik mind adtak-vettek ezen a Párizs melletti vásáron. A 7. század első felében a frank fémmunkák behozatalát Kentbe a frank pénz, majd e pénzürmék angol-szász változatainak bevezetése követte. A kenti Reculver és Richborough egykori római erődjeiben végzett ásatások során, ahol ebből az időszakból való pénzek kerültek elő, kiderült, hogy ezek is alighanem St. Denis-hez hasonló nyílt piachelyek lehettek. A Hampshire-i Southamptonban viszont nemrégiben az ásatások feltárták egy kereskedőváros egy részét, amely talán a királyi Winchester kikötője lehetett. Ennek a Hamwih nevű településnek a teljes lakott területét mintegy 19 hektárra becsülik, és az ásatási eredmények arra mutatnak, hogy a várost a 7. század vége felé, szabályos rácsosztatott terv alapján építették. Hamwihban volt az a *mercimonium*, az a „piactér”, ahonnan 720-ban Willibald, Szent Bonifác tanítványa, rokona és életrajzírója, Eichstätt későbbi

püspöke átutazott a Szajna menti Rouen *mercimonium*-ára. Ugyanebben az évtizedben Bédá úgy jellemezhetette Londont, mint „földön és vízen érkezett sok-sok ember kereskedelmi központját”, Szent Bonifác pedig Londonból hajózott át 716-ban a kor legfontosabb kontinentális kereskedővárosába, a Rajna torkolatának közelében fekvő Dorestadba, ahol ma a Wijk bij Duurstede nevű holland kisváros áll.

A Holland Állami Régészeti Intézet 1967 óta folytatja kutatásait Dorestadban, egy városrekonstrukció előzményeképpen, és napjainkra ez lett a legkiterjedtebb ásatás, amelyet valaha egyetlen lelőhelyen végeztek. A munkák során 1969-re közel 12 hektárnyi területet tártak fel, s az előzetes ásatási jelentés téglalap alakú és hajlított oldalú gerendaházakról számol be, melyek között vannak parasztházak, továbbá valószínűleg raktárak és hajóépítőműhelyek. Nagy mennyiségű importált kerámia is előkerült, nagy részük a Rajna-vidékről származik, de szinte mind a 8. századból, illetve a 9. század elejéről valók.

A fríz kereskedők Dorestadból jártak a Baltikumba, ahol egyre fontosabbá váló piaci központok alakultak ki. A Mälar tavon, azon a nagy beltengeren, amely a modern Stockholm mellett egészen Uppsaláig és a svear föld szívéig húzódik, az egykori Helgö szigetén az ásatások a tengerparton, illetve a domboldalba vágott teraszokon épült, téglalap alakú házakból álló települést tártak fel. A települést az 5. században alapították, és a 7. és 8. század folyamán gyorsan terjeszkedett. Gazdag leletanyag került felszínre – Németországból és a Baltikum déli részéről behozott cserépedények, üveg- és fém-munkák –, a nagy mennyiségű öntőminta-töredék, salak és hulladékanyag pedig azt mutatja, hogy a piac mellett ipar is kifejlődött az egyes házakhoz csatlakozó kis kunyhókban.

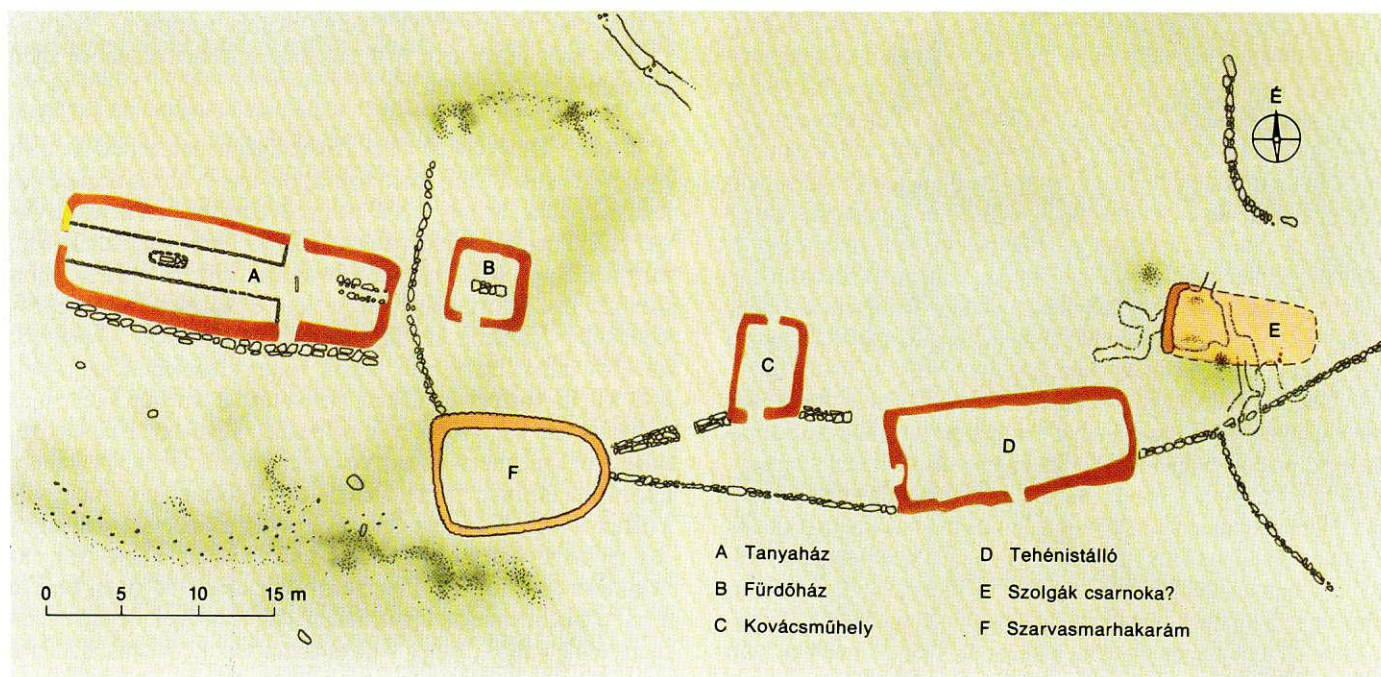
A SKANDINÁV TERJESZKEDÉS / A bizonyítékok hiányosságai ellenére nyilvánvaló, hogy a 8. századi Skandinávia jómódban élt, Helgöben egy nagy kereskedelmi központ látta el a gazdag svear főnököket, és kétségkívül még más területeken is azonosítani fogunk hasonló központokat. Egyes jelek a vidék belső gyarmatosítására mutatnak: különösen Dániában tettek kísérleteket arra, hogy megkülönböztessék az ősi településeket (melyek neve eredetileg *-ing*, *-heimr* vagy *-leif* szócskával végződött) a későbbi telepések lakóhelyeitől, amelyek nevéhez *-by* vagy *-thorp* képző csatlakozik (az olyanoktól mint Aaby, Kjaerby, Volstrup vagy Ajstrup). Gyaníthatjuk, hogy a terjeszkedés kiterjedt a gyengébb minőségű földekre is, aminek túlnépesedés lett a következménye, de ez még nem bizonyítható. Hasonlóképpen nehéz bizonyítani a későbbi skandináv kivándorlóknak azt az állítását, miszerint vándorlásaik politikai sérelmeknek, a királyok és nemesek növekvő hatalmának voltak a következményei. A történészek, akik azt tételezték fel, hogy a vikingek európai invázióiban nagyszámú harcos

vett részt, ezeket a pusztán népesedési nyomásra és a politikára alapozott magyarázatokat régóta nem tekintették kielégítőnek, de Peter Sawyer angol történész gondolatébresztő munkája újabban egyes kérdéseket tisztázott. Sawyer rámutatott arra, hogy forrásaink fel akarták nagyítani a viking fenyegetést, és eltúlozták a kalózflották nagyságát. Kimutatta, hogy a *here* szó, amelyet Angliában megjelent viking erőkre általában alkalmaztak, és amelyet hagyományosan „hadseregnek” vagy „seregnek” szoktak fordítani, félrevezető benyomást kelt tényleges létszámukról, hiszen Ine wessexi király 8. század eleji törvénye szerint minden 35 főnél (egyetlen hajórakományánál) nagyobb férficsapatot *herenek* kell nevezni. Ezért a *micel here* nem tekintendő ezekben számolható „nagy hadseregnek”, hanem csak a normálisnál nagyobb, pár száz főből álló *herenek*. Egy ekkora harccsoportnak igen nagy hatása lehetett: az a viking „hadse-reg”, amely 866-ban feldúlta Észak-Franciaországot, és legyőzte az egy örgróf és három gróf vezetése alatt álló frank „sereget”, csak 400 főt számlált. A részletekben aligha fog mindenki egyetérteni Sawyerrel, különösen ami a skandinávoknak a brit szigetekre való igen korlátozott mértékű bevándorlását illeti, de a vikingek hadmozdulatai még a legóvatosabb számítások szerint sem lehettek túlságosan rendkívüliek. Ezeket, Sawyer szavai szerint, egyszerűen úgy kell tekintenünk, mint „a sötét középkori normális tevékenységek olyan kiterjesztését, amelyet különleges körülmények tettek lehetővé és hasznathajtóvá”.

A haszon forrását már láttuk: az Északi-tengeren és a Baltikumban a kereskedelem állandó növekedése nyilván fokozta a kalózkodás lehetőségeit. Azokat a körülményeket, melyek a kalózkodást ekkor lehetővé tették, már nehezebb meghatározni. Lehetséges, hogy a viking hajók a 8. század végére valóban alkalmasabbak lettek hosszú tengeri utazásokra, mint korábban voltak, de, mint láttuk, az idevágó bizonyítékok túlságosan ingata-gok. A viking kitörésekre gyakorlatiasabb indokot adhatott, hogy a Karolingok meghódították Frízföldet és Szászországot, mert amikor a frankok 800 tájára megtörték Dánia szomszédainak tengeri hatalmát, alig tettek kísérletet arra, hogy a helyükbe lépjenek. Amikor a dán kalózok a 830-as években dél vagy nyugat felé hajóztak, ellenállás nélkül törhettek rá a tengerről azokra a királyságokra, amelyek stabilitása máris bizonytalanná vált, és amelyek belső vetélkedései valósággal kihívták a barbár betöréseket. Nem a dánok voltak az elsők, akik nyugat felé vitorláztak, bár a legtöbben ezt talán nem is tudták. Egy nemzedékkel előbb, vagy talán még korábban a földéhes norvégok már elkezdték betelepíteni a Skóciától északra fekvő szigeteket.

140 / Jarlshof 9. századi településének rajza (J. R. C. Hamilton után). A fényképen (*az előtérben*) a vaskori falu és torony látható, melyet lekoptatott a tenger, és részben elfed egy középkori ház; (*jobbra*) bronzkori házak alapjai; (*háttul*) viking kori épületek.

A NORVÉG TELEPÜLÉSEK / Az Anglia és a kontinentális tengerpart elleni, 8. század végi első norvég rajtaütések után forrásaink közel negyven éven át tudomást sem vesznek az északi emberekről, a normannokról. Látszólagos tétlenségük azonban félrevezető, mert a jelek arra mutatnak, hogy az írástudó Európa határain kívül, Észak- és Nyugat-Skócia szigetein igencsak mozgolódtak. Ennek a korai gyarmatosításnak még a skandináv *sagákban* is alig van nyoma. Különösebben meggyőző okok nélkül egyesek a 8. század második felére datálták az északi szigetekeken talált legkorábbi régészeti leleteket, pedig könnyen lehetséges, hogy a northumbriai Lindisfarne vagy Írország elleni korai rajtaütések csak a norvégok észak-britanniai betelepülési hullámainak peremén jelentkező tevékenységek voltak.

Az Orkney- és a Shetland-szigeteken, valamint a Hebridákon viking korszakbeli házakat és sírokat tártak fel. Ezek igen változatos nagyságúak: az Orkney-szigeteken, Birsay-ben nagyobb épületekből álló kiterjedt komplexumra bukkantak, amely magában foglalta Orkney *earl*-jeinek palotáját és székesegyházát, de akadtak olyan szétszórt kőfalú épületek is, amilyenekkel Skandinávia tanyáin találkozunk. Ezeknek a korai mezőgazdasági településeknek a jellegét legvilágosabban Jarlshof, a Shetland szigetén igen alaposan feltárt parasztház példáján láthatjuk. Az első parasztház, amelyet meglehetősen bizonytalanul a 9. század elejére datálhatunk, háromhajtású épület volt, benne konyha és egy hosszú nappali szoba, és melléképületek csatlakoztak hozzá, melyek közt azonosíthatunk egy különálló istállót vagy csűr, egy kovácsműhelyt, egy fűrdőházat és egy szolgák számára épített csarnokot. Az állatcsontok (birka, ökör, némi disznó és baromfi) változatos állattenyésztésre utalnak, a vadászatot és halászatot pedig őz-, foka-, bálna- és tőkehal-csontok bizonyítják. A település talán a 14. századig állt fenn: a házakat, ahogy a település növekedett, renoválták, újjáépítették vagy áthelyezték, valószínűleg egy elszaporodó rokonsági csoport szükségletei szerint; a leletek egyre fokozódó elszigeteltségre és a halászat egyre növekvő fontosságára utalnak.

A norvégok a skót szigetekről Írországba hajóztak, és az ír évkönyvek beszámolnak róla, hogy 841-ben megerősített támaszpontot építettek hajóiknak Ath Cliathnál, a később Fekete Medencének, Dubh Linn-nek nevezett helyen, a Liffey folyón. Dublin peremén a 19. századi építkezések során felfedeztek egy nagy 9. századi temetőt, de a város legősibb részein eddig még nem végeztek feltárásokat. A betelepülést rajtaütések előzték meg, mint erről az „Ulsteri Évkönyvek” 820-ból beszámolnak: „Az Óceán idegenek áradatát okádta Erinre, és nem volt kikötő vagy rév, erőd vagy erősség, amely mentes maradt volna a skandinávok vagy a kalózok flottáitól.” Az írek kezdetben erősen ellenálltak, és a 850-ben érkezett dán vikingek is csatlakoztak a norvégok elleni támadásaikhoz, de 853-ban a skandinávokat egyesítette egy újonnan érkezett norvég herceg, Olaf, aki Dublin kirá-

lyaként az ír tengerpart nagy részét magában foglaló királyságot alapított, ám az ország belső részéből igen keveset hódított meg.

A DÁN VIKINGEK / Az Írországban letelepedett dán gyarmatosok a dán kalózok azon nagy hullámának részét alkották, amely a 830 utáni évtizedekben áradt nyugat felé, Angliába és Frankországba. A 9. század elejére, amikor Nagy Károly birodalmának határa már az Elba mentén húzódott, elkerülhetetlenné váltak az ellenségeskedések a frankok és dán szomszédaik között. Gottfrid, az első dán király, aki frank feljegyzésekben szerepel, 800 körül töltést és árkot építtetett a Jütland-félsziget nyakán át, és 810-ben hajóhadat vezetett Frízföldre, amellyel szétzúzta a frankok parti védműveit. A válság azonban elmúlt, mert Gottfridot hamarosan meggyilkolták, Nagy Károly egészsége pedig akkor már túlságosan gyöngye volt ahhoz, hogy Dánia elleni közvetlen támadásra gondoljon. Fia, Jámbor Lajos 814 után beérte a parti őrállomások fenntartásával, amelyek olyan eredményesek voltak, hogy viking támadásokról csak 820-ból van feljegyzés: Flandria partjain és a Szajna torkolatánál próbálkoztak, de a portyázókat minden esetben visszaverték. A nyugalom azonban csak addig tartott, amíg a frank monarchia szilárd maradt. Mihelyt Lajos fiai fellázadtak apjuk ellen, a vikingek megragadták a kínálkozó alkalmat. 834-ben, miután Lajos megadta magát Lotharnak, és fia börtönbe záratta, egy dán hajóhad felvitorlázott a Rajnán, és feldúlta Dorestadot, a nagy kereskedelmi központot. A következő negyven év során a Frízföld a vikingek ellenőrzése alatt állt, Dorestad pedig, amelyet négyszer is kifosztottak és erősen elnéptelenedett, örökre elveszítette kereskedelmi vezető szerepét. Frízföldről a dánok az angol partok felé nyomultak előre: 835-ben „a pogányok” feldúlták a Kent északi partján fekvő Sheppeyt. A dél-angliai királyságok nemrégiben kerültek Wessex királyának, Egbertnek a kezére, akinek a birodalma így Cornwalltól egészen Kentig terjedt, és akinek a legfőbb uralmát a Nagy Offa egymással vetélkedő utódai alatt meggyengült Mercia, sőt még a távoli Northumbria is elismerte. Egbert és grófságainak vezetői (*ealdormen*) néhány évig sikeresen harcoltak Anglia déli partján a portyázók ellen, amivel a támadásokat a kontinensen lévő ígéretesebb célpontok felé terelték.

A Lajos fiai között dúló polgárháború alatt Frankországban megsokszorozódtak a rajtaütések és a fosztogatások, amelyeket talán az is fokozott, hogy mindkét oldalon alkalmaztak skandináv zsoldosokat. 841-ben egy hajóhad felhajózott a Szajnán, és kifosztotta Rouent, 842-ben egy másik „úgy kirabolta Quentovik kikötőjét [a Boulogne közelében a francia parton fekvő, a még fennmaradt legfontosabb Angliával kereskedő várost], hogy semmit nem hagytak ott, kivéve az épületeket, melyeket váltságdíj fizetése fejében meghagytak”. Egy harmadik flotta 843-ban a Loire-on felhajózva megtámadta

Nantes városát. Ezek közül a rajtaütések közül néhány esetleg egyéni kalózkodás műve is lehetett, de voltak köztük nagyarányú expedíciók, amelyeket a dán királyok segítségével és talán utasítására indítottak. 845-ben Horek király egy állítólag 600 hajóból álló flottát küldött Hamburg felégetésére. Ugyanennek az évnek az elején egy (állítólag 120 hajóból álló) flotta felhajózott a Szajnára, egy bizonyos Ragnar parancsnoksága alatt, aki talán a fríz törzsfőnökök és a dán királyi család rokona volt, és könnyen lehetséges, hogy eredetileg ő volt az a félig-meddig legendás („Szőrösfenekű”) Ragnar Looðrok, akinek viking pályafutása, bátor halála Yorkban egy kigyóveremben, majd fiainak bosszúja az egész középkorban a skandinávok kedvenc meséi közé tartozott. A Szajna mentén végrehajtott portyája mindenestre eléggé emlékezetes maradt: hajói eleveztek Rouen mellett, foglyokat ejtettek, és a folyó mindkét partján kirabolták a városokat és kolostorokat, majd Kopasz Károly minden erőfeszítése ellenére 845 húsvét vasárnapján feldúlták Párizst, aztán hajóikat a St. Germain-des-Prés templomából kiszedett gerendákkal javították ki. Amikor visszavonultak, nemcsak hatalmas zsákmányt vittek magukkal, hanem az első *danegeldet* (dán pénzt) is: Károly 7000 font ezüst kifizetése ellenében bírta rá őket, hogy távozzanak.

A portyázás súlyos dolog volt ugyan, de a portyázók ritkán maradtak sokáig. Baljósabb fejleménynek bizonyult, hogy a vikingek állandó, megerősített támaszpontokat létesítettek, melyekről rémületben tarthatták a partokat. Első ilyen támaszpontjuk, amelyről feljegyzés maradt ránk, Noirmoutier-n, a Loire torkolatában fekvő nagy szigeten volt, ahol a Nantes ellen támadó vikingek 843-ban, mint a frank krónikás írja, úgy telepedtek le, „mintha mindörökre ott akarnának maradni”. Angliában az „Angolszász krónika” ugyanerről a jelenségről számol be: 850-ben „a pogányok először maradtak itt télire Thanetben”. Ezt a haderőt végül a wessexi sereg megsemmisítette, de mások léptek a helyébe: 855-ben „a pogányok” már Londonhoz közelebb, Sheppey szigeten teleltek át. A 860-as években Ermentarius, a Loire vidékének szülötte, baljós képet fest a helyzetről: „A hajók száma szaporodik. A vikingek végtelen áradata nem szűnik növekedni. . .” A korszak krónikásai, akik másokra szinte ügyet sem vetve, mind csak a saját vidékükkel foglalkoztak, kaotikus képet adnak e támadásokról.

Ha összehasonlítjuk a portyázó csapatok érkezésének és távozásának időpontjait, felmerül a gyanú, hogy sok esetben ugyanaz a had helyezte át tevékenységeinek színhelyét egyik vidékről a másikra, a várható zsákmány mennyisége vagy az ellenállás ereje szerint. Az a csapat, amely 860-ban váratlanul partra szállt és kirabolta Winchester városát, talán ugyanez a viking banda volt, amely szerződést kötött Kopasz Károlyval, de még várnia kellett a fizetésre. Ebben az időben egyes kalóztársaságok már gazdagabb zsákmány után néztek, mint amit Anglia délkeleti részén és Franciaország partjain

141 / Késel viking stílusú, ezüstbevonattal és aransodronnyal gazdagon díszített kardmarkolat, Dybeck, Schonen. Talán angol mintáktól befolyásolt dél-svédországi munka. (10. század vége.)

még találhattak. 859-ben egy 62 hajóból (azaz talán 2000 emberből) álló hatalmas erő indult el a Loire-től, és Spanyolország partjait zaklatta. Ott néhányszor visszaverték őket, és következő, az észak-afrikai partok elleni támadásuk sikere is bizonytalan, mindenesetre a Rhône mellett teleltek át, és egészen Arles-ig kifosztották a vidéket. Onnan Itália partjai mentén vitorláztak tovább, és talán a Földközi-tenger keleti részét is elérték. Az ebben az időben Itáliában a frankokkal hadakozó szaracénok flottái azonban a jelek szerint váratlanul erősnek bizonyultak, mert amikor a viking hajóhad 861-ben visszatért a Loire-ra, már csak huszonkét hajóból állt.

A szaracénok ellenállása alighanem elvette a vikingek kedvét e vállalkozás folytatásától, és a Mediterráneum arab tenger maradt. A vikingek másfelé fordították hát figyelmüket, és erősödni kezdett Anglia elleni nyomásuk. Az „Angolszász krónika” józan beszámolója még kivonatossan is figyelemreméltó képet ad az angolszász királyságok összeomlásáról. 865-ben viking harcosok

nagy csapata, a „Nagy Hadsereg” megszállta Kelet-Angliát, mégpedig alighanem békésen: a kelet-angliaiak feltehetőleg engedtek a zsarolásnak, és fizettek. A következő évben a támadók, a jelek szerint a Szajna völgyéből jött vikingekkel megerősítve és ezúttal lóháton, nyugat felé nyomultak, és behatoltak Yorkba. Northumbria katonasága megpróbálta kiűzni őket, de a vikingek egyetlen csatában megtörték a királyság erejét, akik életben maradtak, *danegeldet* fizettek nekik. 867-ben a vikingek dél felé indultak, benyomultak Merciaába, majd nottinghami erődítményükben feltartóztatták Mercia és Wessex egyesített hadait, akik a northumbriaiak tapasztalatai után, úgy látszik, nem voltak hajlandók megpróbálni megrohamozni a bástyákat. Mercia ez után békét kötött, amelyet feltehetőleg újabb *danegeld* pecsételt meg, és a viking sereg visszatért Yorkba. 869-ben a dánok újra betörték Kelet-Angliába, de az angolok ezúttal megpróbálták ellenállni nekik: királyukból, Edmundból így szent lett, de a királyságát feldúlták.

A vikingek Kelet-Anglia romjai közt töltötték a telet, majd benyomultak Wessexbe, ahol a szász had elég hosszú ideig ellenállt nekik ahhoz, hogy némi rábeszélésre visszatérjenek Londonba egy újabb *danegelddel*, amelyet egy korabeli oklevél „a barbároknak fizetett óriási adóként” jellemez. Wessex túl erősnek bizonyult, nem lehetett egykönnyen elfoglalni, ezért a dán sereg Mercia meghódítására indult. A haderő egy része ekkor felosztotta a northumbriaiak földjeit, és letelepedett gazdálkodni rajtuk, a többiek pedig 875-ben átvonultak Cambridge-be, majd 876-ban meglepetésszerű támadást intéztek Wessex ellen, egyesülve az Írországból jött vikingekkel. Wessex új királya, Nagy Alfred átkarolta hadseregüket (amely a jelek szerint lovas sereg volt), majd végül teljesen körülfárta a vikingeket Exeterben. Fegyverszünetet kötöttek, és a vikingek 877-ben visszatértek Merciaába, ahol kivárták a telet, de aztán lerohanták Wessexet. Alfred megmenekült az összeomlásból, a somerseti mocsarak közt lévő megerősített támaszpontján sereget gyűjtött, csatában legyőzte a dánokat, és olyan békeszerződést kényszerített rájuk, amely egy időre biztonságot hozott királyságának.

A legyőzött vikingek visszatértek Kelet-Angliába, és 879-ben felosztották maguk között a földet. Egy másik viking erőt, amelynek 878 óta London mellett volt a támaszpontja, elijesztett a nyugati szászok megerősödése, ezért visszatért a kontinensre, ahol nyolc éven át dúlta Flandriát. 885-ben ugyanennek a seregnek egy része újra átkelt Angliába, és Kentben ostrom alá vette Rochester városát, de Alfred előnyomulása visszاسzorította őket a kontinensre. A rochesteri próbálkozás mintha erőpróba lett volna: az Angliában elszenvedett kudarc a vikingek figyelmét Frankország felé fordította. Amikor Amiensből a Szajnához vonultak, és ostrom alá vették Párizst, a frankok képtelenek voltak megállítani őket. A város hosszú és végül sikeres védelme nagyon megnövelte kormányzójának, Odo párizsi grófnak a tekintélyét, míg

Kövér Károlynak, aki csak *danegeld* fizetésével volt képes felmenteni a várost az ostrom alól, még tovább hanyatlott a presztízse, nem utolsósorban a következmények miatt: a viking sereg ugyanis benyomult az ország belsejébe, ahol mindaddig fosztogatott, amíg Arnulf császártól, Német Lajos fiától 891-ben vereséget nem szenvedett.

A viking sereg, melynek fogytán voltak a készletei, a most már jól ismert módon 892-ben visszavonult Boulogne-ba, majd áthajózott a Csatornán, hogy újra Angliában próbáljon szerencsét. Alfred királynak ugyan nem sikerült elrekesznie ezt az új sereget a Kelet-Angliában akkoriban letelepedett vikingektől, de ő és hadnagyai egész sor győzelmet arattak felettük a Délkelet-Angliában és Merciaában vívott csatákban, így a remélt zsákmány elmaradt. A dán sereg 896-ban feloszlott: egy része letelepedett Kelet-Angliában és Merciaában, „azok pedig, akik zsákmány nélkül maradtak, hajókat szereztek maguknak, és a tengerentúlra hajóztak, dél felé, a Szajnához”. A szajnai vikingek, akik a jelek szerint már 876 óta megvetették a lábukat, legalább még egy nemzedék számára állandó kellemetlenséget jelentettek. Úgy látszik, sokan közülük a Szajna alsó folyása mentén telepedtek le, ahonnan a folyami közlekedést zaklatták, és rajtaütéseket indítottak Frankországba. 911-re Együgyű Károly már kész volt elismerni birodalmának egy része fölött szerzett uralmukat. A St. Clair-sur-Epte-ben kötött szerződésben Rollo viking vezér (akiről harmincöt évvel korábban történik az első említés) adományként elfogadta azt a földet, amely fölött gyakorlatilag már uralkodott. Később, 924-ben és 933-ban újabb földadományok Rouen egész érseki tartományát átengedték a vikingeknek, ebből alakult ki a 10. század folyamán a normandiai hercegség, amelyet, néha csak nagy nehézség árán, Rollo leszármazottai kormányoztak.

TÁMADÓK ÉS VÉDŐK / Az efféle és kisebb viking rajtaütések sikere történészek nemzedékei számára jelentett meglepetést. Sokan a nagy hajóhadakban keresték rájuk a magyarázatot – elfogadva a krónikások 200–300, talán 5000–10 000 embert szállító hajóról szóló számadatait, bár a 40 000 fő körüli, nyilvánvalóan erősen eltúlzott becsléseket elvetették –, vagy kitűnő felszerelésükre, vagy barbár vadságukra hivatkoztak. Az efféle megfontolások csak még zavarbaejtőbbé teszik a problémákat, hiszen ezek a hadseregek évről évre együtt maradtak (ami, ha igaz, olyan vezetési és utánpótlási színvonalat jelent, amelyet Európa nyugati fele a Római Birodalom óta nem látott), de időről időre megmagyarázhatatlanul mégis hagyták, hogy nem is túl nagy méretű helyi seregek körülfárják őket erődítményeikben. A viking taktikának csak akkor van értelme, ha létszámuk viszonylag kicsiny volt. Abban is joggal kételkedhetünk, hogy a félőrült, fanatikus „berserkerek” (megszállott harcosok) kivételével, akiket még a kemény vikingek is kerültek, a portyázók vadabbak lettek volna kortársaik-

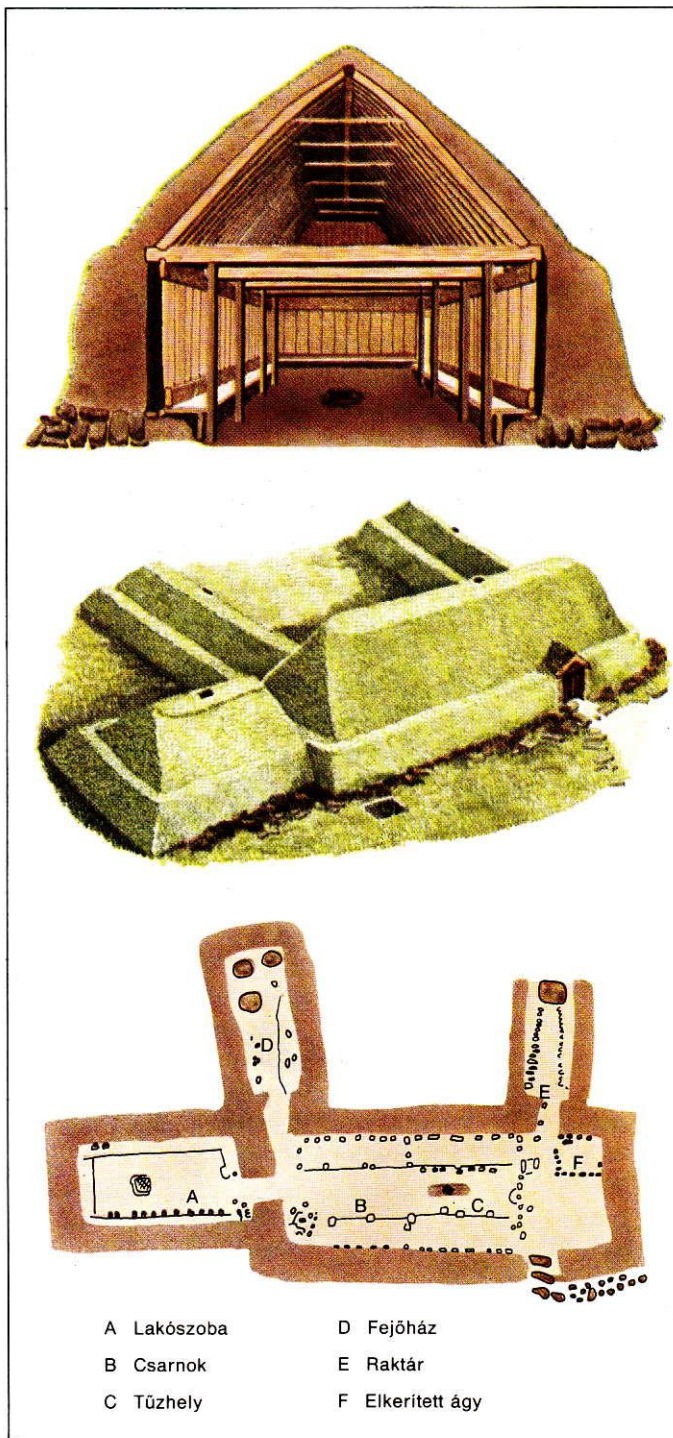
nál. A jelek szerint valójában inkább teljesen szakszerű magatartást tanúsítottak a harcban: mérlegelték a valószínű hasznát és a valószínű veszteséget, felderítő célú rajtaütésekkel kipuhították a védelmi készséget, és örömmel fogadtak el hadiadót, ahelyett, hogy fölényüket érvényesítették volna. A rémület, amelyet keltettek, egyházi körökben volt a legerősebb, hiszen a vikingek pogányok voltak, és figyelmüket (a 8. századi ír polgárháborúk kivételével példátlan mértékben) a templomok és kolostorok felhalmozott kincseinek elrablására összpontosították. A világiak mintha gyakorlatiasabb álláspontra helyezkedtek volna; néha felhasználták a portyázókat (mint például Lothar császár és fivére), amikor az felelt meg céljaiknak, néha pedig engedtek a zsarolásuknak, és fizettek, hogy megszabaduljanak tőlük.

Hogy hivatásos martalócok ilyen kis seregei ekkora fenyegetést jelenthettek a frank birodalomnak, melynek katonái még nemrégiben Nyugat-Európa nagy részét meghódították, az önmagában nem meglepő. Ellentétben mind a frankok, mind az angolok szinte minden addigi ellenfelével, a vikingek a tengerről jöttek, minden olyan előzetes figyelmeztetés nélkül, ami a szárazföldi előnyomulásnál elkerülhetetlen. Mire a helyi hadak összegyűltek, a kalózok általában már vagy visszavonultak, vagy behúzódtak biztonságos erődítményeikbe. Eféle mozgékonyág ellen csak helyi védelemre nyílt lehetőség, az pedig, hogy Frankországban egyre inkább a helyi grófok erőforrásaira kellett támaszkodni, tovább csökkentette a királyi tekintélyt, és meggyorsította a birodalom darabokra hullását. Angliában viszont Wessex királyai a helyi védművek olyan hálózatát hozták létre, amely saját irányításuk alatt állt. Alfred király a 9. század utolsó éveiben elkezdte kiépíteni a *burh*okat, azokat a kis, megerősített településeket, amelyek egymástól mintegy 30 kilométernyire, stratégiai fontosságú pontokon helyezkedtek el, és a portyázó csapatok előrenyomulását fenyegetve a helyi érdekek védelmét szolgálták. 918-ra több mint harminc ilyen települést hozott létre. Ezek jelentősen különböztek azoktól a 10. századi erődöktől, amelyeket Madarász Henrik Németországban a magyarok ellen épített, mert nem egyszerűen menedékhelynek voltak szánva, hanem tervszerű településmagokat alkottak, saját lakossággal és saját gazdasági élettel, fenntartásukat központilag rendelték el, de helyileg gondoskodtak róla, a földtulajdonnal járó kötelességek részeként. Sokukból, az olyanokból, mint Oxford, Wallingford, Buckingham, Warwick, később virágzó városok lettek, és fennállásuknak komoly része volt a 10. századi Wessex sikerében.

Míg a vikingek a 9. században végigpusztították Angliát, a „nagy hadsereg” harcosainak leszármazottai, kiáltó ellentétben őseikkel, alávetették magukat Alfred utódainak. 920-ra Alfred fia, Idősebb Edward egészen a Humberig Anglia ura lett, és névlegesen egészen Skócia közepéig legfőbb hűbérura volt a dán és angol királyok földjeinek. Ennek a változásnak az eredete szinte bizo-

nyosan a dánok Midlands-beli és észak-angliai letelepedésének tulajdonítható. Sok vikingnek, talán a többségnek, az volt a célja, hogy elegendő kincset gyűjtsön össze ahhoz, hogy kényelmesen letelepedhessen saját birtó-

142 / 1104 körül elhagyott izlandi parasztház. A kemény éghajlati viszonyok miatt a melléképületeket a főépülethez csatlakoztatták. A háztól keletre egy további külső épület, talán kovácsműhely, és tehénistálló állt. (Stenberger után.)

kán, és, mint láttuk, a 870-es és a 890-es években hadseregeik egy része ezt az utat választotta. De mihelyt letelepedtek, részesei lettek az ország sorsának, és az volt az érdekük, hogy békében gazdálkodhassanak, hiszen a dánok ugyanúgy ki voltak szolgáltatva a támadásoknak, mint saját korábbi áldozataik, és mint a kora középkori közép-angliai adózási egységekkel foglalkozó legutóbbi kutatások kimutatták, a viking települések túlságosan elszórtan helyezkedtek el ahhoz, hogy fenyegetés esetén könnyen összpontosíthatták volna erőiket.

Lehetséges, hogy a volt vikingek uralma alá került, hamarosan Danelaw-nak elkeresztelt földek lakóit egy más irányból érkező nyomás vette rá arra, hogy alávesék magukat a nyugati szászoknak. A 9. század végén az Ír-tengeren megriktultak a norvég vikingek; mint látni fogjuk, a kalandosabb hajlamúak figyelmét ebben az időben már Izland gyarmatosítása kötötte le. De a 910-es évekre, amikor Izland megtelt telepésekkel, a normannok nagy erővel tértek vissza Írországba, hogy helyreállítsák dublini királyságukat, és megkezdjék a brit föld nyugati partjain a letelepedést. Nagyjából 920 körül norvég vikingek portyáztak Cumbriában, és még ugyanabban az évben egy Dublinból érkezett seregüket csak Cheshire-ben állították meg. A már meggyökeresedett dán telepéseknek semmi okuk nem volt örülni a norvégok igyekezetének, és a jelek szerint mindig annak a félnek a pártjára álltak, amelyik erősebbnek látszott.

A norvégok célja Yorkshire volt, és egész sor norvég származású király indult neki Írországból, hogy magának követelje York trónját. A wessexi királyok a pillanat diktálta szükség szerint negyven éven át egyiküket-másikat elismerték, de a többieket nem. Miután Alfred fia, majd unokái egész sor sikert arattak ellenük, Eadred, Alfred unokája 954-ben elég erős lett ahhoz, hogy elűzze York utolsó királyát, a vikingek őstípusát megtestesítő Véresfejszjú (Bloodaxe) Eriket, aki Széphajú Harald norvég király fia volt, és egy rövid és véres időszakra maga is Norvégia királya lett. Eadred Northumbria earljének adományozta York királyságát, amely ettől fogva az angol királyság része maradt. A norvég hódítás kudarcot vallott, de a kalózcsoportok továbbra is fennmaradtak, amíg, legalábbis a legenda szerint, Brian Boru nagykirály 1014-ben meg nem törte a dublini királyság hatalmát. Az idők jele, hogy amikor Eadred 955-ben, hatalma csúcsán meghalt, végrendeletében nagy összeget hagyományozott arra a célra, hogy ha valaha szükségessé válna, megvásárolhassanak rajta egy pogány hadsereget.

VÁNDORLÁS NYUGAT FELÉ / A 9. század végére a viking portyázások első hulláma véget ért. Nyugat-Európa királyságai, úgy látszik, már nem voltak többé könnyű prédái a kalózsoknak, az Atlanti-óceánon viszont új, letelepülésre alkalmas földet fedeztek fel. Izland, ahol addig csak maroknyi ír remete lakott, alig több mint 400 kilométernyire feküdt a Feröer-szigetek-

től, és körülbelül 870-től kezdve a bevándorlók egyre növekvő áradata hajózott át *knarrjain* Izlandba Norvégiából, a skót északi szigetekről és Írországból. Ebben a nyugati kalandban tekintélyes számú viking vett részt – Izland 13. századi története, a *Landnámabók* (a Honfoglalás Könyve) szerint 930-ra már 400 névről ismert vezér élt ott, akik körülbelül 3000 családot képviseltek –, így nem véletlen, hogy ezekben az években enyhült az Írországra nehezedő norvég nyomás, és 902-re az írek visszafoglalták Dublint.

Lehet, hogy a vándorlást az elégedetlenkedés váltotta ki, amiért Széphajú Harald király alatt Norvégiában erős monarchia alakult ki, mert a kivándorlók világosan szembefordultak a királyi önkénnyel: 930-ra kialakították az új Európa alighanem első köztársasági alkotmányát. Településmintájuk is bizonyítja az újdonsült izlandiak határozott függetlenségi hajlamát, köből és gyeptéglából épített parasztházak szétszórtan helyezkedtek el, de épületeik, akárcsak a Hebridákon, szorosan egymás mellett, védelmül az időjárás viszontagságai ellen. Az első telepes, Ingólf Arnarson a *saga* szerint 874-ben építette fel házat Reykjavík melegvíz-forrásai között, ahol a modern város szívében 9–10. századi letelepülés némi nyomai kerültek napvilágra. Hogy egy efféle tanya valószínűleg hogy is nézett ki, azt Közép-Izlandon, Thjórsárdaleban láthatjuk, ahol 1104 körül a vulkáni hamu húsz házat temetett be. A legjobb állapotban Stöngnél maradt meg közülük egy, ez hosszú, téglalap alakú épület volt, amely egy előcsarnokból (valószínűleg ott állt a gazda elrekesztett ágya) és egy fő csarnokból állt, utóbbinak a közepén volt a tűzhely, a fával burkolt falak mentén pedig föld- és gerendapadok álltak. A főépülethez toldott szárnyépületekben valószínűleg egy elkülönítettebb lakószoba, egy fejtér meg egy húsraktár állt. Mellettük különálló kis tehénistállóra és kovácsműhelyre találtak. A stöngi főépület alaprajzának bonyolultsága talán a skót szigeteken talált, toldalék nélküli vagy kevesebb toldalékos típusokból fejlődött ki.

Izlandtól még 500 kilométernyire sincsenek Grönland partjai, így Izland gyarmatosítása után hamarosan többször is sor került véletlen partraszállásokra. Az első látogatók a keleti partot túlságosan barátságatlannak ítélték, ezért a 980-as évekig nem fogtak alaposabb felderítésbe. Feltárója, Vörös Erik, akit száműztek Izlandról, a nyugati partot termékenynek találta, elkeresztelte hát az országot Grönlandnak, „Zöld Földnek”, mert mint mondta, „az emberek szívesebben mennek oda, ha kellemes neve van”. A máris túlnépesedett Izlandból huszonöt hajóból álló flottával indult el, hogy két települést létesítsen a keleti parton, ám csak tizennégy hajó vészelte át az utat. Maga Erik Brattahlíð-ban, a sziget déli csücskén telepedett le, ahol az ásatások napvilágra hozták házának tőzeg- és kőfalait, négy csűrjét, huszonnyolc marhára való istállóját és egy aprócska gyeptéglából épített kápolna alapjait, amelyet Erik felesége építtetett valamivel 1000 után.

AZ AMERIKAI GYARMAT / 985-ben vagy 986-ban Bjarni Herjólfsson Izlandról apjához indult a grönlandi telepekre, de az erős szél eltérítette útvonaláról, s majd kilencnap vitorlázás után, Grönlandtól nyugatra földet pillantott meg. A történet fölizzgatta a grönlandi telepeket, és Erik fia, Szerencsés Leif 990 körül nekiindult Bjarni régi hajóján, hogy megismételje az utat. Miután végighajózott Helluland és Markland (valószínűleg a Baffin-sziget és Labrador) partjai mellett, expedíciója végül olyan vidékre ért, ahol dús volt a fű, a vízben lazacok fickándoztak és bőven termelt a vadszőlő – ezért Leif elkeresztelte Vínlandnak, a „Bor Földjének”, és néhány házat is felépíttetett – az északiaknál ez ugyanazt jelentette, mint kitűzni a zászlót –, mielőtt visszahajózott Grönlandba. Egy gyarmatosító expedíció, Thorfinn Karlsefni izlandi kereskedő vezetése alatt körülbelül 1011 és 1014 között kibérelte Leif házait (Leif nem volt hajlandó eladni őket), és megvetette a lábát Vínlandban, de aztán az ellenséges indiánok elűzték őket. A továbbiakról nincsenek részletes információink, de Vínland emléke soha nem homályosult el, és lehetséges, hogy a grönlandiak, de még az izlandiak is rendszeres utakat tettek az amerikai partokra épületfáért és vadhúsert.

Hogy maga Vínland pontosan hol volt, az még ma is vita tárgya, amelyet nemrégiben fellobbantott egy állítólagos 15. századi térkép közzététele, amely az akkor ismert világot ábrázolja, és Izland és Grönland mellett, kissé távolabb délnyugatra, rajta van Vínland „szigete” is. A térkép semmi újat nem mond, és nagyon valószínű, hogy nem is valódi. Leif Vínlandja valószínűleg délebbre, talán New Englandben helyezkedett el, de fekvését régészeti felfedezés eddig nem erősítette meg. Lehetséges, hogy vadászok és felfedezők mélyebben is behatoltak az amerikai kontinensre Vínland partjairól, de ha igen, akkor nem hagytak semmiféle feljegyzést maguk után, azok közül a tárgyak közül pedig, amelyek állítólag viking eredetűek, egyiknek sem kétségszövegbevonhatatlan a származása. Más, feltehetőleg rendszeresebb kapcsolatokra feljebb északon került sor: a Newfoundland északi részén, L’Anse aux Meadowsnál végzett ásatások 1960 és 1968 között egy nyolc házból álló, normál északi típusú településkomplexumot tártak fel, amely a 8. és a 12. század közötti időszakból maradt fenn a radiokarbon kormeghatározások szerint. Vínland, Newfoundland és a többi északi parti település a középkorban eltűnt a szemünk elől – a vikingek utolsó labradori látogatása, amelyet egy feljegyzés említ, 1347-ben volt –, és ahogy a 14. század során kedvezőtlenre fordult az éghajlat, maga Grönland is elnéptelenedett. Izland és Grönland között a 15. század közepére megszakadt minden kapcsolat. Az utolsó Grönlandba látogató izlandi hajók 1408-ban indultak haza, és a vég nem sokkal ezután következhetett be: az eszkimó mesék beszámolnak róla, hogyan égették halálra az eszkimók a valamikor virágzó gyarmat utolsó lakóit a 11. századi templomban, melynek romjai még mindig állnak a sziget legdélibb csücskén, Hvalsey-nél, a tenger partján.

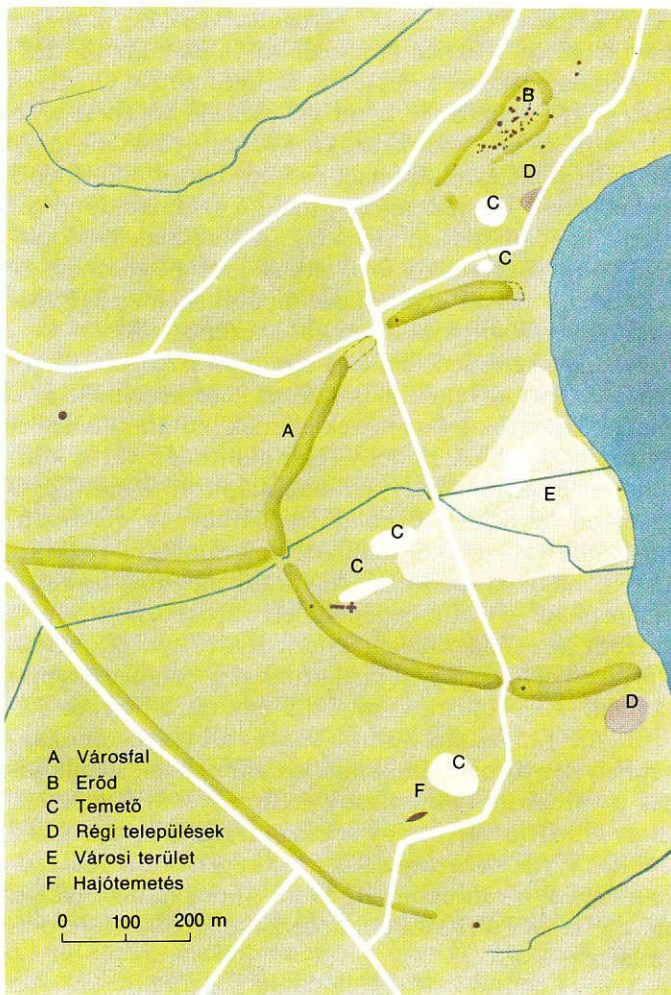
A SVÉD KAPCSOLAT / Nyugaton a vikingek majdnem teljes egészükben Norvégiából és Dániából jöttek. A svéd terjeszkedés kelet felé, a Baltikumon át Oroszország nagy folyói felé irányult. A 9. század közepére arab forrásokból értesülünk azokról az európaiakról, akik hódbőrt, fekete rókaprémet és kardokat szállítottak a Fekete- és a Kaspi-tengerre, majd a szárazföldön egészen a bagdadi piacokig utaztak. A kereskedelem kiterjedt voltát megerősítik azoknak az arab pénzerméeknek a tízezei, amelyek a kereskedelmi utak mentén és Svédországban elásott kincsleletekből kerültek elő.

A keleti kereskedelem és a nyugati fosztogatások jelentősen megnövelték a Baltikum kereskedelmét, és a piaci központok gyors növekedésnek indultak. A legjelentősebb közülük Hedeby (Haithabu) dán város volt, amelyet Gottfrid király 808-ban alapított Schleswiggel szemben, a Schlei torkolatában. Ebben a városban, amelynek a körfalakon belüli területe mintegy 24 hektárt tett ki, majd hetven éven át folytattak meg-megszakított ásatásokat. A sűrűn benépesedett városközpontot a 9. századi városfalakon belül kiterjedt üres térségek vették körül, amelyeket joggal tarthatunk nagy szabadtéri piacoknak. Az eladásra szánt áruk egy része helyben készült, mert az ásatások során vas- és bronzmegmunkáló műhelyek nyomaira bukkantak, és fazekasok is működtek a városban. A kutatások eredményei arra utalnak, hogy Gottfrid városa egy 8. századi fríz település mellé épült, a város virágzása a 9. század végén és a 10. században érte el a csúcspontját, és már hanyatlani kezdett, mire Harald Harðraði (Haarderaade) 1050-ben lerombolta.

A helyi jellegű vásárvárosoknak a skandináv partok mentén mindenütt virágzaniuk kellett. Egyikük, a Gokstad melletti megerősítetlen Kaupang („Piac”) lelőhely egy nyílt piactér köré épült girbegurba házsorból állt. A leletek, melyek közt akad Rajna-vidéki üvegholmi és kerámia, valamint angolszász iparosmunka, arra utalnak, hogy a település a 9. században és a 10. század elején virágzott. Közép-Svédországban Helgö piacát felváltotta egy mintegy 12 hektár alapterületű megerősített város, a Björkö szigetén lévő Birka. Magáról a városról keveset tudunk: hasonló erőd uralkodott felette, mint Hedebyn, és fennmaradtak a mesterséges kikötő és a kiépített rakpartok nyomai is. Temetője, amelyben a 19. században kiterjedt ásatásokat végeztek, a jelek szerint 800 körül létesült, és legkésőbbi sírjai 950 utánról valók. A Balti-tenger túlsó oldalán, Leningrád mellett, Sztaraja Ladogánál egy majd 64 hektáros megerősített településen végzett ásatások 9. századi svéd tárgyakat tártak fel. Maga a település szorosan egymás mellé épült faházakból állt, és valószínűleg átmenő állomásul szolgált a Baltikumból a Dnyeperen és a Volgán délre irányuló útvonalakhoz.

A Dnyeper menti Kijev városát valószínűleg a 9. században alapították svéd lakosai, akiket a bizánciak Rhos néven emlegettek (alighanem ebből ered a „Rusz”,

Oroszország elnevezés), és egy nagy kereskedelmi hálózat központja lett, amely a szárazföldön nyugat felé Krakkón és Prágán át egészen a Rajna-vidékig, a folyók mentén pedig északon a Baltikumig, délen a Fekete-tengerig terjedt. Az ősi Kijev temetőjéből skandináv eredetű tárgyak is előkerültek, de az orosz régészek a rhoszokat csak a város szláv lakossága jelentéktelen töredékének tekintik. Ugyanezt a véleményt vallják, kevésbé meggyőzően, a felső Dnyeper mentén fekvő ősi Szmolenszk városról is, melynek 100 hektáros óriási temetőjéből bőséges bizonyítékok kerültek elő a svédek jelenlétére. A Szmolenszk és a Finn-öböl között fekvő Novgorod városát az „Orosz Krónika” szerint 860 körül egy skandináv herceg alapította. A legutóbbi ásatások a nagy középkori belvárosra összpontosultak, a 9. századi település még nem került vizsgálat alá, ez azonban jelentőségteljes módon a későbbi piacközpont területén fekszik, hiszen a város fontossága a kereskedelmen alapult. Bíborbanszületett Konstantin, bizánci császár feljegyezte, hogy „a hajók, amelyek a távoli Oroszországból Konstantinápolyba jönnek, Novgorodból valók, ahol Rusz fejedelmének, Szvjatoszlav Igorsonnak a székhelye van”.

143 / A Schleswig melletti Haithabu a 9. és 10. században nagy, megerősített piac volt a Balti-tenger partján, s a korábban Dorestad által ellenőrzött kereskedelem jó részét megörökölte. Maga a város csak a védelmezhető térség egyharmadán feküdt, a többit valószínűleg szabadtéri piacnak használták. (H. Jankuhn után.)

• 144 / Haithabu épületeinek maradványai ásatás közben, a régi városközpont közelében.

A nyugati vad vikingek és Oroszország városépítő-kereskedő fejedelmek közötti ellentét csak látszólagos. Egyik fejedelmük módszereit jellemzi az „Orosz Krónika” beszámolója a kijevi Rhosz-dinasztiáról: 883-ban Oleg fejedelem meghódította a drevljanokat, és fejenként egy fekete nyusztprém adót vetett ki rájuk. 884-ben meghódította és megadóztatta a szeverjánokat. 885-ben követeket küldött a radomicsokhoz, és megkérdezte tőlük, kinek fizetnek rendszeres adót. Ők azt válaszolták: „A kazároknak [az észak-kaukázusi türköknek]”. Oleg erre azt mondta: „Ne a kazároknak fizessetek adót, hanem nekem.” Ők pedig fejenként egy ezüst adót adtak Olegnek, ugyanannyit, amennyit a kazároknak fizettek. Rendszeres adókat és vámokat minden állam kivetett, lett légyen arab, görög vagy skandináv, amely ellenőrzött valamilyen kereskedelmi útvonalat, és rá tudta kényszeríteni szomszédait a fizetésre. Alkalmilag viking rajtaütésekről és portyákról is hallunk. Egyiküket maga Igor, Novgorod fejedelme, Szvjatoszlav apja vezette Konstantinápoly városa ellen. Ezenfelül a nyugati vikingek pusztításait alighanem túlhangsúlyozták. Láttuk már, hogy a norvég telepesek hogyan gyarmatosították az Atlanti-óceáni szigeteket. Rokonaik Írországból olyan királyságot alapítottak, ahol, mint azt a legutóbbi dublini ásatások kimutatták, virágzott a kereskedelem, melyet a tengerentúli kalandok nem csökkentettek, hanem egyenesen előmozdítottak. Ennek haszna természetesen gazdaggá tette a kereskedőket, és végső soron a fejedelmeket. Ha feljegyzések maradtak volna rájuk Kijev vagy Novgorod szláv szomszédainak érzéseiről, valószínűleg ők is az elnyomásról és adóztatásról szóló ismételt ír panaszokat visszhangozták volna.

A skandináv vándorlások hátterében valójában legalább annyira ott állt a kereskedelem, mint a kalandvágy vagy az otthoni elégedetlenség. A frankok nem minden meglepetés nélkül vették észre, hogy a Frízföldön és Észak-Franciaországban letelepedett viking közösségek különösebb nehézség nélkül rendkívül jövedelmező kereskedelmet fejlesztettek ki, a 10. századi Anglia *Danelaw*-jának régészeti kutatásai pedig a városi élet és az ipar gyors fejlődésére utalnak. Itt ugyan figyelemreméltóan ritkák a tisztán skandináv jellegű tárgyak, talán a temetőkhöz való temetkezés keresztény gyakorlata miatt: az elszórt egyedi temetkezésektől eltekintve egyetlen teljes egészében skandináv temetőt ismerünk, a Derby melletti Ingleby temetőjét. De az nem lehet véletlen, hogy az angol kerámiastílusok alapvető változása (az áttérés a kézzel vagy primitív, lassú fazekaskorongon készült hagyományos angolszász edényekről a kifinomultabb, gyors fazekaskorongon készült kerámiára, amelyen a római korszak óta ekkor jelenik meg először újra a máz) a 9. század végén vagy a 10. század elején következik be, és hogy ennek az újfajta kerámiának a területi eloszlása nagyrészt a *Danelaw*-ra esik. Az agyag vizsgálata azt mutatja, hogy helyben készültek, de a változásra vezető hatások külföldi eredetűek, talán a Rajna-vidéki fazekas-

műhelyekből, Konstantinápolyból, vagy esetleg még távolabbról, az iszlám területekről származtak, mert a Skandináviába bevitt arab pénzérmék mennyisége a 9. század végére csúcspontjára ér, majd a kereskedelem során Wessex és York pénzérméi mellett az arab pénzek bekerültek az angol és ír kincsleletekbe is.

A DÁN BIRODALOM / Alfred unokáinak sikerei után Anglia egy nemzedéken át viszonylagos békességet élvezett. A viking támadások második hulláma 980-ban kezdődött, és ekkor elsősorban Anglia ellen irányult. A támadásoknak részben talán pénzügyi okai voltak, mert az arab ezüstáradat, amely két évszázadon át özönlött Európába, 930-ra már kezdett elapadni, és 970-re szinte teljesen eltűnt a Nyugatról, minek eredményeképpen a vikingek, akik addig a balti kereskedőket fosztogatták, újra Nyugat felé fordították a figyelmüket. Végső soron azonban talán ennél is fontosabb volt, hogy Dániában erős monarchia alakult ki. 980-ban Kékfogú Harald, Gormsson király parancsot adott egy nagy faragott kőoszlop felállítására, melynek rúna betűs felirata kijelenti: „Apja, Gorm és anyja, Thyri emlékére [állíttatta] Harald, aki meghódította magának egész Dániát és Norvégiát, és kereszténnyé tette a dánokat.” Haraldot fia, Villasszakállú Svein követte a trónon 986 körül, egy felkelés után, amelyet talán ő maga robbantott ki. Svein tekintélyes erőforrásait egy zsoldoshadsereg felállítására fordította, és uralkodásának idejére esik egy sor új erődítmény felépítése, valamint a nagy dán katonai táborok, Trelleborg, Frykat, Aggersborg és Odense létesítése, melyek az egész viking korszak legmegdöbbentőbb műemlékei.

Ezeknek a táboroknak mindegyikét erős töltés és vízesárok vette körül, tökéletes köralakban, amelyeket négy szimmetrikusan elhelyezett bejárat tört meg. A töltések között a belső térséget utak osztották negyedkörívekre, melyek mindegyikében szabályszerűen tájolt, ívelt oldalú épületekkel körülvett terek voltak. A legteljesebben feltárt táborban, Trelleborgban a külső töltés mögött egy további épületsor is állt, melyet a fő földsáncal koncentrikusan telepítettek. Az alaprajzi terv pontosan kimért, 11,5 hüvelykes (kb. 29,33 cm-es) egységekből állt, ami csak 2,5 mm-rel volt rövidebb a szabványos római lábnál. Frykatban minden ház 96 egységnyi hosszú volt. Aggersborgban 110 egységnyi, Trelleborgban 100 egységnyi. Ami a legfigyelemreméltóbb: Trelleborgban a töltéssel körülvett térség belső átmérője (234 egység) pontosan ugyanakkora volt, mint a térség középpontjától a külső épületek közelebbi oromfaláig számított távolság. Ezeket a táborokat az alaprajzi terv szimmetriája minden más barbár erődítménytől megkülönbözteti. Távoli őseikhez, a római *castrum*okhoz hasonlóan minden bizonnyal egy olyan hivatásos hadsereg támaszpontjai voltak, mint amelyik a balti tengerparton elfoglalta Jomsborgot a 12. századi *Jómsvinga Sagá*-ban – amely a harcosok olyan társadalmának állít emlé-

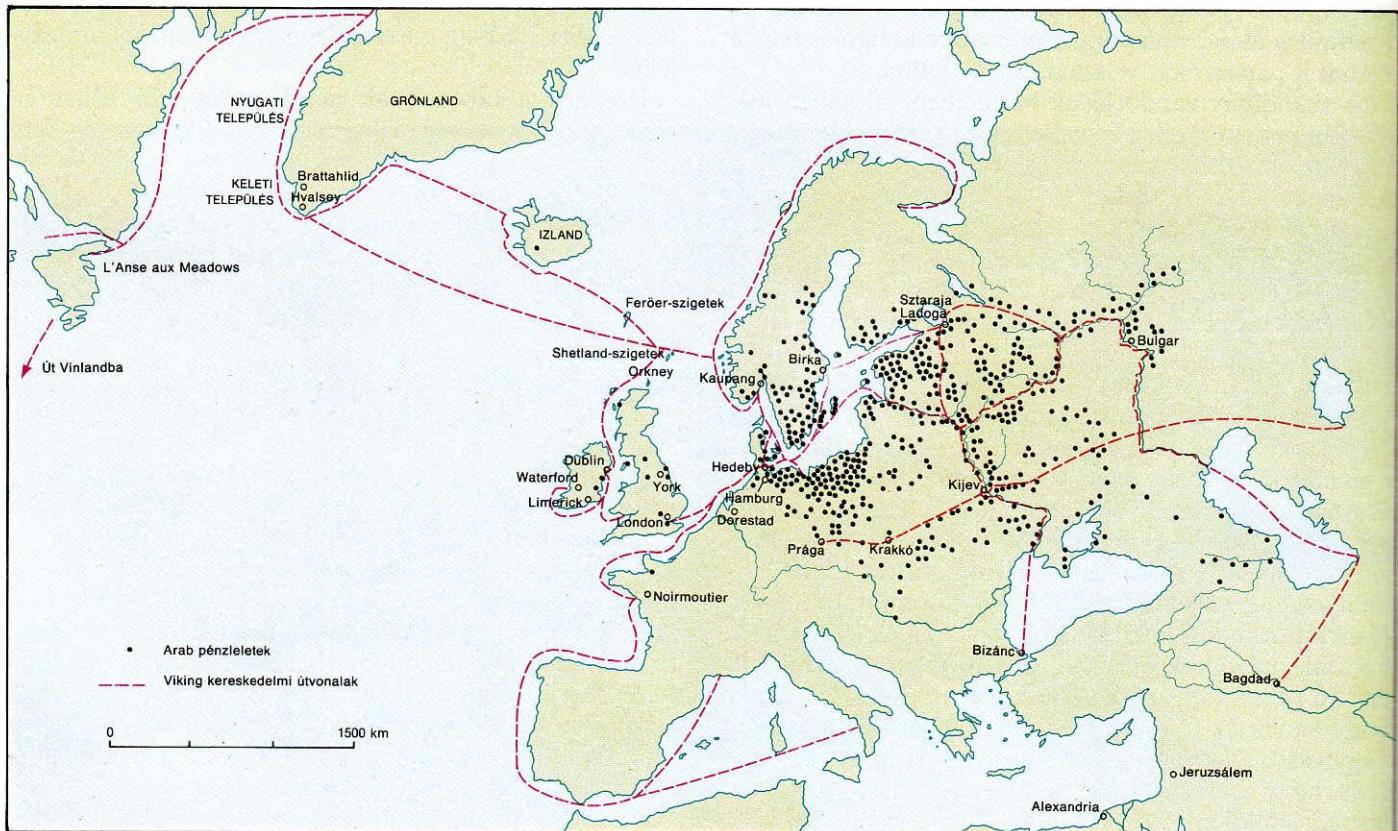

145 / Frank korsó a Rajna alsó szakaszáról, amely a svédországi Birka kereskedelmi központjában folytatott ásatások során került elő. Az agyagba önfóliából kivágott rombusz- és csíkdíszítést ragasztottak. (9. század eleje.)

146 / A vikingek kereskedelmi útvonalai kelet felé Oroszországba, a Kelet-Római Birodalomba és az arab világba, nyugat felé az Atlanti-óceánon át vezettek. A keleti kereskedelem sikeres voltát az arab pénzek elterjedése illusztrálja.

ket, ahol minden zsákmányt egyenlően osztottak fel, nyáron harcoltak, télen pedig szigorú fegyelem alatt éltek Jomsborgban, táborukba nő nem léphetett be, senki nem kaphatott közülük egyfolytában három napnál több szabadságot. A táborok mind egyidőben épültek, és elhelyezésük alkalmatlan Dánia védelmére, ezért teljes joggal láthatunk bennük laktanyákat, Svein hadseregének laktanyáit. Ezt a sereget a 10. század végi, próbálkozó jellegű fosztogató portyák zsákmányának királyi részesedéséből építtette ki. A dán vikingeknek fizetett *danegeld* 1012-re már nem kevesebb mint 146 000 font aranyat és ezüstöt tett ki, ami megdöbbentően nagy összeg, és amelyet úgy látszik, részben abból fedeztek, hogy angol földeket adtak el a dánoknak. A táborok befogadóképességét 5500 főre becsülik, ami elég nagy erő volt ahhoz, hogy bármelyik nyugati királyság biztonságát fenyegethesse.

A kezdeti portyák sikere és az angol ellenállás gyöngesége II. Aethelred alatt, akit „Tanácstalannak” (*Unraed*) csúfoltak, további beavatkozásokra bátorította a dánokat, az ellenségeskedések pedig még elkeseredettebbé váltak, amikor 1002-ben Aethelred sietve lemészároltatta az angliai dánokat, köztük Svein hűgát is. Erre 1003-ban Svein maga vezetett át egy sereget, amely 1006-ig zaklatta Wessexet és Kelet-Angliát, majd 1009-ben visszatért egy még nagyobb hadsereggel, amely fűtült Aethelred épülőfélben lévő hajóhadára, és tizenhat hónapig dűlt és pusztított délen és keleten, mielőtt 48 000 font *danegelddel* hazatért volna. 1013-ra Svein nyilván

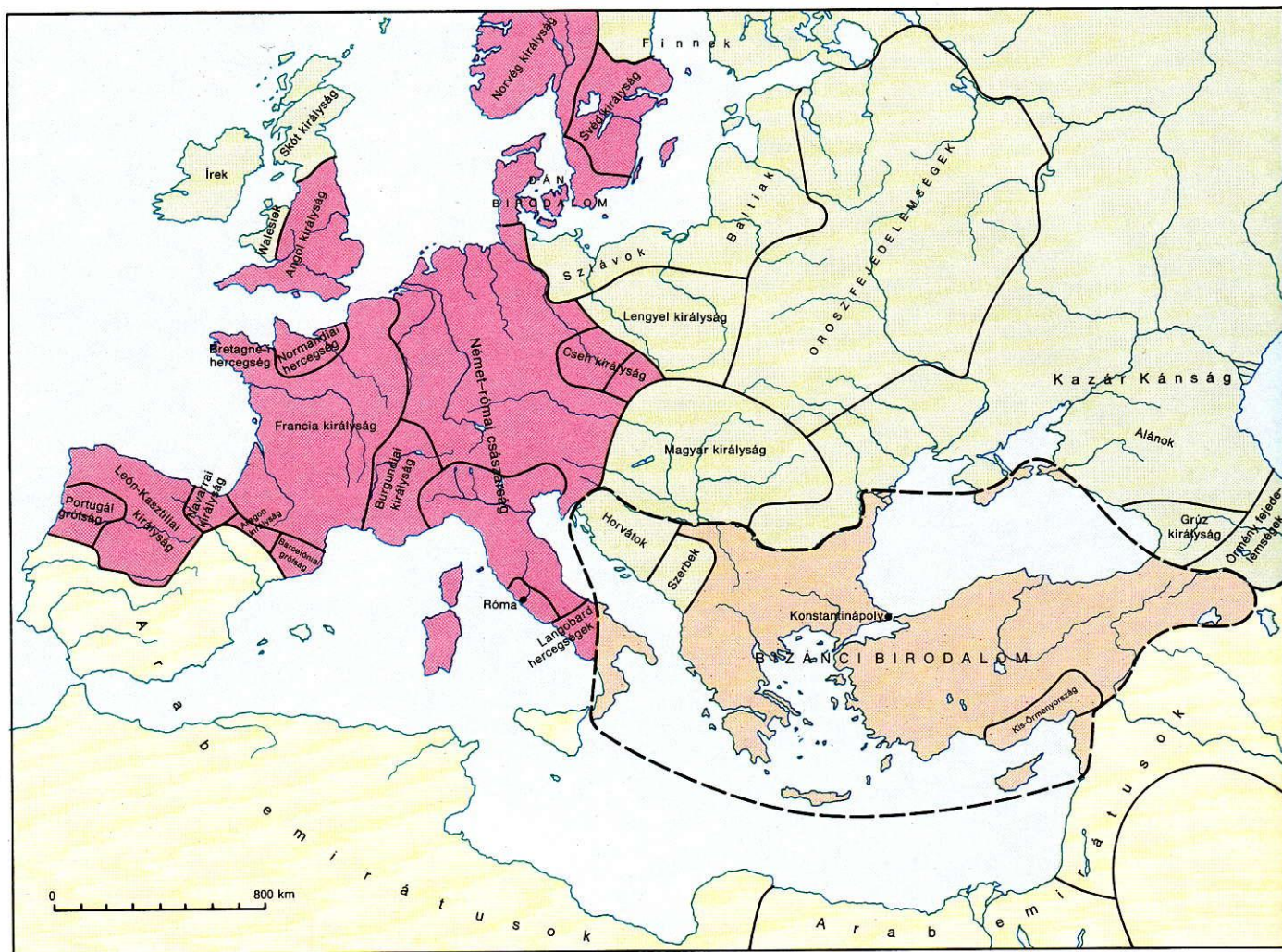
147 / A trelleborgi 11. századi katonai táborról készült légi felvétel (Sjælland, Dánia). A fűvön megjelölték a kiásott gerendaépületek alapjait. A rekonstruált ház a külső táboron túl látható (balra).

úgy döntött, hogy Aethelred királysága elég gyenge ahhoz, hogy meghódítsa. Hajóhadát először északra vezette, a Trenthez, a Danelaw szívébe, ahol fogadta az északi vezérek hódolatát, aztán délnek nyomult, és elfoglalta Wessexet. Aethelred Normandiába menekült, és sógoránál, a hercegnél talált menedéket, akinek a hűgát feleségül vette.

Angliában azonban továbbra is zavaros maradt a helyzet, mert Svein Lincolnshire-ben meghalt, szinte azonnal, miután benyomult új királyságába; fia, Kanut

pedig, akit Aethelred hívei fenyegettek, az Északi-tengeren át visszavonult, és újra átengedte Aethelrednek a királyságot. Az angol nagyurak hűsége azonban ingatag volt, ezért Kanut (bátyja segítségével, aki közben Dánia királya lett) 1015-ben újabb hajóhaddal kelt át a tengeren, hogy Wessexet zaklassa. A wessexi hadak és a dán hadsereg egy sor ütközetet vívtak, váltakozó sikerrel, majd a hadviselő felek végül megegyeztek, hogy felosztják a királyságot Kanut, illetve Aethelred fia és utóda, „Vasoldalú” Edmund között. Edmund azonban ezután már csak néhány hétig élt, és Kanutot elismerték Anglia királyának. A nagy hajóhadat felosztatták, Angliára pedig búcsúajándékkul 82 500 font adót vetettek ki. A svédországi Upplandban áll egy emlékkő, amely durva rú-

148 / Európa i. sz. 1050 körül. A 11. századra az európai királyságok kialakították határait, amelyeket kisebb változtatásokkal, az egész középkoron át megőriztek.

nákban számol be egy katona pályafutásáról a viking főnökök, Tosti, Hosszú Thorkel és Kanut király alatt: „Ulv Angliában három pénzt [azaz bért, fizetséget] kapott. Az elsőt Tosti fizette. Aztán Thorkel fizetett. Aztán Kanut fizetett.”

Kanut, aki hogy hátát biztosítsa, feleségül vette Aethelred özvegyét, Normandiai Emmát, nekilátott újjáépíteni azt a kormányzatot, amelyet ő és apja tettek tönkre. Miután bátyja gyermektelenül halt meg, 1019-ben Anglia mellett Dánia királyja is lett, de Északi-tengeri birodalma, amely a Norvégia fölötti, nem egészen biztos uralomra is kiterjedt, csak haláláig, 1035-ig tartott. Fia, Harthaknut szerencsétlenségére éppen Dániában tartózkodott, amikor apja meghalt, és a Magnus Olafsson király alatt frissiben függetlenné vált Norvégia fenyegetése három évig megakadályozta abban, hogy átutazzon Angliába, és bejelentse igényét az angol trónra. Ennek folytán törvénytelen öccsét, Haraldot kiáltották

ki királynak, aki előnyös helyzetben volt: ott volt Angliában. Miután sikerült Magnusszal megegyezésre jutnia, 1039-ben Harthaknut Flandriába hajózott flottájával, de Anglia inváziójára nem került sor, mert öccse meghalt, és 1040-ben békésen követhette a trónon. Harthaknutnak nem volt gyermeke, és nyilvánvalóan féltestvérének, Edwardnak, Aethelred még élő fiának az utódlását támogatta. Edward, akit jámborságáért később Hitvalló Edwardnak kereszteltek el, 1042-ben követte pártfogóját Anglia trónján. Dánia a norvég Magnus kezére került, és egy ideig úgy látszott, hogy Anglia is veszélyben van, de amikor Magnus 1047-ben meghalt, a válság elmúlt. Magnust nagybátyja, a „Keménykezű” (Harðraði vagy Haarderaade) Harald Sigurdsson követte a trónon, aki húsz évig nem követelte igényét Angliára, majd amikor megpróbálta jogait érvényesíteni, York közelében, Stamford Bridge-nél 1066-ban elesett.

A NORMANN HERCEGSÉG / A dán hódítások idején Anglia és Normandia között meglehetősen bizonytalanok voltak a kapcsolatok. Egyes korábbi támadásokkal a normann hercegek eszeltek ki, és a hercegség kikötő

menedéket nyújtottak az angliai portyáikról visszatérő vikingeknek. Az Aethelred és II. Richard herceg közötti, 991-es barátsági szerződés ellenére 1000-ban Normandia téli szállást nyújtott a dán seregnek. De miután Aethelred 1002-ben feleségül vette a herceg húgát, mindenesetre menedéket kapott, és alighanem barátságosabb kapcsolatok is létesíthetett, mert 1014-ben némi normann segítséget is kapott, amikor trónját követelve hazatért.

A normandiai hercegség sokat fejlődött azóta, amióta a viking Rollo alatt megalakult. A normannok átvették a frank vallást, jogot, szokásokat és politikai szervezetet, és amikor a 10. század homályából előbukkantak, Henry Prentout történész szavaival egyszerre „a francia kultúra és civilizáció előterébe” kerültek. A normann arisztokrácia a század végére még az ősei által fölégetett kolostorokat is újjáépíttette. A normann kolostori mozgalmat Emma férjhezmenetele előtt egy évvel, 1001-től kezdve megreformálták, mégpedig Clunynek, a kor vezető nyugat-európai vallási központjának közvetlen befolyása alatt, ami komoly szellemi megújódásra vezetett, és hozzájárult ahhoz, hogy a régebbi királyságok szemében tiszteletreméltóvá tegye a normannokat.

Maguk a hercegek is újdonsült nemesek voltak, így grófjaik és báróiak még újszülött arisztokráciát alkottak, amely hűbéri kapcsolatok és házasságok révén szorosán összefonódott a hercegi családdal. Készségesen

átvették Frankország kialakulóban lévő feudális szokásait, így a 11. század derekára a lovagi szolgálatokért kapott katonai földbirtok rendszere szinte egyetemessé vált. A fő hűbéresek megszilárdult hatalma Normandiában éppúgy a bárói magánvárak építésében nyert kifejezést, mint Észak-Németországban, és ezek a várak később nagy szerepet játszottak Anglia normann meghódításában. De Németországgal ellentétben, Normandiában az erőskezű hercegek mindig szilárdan saját kezükben tartották a várépítés engedélyezésének jogát.

Azok a fiatalabb fiúgyermek, akik a feudális földbirtoklás elsősültségi szokásjoga miatt nem örökölhették apjuk birtokait, és nem voltak hajlandók papnak menni, könnyen alkalmat találtak maguknak a hadiszolgálatra Normandia szomszédainak háborúiban. A 11. század folyamán egyre növekvő számban jelentek meg Spanyolországban a keresztények és arabok közötti háborúkban, valamint a dél-itáliai omladozó hercegségekben. 1016-ban egy Jeruzsálemből hazatérő normann za-

149 / Vilmos normandiai herceg hajóhada 1066-ban, úton Angliába.

A herceg hajója, melyet az árboc tetejére tűzött címer jelöl, viking hadihajó. Jelenet arról az 1066 és 1077 között Angliában készült faliszőnyegről, amely a normandiai Bayeux-ben maradt fenn.

rándokcsapat megsegítette Salerno fejedelmét és Apulia hercegét a szaracénok ellen. A jelek szerint mindkét uralkodó további segítségért folyamodott Normandiába, mire a föld nélküli önkéntesek és kalandorok kis patakja áradattá dagadt.

A normann zsoldosok banditákká lettek, majd földbirtokokat szereztek maguknak. A Monte Cassinó-i krónikás így írja le őket: „Mezőkön és kerteken át... vidáman lovagoltak, le-föl nyargalva keresték a szerencséjüket.” 1050-re már sokan hűbértokokat hasítottak ki maguknak, majd Robert Guiscard de Hauteville vezetése alatt, aki úgy nevezte magát, hogy „Isten és Szent Péter kegyelméből Apulia és Calabria hercege, és az ő segítségükkel később Szicília hercege”, pápai áldással megalapították a dél-itáliai és szicíliai királyságot. Jordan Fantosme, a 12. századi krónikás joggal vélte róluk: „A normannok jó hódítók: nincs még egy nép hozzájuk hasonló.”

EPILÓGUS / Az Itália, majd 1066-ban Anglia felé irányuló normann terjeszkedés a mongolok rövid 13. századi előnyomulásáig az utolsó volt azok között a nagy népvándorlások közt, amelyek a Nyugat-Római Birodalom bukása óta végigsöpörtek Európán. Ettől fogva az országhatárok az egyes uralkodók ereje vagy gyöngesége szerint eltolódhattak ugyan, de Európa politikai térképe nem különbözött lényegesen 1050-ben és négyszáz évvel később. A népvándorlás hat évszázada alatt mindvégig láthattuk, hogy a *romanitas* ideálja mindig fönmaradt a barbárok egymást követő hullámai között. A népvándorlás korának végén, a Római Birodalom megint megújult, hogy német-római császárságként éljen tovább egészen a 19. század elejéig, végső megszűnéséig.

Augustus, a császárok hosszú sorában az első, a három becses légióra gondolva, amelyet P. Quinctilius Varus a germán erdőkben elveszített, bizonyára megsejtette volna a történelem iróniáját.

UTÓSZÓ

A könyv, amelyet az olvasó kezébe vesz, angol közönség számára készült. Magja-gerince az angolszász bevándorlás, hódítás, államalapítás korai történetének, Anglia születésének – vagy ahogyan az angolok nevezni szeretik: „sötét korszakának” – élvezetes stílusú, izgalmas ismertetése. Mivel a téma – hála a több évszázados történeti és régészeti kutatásnak – óriási és felettébb bonyolult, a szerző még a szigetország korai középkorával kapcsolatban is válogatásra kényszerült. Hallgatólagosan átsiklik a piktek, a mai Skócia kora középkori lakosai színes és különös kultúráján, s nem tárgyalja a szomszédos szigetország, Írország korai középkorát sem. Az utóbbi annak ellenére nem, hogy az kora középkori műremekekben: kolostorokban, ötvösalkotásokban, csodálatos művészettel díszített faragott kőkeresztetekben és a korai európai könyvművészet, miniatúrafestészet remekeiben hallatlanul gazdag. Annak tudatában sem, hogy az ír egyházi s főleg szerzetesi művelődés nagy hatást gyakorolt nemcsak Anglia, hanem szinte egész Közép-Európa kora középkori művelődésére. Nem sokat halunk Londinum-Londonról, Britannia római nagyvárosáról, amely városként vészelt át az angol, jüt, szász, viking és normann hódítások viharait, s a templomépítést nem számítva, még ennél is kevesebbet arról, mivé fejlődött a korai angolszász kultúra virágkorában, a 7–9. században. Ha a szerző ilyen nagy megkorlátásokra, mondhatnók: önkontrollra kényszerült még a brit szigetek esetében is, elképzelhető, mennyire válogatnia kellett a „kontinentális háttér” még változatosabb, még bonyolultabb s nem kevésbé izgalmas korai középkori történetéből. szemelvényeit a főtéma határozta meg. Viszonylag bőven értesülünk azokról a „kontinentális” szász és angol telepkutatásokról, amelyek a szigetország eljövendő honfoglalóinak őshazájában folytak. Kellő figyelmet fordít a frankok Meroving és Karoling államára, mivel a szigetország közvetlen művelődési alapja és háttere mindenkor a szomszédos galliai partokon túl terült el, ezekben a részekben foglalkozik rövidebben Itália és Hispania viszonyaival is. Végül élvezetes önálló fejezetet szentel a skandináviai vikingek történetének és régészetének, hiszen a viking hódítás és betelepülés amolyan második germán honfoglalásnak számít Anglia történetében.

A szerző tehát csak tallózott a kora középkori Európa történetében, minél távolabbi vidékekről esik szó, annál szűkszavúbban.

Európa keleti és középső térségében a korszakot, amelyet nagy népvándorlásnak neveznek, az ázsiai hunok lökése és nyugat felé való mozgása váltotta ki, a germán „hódítók” a Duna–Rajna völgyében kezdetben valójában menekülők voltak. Az Európa szívéig hatoló, csáp-jait az Égei-tengerig, a Po, Rajna, Loire völgyéig kinyúj-

tó hun hatalom volt az, amely alaposan átrajzolta Európa térképét. Kivéve azokat a területeket, amelyekkel a szerző foglalkozik, s ahol a germánok valóban hódítók voltak. Nem csodálkozhatunk hát, ha nem keres magyarázatot a hunok példátlan sikereire, beéri régi angol elméletekkel, amelyek az őskori szinten élő kis hordák különleges vadságának s alkalmi szövetségre lépésének tulajdonítják a hun sikereket. Úgy képzei, hogy ilyen alkalmi hun szövetség feje lett volna még maga Attila is. A könyv Kislexikonában sem szerepel annak a kitűnő kelet-római diplomatának és történetírónak, Priszkosznak a neve, aki 433-tól kezdődően hiteles állami iratokra támaszkodva írta meg a „hun ügyeket”, aki 449-ben – valahol hazánkban – követségi titkárként személyesen tárgyalta Attilával és „stábjával”, s akinek több ízben alkalma volt hun udvari banketteken is alaposan megfigyelní a rettegett hun nagykirályt és előkelőit. A valóságos szemtanú egészen másként látta a hunokat, mint a kéthárom nemzedékkel korábban élt történetírók és egyházytárak, akik egyáltalán nem látták őket.

Az eredetiben *Barbár Európa* címet viselő könyv történelmi képe egyébként is földrajzi aránytalanságban szenved. A nagy népvándorlás Európa keleti felében kezdődött el a 4. század utolsó negyedében és századokon át keletről nyugatra haladva ismétlődött meg. A keletről jövő népek támadásának közvetlen szenvedője és szemtanúja a Római Birodalom keleti fele volt, az a birodalomfél, amelynek területén utóbb a Kelet-Római, illetve Bizánci Birodalom kialakult. Minden támadás és pusztítás ellenére antik városi kultúrája a 7. századig lényegében érintetlen maradt, mindazzal az óriási ipari és művelődési fölényrel együtt, amit korábban az ókori városi civilizáció jelentett. Ugyanezt az egykori Római Birodalom nyugati feléről ezekben a századokban alig vagy egyáltalán nem lehet elmondani.

A népvándorlások néphullámainak vágyálma a milliós lakosságú főváros, Konstantinápoly volt s az maradt egészen a IV. kereszties hadjáratig, amikor a nyugati lovagoknak a történelem során először sikerült a Várost elfoglalniuk és felprédálniuk (1204). Következésképp a keletről nyugatra ható eseményekről Konstantinápoly-Bizáncban értesültek elsőnek, a legtöbbet ott tudták s jegyezték fel róluk. Századokon át azok a barbár népek voltak kedvezőbb helyzetben, amelyek a Kelet-Római Birodalom szomszédságában vagy hatáskörében éltek – ebből adódik a „dunai germánok” (gótok, gepidák, langobardok), sőt még a korai avar nemzedékek technikai, művészeti és bizvást mondhatjuk: társadalmi fölénye a tőlük nyugatra és északra lakó barbár kortársak felett. Görög nyelven író ragyogó történetírók, a már említett Priszkosz, valamint Malkosz, Prokopiosz, Agathiasz, Menander, Theofilaktosz, Theofanesz s végül, de nem

utolsósorban Konsztantinosz Porfürogenetosz munkái – csak a legnagyobbakat említve – nélkül az 5–10. századokból vajmi keveset s rosszul tudnánk a barbár Európáról. Mindez természetesen mit sem von le a nyugati egyházi krónikások, Salvianus, Gregorius Turonensis, avagy Beda Venerabilis elévülhetetlen érdemeiből, tőlük ismerjük a Nyugat eseményeinek részleteit.

Az ezernyi szállal összefonódó korai középkorban nem létezik elszigetelt nyugat-európai régészet és történelem. Csak Közép-Európánál és Itáliánál maradványok – a könyvből áradó kételyekkel ellentétben –, a kutatás alaposan felderítette a mai Hollandia, Belgium, a Német Szövetségi Köztársaság területén államot alapító frankok, alamannok, bajorok, a mai Német Demokratikus Köztársaság területén pedig a thüringek virágzó anyagi művelődését és társadalmát, keletebbre hasonló sikereket könyvelhet el a régészet a gótok, vandálok, rugiak, szkirek, szvébek korai történetével és vándorlásaival kapcsolatban. A két Németországban, Cseh- és Morvaországban, Ausztriában és Magyarországon, Szlovéniában és Olaszországban kutatók nemzedékei tisztázták a langobardok vándorlásának és fejlődésének állomásait, magyar, jugoszláv és román régészek feltárták a Tisza-vidéki, szerémségi és erdélyi gepidák telepeit és temetőit. Nem szólva az „idegenekről”, a hunokról, avarokról, magyarokról, besenyőkről, akiknek egymást váltó emlékeit elsősorban a magyar s az orosz, illetve szovjet kutatás derítette fel. Azok számára, akik e kínai és közép-ázsiai művelődési hatásokkal nyugatra szakadt népek emlékeit ismerik, aligha kérdés, kik s mikor hozzák például a vaskengyelt Európába, hiszen az 567. utáni avar honfoglalástól kezdve százával kerülnek elő avar sírokból a belső- és kelet-ázsiai kovásművészet kengyelremekei. Legfeljebb azon tűnődhetünk, miért késelt e lovaglást és lovas hadművészetet forradalmasító találmány átvétele Nyugat-Európában helyenként századokig, ám magának a kengyelnek az eredetét korántsem tartjuk „homályosnak”. És így tovább.

A Kárpát-medence s azon belül mai hazánk a népvándorlás-kor „klasszikus” földje; nem annyira dicséret ez, mint inkább a terület földrajzi helyzetéből adódó sorscsapás. Szinte minden jelentősebb főszereplő nép s történelmi személy megfordult itt. A könyvben tárgyalt történelmi alakok közül a Kárpát-medencéből származott az Észak-Afrikában birodalmat alapító, Karthágót meghódító Geiserik vandál király, de apja s elődje, a név szerint nem említett Godegisel is, akinek vezetésével először törtek át a barbárok a Birodalom rajnai határát. Duna-vidéki származású volt a vandál eredetű Stilicho nyugat-római hadvezér, aki a Pannonián át Itália ellen vonuló I. Alarik és Athaulf vizigót seregeit igyekezett távol tartani a félszigettől – ha másként nem ment: a Rajna védelmének meggyengítésével, ez teszi majd lehetővé a vandál-szvéb-alán szövetségesek betörését Galliába (406/407 Szilveszter), s az imént említett Godegisel vezetésével Nyugat-Európa barbár előzőnlését. Valahol Ma-

gyarország területén született s a hunok bukása után is, egészen 470-ig, 38 éves koráig a Duna–Tisza közén élt Attila egykori testőrparancsnokának, Edika szkír királynak a fia, Odoaker, a Nyugat-Római Birodalom megdöntője, az első itáliai barbár királyság megalapítója, de pannoniiai apától, Attila notariusától. Orestestől származott az Odoakertől megdöntött utolsó nyugat-római császár, Romulus Augustus is. Akiket az apák versengve szolgáltak, a hunok nagykirályai: Ruga (427–434), Bleda (434–445) és Attila (445–453) a Tisza-vidéken éltek, bár egyikük sem itt született. Pannoniában volt gyermek a későbbi Nagy Theoderik, az osztrogótok legnagyobb királya, itt hajtotta végre ifjúként első, férfiként pedig legnagyobb haditetteit. Pannoniai langobard volt Alboin, Itália meghódítója, sőt egyik nagy utódja, Agilulf itáliai langobard király is, akinek felesége – Authari langobard király özvegye – a könyvben bajorként szereplő Theudelinda királynő pedig egyenesen a Pannoniát hajdanában meghódító nagy langobard király, Wacho unokája volt. Úgy volt az unokája, hogy a Bizánccal s I. Justinianus császárral szövetséges nagy langobard király lányai nagyon is előkelő s jó partinak számítottak az akkoriban a művelt Európa szélén élő barbár frank királyok számára. Két lányából a könyvben szereplő nagy frank királyok (I. Chlotar és I. Theudebert) felesége, vagyis a frankok királynője lett, a fiatalabbnak egyik későbbi házasságából származó leánya volt Theudelinda. S hogy a langobard szövetséget korántsem nézték le annyira a manapság rátartinak ábrázolt Merovingok, annak másik bizonyossága, hogy Alboin első felesége Pannoniában a nagy Klodvig egyik unokája, I. Chlotar leánya, Chlodoswintha volt – mellesleg édes unokahúga annak az Arnegunde királynőnek, akinek sírját könyvünk is többször tárgyalja. Méltatlanul nem esik szó név szerint Ardarik gepida királyról, a hunok legyőzőjéről, a gepida nagyhatalom megalapítójáról. Azt talán említeni sem kell, hogy a későbbi gepida királyok s a Nyugatot, Itáliát, Bizáncot egyaránt rettegésben tartó nagy avar kagánok egytől egyig itt éltek, ha nem is mind itt születtek. Még a valóságos Nyugat első urai, a Karolingok is jelentős szerepet játszottak térségünk későbbi történetében. Nagy Károly az utolsó hadjáratot, amelyben személyesen részt vett, az avarok ellen vezette, s Győr környékéig benyomult a Dunántúlra (791), magukat az avarokat fia, Pipin, Itália királya győzte le (796) s jutott el a Duna–Tisza közéig. Az avarok végleges behódolása után a Dunántúl Német Lajos Keleti Frank Birodalmának része lett (829), unokája, Karlmann törvénytelen fia, Arnulf, a későbbi császár, politikai pályafutását Pannonia hercegeként kezdte, s nem kis érdeme (vagy vétke – nézőpont kérdése) volt a magyar honfoglalás előkészítésében.

A népvándorlás-kor főszereplői és elindítói – láttuk – ezen a tájon voltak honosak, népeik közül sok itt élt már korábban is, innen vagy ezen a földön át kényszerültek vándorútra kelni. A germán kvádok 400 éven át voltak a római Pannonia északi szomszédai a Morva és Ipoly

közt. A Vág közelében, Strázsán gazdag királysírokat is hagytak maguk után, amikor ősi – szvéb – nevükön jó részük kivándorolt, és Hispania északnyugati negyedében talált új hazára. A keleti-germán vandálok Hasding-dinasztia vezette ága (ebből származott a már említett Geiserik is) 170 utántól lakott a Tisza jobb oldali mellékfolyóinak völgyeiben. Utánuk is világhírű királysírok maradtak hátra Osztropataka (Ostrovany és Céke) Cejkovon, amikor a hun lökés menekülésre készítette őket. A kvád-szvébeket magukkal sodorva ők törik át a rajnai határt, s kezdik meg a Nyugat-Római Birodalom elözönlését, mint arról már szó esett. A rómaiak a gótok nyomására ürítik ki Dacia provinciát (Erdélyt) a 270-es években. A gótok nyugati törzsi csoportosulása, a vizigótok országa Erdélyben és a román Alföldön terült el. Híres temetőikben és telepeiken egészen elvonulásukig nyomon lehet követni társadalmi életük, gazdaságuk és hitviláguk fejlődését. 400 körül I. Alarik és Athaulf vezetésével Pannonián át vonulnak Róma elfoglalására, majd Itáliából Dél-Gallián át jutnak el Hispaniába. Otani régészeti emlékeik még mindig őriznek viseleti hagyományokat erdélyi és Al-Duna vidéki korszakukból.

A gótokkal rokon, s talán éppen ezért ellenséges, keleti-germán gepidák is Dacia kiűritésekora vetik meg lábukat az egykori római tartomány északnyugati peremén. Itt kerülnek később hun uralom alá, királyaiknak azonban még idejük s módjuk volt elrejtetni kincseiket. A mai Szilágysomlyón 1797-ben és 1889-ben előkerültek a kincstár részletei, a korai barbár világ legdrágább és legpompásabb fejedelmi kincsei: uralkodói jelvények és arany ékszerek. A gepidák egyébként zavartalanul átvésszelték a hun uralmat, a hunoktól kinevezett királyuk, Ardarik vezetésével a Hun Birodalom fontos és erős szövetségesei, Attila galliai és itáliai hadjáratainak résztvevői voltak. A korabeli Európában páratlanul gazdag hunkori régészeti leleteik jól tükrözik megbecsülésüket és jelentőségüket.

Maguk a hunok, mindezen mozgalmak elindítói, viszonylag későn, a 420-as években helyezik át katonai és fejedelmi központjukat a Tisza középső és alsó folyásvidékére, ám hamarosan s fokozatosan meghódítják s megszállják a Pannonia néven összefogott római provinciákat is (Valeria = Kelet-Dunántúl: 425, Pannonia Prima = Nyugat-Dunántúl: 434, Pannonia Secunda = Szerémség, Kelet-Szlavónia: 441, Savia = Nyugat-Szlavónia, Észak-Horvátország: 446). Ruga-Bleda-Attila központi székhelye az akkori világ egyik központja volt, ahol egymást érték a különböző keleti és nyugati követ-ségek, s ahol rendre megjelentek a hódolt germán népek (gepidák, osztrogótok, herulok, rugiak, szkirek, thüringek, dunai szvébek, keleti burgundok és frankok stb.) vazallus királyai. A hű vazallusok közé tartoztak akkoriban Nagy Theoderik apja, Thiudimer és nagybátyja, Valamer, az osztrogótok királyai is. Mi több, a felsorolt népekkel együtt valójában ők voltak az akkori „Nyugat” főellenségei, az ő hadaiból állt Attila Galliát és

Itáliát dúló seregének túlnyomó része. A viszonylag kis területen összezsúfolódó hun központi hatalom nyomán dúsgazdag régészeti leletek olyan tömege maradt (pl. Szeged-Röszke-Nagyszéksós, Pécs-Üszögpusztá, Bata-szék, Pannonhalma áldozati leletei, a híres hun áldozati üstök Törtelről, Hőgyésről, Dunaújváros-Intercisából, Várpalotáról avagy az Attila hatalomra kerülésekor Bleda híveitől elrejtett nagy bizánci aranypénz kincsek: Szikáncs, Bény), amely mennyiségét és jelentőségét tekintve is méltán versenyezhet a Kárpátoktól egészen az Ob folyóig terjedő Hun Birodalom többi régészeti leletével.

Attila halála (453) után a hunok elleni felkelést a gepidák s királyuk, Ardarik vezették. Győzelmük nyomán uralmuk alá került a Kárpát-medence keleti fele, még a Havasalföld is. Az Ardarikingek – Ardarik dinasztiája – 5. századi királysírsírai a ma Kolozsvár melletti Apahidán kerültek elő sorjában. Miben sem maradnak el I. Childerik frank király (megh. 482) sírjának könyvünkben aposztrofált gazdagságától, Nyugaton az egyetlen ebből az időből származó királysírtól. Túl is tesznek rajta, mivel a gepida királyi pompát a szövetséges Bizánc ajándékai; üveg és ezüstedények, ékszerek nyugati kortársuk gazdagsága fölé emelik, a gepida ötvösség pedig ebben az időben toronymagasan a frank ötvösség fölé állt. A 6. században Sirmiumba (ma Sremska Mitrovica a Száva partján) áthelyezett gepida királyi udvar híre és gazdagsága messze földön ismert volt, a *Widsith* nevű korabeli költemény tanúsága szerint eljutott az akkori Barbár Európa távoli peremére, az angolszászokhoz is. A gepida nép 6. századi telepei s a temetőikben nyugvó képviselői semmiben nem maradtak el a felettébb egyoldalú szemlélet nyomán elnevezett „Meroving-civilizáció” korabeli németországi emlékeitől, és a Normandiától egészen Brassó vidékéig terjedő európai barbár civilizáció egységének a bizonyítékai.

A hun uralom alól szabaduló szkirek 455–469 között a Duna–Tisza közén éltek. Dunapataj közelében, Bakodpusztán 1857-ben rábukkantak királynők temetkezéseire, amelyekből – hun örökségként – a korabeli Barbár Európában párjukat ritkító, pompás arany ékszerek kerültek elő. Az osztrogótok csak 456-ban szabadultak ki Attila fiainak uralma alól s költöztek – szinte menekültek – a kelet-rómaiak szövetségeseiként Pannoniába. Itt fejlődtek azzá a katonai hatalommá, amely 473-tól a Kelet-Római Birodalom veszedelmes ellenségeivé, utóbb (490–552) Itália uraivá teszi őket.

A nagy népvándorlás-kor legvégén színre lépő Elba-vidéki langobardoknak is fontos állomása volt Pannonia. 510 körül, a germán herulok legyőzése és elűzése után foglalják el a mai Dunántúlt, 546 után pedig a Drávától délre fekvő földeket is megszállnak. A „Meroving-civilizáció” bármely tartományáéval biztosan vetekedő gazdag temetőik és nemesi sírjaik tanúsága szerint itt váltak a korabeli viszonyok közt „modernnek” számító európai néppé, itteni félvezszázados fejlődésük tette képessé őket több mint kétszáz éven át fennálló itáliai ki-

rályságuk (568–776) megalapítására. 8. századi ragyogó műveltségükről már nem szól könyvünk, pedig jóval fellette állt az országukat meghódító Karoling frankok korabeli művelődésének.

Belső-Ázsia, Kína, Szogdiana, a Száasszanida Perzsia keleti művelődési elemeit hozza magával az Európába szakadt avarok népe, amely 567–568-ban véget vet a Kárpát-medence mozgalmas korai népvándorlásainak. A gepidákat részben leverik s elűzik, részben uralmuk alá kényszerítik, langobard szövetségeseik pedig „önként” engedik át nekik a Kárpát-medence nyugati felét. Bár az avar uralom első évtizedeiben társadalmuk, gazdaságuk és művelődésük még nem marad el a korabeli szomszédos germán népekétől, sőt bizonyos vonatkozásokban felülmúlja az elmaradtabb szomszédokat, 7. századi vereségeik, majd elzárkózásuk nyomán, mégis, további kétszáz évig tartó uralmuk idején kezdődött el a Kárpát-medence hanyatlása, kirekesztődése, különválása az európai, kivált a nyugati fejlődésből. Mindez persze nem érintette a fejedelmek, avarokról lévén szó: a kagánok mesés gazdagságát. A kora középkori Európa mindmáig legnagyobb aranyelelete a közel 10 kiló súlyú, 23 színarany edényből álló nagyszentmiklósi kincs, az avar kagánok lélegzetelállító gazdagságának kézzelfogható bizonyítéka. Csakhogy néhány nagyúr gazdagságával a despotikus uralom alatt élő köznép egyre mérseklődő anyagi színvonala s egyre jobban akadozó fejlődése

dése állott szemben. A hátrányt Pannónia Karoling meghódítása sem képes többé behozni, a távoli vazallus fejedelemség, majd tartomány menthetetlenül a fejlődés peremére szorul. A magyar honfoglalás egy teljes évszázadra még ezt a látszatfejlődést is visszaveti.

A 10. századi magyar „kalandozások” sem Angliát, sem a vikingek országait nem érintették, bár ezzel nagyjából ki is merül az őseinktől megkímélt országok névsora. Ennek megfelelő a magyar hadjáratok történelmi szerepének és jelentőségének méltatása kötetünkben. Németföldön, Frankföldön, Itáliában azonban merőben más volt a helyzet. Az évről évre megújuló villámgyors s nem minden borzalom nélküli támadások ellen a védetlen városok és kolostorok csak egyféleképpen védekezhetek: falakkal, várakkal, tehát korántsem csupán „hegyi erődökkel”, mint könyvünk említi, amelyek inkább a falvak népének menedékei voltak. A 10. század első felében Európa népei lázas sietséggel falakat emeltek. A fél évszázadig tartó nyugati hadjáratoknak 955-ben ugyan véget vet az augsburgi vereség, a falak akkorra azonban már jórészt álltak s védelmezték a mögöttük lakókat: mindenki ellen. Az erődített helységek, városok, várak az európai feudális széttagoltság alapjaivá, talán legfontosabb kellékeivé válnak, olyan új fejlődés megindítójává, amely Nyugat- és Közép-Európa, kivált Itália felemelkedését meggyorsította.

BÓNA ISTVÁN

TOVÁBBI OLVASMÁNYOK

ÅBERG, N., *Die Franken und Westgotern in der Völkerwanderungszeit* (Uppsala, 1922).

ALCOCK, L., *Arthur's Britain* (Harmondsworth, 1971).

BROWN, P., *The World of Late Antiquity* (London, 1971).

BULLOUGH, D., *The Age of Charlemagne* (London, 1965).

EPERLEIN, S.: *Nagy Károly* (Budapest, 1982).*

FOOTE, P. G. – WILSON, D. M., *The Viking Achievement* (London, 1970).

HEER, F., *Charlemagne and his World* (London, 1975).

HUNTER BLAIR, P., *An Introduction to Anglo-Saxon England* (Cambridge, 1966).

KRAUTHEIMER, R., *Early Christian and Byzantine Architecture* (Harmondsworth, 1967).

LASKO, P., *The Kingdom of the Franks* (London, 1971).

MAENCHEN-HELFEN, J. O., *The World of the Huns* (Berkeley, Calif., 1973).

McEVEDY, C., *Penguin Atlas of Medieval History* (Harmondsworth, 1961).

PÖRTNER, A.: *A viking kaland* (Budapest, 1983).*

PROKOPIOSZ: *Titkos történet* (Budapest, 1984).*

RÁCZ I.: *A vikingek öröksége* (Budapest, 1983).*

SAWYER, P., *The Age of the Vikings* (London, 1971).

TISCHLER, F., „Der Stand der Sachsenforschung, archäologisch gesehen”, 35 Bericht, Rom.–Germ. Kommission (1954).

TODD, M., *The Northern Barbarians 100 BC–AD 300* (London, 1975).

TRIER, B., *Das Haus im Nordwestern der Germania Libera* (Münster, 1969).

WALLACE-HADRILL, J. M., *The Barbarian West* (London, 1967).

WILSON, D., *The Vikings and their Origins* (London, 1970).

* A magyar kiadás bibliográfiai kiegészítését jelöli.
A szerk.

A kötetben szereplő felvételeket az alábbi könyvtárak, intézmények, múzeumok, személyek készítették, ill. bocsátották rendelkezésre.

H. N. Abrams Inc., New York 98
Abtei Kremsmünster, Kremsmünster 111
Aerofilms Ltd., London 36, 140
Amgueddfa Genedlaethol Cymru, Cardiff 39
Ashmolean Museum, Oxford 15, 49, 54, 56
Malcolm Atkin, Norwich 27
Dick Barnard, London 33, 34, 61, 64, 67, 70, 71, 73, 120, 124, 129, 140
Bath Reference Library; a Society of Antiquarians, Scotland szívességéből 24
Bibliothèque Nationale, Paris 31, 113, 114, 116, 119
Janet és Colin Bord, London 32
British Crown Copyright, a reprodukció a HMSO felügyelőjének engedélyével készült 55
British Library Board, London 16, 23, 29
British Museum, London 74, 86, 87, 105, 106
Camelot Research Committee; fényképezte L. Alcock 35
T. C. Champion, Southampton 66
Committee for Aerial Photography, University of Cambridge 99, 126
Deutsches Archäologisches Institut, Róma a címodallal szemközti kép
Devizes Museum 51
Philip Dixon 14, 17, 19, 20, 22, 59, 94
Domschatzkammer, Aachen; Foto Scala, Firenze 100
Duomo, Monza; Foto Scala, Firenze 122
Elsevier Archives, Amsterdam 90
Foto Marburg, Marburg 4
Foto Scala, Firenze 97, 117, 132
A. France-Lanord, Nancy 104
Ray Gardner, London 8, 9
Richard Geiger, Keston 102
Roger Gorringe, London 26, 28, 37, 41, 44, 93, 125, 128, 140, 143
Robert Harding Associates, London; fényképezte J. Pugh, 41; M. Gulliver 139
Raymond Hejdström, Visby 123
A. A. M. van der Heyden, Amsterdam 2, 78
Michael Holford Library, London 25, 136, 141, 149
W. T. Jones, Mucking 57
A. F. Kersting, London 127

Kunsthistorisches Museum, Bécs 79, 112
Yvonne McLean, London 45
Mansell Collections, London 7, 11, 110
Monte Cassinó-i Apátság; Foto Scala, Firenze 101, 107, 115
Museo Archeologico, Milano; Foto Scala, Firenze 121
Museo Archeologico Nazionale, Cividale del Friuli; Foto Scala, Firenze 82
Museo Arqueológico Nacional, Madrid 80, 85, 108
Museo de la Real Academia de la Historia, Madrid; Foto Scala, Firenze 6
Museo Nazionale, Firenze; Foto Scala, Firenze 83
Museo Nazionale Romano; Foto Scala, Firenze 1
Nationalmuseet, Koppenhága 46, 72, 89, 147
Nottingham University Museum; fényképezte P. Dixon 18
Oxford Illustrators, Oxford 38, 50, 54, 58, 65, 68, 69, 92, 95, 96, 131, 150–164
Picturepoint Ltd., London 10, 42
Rheinisches Landesmuseum, Bonn 77, 103
Rijksdienst voor het Oudeheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort 138
Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum, Schleswig 43, 47, 144
Andrew Selkirk, London 63
Spectrum Colour Library, London 109
Statens Historiska Museum, Stockholm 145
Statens Historiska Museum, Stockholm; a Werner Forman Archive, London, felvétele 134, 135
Tesoro della Basilica di San Giovanni, Monza; Foto Scala, Firenze 84
Universitetet i Bergen Historisk Museum 91, a címodallal szemközti kép
Universitetets Samling Av Nordiske Oldsaker, Oslo 13, 133
Universitetets Samling Av Nordiske Oldsaker, Oslo; a Werner Forman Archive, London, felvétele 137
University Museum of Archaeology and Ethnology, Cambridge 52
West Stow Environmental Archaeology Group; fényképezte R. Darrah 60, 62

A szerző szeretné kifejezni köszönetét barátainak, Patricia Borne-nak, dr. Joan Taylornak, Malcolm Toddnak és Robert Marcus professzornak segítségükért és tanácsaikért.

KISLEXIKON

Abbászidák: arab dinasztia, tagjai családjuk eredetét Abbászra, Mohamed nagybátyjára vezették vissza. 750-ben az Omajjádok helyébe léptek.

Åberg, Nils (1888–1957): svéd régész, Oscar **Montelius** tanítványa, stockholmi professzor. A bronzkori, **vaskori** és **népvándorlás** kori fém munkák **tipológiájáról** írott tanulmánya alapvető jelentőségű az európai kronológia és az európai kultúrák modern értelmezése szempontjából.

Aethelbeht (kb. 550–616): 560-tól Kent királya. Charibert párizsi király lányát, Berthát vette feleségül, uralkodása alatt a **frank** befolyás világosan megnyilvánul a kenti fém munkákon. Bertha példája nyomán beengedte Szt. Ágoston katolikus misszióját (597), és megkeresztelkedett – ő volt az első **angolszász** király, aki felvette a kereszténységet. Egy római mintán alapuló törvénykönyvet tulajdonítanak neki, amely korai tanúbizonysággal szolgál a kenti szokásokról és társadalomról.

Aethelred, II. (kb. 965–1016): 978 és 1016 között Anglia királya. A dán **vikingekkel** szembeni ingadozó politikája miatt kapta az „Unraed” („Tanácstalan”) csúfnevet. 1002-ben feleségül vette Emmát, II. Richard normandiai herceg húgát, és Svein dán király inváziója alatt sógorához menekült Normandiába, de Svein halála (1014) után visszafoglalta trónját.

Aethelweard (?–998): krónikás, aki **ealdormannak** nevezte magát, s lehetséges, hogy ő volt az az ealdorman, aki 994-ben II. **Aethelred** nevében megkötött egy szerződést. Krónikája (amely a világ teremtésétől 973-ig szól) némi, egyéb forrásokból nem ismert anyagot is nyújt a 10. század történelméről.

Aëtius, Flavius (kb. 390–454): római tábornok, aki körülbelül 430-tól meggyilkoltatásáig gyakorlatilag a Nyugat uralkodója volt. Birtoka Galliában terült el, határait **hun** és más barbár zsoldosok segítségével védelmezte meg, majd a **vizigótokkal** szövetségre lépve 451-ben visszaverte **Attila** Gallia elleni támadását.

Agilulf (megh. 615): **langobard** király, eredetileg nemesúr, akit **Theudelinda** királynő 590-ben második férjéül választott. Miután egy darabig fenyegette az itáliai bizánci birtokokat, fegyverszünetet kötött velük, és 605-től fogva békében élt itáliai szomszédaival. Uralkodása alatt visszahelyezte jogaikba a katolikusokat Észak-Itáliában.

alamannok: germán „nép”, törzsszövetség,

amely az i. sz. 3. században több törzsből olvadt össze. 260 körül meghódították a Rajna és a Duna közötti római határvidéket, és annak ellenére, hogy 357-ben súlyos vereséget szenvedtek a rómaiaktól, ott is maradtak mindaddig, amíg a 6. századi frank terjeszkedés területeiket be nem kebelezte Frankországba.

alánok: délkelet-orszországi irániak, akik amikor földjeiket a **gótok** a 3. században elvették, nyugat felé vándoroltak. A **hunok** előnyomulása általános nyugat felé induló mozgást váltott ki, egyes alánok a 370-es években csatlakoztak a hunokhoz, egy alán törzs pedig 409-ben átkelt Hispaniába, ahol egyesítette erőit a **vándalokkal**.

Alarik (megh. 410): **vizigót** király, aki 395-ben Görögországba vezette népét, miközben feldúlta a Balkánt. A keleti birodalmi kormányzat biztatására Nyugat felé fordult, és 401-ben, illetve a következő években Itáliára támadt. 408-tól 410-ig háromszor ostromolta meg Rómát, majd 410-ben feldúlta a várost. Népe számára földeket keresve dél felé vonult, de Sziciliába nem sikerült átkelnie, és Dél-Itáliában meghalt.

Alarik, II. (megh. 507): **vizigót** király, 484-ben követte apját, Eurikot a trónon. Uralma során türelmes volt a katolikusokhoz, és 506-ban kibocsátott egy, a római gyakorlatra alapozott törvénykönyvet római alattvalói használatára. 507-ben Vouillé-nál **Klodvig** legyőzte, és elesett a csatában.

Alboin (megh. 572): **langobard** király, kb. 565-ben követte apját a trónon. Az **avarok** segítségével leverte a **gepidákat**, majd népével Itáliába vonult, ahol megdöntötte az ottani új bizánci uralmat. 572-ben meggyilkolták.

Alkuin (735–804): Yorkban született, a székesegyház iskolájában tanult, majd teológus lett. 778-ban már az iskola vezetője volt, amikor Nagy Károly kiszemelte az aacheni palota iskolájának megalapítására. Letelepedett Frankországban, majd 769-től haláláig a tours-i Saint Martin-monostor apátja volt. Teológiai és filozófiai műveket írt, udvari körökben nagy volt a befolyása.

Ammianus Marcellinus (kb. 330–395): az utolsó nagy római történetíró. Antiochiai görög volt, előbb a hadseregben szolgált, majd 378-ban letelepedett Rómában. Római olvasóközönség számára írt latin nyelvű történelme az i. sz. 96-tól 378-ig terjedő időszakot fogta át, melyből csak a 353-tól kezdődő rész maradt ránk, ez azonban részletes és látszólag pontos beszámolót ad a barbároknak a birodalomba való

behatolását megelőző kulcsfontosságú évek eseményeiről és társadalmáról.

Anastasius (kb. 430–518): kelet-római császár, aki 491-ben Zénót követte a trónon. Gondos és bölcs uralkodó volt, megreformálta a pénzt, és sok időt töltött azzal, hogy megpróbálja összebékíteni a birodalom teológusainak összeegyeztethetetlen álláspontjait.

angolszász: ezt a nevet adták Britannia barbár telepeseinek, az „angol szászoknak”, hogy megkülönböztessék őket a kontinensen élő rokonaiktól. Napjainkban általában a brit hatalom 550 körüli összeomlásától a normann hódításig, 1066-ig terjedő időszak megnevezésére használják, és műtárgyakra is alkalmazzák – például angolszász kerámia, fém munka vagy házak.

„Angolszász krónika”: az **angolszász** történelem legfőbb forrása, melyet különféle korábbi forrásokból 871 és kb. 890 között állítottak össze. Az ekkoriban létrejött kéziratokat kibővítették későbbi évkönyvekkel, amelyek el-eltérő, de majdnem korabeli beszámolókat adnak a 10–12. századi történelemről.

Arbogastes (megh. 394): barbár, valószínűleg **frank** származású tábornok. **Nagy Theodosius** alatt szolgált (380–388), aki **II. Valentinianus** segítségére küldte. Valentinianus halálakor Arbogastes **Eugenius**t kiáltotta ki császárnak (392), elsőként folyamodva a barbár tábornokok közül ehhez a lépéshez, de 394-ben véderővel együtt vereséget szenvedett, és öngyilkos lett.

Arcadius (383–408): római császár, **Nagy Theodosius** idősebb fia és 395-től utóda a Római Birodalom keleti részén. Az eseményekre gyakorolt befolyásának alig van nyoma, kormányzatát feltehetőleg miniszterei irányították.

arianizmus: keresztény tanítás, amely tagadja Krisztus, a Fiú istenségét. Az Arius nevű pap által alapított tanítást a 4. században eretnekségnek bélyegezték, de egyes arianus „szigetek” nagy befolyást gyakoroltak a nyugatra vonuló **gótokra**, így az osztrogótok, a vizigótok és a **vándalok** a katolikus római lakossággal ellentétben arianusok lettek.

Arthur (?–510 körül): a **brítek** legendás királya, az **angolszász** betolakodók elleni harc vezére. A hozzá fűződő történetek legnagyobb része 12. századi, később még az is vitatottá vált, élt-e egyáltalán.

Athaulf (megh. 415): **Alarik** utóda, aki

a **vízigótok**at 412-ben Itáliából Dél-Galliába vezette. 414-ben feleségül vette Placidiát, **Honorius** császár húgát, aki 410-ben, Róma feldúlásakor fogságba esett. 415-ben Hispaniába nyomult, ahol meggyilkolták. Egy gót birodalmat akart létrehozni, de népe vadsága miatt meggondolta magát.

Attila (kb. 410–453): **hun** király, aki egy rövid időszakra (kb. 445–453) egyesítette a népeket a Római Birodalom ellen, és lerohanta Galliát és Itáliát. 451-ben **Aëtius** csatában legyőzte, majd miközben támadásának megismétlésére készült, meghalt. Halálával a hun birodalom megsemmisült, a hunokat germán alattvalóik lázadásai elűzték.

Augustus (i. e. 63–i. sz. 14.): az első római császár, Julius Caesar dédunokaöccse és örököse. Caesar meggyilkolása után emelkedett hatalomra, majd végül (i. e. 30 után) a római világ legfőbb ura lett. Az ő hosszú uralma volt a fordulópont a köztársaság és a császárság között – az új, császári alkotmány sokat köszönhetett Augustus nézeteinek. A köztársaság hadseregeinek létszámát lefaragta, és seregeit a határok mentén helyezte el. Germania meghódítására indított sikertelen kísérlete közel egy évszázadra megállította az északi barbárok elleni római terjeszkedést.

avarok: ázsiai nomádok, akik a jelek szerint a különféle török népekből tevődtek össze. Az 550-es években benyomultak Európába, és hatalmas királyságot alapítottak Magyarországon és Dél-Oroszországban. A 7. század folyamán, amikor vazallusaik kivívták függetlenségüket, hatalmuk lehanyatlott, majd Nagy Károly és az al-dunai bolgárok nyomása alatt a 9. század elején országuk összeomlott.

bagaudák: homályos jelentésű kelta név, az észak-hispaniai és galliai lázadó parasztokat nevezték így a 3. és 5. század között. Kb. 400 után hatalmas lázadásokat robbantottak ki Armoriciában (Délnyugat-Galliában), amelyek jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy az északi provinciákban a római hatalom összeomlott.

Béda (673–735): angol történétíró, aki élete legnagyobb részét Northumbriában, Jarrow kolostorában töltötte, ahol latint, görögöt és hébert tanított. Műveinek legnagyobb része a Bibliával foglalkozik, de főműve, „Az angol egyház története”, melyet 731-ben fejezett be, a 7. század történelmének legértékesebb forrása, és alighanem a korai középkor legnagyobb európai történelmi műve.

Belisarius (megh. 565): **Justinianus** tábornoka. Hadat viselt a perzsák ellen (527, 540), elfoglalta a vandál Afrikát, majd megkezdte az osztrógót Itália visszafoglalását (535).

Beorhtrik (megh. 802): a nyugati **szászok** királya, aki feleségül vette **Nagy Offa** egyik lányát. Úgy vélik, felesége mérgezte meg. Az ő uralkodása alatt szálltak partra a vikingek első ízben Angliában.

Beowulf: 8. század eleji, vagy még korábbi **angolszász** epikus költemény, amely a svédországi **geatek** között játszódik.

Bleda (megh. 445 körül): **Attila** bátyja és a dunai térség **hun**jainak **társuralkodója**. Attila meggyilkoltatta, és megszerezte az egyeduradalmat.

Boethius, Anicius Manlius Severinus (kb. 480–524): római szenátor és konzul, **Nagy Theodorik** udvarának fontos udvaronca. Árulással gyanúsították, börtönbe vetették (ott írta híres, *A filozófia vigasztaló voltáról* című művét), majd kivégezték.

Bonifacius (650–755): szent és misszionárius, Devonban született, Exeterben és Winchesterben tanult, majd 716-ban a Frízföldre ment pogányokat téríteni. 723-ban püspökké, 732-ben érseké szentelték. Megszervezte és megreformálta az új egyházakat és a frank közigazgatást. Pogányok ölték meg követőivel együtt a frízöldi Dokkumban.

britek: az őskori és későbbi régészetben Britannia kelta nyelvű őslakosainak neve, szemben a germán nyelvű angolszászokkal vagy angolokkal.

burgundok: a Rajna középső folyása mentén élő germánok, akik a 430-as években Genf közelében telepedtek le, és királyságot alapítottak a Rhône völgyében. A **frankok** birodalmának 6. századi terjeszkedése Burgundia beolvasztására vezetett, de a burgundok időnként viszonylagos autonómiát élveztek, majd a Frank Birodalom 9. századi felbomlása után 1032-ig független királyságot alkottak.

Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius (kb. 490–kb. 583): római szenátor és apologéta, **Nagy Theodorik** legfőbb propagandistája. 537-ben visszavonult a hivatali élettől, egy darabig (talán kényszerűen?) Konstantinápolyban tartózkodott, majd Dél-Itáliában kolostort alapított, amely igen sokat tett a klasszikus szerzők kéziratainak a megőrzéséért. Történelmi írásai, amelyeket későbbi írók másoltak le, mostanára elvesztek, de az **osztrogót** királyok nevében folytatott hivatalos levelezése fényt derít a 6. század eleji itáliai történelmre.

Ceawlin (megh. 593): a nyugati szászok királya, **Cynric** utóda. Harcolt a kenti királyság (568) és brit szomszédai ellen, és neki tulajdonítják a délnyugati brit városok 577-es meghódítását. Az **Angolszász krónika** szerint hadjáratokat viselt a Midlands nyugati részén és Dél-Walesben is, és a jelek

szerint neki volt köszönhető Wessex szász királyságának gyors növekedése.

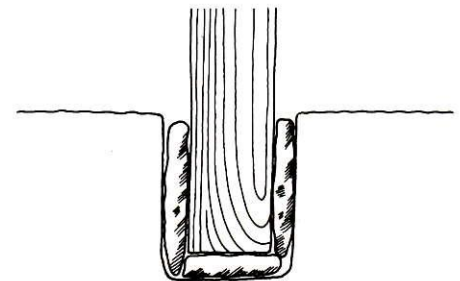
Chaucer, Geoffrey (kb. 1340–1400): angol költő. Londoni borkereskedő fia volt, előbb Lancaster hercegnőjének kíséretében szolgált, majd királyi tisztségviselőként magas állásokra emelkedett, 1386-ban megyei ispán lett, a királyi közmunkák gondnoka volt 1389 és 1391 között, és más igazgatási tisztségeket is betöltött. Különösen a *Canterbury mesékről* emlékezetes (1372 és 1386 között).

Claudianus, Claudius (megh. 404 körül): alexandriai görög költő. Valamikor 395 előtt Rómába költözött, és az udvar tiszteletére írt latin nyelvű dicsőítő költeményei révén **Honorius** udvari költője és **Stilicho** propagandistája lett. Politikai költeményei adalékokat szolgáltatnak a 400 körüli évek eseményeihez.

Columbanus, Szent (megh. 615): ír szerzetes, aki kolostorokat alapított Frankországban, majd 612-ben, **Theudelinda** segítségével az észak-itáliai Bobbióban langobard kolostort hozott létre.

comes (többessz.: *comites*, latin: „társak”): az elnevezést eredetileg azokra alkalmazták, akik a császárokat elkísérték utazásaikon. A 4. sz. eleji katonai átszervezés során magas katonai és polgári tisztségviselők kapták ezt a címet. A barbár királyságokban a *comes* a nemesség címévé vált, rendszerint *grófnak* fordítják, és a *dux*hoz hasonlóan (többese: *duces*) a germán *Graf* megfelelőjeként használták.

Constantinus, III., Flavius Claudius (megh. 411): római császár. A britanniai hadsereg 407-ben császárrá kiáltotta ki, majd átkelt Galliába, ahol független gall birodalmat alapított, Arles székhellyel. Trónbitorlását 407-ben törvényesítette **Honorius**, akit a vízigótok keményen szorongattak, de **Alarik** halála módját adott az itáliai kormánynak, hogy leverje és megölessze, majd követőit szétszórja.

Cölöplyuk metszete

cölöplyuk: a cölöp (vagy oszlop) aljának rögzítésére földbe ásott gödör (amelyet kövekkel vagy földdel általában szorosan összetömörítettek). A barbárok

épitményeinek maradványai rendszerint a cölöplyukak, illetve a gerendák elhelyezésének más, hasonló nyomai.

Cynric (?–560?): a nyugati **szászok** királya, eredetileg talán egy Wiltshire-ben állomásozó hadsereg vezére. 552-ben Salisbury mellett állítólag legyőzte a **briteket**, és angol királyságot alapított.

danegeld: földadó, amelyet 991-ben és ezt követően (1084-ig) vetettek ki Angliában, a dán **vikings** lekenyerezésére. A kontinensen és az **Aethelred** előtti Angliában analóg módon használták hasonló rendszeres adók fizetésére.

Danelaw: a Midlands keleti része és Anglia északi fele. Az elnevezés a 10. század második felében alakult ki, megvető értelemben használták arra a területre, amelyet a dán **vikings** meghódítottak, majd megtelepedtek rajta, és ahol Anglia királyai jelentős autonómiát engedélyeztek a skandináv telepeseznek.

Diocletianus (megh. 316): római császár. Dalmát katona volt, a hadsereg választotta császárrá 284-ben. Létrehozott egy katonai juntát, melynek segítségével a 260-as és 270-es évek katasztrófái után helyreállította a Birodalmat, és úgy szervezte újjá a polgári és katonai igazgatást, hogy figyelembe vette a kormányzás egyre bonyolultabb feladatait. 305-ben helyettese javára lemondott (társcsászárat is lemondásra kényszerítette), és haláláig visszavonultan élt.

dux (többessz.: *duces*): latinul vezér. A szót a római hadseregben néha azokra a katonákra használták, akiknek kötelességei meghaladták tulajdonképpeni rangjukat. A 4. században a határvédő erőket gyakran duxok vezették. Az elnevezés a középkorban is fennmaradt a nemesség kifejezésére (innen az angol „duke”), néha magasabb rangot jelölt az általánosabb **comes**nél (gróf).

Eadred (megh. 955): **Idősebb Edward** fia, 946-tól az angolok királya. Kiterjesztette uralmát a Danelaw-ra, és elűzte Véresfejszédj Eriket, York utolsó dán királyát.

ealdorman: „öreg” vagy pátriárka, az **angolszász** királyságokban a király alkirályának neve, aki lehetett hivatalnok, nemesúr, de akár papi személy is. A dán megszállás alatt a *jarl* (*earl*) cím lépett a helyébe, majd fokozatosan a helyi kormányzatok tisztségviselőinek címe lett.

Edmund, Fenséges (megh. 946): angol király **Idősebb Edward** fia és utóda, aki tovább folytatta a déli királyság kiterjesztését a dán telepések rovására.

Edmund, „Vasoldalú” (kb. 981–1016): **II. Aethelred** fia, majd 1016-ban néhány hétig utóda Anglia királyi trónján. Híres volt

a dán betolakodók ellen mutatott vitézi bátorságáról. Halálát állítólag betegség okozta, amely **Kanut** számára mindenesetre nagyon alkalmas pillanatban következett be.

Edward, Hitvalló (megh. 1066): **II. Aethelred** fia, akit **Kanut** király nem engedett hatalomra kerülni. 1041/1042-ben Kanut fiának **Harthaknut**nak a kedvence lett, és 1042-ben követte a trónon. Edwardnak szoros kapcsolatai voltak Normandiával, egyes nemesei viszont sokat nyugtalanították, különösen Godwin, Wessex earlje, s az ő fia lett aztán 1066-ban Edward utóda. Híres volt jámborságáról, végül szentté avatták.

Edward, Idősebb (megh. 924): a déli angolok királya, Alfred wessexi király fia. Apja politikáját folytatva együttműködött ugyan a midlandsi dánokkal, de amikor az volt az előnyös, katonai akciókat folytatott ellenük. Mire meghalt, egészen a Humber folyóig kiterjesztette az angol királyságot.

Edwin (kb. 585–633): Northumbria királya. Apja halála után száműzték, majd miközben **Raedwald** udvarában tartózkodott, kenti misszionáriusok megtérítették. Raedwald segítségével 617-ben Northumbria trónjára került, és előmozdította királyságának keresztény hitre való térítését. Penda, Mercia királya csatában megölte.

Einhard (megh. 840): a fuldai kolostorban iskolázott arisztokrata, aki 791 után Aachenben, a palota iskolájában tanított, és Nagy Károly barátja és tanácsadója lett. Lehet, hogy ő volt az aacheni építkezések irányítója. Befolyásos ember maradt Nagy Károly halála után is, és egész sor kolostor apátja lett. 829 és 836 között írta *Nagy Károly élete* című munkáját, amely sok mindennek a legfőbb forrása, amit a Frank Birodalomról tudunk.

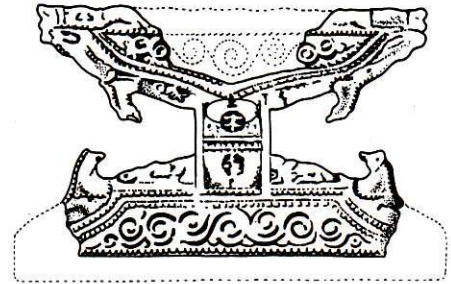
erőd, gyűrűs: kör alakú, jól védett térség, rendszerint viszonylag lapos helyen, bástyája kőfal, külső árokkal vagy anélkül, amely egy kisebb teret övez. Az efféle megerősített helyek általánosak Írországbán, Nyugat-Britanniában és Skandinávia központi részén.

erőd, hegyi: az őskor végén Európa-szerte jól ismert, hegyre emelt erősség. Az ásatások kimutatták, hogy sok közülük, melyeket külsejük alapján felületesen prehistorikusnak vélték, a **népvándorlás** korában lakott volt, sőt, némelyikük akkor épült. A Rajna völgyében lévő csoportjuk a magyarok és a keleti **frankok** közötti 10. századi háborúk során keletkezett.

Eugenius, Flavius (megh. 394): 392-től 394-ig a Nyugat császára. Előzőleg retorikát tanított Rómában, jó barátja volt **Arbogastes**nek, a **frank** származású

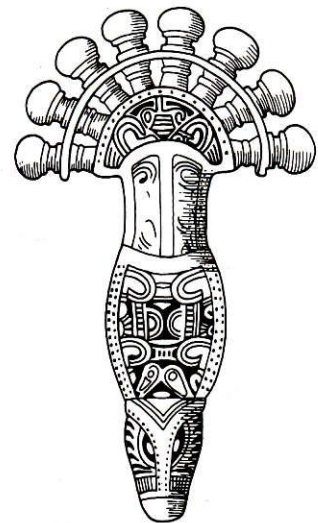
főparancsnoknak, akit azzal gyanúsítottak, hogy meggyilkoltatta **II. Valentinianus** császárt. Arbogastes császárrá kiáltotta ki, de Nagy **Theodosius** legyőzte és megölte.

„**Faereyinga Saga**”: 1200 körül leírt izlandi *saga*, amely hagyományos és rendkívül sok személyes elemet tartalmazó beszámolót ad a Feröer-szigetek 9. századi betelepítéséről.

Egyenlő karú fibula

fibula, egyenlő karú: íj formájú ruhakapcsoló tű, melynek fej- és talplemeze szimmetrikus. Főleg az Elba–Weser vidéken lelhető fel, az 5. század első felében rövid ideig népszerű volt.

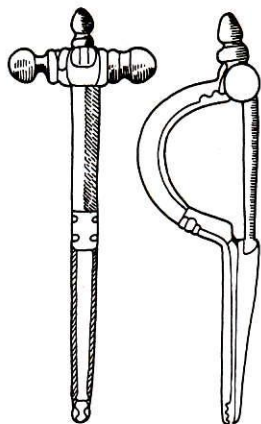
Gombos fibula

fibula, gombos: általános kifejezés a félkör alakú fejlemez, számszerű formájú ruhakapcsoló tűkre, amelyek fejét egy sor sugár irányban elrendezett gomb ékíti. Két fő típusa van, az egyik az egyenes oldalú talplemezzel készült sugaras fibula (ez a **frank** területeken található), a másik az ovális talplemezű (ezek **langobard** vonatkozásokban fordulnak elő).

fibula, kereszt alakú: kicsiny fejlemezrel és hosszú talplemezrel ellátott ruhakapcsoló tű. A fejlemezről három gomb dudorodik ki, a talplemez általában állatfejet formáz, szemekkel és orrlukakkal. A 4. század

végétől Jütlandban és Holsteinben lelhető fel, az 5. és 6. század során az Északi-tengeren át jutott el Britanniába.

Kereszt alakú fibula

fibula, korong alakú: kör alakú ruhakapcsoló tű, amelynek keresztmetszete konkáv, mint egy modern kitűzhető jelvényé, és általában ékvésés díszíti. A német alföldeken és Angliában található, és az 5. és 6. századból való.

Korong alakú fibula

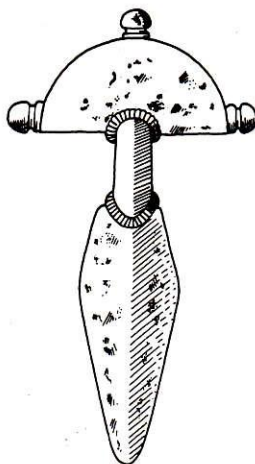
fibula, lemezes: számszerű formájú ruhakapcsoló tű, melynek lemezes (általában félkör alakú, néhány sugár irányban elrendezett, gombbal ellátott) feje és hosszúkás, ovális alakú talplemeze van. Változatos típusai különböztethetők meg, melyek drágakövekkel vagy ékvéséssel díszítettek. A Krímtől Hispaniáig, időben a 4-től a 7. századig terjedtek el.

fibula, számszerű: egyszerű, gyakran fejlemez nélküli, számszerű formájú ruhakapcsoló tű, a 4. századból vagy az 5. század elejéről. A késő római formákból származik és a jelek szerint ez volt az őse a népvándorlás-kor bonyolultabban díszített fibuláinak.

fibula, szögletes fejű: nagy, szögletes fejlemezrel ellátott ruhakapcsoló tű, melyet

általában relief-öntéssel és faragással díszítettek. Viszonylag egyszerű, Jütlandból előkerült példái a 4. század végéről valók. Angliában az 5. és 6. században bonyolult típusai fejlődtek ki.

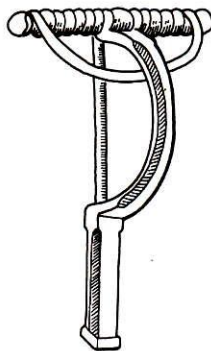
földbe ázott kunyhó: a német *Grubenhaus* fogalom fordítása, földbe ázott veremház. Azokat a kis barbár házakat nevezik így, amelyekben az altalajba vágott kisebb mélyedés pinceként vagy a nagyobb mélyedés feneke az épület padlójaként szolgál.

Lemezes fibula

frankok: a Rajnától keletre letelepült germán nép, amely az 5. század során benyomult Belgiumba és Észak-Franciaországba. Nagy királyuk, **Klodvig** alatt elfoglalták Gallia nagy részét, és királyságuk állandóan terjeszkedett, míg végül Nagy Károly korára Nyugat-Európa legnagyobb részét magában foglalta.

Fredegar: a 16. században ezt a nevet adták egy jelentős frank krónika összeállítójának, aki a Római Birodalom bukásától a Karoling-birodalom megalapításáig számolt be az eseményekről.

Számszerű fibula

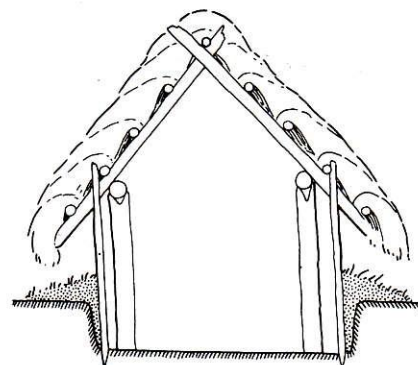
frízek: a holland tengerparti síkság (Frízföld) lakói. Részt vettek a Britannia elleni

angolszász invázióban, de ottani tevékenységüknek kevés nyoma maradt. A 8. században a **frankok** királyságukhoz csatolták a Frízföldet, amely aztán a korai középkorban a frank királyság része maradt.

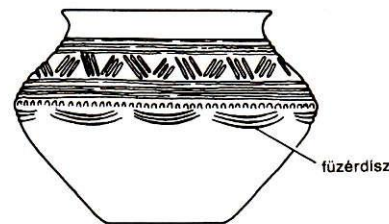
Szögletes fejű fibula

függő: ékszer, amelyet szíjon vagy láncon, gyakran nyakba akasztva hordtak.

Földbe ázott kunyhó

füzérdísz: a népvándorlás-kor észak-németországi kerámiájában általánosan használt „fordított szemöldök” motívum: laposabb U alakú, bevésott vonalakkal álló köteg.

Füzérdísz egy 4. századi (?) norfolki vázán

geatek: a közép-svédországi Götalandban élt skandináv nép.

Geiserik (megh. 477): 428-tól a **vándalok** és az **alánok** királya. 429-ben átvezette népét Hispaniából Afrikába, amelyet 439-re leigázott. Elhárította a keleti császárok kísérleteit, akik megpróbálták uralmát megdönteni, és Karthágóban építtetett flottájával a Földközi-tenger ura lett. 455-ben feldúlta és kirabolta Rómát.

Geoffrey of Monmouth (kb. 1100–1155): regényesen író történész, aki írásaival pártfogókat keresett. *Britannia királyainak története* c. műve (1135 körül) óriási népszerűségnek örvendett, és megismertette a nagyközönséggel **Arthur** király sok legendáját. 1152-ben a walesi St. Asaph püspöke lett.

gepidák: a Duna középső folyása mentén élt germán nép, ők vezették a 450-es években az **Attila** fiai elleni lázadást. A 6. században szomszédaikkal, a **langobardokkal** vívott sorozatos háborúik döntő vereséggel végződtek, az életben maradtakat 568 után az **avarok** olvasztották magukba.

Gergely, I. Nagy (Szent) (kb. 540–604): római patrícus, aki otthagya hivatali pályafutását, hogy szerzetes legyen (575 körül), és csak erősen vonakodva tért vissza az egyházat pápáként kormányozni (590–604). Híressé a „gregorián” ének közismert bevezetése tette. Levelezése az információk kincsesbányája a 6. századi Itáliáról. 596-ban ő küldte ki azokat a misszionáriusokat, akik az angolokat megtérítették.

Gildas (kb. 500–571): brit szerzetes. **Alkuin** „a legbölcsebb britnek” nevezte. *Britannia bukása* című 550 körül írt műve értékes forrása a 6. század első felében Britanniában kialakult helyzetnek.

Gododdin: a 7. század elején, Észak-Britanniában szerzett költemény, amely az angolok Northumbriából való kiűzetésének sikertelen kísérletét ünnepli.

gótok: germán nép, amely osztrigótokra és vizigótokra oszlott. Eredetileg valószínűleg mindkét nép a balti térségből jött, aztán az 5. században a vizigótok megszállták Gallia déli részét és Hispaniát, az osztrigótok pedig Itáliát, és mindketten erős barbár királyságot hoztak létre. Az osztrigót királyság a Keleti Birodalom támadásai alatt összeomlott, a vizigótokat pedig a 8. század elején az arab terjeszkedés nyelte el.

Gratianus, Flavius (megh. 383): római császár, I. Valentinianus fia. Uralkodása (367–383) a rajnai határok védelmével telt el, miközben belenyugodott abba, hogy fivérét, **II. Valentinianust** császárrá válasszák, és Itália ura legyen. Ő maga Galliában maradt, míg **Magnus Maximus** meg nem buktatta, és amikor megpróbált dél felé elmenekülni, meg nem ölette.

Grubenhaus ld. földbe ástott kunyhó

hajótemetkezés: temetkezési szokás, ahol a holttestet (hamvasztással vagy anélkül) egy csónakba vagy hajóba fektették, rendszerint sírmellékletekkel együtt, aztán hajóstul föld- vagy kőhalom alá temették.

halomsír: nagyobb földhalom, amelyet a halottak elhamvasztott vagy elhantolt tetemei fölé hánytak. A népvándorlás-korban a halomsírok mérete változó, egyszerű, kb. 90 cm magas, alacsony halmoktól hatalmas földhányásokig terjed, melyek eredetileg 9 m-nél is magasabbak lehettek, s amelyek a **hajótemetkezéseket** fedték el.

hantolás/tetem-temetkezés: temetési szokás, amikor a holttestet égetés nélkül teszik sírba (ellentétben a hamvasztással). A keresztény tanítás hantolást követelt, de a hantolás nem korlátozódott a keresztény népekre, egyes pogány skandináv törzseknél is szokásban volt.

Harald, Harðraði / Haarderaade (1015–1066): Szent Ólaf norvég király féltestvére. Ólaf halála (1030) után száműzötként Novgorodba került a bizánci császár varég testőrségének tagjaként, de 1046-ban visszatért Norvégiába, és 1047-ben követte a trónon unokatestvérét, Magnus Ólafsson királyt. A „Harðraði” (Erőskezű) néven ismert Harald 1066-ban betört Angliába, de ott Harold Godwinsson király a yorkshire-i Stamford Bridge-nél megölte.

Harald, Nyúllábú (megh. 1040): Nagy **Kanut** fia szeretőjétől, a northamptoni Aelfgütfől. Apja halálakor (1035) megválasztották Észak-Anglia, majd 1037-ben egész Anglia királyának, de mire bátyja, a dán **Harthaknut** bejelentette volna igényét az angol trónra, meghalt.

Harald, Széphajú (megh. 930): Vestfold (az oslói fjord) királya, aki a 890-es évek végén egész Norvégia ura lett. Uralma haláláig egyre jobban megszilárdult, ami sok norvégot kivándorlásra ösztönzött, elsősorban Izlandra.

Harthaknut (megh. 1042): **Kanut** legidősebb fia, 1035-től Dánia királya. A norvég fenyegetés megakadályozta abban, hogy öccse, **Nyúllábú Harald** haláláig (1040) érvényesítse igényét apja trónjára. Gyermeektelenül halt meg, Angliában utóda apja régi ellenfelének, **II. Aethelrednek** Edward fia lett.

háromhajós ház: épület, amelyben a tető súlyát belső cölöpsorok hordozzák, amelyek egy központi „hajóra” és „oldalhajókra” osztlják a belső teret. A népvándorlás-korban az északnémet és skandináv házak rendszeres megoldási módja, a típus ősei az i. e. 4. vagy 5. évezredig nyúlnak vissza.

Hengest (megh. 488 ?): **jüt** zsoldosvezér, akit az **Angolszász krónika** szerint Vortigern hívott meg, hogy bátyjával, Horsával együtt telepedjen le Anglia délnyugati részén. Miután Horsa egy csatában elesett (455 ?), Hengest megalapította Kent királyságát. A „Finn várának csatája” című költemény szerint ez volt a neve Frízföldrön a „dánok” egyik vezérének, aki esetleg azonos volt a kenti Hengesttel. Mind róla, mind tevékenységéről kevés a biztos adat, más források 428-ra (nem 449-re) datálják Kentbe való megérkezését.

Hermanarik (megh. 376): **gót** király Dél-Oroszországban. Királyságát a 370-es években a **hunok** és az **alánok** nyugat felé irányuló mozgása elsöpörte, az ő vereségével és öngyilkosságával kezdődött a **vizigótok** bevándorlása a Birodalomba. A gótok mint utolsó régi uralkodójuknak, nagy tisztelettel őrizték az emlékét.

Hérodotosz (kb. i. e. 490–425): görög történetíró, a „történetírás atyja”. Kisázsia Égei-tengeri partjairól származott, majd Dél-Itáliában telepedett le Thurioi athéni gyarmaton. Sokat utazott, történelmi anyagok után kutatva, központi témájától (a 490-es és 480-as évek perzsa háborúitól) elkalandozó kitérőiben – néha mitológikus – beszámolókat ad a görög világon messze túli barbár törzsekről.

Honorius, Flavius (384–423): nyugat-római császár, Nagy **Theodosius** kisebb fia, 395-től a Nyugat uralkodója. Az ő uralkodása alatt vesztette el a Római Birodalom Britanniát, Hispaniát és Gallia egy részét, és foglalta el **Alarik** Rómát. Széles körben minden idők egyik leghetehetlenebb császárának tartják.

Horsa (megh. 455) lásd **Hengest**

hunok: ázsiai nomád nép, akik a 4. század utolsó negyedében megdöntötték a dél-országi **gót** királyságokat, és elindították a Nyugat felé irányuló nagy népvándorlást. A 440-es években **Attila** alatt rövid időre egyesültek, behatoltak Galliába és Itáliába, de aztán visszanyomták őket saját földjükre, Magyarországra. Nem sokkal ezután újra kis törzsi egységekre hullottak szét, és összeolvadtak más nomád népekkel.

Ida (hatalma teljében 550 körül): angol katonai vezető, aki 547 körül telepedett le Northumberland partjaira. Bamburgh szikláján erődöt építtetett, és megalapította Northumbria északi részének Berniciának a királyi házát, amelynek hatalma Ida halála (559?) után gyorsan növekedett.

Ine (megh. 726 után): a nyugati **szászok** királya 668-tól 726-ig. Erélyesen őrizte királysága jogait, és kiadott egy törvénykönyvet, majd lemondott, és zarándokútra ment Rómába, ahol meghalt.

Irene (kb. 725–803): bizánci császárnő, IV. Leo felesége, és fiuk, VI. Konstantin gyámja. Pártolta az ikonok templomi használatát, és erőszakosan kiállt mellette. 797-ben megvakíttatta fiát, és császárnak kiáltotta ki magát. 802-ben államcsinnyel fosztották meg trónjától, száműzetésben halt meg.

Jeromos [Eusebius Hieronymus] (kb. 348–420): egyházatyja, szent. Dalmáciában született, és már jelentős hivatali pályát futott be, amikor papi pályára lépett. Vonzotta az aszketikus élet, ezért a keleti sivatagokba utazott, de egy rövid római tartózkodása alatt (382–385) megbízást kapott a Biblia akkor forgalomba lévő, eltérő szövegeinek a kijavítására, és élete hátralévő részét teológiával és bibliamagyarázatok írásával töltötte. Fő műve a Biblia javított latin fordítása (a *Vulgata*) és krónikája (a 400 körüli események fontos forrása), de levelezése is sok érdekes részletet őrzött meg.

„Jómsvinga Saga”: kb. 1200 körül írásba foglalt izlandi *saga*, amely elbeszéli, hogyan alapított a Balti-tenger déli partján megerősített tábor egy Fünenből jött dán vezér. A táborban Jómsborgban katonai elit élt, szigorú fegyelem alatt. A *saga* sokat köszönhet a 12. századi születésűen lévő lovagi eszményeknek, de talán az olyan helyőrségi táborok emléket is megörökíti, mint Villásszakállú Svein dániai táborai.

Julianus, Flavius Claudius (323–363): római császár, Nagy Constantinus családjából származott, 355-ben kiáltották ki császárrá. Négy évig harcolt a **frankok** és az **alamannok** ellen (356–359), majd 363-ban megtámadta Perzsiát, ahol némi sikert aratott ugyan, de egy csatában elesett. Ellentétben a többi 4. századi császárral, Julianus pogány volt, és támogatta a pogány vallást, amiért később az „Apostata” melléknevet kapta.

Justinianus, Flavius Petrus Sabbatius (kb. 482–565): római császár, Justinus császár unokaöccse, akit 527-ben követett a trónon. Az ő érdeme volt Afrikának, Itáliának és Hispania egy részének visszafoglalása, a római jog nagyarányú reformja, valamint a konstantinápolyi hatalmas Hagia Sophia-bazilika építése.

jütök: germán nép, amely, úgy hiszik, a dán félsziget északi részén (Jütlandon) élt a **népvándorlás-kor** elején. Egyesek közülük a hagyomány szerint állítólag részt vettek a Britannia elleni invázióban, nyomaikat Kentben és Dél-Angliában meg is találták.

Kanut (megh. 1035): Villásszakállú Svein kisebbik fia, dán király. 1016 után (apja hódítása révén) Anglia királya, majd 1018-tól, amikor bátyja meghalt, Dánia királya lett. 1030 után Norvégia trónját is megszerezte, de hatalmas Északi-tengeri birodalma halálával összeomlott.

Károly, Együgyű (879–929): Dadogó (II.) Lajos fia, Frankország királya, 923-ban Radulf burgund herceg börtönbe vetette, ott is halt meg. Miután 911-ben átengedte az alsó Szajna-vidéket a vikingeknek, ezzel megalapította Normandia hercegségét.

Károly, Kopasz (823–877): **Jámor Lajos** legkisebb fia, a nyugati **frankok** királya, aki túlélte fivéreit és örököseik közül is sokakat, így 875-ben császár lett.

Károly, Kövér (839–887): **Német Lajos** legkisebb fia, 882-től a nyugati **frankok** királya és megkoronázott császár. Uralkodása alatt folytatták a **vikingek** nagy ostromukat Párizs ellen (885), és gyöngeségének államcsíny lett az eredménye, mellyel 887-ben letaszították trónjáról.

kelták: a klasszikus történetírók ezt a nevet adták Hispania, Gallia és Közép-Európa prehistorikus népeinek. Az elnevezést a modern írók kiterjesztették a Brit Szigetek római korszak előtti lakosságára is. A kelták egy közös nyelv dialektusait beszélték (napjainkban ezt az ír és skót gael, illetve a walesi és a breton nyelv képviseli), és közősek voltak művészeti formáik is (az európai vaskor La Tène stílusai), de egyébként nem sok közös vonásuk volt, és a római és germán terjeszkedés során fokozatosan eltűntek.

Klodvig (kb. 465–511): a **frankok** királya, Childerik fia, akit 481-ben követett a trónon. Hódításai Közép- és Nyugat-Gallia legnagyobb részének urává tették, 507-ben pedig legyőzte **Alarikot**, a **vizigótok** királyát, és országához csatolta a délnyugati részeket is.

knarr: a kereskedők és az Atlanti-óceáni szigetek telepesei által használt nehéz teherhajók skandináv neve (más formában: knörr).

Knarr: nehéz kereskedelmi hajó

kvádok/quádok: germán törzs, amely a 2. században és később a **markomannokkal** szövetségre lépve állandóan fenyegette a dunai római határokat. Az 5. században egyes kvádok csatlakoztak a **vándalokhoz** és az **alánokhoz** Hispania meghódításában.

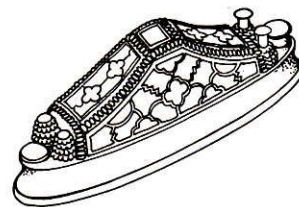
Lajos, Jámor (778–840): Nagy Károly legkisebb törvényes fia, aki 814-ben követte apját a Karoling-birodalom trónján. Uralkodását az utódlási problémák és a barbárok nyomása zaklatotta, sok évet töltött fiai ellen vívott polgárháborúkkal.

Lajos, Német (kb. 805–876): **Jámor Lajos** harmadik fia, 840-től 876-ig a keleti **frankok** királya.

„Landnámabók”: a „Honfoglalás Könyve”, az Izland gyarmatosítóival kapcsolatos hagyományok 12. századi összeállítása.

leletmentő ásatás: azoknak az ásatásoknak az általánosan használt neve, melyek során a régészeti lelőhelyeken megpróbálják megmenteni az anyagot a pusztulástól.

langobardok: germán nép, amely a 6. század során dél felé vándorolva elfoglalta Pannoniát. Az **avarok** nyomására 568-ban betörték Itáliába, és királyságot alapítottak a Po völgyében, délen pedig gyakorlatilag független hercegségeik alakultak ki. Az északi királyságot Nagy Károly saját birodalmához csatolta, de a hercegségek egészen a 11. sz. közepi normann hódításig fennmaradtak.

Kard és markolatgomb

Magnus Maximus (?–388): római császár, hispaniai katona, aki a britanniai római sereg parancsnoka volt, majd Galliába vezette csapatait, ahol megdöntötte **Gratianus** császár uralmát. **Nagy Theodosius** elismerte jogait Galliára, Hispaniára és Britanniára, de amikor Maximus megpróbálta Itáliát is ellenőrzése alá vonni, ellenállt, és hadsereget indított ellene, amely legyőzte Maximust, akit aztán kivégeztek. Emléke elevenen élt a walesi udvar köreiben egészen a 13. századig.

markolatgomb: kiálló gomb a kard markolatán, amelyet gyakran berakásokkal és féldrágakövekkel díszítettek.

markomannok: „határszéli emberek”, germán nép, amely az i. e. 1. századtól megvetette a lábát Csehországban (Bohemiában). A rómaiak 166 és 180 között nagy háborúkat folytattak ellenük, de továbbra is fenyegették a dunai határt, aztán a 6. században elfoglalták Bajorországot (Bavariát).

Merovingok: a frank uralkodók királyi családja Childeriktől (megh. 481) a 8. század derekáig. Névadója egy alig ismert személy, az 5. sz. derekán élt Merovech.

Montelius, Oscar (1843–1912): svéd régész, aki a régészeti anyag vizsgálatára alkalmazta Darwin evolúciós elméletét. **Tipológiai** tanulmányai nagy hatással voltak nemzedékének gondolkodására.

Namatianus, Rutilius Claudius: római tisztségviselő **Honorius** alatt, aki (valószínűleg 417-ben) elhagyta Rómát, hogy utánaéljen alighanem Toulouse közelében fekvő galliai birtokainak, melyeket akkor kezdett fenyegetni a vizigótok küszöbönálló aquitaniai letelepedése. Önéletrajzi költeménye, *De reditu suo* (Visszatéréséről) leírja az itáliai pusztításokat. Beszámolója éles ellentétben áll a keresztény történészek általános fanatizmusával, mert pogány volt, hitt Róma küldetésében és régi isteneiben, és úgy vélte, ezeket a kereszténység ugyanúgy aláaknázza, mint a barbár betolakodók.

Narses (megh. 567): **Justinianus** tábornoka, előbb **Belisarius** helyettese Itáliában (538), majd 550-től 554-ig az itáliai erők főparancsnoka. 554-ben meghódította Itáliát, és 567-ig régensként irányította az itáliai újjáépítést.

népvándorlás-kor (kb. 400–800): a nagy népmozgalmak korszaka. Bár a germán népvándorlás a Római Birodalmon kívül már a 2. században megkezdődött, a fogalmat rendszerint az 5. és 6. század nagy invázióira korlátozzák. Észak-Európában a népvándorlás-kort hagyományosan az utolsó germán vándorlások kora, a **viking** korszak követi.

Odoaker (megh. 493): szkír katonatiszt, aki 476-ban megbuktatta az utolsó nyugat-római császárt, Romulus Augustulust, Orestes fiát. Itália uralkodója volt, míg **Nagy Theodorik** le nem győzte és meg nem ölette.

Offa, Nagy (megh. 796): Mercia angol királya (757–796). Mercia királyság az ő uralkodása alatt érte el legnagyobb kiterjedését. Waleszel szomszédos határa mentén erős védelmet építtetett ki.

Oman, Charles (1860–1946): angol történész, Oxfordban a történelem professzora, nagy tudású és széles körű érdeklődésű tudós, aki jelentős műveket tett közzé a modern, a középkori és a késő római történelemről.

Orosius, Paulus: hispaniai pap, aki a **vándálok** elől 414-ben Afrikába menekült, és ott Szent Ágoston követője lett. *Historiae Adversus Paganos* című traktátusa a teremtéstől i. sz. 417-ig követi nyomon az eseményeket, és bár erősen támaszkodik régebbi történetírókra, a korabeli történelmet saját tudása alapján részletekkel egészíti ki.

„Orosz Őskrónika”: a 12. században összeállított helyi évkönyvek, amelyek részletes beszámolót adnak a svédek oroszországi letelepedéséről.

osztrogótok ld. **gótok**

Ottó, I. (Nagy) (megh. 973): Madarász Henrik fia, 936-tól 962-ig Németország szász királya, 962-től császár. 955-ben Lech mezején legyőzte a magyarokat.

Patrick (373–kb. 463): szent és püspök. Talán Dunbartonban született, majd 380-ban a skótok fogságába esett. Hatévi rabszolgaság után tours-i Szent Márton mellett végezte tanulmányait, azután 405-ben visszahajózott Írországba, ahol megtérítette Ulstert, és Armagh mellett megalapította missziós központját (ott is temették el). Később, amikor az ír és a római egyház viszályba keveredett, őt tették meg Írország védőszentjének.

Paulinus, Pellai (377–kb. 440?): galliai római arisztokrata, egy prokonzul fia, aquitaniai nagybirtokos, aki 414-ben hivatalt vállalt Attalus rövid trónbitorlása idején. Attalus bukása után megfosztották birtokaitól, és csak az mentette meg az életét, hogy az alánok királyához folyamodott. A továbbiakban Marseille-ben élt száműzetésben. *Eucharisticon* (Hálaadás) című költeményében pesszimista beszámolót ad az 5. század elejének katasztrófáiról.

Prokopiosz (kb. 500–562): görög történetíró, aki **Belisarius** alatt szolgált Perzsiában, Afrikában és Itáliában (527–540), majd 562-ben Konstantinápoly prefektusa lett. *Justinianus háborúinak története* című munkája, melyet 551 körül írt, sok mindent magában foglal abból, amit a korszakról tudunk, és fő témáján kívül sok más esemény részleteit is megőrökíti. Párhuzamos műve, a *Titkos történet* nagyjából ugyanezt tartalmazza, de állandóan és hevesen támadja **Justinianus** politikáját – nagyon valószínűtlen hát, hogy a mű a császár életében nyilvánosságra került volna.

Raedwald (megh. 625 körül): a keleti angolok királya, aki **Aethelbeht** kenti király biztatására felvette a kereszténységet, bár továbbra is imádta a régi isteneket. A keleti angolok elismerték bretwaldának, azaz „nagy királynak”. Ő helyezte **Edwint** Northumbriában apja trónjára. Valószínű, bár nem biztos, hogy a suffolki Sutton Hoo nagy **hajótemetkezése** Raedwald sírja volt.

Rerhared (megh. 601): **vizigót** király, 568-ban követte atyját, Leovigildet a trónon, és a következő évben megkeresztelkedett. 589-ben zsinatot hívott össze Toledóba, amely véget vetett a hivatalos **arianizmusnak** Hispaniában.

Roland-ének (Chanson de Roland): régi francia eposz, jelenlegi formájában kb. 1100 körül keletkezett, és tekintélyes időtávoból a Roncevaux-i (Roncesvalles-i) frank vereségről (778) ad beszámolót. Igen jelentősen befolyásolta a 11. századi lovagság

magatartását, és óriási befolyása volt a későbbi írókra, de a 8. századi események szempontjából értéke minimális.

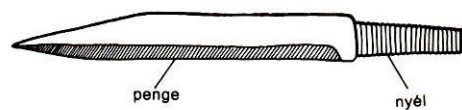
Romulus Augustulus (kb. 455–510): a Nyugati Birodalom utolsó császára, annak az Orestesnek a fia, aki **Attila** titkára volt. Egy évig volt hivatalban, aztán 476-ban megfosztották trónjától, de fiatalsága miatt megkímélték az életét, és haláláig állami nyugdíjon élt Dél-Itáliában. Az Augustulus „kis Augustust” jelentő gúnyos becenév.

saga: ónorvég szó, félig-meddig legendás eseményekről szóló (eredetileg prózai) történetet, a közbeszédben hosszú mesét jelent. Főleg a középkori Izlandon közkeletű történelmi elbeszélésekre alkalmazzák.

Salvianus (kb. 400– kb. 470): pap és író. Trierben született, 425-ben Lérins-ben lett szerzetes, majd 439 körül Marseille-ban pap. A barbároknak, akik addigra már szülőföldjén germán királyságot alapítottak, Isten haragjának eszközét látta, és *De gubernatione Dei* (440) című munkájában ezt a teológiai álláspontot képviselte, miközben mellesleg sok részletét ábrázolta a provinciák 5. századi életének.

Salin, Bernhard (1861–1931): svéd régész, **Montelius** utóda. Az állatdíszekekről adott elemzése (*Die altgermanische Thierornamentik*, 1904) lett az alapja a népvándorlás-kori fémmunkák kronológiájának.

sax: az óangol *saex*; egyélű vaskés, mind a kontinens szász sírjaiban, mind az **angolszász** sírokban általános. A kontinentális változatnak ívelt, bárdszerű a foka, az angol (késő 6. századi és későbbi) típusoké egyenes, és a hegyük közelében szögben megtörik.

Sax, azaz kés

Sidonius Apollinaris, Szent (kb. 430–479): a galliai Lyonban született római arisztokrata, Avitus császár veje, aki Rómában hivatali állásokat töltött be. 469-ben megválasztották, Arverniumban (Auvergne), majd Claromontanában (Clermont-Ferrand) püspöknek, s ő szervezte meg a vizigótok elleni ellentámadást. Miután a **gótok** 475-ben királyságukhoz csatolták Auvergne-t, Sidonius bebörtönözték, de már 476-ban visszakérült püspöki székébe. Ránk maradt művei közt vannak költemények és levelek, amelyek fényt derítenek az 5. századi Gallia társadalmára.

solidus: kb. 4,5 gramm súlyú római

aranypénz, amelyet a pénz 3. századi összeomlása után, 309-től kezdve vertek. A késői Birodalom legbecsebb pénze volt, vele kellett adókat és hadisarcot fizetni, a barbárok egészen a messzi Skandináviáig nagyra értékelték.

Stílichó, Flavius (megh. 408): részben barbár származású római tábornok. 395-től mint az ifjú **Honorius** császár gyámja a Római Birodalom nyugati részének ura lett. Ellenfelet, a **vizigót Aларikot** Itáliában többször is legyőzte, de politikája zendülést robbantott ki, és **Honorius** parancsot adott a meggyilkolására.

szvébek: germán nép, a nevet a 2. században adták az Elba folyótól keletre élő kiterjedt törzsi csoportosulásnak. A szvébek (akik között ekkor már más törzsi csoportok is lehettek) 406-ban átvonultak Gallián, és királyságot alapítottak a hispaniai Gallaeciában, amely 585-ig fennmaradt. A **frankok**, akik a 6. században királyságukhoz csatolták a Rajnától keletre fekvő földeket, ezeket a területeket is Szvébiának nevezték.

svearek: skandináv nép, területük a mai Svédországban, Stockholmtól északra feküdt.

szászok: germán nép, őshazájuk az északnémet parti síkságon, közelebről az Elba és a Weser folyók közt volt. Az 5. századi vándorlások során egy részük betört Britanniába, és a hagyomány szerint megalapította azokat a királyságokat, melyek neve a „sex” képzővel végződik (pl. Essex, Wessex). Azok, akik Szászországban maradtak, a 8. században beolvadtak a frank királyságba.

szíjvég: gyakran díszes fémlap, amely a szíjak végét óvta a kopástól és a sérülésektől.

Tacitus (kb. i. sz. 56–kb. 115): római szenátor, az i. sz. 1. század eseményeinek történetírója. Művei közül a *Germania* (i. sz. 98) néprajzi tanulmány, mely részben elavult információkon alapul, de olyan eleven képet ad a dunai és rajnai germán törzsekről, hogy azóta is e népek történelmének tanulmányozásához alapkönyvnek tekintik.

terp: a halomfalvakra, különösen az északnémet parti síkság halomfalvaira használt holland szó. Utóbbiakat mesterséges földhalmokkal emelték a környező mocsarak szintje fölé.

tetem-temetkezés ld. hantolás

Theudelinda (megh. 628): a bajorok hercegének katolikus leánya, aki két egymást követő **langobard** király, Authari (584–590) és **Agilulf** (590–615) felesége volt. Levezetett **I. Gergely** pápával, és megalapította Bobbióban Szent Columbanus kolostorát.

Theodorik, Nagy (kb. 451–526): **osztrogót** király, aki bizánci támogatással meghódította Itáliát (489–493), és ott gót királyságot alapított. Régóta őt tartják a legnagyobb barbár uralkodónak: birodalma egy időre egyesítette a germánokat és az itáliaiakat. Utódainak uralkodása alatt Theodorik királysága beolvadt a Keleti Birodalomba.

Theodosius, II. (kb. 401–450): kelet-római császár, **Arcadius** fia, apját 408-ban követte a trónon. A 440-es évekig nővére és felesége uralkodtak felette, és mindig valamelyik hatalmas miniszterének befolyása alatt állt. Uralkodása alatt a Birodalom sikereket ért el a Perzsia (412–422; 441) és a bitorló Johannes elleni (425) háborúkban, de nem aratott sikert a **vándálok** (441), majd utána **Attila** ellen. Konstantinápoly hatalmas falait (413 után) róla nevezték el „theodosiusinak”.

tipológia: a régészeti leletek vizsgálatának az a módszere, amely megkísérli a tárgyakat eredetileg a biológia területén kialakult módszerek szerint fejlődési sorrendbe állítani.

Valens (megh. 378): római császár, akit bátyja, **I. Valentinianus** nyugati császár emelt a keleti trónra. Türelmetlen **arianus** volt, és beengedte a **gótokat** a Birodalomba, akik Adrianopolisznál (Drinápoly) megölték.

Valentinianus, I. (megh. 375): római császár. 364-ben a hadsereg kiáltotta ki császárrá. Konstantinápolyban öccsére, **Valensra** ruházta a hatalmat, magának Rómát tartotta meg. Uralkodásának nagy része az északi határok védelmével telt.

Valentinianus, II. (megh. 392): római császár, **I. Valentinianus** fia, 375-től Itáliában utóda. Uralkodását Galliában megzavarta **Gratianus** megbuktatása, illetve **Magnus Maximus** trónbitorlása. Maximus elől elmenekült Itáliából, s **Nagy Theodosius** is hiába helyezte vissza trónjára, mert röviddel utána a galliai Vienne-ben meghalt, talán meggyilkolták.

Valentinianus, III. (419–455): nyugat-római császár, Honorius unokaöccse, majd utóda (425). Uralkodásának legnagyobb részében anyja, Placidia, illetve Gallia főparancsnoka, **Aëtius** befolyása alatt állt. Aëtius 454-ben meggyilkolta, de röviddel utána ő is áldozatul esett Aëtius csatlósainak.

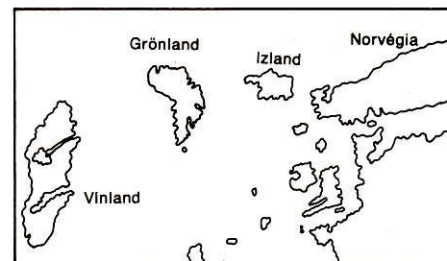
vándálok: eredetileg talán a balti térségből származó germán nép, akik 406-ban megrohanták Galliát, aztán Hispaniában királyságot alapítottak. A vandálok többsége a 420-as évek végén átköltözött Afrikába, és ott alapítottak államot, amely addig maradt fenn, amíg 535-ben **Justinianus** vissza nem hódította a Földközi-tenger nyugati térségét.

Varus, Publius Quinctilius (megh. i. sz. 9): római tábornok, **Augustus** kedvence. Afrikai és szíriai sikeres pályafutása után a rajnai hadsereg parancsnoka lett. Seregét i. sz. 9-ben Germaniában, valahol a Weser középső folyása mentén csapdába ejtették és megsemmisítették a germánok.

vaskor: általánosan használt régészeti korszak megnevezés. Az i. e. 1. évezred első felétől fogva Európa legnagyobb részén olyan kultúrák alakultak ki, amelyekben a vas valamilyen formában szerepet játszott. A rómaiak meghódította területeken a vaskort a „római” korszak követte. A Birodalmon *kívüli* egykorú kultúrákat „római vaskorinak” szokták nevezni. I. sz. 400-tól ezeket a korszakokat a **népvándorlás-kor** követi.

vikíngek: a „vikíngur” skandináv szó azokat a Norvégiából, Svédországból és Dániából való tengeri portyázókat jelöli, akik i. sz. 800 után Európa partjait feldúlták. A szó etimológiája bizonytalan, gyakorlatilag „kalózt” jelentett, míg a *vikíng* főnév jelentése „kalóztámadás”.

„Vínland-térkép”: az „ismeretlen világ” pergamenre rajzolt térképe a Yale University könyvtárában, melyet 1965-ben tettek közzé, és állítólag kb. 1440-ből való. Egyebek közt Vínland „szigete” is szerepel rajta. Valószínűleg hamisítvány.

A Vínland-térkép részlete

vizigótok lásd **gótok**

Vortigern (virágkora kb. 450 körül): **brit** herceg a római közigazgatás visszavonulása után, aki a hagyomány szerint letelepítette Délkelet-Angliában a vele szövetséges szászokat (449 körül vagy korábban), nyilván a piktek és más kalózok támadásainak elhárítására.

Vulfila: a **gótok** püspöke, aki Arius tanítása szerint hirdette nekik az evangéliumot (341–348). A gótok arianizmusra való későbbi megtérését régebben Vulfila befolyásának tulajdonították, ám ez valószínűleg balkáni kapcsolataik eredménye volt, miután 376-ban beléptek a Birodalom területére. Vulfila gót nyelvjárásra fordította le a Bibliát.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Aachen 92, 109, 111, 117
 Aegidius 20, 67, 69
 Aethelbeht 56, 95, 104
 Aethelred, II. 38, 138–141
 Aëtius 18–20, 53, 67
 Afrika 16, 17, 72, 73, 75, 100
 Agilulf 76, 78, 115, 144
 Ágoston, Szt. 16, 17, 102, 105
 Akerman, J. Y. 28
 Alamannia 79, 80, 82, 101, 110
 alamannok 8, 9, 11, 14, 16, 50, 70, 72, 80
 alánok 7, 12–14, 16, 18
 Alarik 15, 16, 20, 50, 70, 144, 145
 Alarik, II. 70, 72
 Alfred, Nagy 118, 121, 132, 133, 137
 Alfrik 30
 Alkuin 106, 121
 Amalsuntha 73
 Ammianus Marcellinus 8, 12, 13, 50
 Anastasius 70, 73, 96, 122
 Anglia I. Britannia
 angolok 10, 53
 „Angolszász krónika” 52, 53, 55, 121, 131
 angolszászok 36
 Apollinaris 69, 70
 Aquitania 16, 73
 arabok 100, 101, 103, 112, 113, 131, 141
 Arles 15–18, 20, 50, 131
 Arnegunde 93, 96
 Arnulf, császár 111, 112, 144
 Arnulf, Szt. 99
 Arnulfingok I. Karolingok
 Arthur király 22, 23, 35, 42, 54
 Attila 18–20, 53, 69, 70, 144, 145
 Austrasia 80, 82, 96, 99, 101, 102, 113
 avarok 5, 75, 76, 103, 113
 Bambergh 56
 Barton-on-Humber 28, 29
 Bath 54, 57
 Béda 28, 55, 56, 96, 97, 101, 105, 115, 128
 Belgium 9, 10, 45, 54, 67, 144
 Belisarius 73, 74
 Beowulf 115, 124
 Bifrons 95
 Birka 135, 138
 Bizánc I. Konstantinápoly
 Bizánci Birodalom 143
 Boethius 73
 Bonifac, Szt. 84, 105, 127, 128
 Bonn 69, 126, 127
 Bordeaux 16, 70
 Bornholm 121–123
 Borre 31
 Bradford-on-Avon 29, 31
 Brebières 92, 93
 Bretagne 111
 Britannia 5, 8, 9, 16, 27, 28, 33, 36, 38, 42, 49–52, 54, 55, 78, 121, 130, 131, 137, 140, 141, 143
 Brixworth 89
 Browne, Th. 22, 24, 25
 Burgundia 72, 100, 101, 112
 burgundok 5, 18, 69, 72, 79, 80, 121
 Caister-by-Norwich 53
 Cambria 67, 69, 92
 Camden, William 23, 28
 Camelot 22, 35, 38
 Canterbury 25, 53, 57, 88, 104, 105
 Cassiodorus 70, 72, 79
 Castiltierra 93
 Ceawlin 56, 57
 Chalton 62
Chanson de Roland I. Roland-ének
 Charlemagne I. Károly, Nagy
 Cheddar 118
 Childbert, I. 73, 79
 Childbert, II. 80
 Childerik 23, 24, 67, 145
 Childerik, III. 101
 Chilperik, II. 102
 Clermont-Ferrand 17, 20, 67, 69
 Chlodomer, orleans-i 79
 Chlothar, I. 79, 96, 144
 Cirencester 57
 Cluny 141
 Colombanus, Szt. 78
 Constantinus 15, 16, 18, 51, 107
 Córdoba 74
 Cornwall 36, 50, 170
 Cutha 57
 Cynric 56
 cserépedény I. kerámia
 Dagobert, I. 93, 99, 127
 Dagobert, II. 99
 Danelaw 134, 139
 Dánia 5, 25–27, 47, 49, 104, 128, 130, 135, 137, 138, 140
 Deal 30
 Dorestad 34, 126, 128, 130, 136
 Dore vára (Castle Dore) 40
 Douglas, J. 25, 26, 30, 31,
 Drengsted 47
 Dunadd 42
 Edward, Hitvalló 140
 Egbert 130
 Einhard 99, 102, 103, 107, 108
 Eirik I. Erik
 Ejsbøl 47
 ékszerek 23, 82, 83, 96
 fibulák 26, 27, 32, 33, 41, 48, 49, 50, 53, 55, 67, 74, 76, 79–83, 121
 Enger 104
 építészet
 erődítmények 40, 50
 házak 33, 34, 43, 44, 47, 49, 59–65, 128, 130, 133
 paloták 114–118
 skandináv 123
 templomok 28, 29, 86, 88–90
 Eresburg 103, 104
 Erik, Véresfejszjú 134
 Erik, Vörös 134
 Escombe 88
 Eurik 69
 Eye 30
 Ezinge 49
 faragás
 elefántcsont 72, 113
 fa 84, 104
 Faussett, Bryan 25, 27, 30
 Feddersen Wierde 44, 49, 60
 fegyverek 95, 96
 fémművesség 81, 82
 frank 96
 hun üstök 11, 12
 római 36, 49
 skandináv 96, 121, 123
 I. még ékszerek, fegyverek
 Feröer-szigetek 126, 134
 fibula I. ékszerek
 Finglesham 33
 „Finn várának csatája” 49, 53
 Franciaország 54, 79, 80, 81, 113, 131
 frankok 9, 10, 16, 18, 20, 49, 53, 54, 67, 69, 70, 75, 79, 80, 103, 105, 130, 132, 137, 143, 146
 „A frankok története” 68, 106
 Frankország 80–82, 98, 99, 101, 103–105, 111, 113, 116, 130, 132, 133, 141
 frizek 10, 43, 45, 49, 105
 Frizföld 49, 50, 53, 105, 128, 130, 137
 Fünen 45, 47, 55, 56
 Gallia 7–10, 14–18, 20, 42, 50, 52–54, 68, 69, 72, 78, 81, 106, 144
 Garmania 18, 46, 47, 55, 81, 83
 Garmanus, Auxerre-i, Szt. 53
 Geiserik 17, 19, 20
 Gergely, Nagy, Szent, pápa 13, 78, 104
 Gergely, Tours-i 67–70, 74, 78–80, 105, 106, 110
 Gesalik 70, 72
 Gibbon, E. 18, 22, 101
 Gildas 52, 54, 56, 57, 75
 Ginderup 47
 Gladbach 65, 93
 Glastonbury 22, 23
 Gloucestershire 56
 Gloucester 57
 Gnotzheim 95
 „Gododdin” 58
 Gokstad 125, 126
 Gotland 11, 115, 121–124
 gótok 9, 11, 13, 17, 28, 43, 49, 50, 65, 70, 73, 76, 80, 105, 121, 145
 I. még osztrogótok, vizigótok
 Gratianus 13, 14
 Gristede 49
 Grøntoft 47
 Grönland 126, 134, 135
 Guidó, Spoletoi 111, 112
 Hadrianus fala 43, 49
 hadsereg
 angolszász 14, 15, 50
 dán 132
 frank 9, 80, 101, 103, 104
 gót 9, 14, 75
 hun 14, 15
 viking 128, 133

- Haithabu l. Hederby
hajók
  vandal 17
  viking 124–126, 141
Harald, Harðraði 135, 140
Harald, Széphajú 134
Harthaknut 140
Hedeby 135, 136
Helgö 128, 135
Hellmitzheim 95
Hengest 49, 53, 54
Herik, I., Madarász 112, 113, 133
Henslow, J. S. 26, 27
Herpes-en-Charente 81, 82
Hexham, apátság 28, 86
Hilderik 73
Hispania 7, 8, 12, 16, 17, 30, 67, 69, 70, 72–75, 78, 79, 81–83, 99, 143, 145
Honorius 14–18, 50, 51
Horsa 53, 54
Hrabanus Maurus 94, 98, 107
hunok 11–15, 18, 20, 53, 70
- Ingelheim 126
Iona 121
Írország 39, 130, 134, 137, 143
István, II., pápa 102
Itália 9, 15–20, 50, 67, 70, 72–77, 79–82, 103, 111–113, 118, 126, 142, 144–146
Izland 126, 134, 135
- János, I., pápa 73
Jarrow 105, 121
Jeromos, Szt. 11, 16
Jomsborg 138
Julius Caesar 22, 25, 46
Justinianus 73–76, 80, 99, 144
Justinus 73
Jütland 11, 43, 45, 47, 53, 56, 104
jütök 10, 45
- Kanut 139, 140
Karloman 101, 102, 112
Karloman, ifjabb 102, 103
Karolingok 99, 101, 102, 110, 112, 113, 128, 144
Károly, Együgyű 112
Károly, Kopasz 110–112, 131
Károly, Kövér 111, 132
Károly, Martell 99–102
Károly, Nagy 28, 92, 97, 99, 101–103, 105–113, 116, 117, 121, 130, 144
Karthágó 17, 73, 144
Kelet-Anglia 56, 132
Kemle, J. 28
Kent 24–26, 53, 54, 56, 57, 88, 94, 130, 132
kerámia 42, 45, 49, 55, 81
  angol 45, 48
  angolszász 36, 48
  frank 138
  friz 53
  római 38
  skandináv 121
  szász 45
  temetkezési urnák 25–27, 44, 49
kereskedelem 42, 46, 47, 126, 128, 138
- kereszténység 52, 80, 86
  arianizmus 17
  kolostorok 78, 90
  misszionáriusok 84, 105
  pápaság 78
  püspökök 86
kéziratok 29, 30, 36, 94
Kijev 135, 137
Kingston Down 30
Kingston-on-Soar 26, 27
Kipfenburg 95
Klodvig 67–70, 72, 73, 79, 80, 98, 144
Knüt I. Kanut
Konstantinápoly 5, 7–9, 13–15, 17–19, 70, 73–75, 77, 78, 99, 102, 114, 121, 137, 143–145
Köln 34, 65, 67, 70, 93, 126, 127
Krefeld-Gellep 95
Kvalsund 125
- Lajos, II., császár 112, 113
Lajos, Jámbor 110, 112, 130
Lajos, Német 111, 132
langobardok 10, 67, 76, 78, 80, 102–104, 121, 145
Lavoye 83
Leif, E. 135
Leland, J. 22, 24, 38
Leo, III., pápa 104, 107
Lindisfarne 105, 121, 130
Lojstra 115
London 57, 128, 131, 132
Lothar, I. l. Chlotar
Lothar (Jámbor Lajos fia) 110, 111, 130, 133
Lotharingia 111, 112
- Magnus Maximus 9, 14, 18, 50
magyarok 5, 112
Mainz 7, 9, 67, 127
markomannok 11
Mercia 57, 95, 104, 121, 130, 132
Merovingok 80, 98–100, 102, 103, 105, 110, 111, 144
Milano 14, 75, 76
Monte Cassino 94, 98
Morken 34, 95
Mucking 55
- Narbonne 17, 18, 20, 70, 72, 73, 102
Narses 75, 76
népvándorlás 5, 10, 11, 51, 54, 55
Neustria 99, 101
Noirmoutier 131
Normandia 54, 140–142, 145
Nøre Fjand 47
North Elmham 25
Northumbria 56, 97, 101, 104, 105, 116, 121, 130, 132, 134
Norvégia 25, 31, 46, 121, 122, 127, 134, 135, 140
Novgorod 136, 137
Nydam 47, 124, 126
- Odo, Párizsi 111, 112, 132
Odoaker 20, 70
Offa, Nagy 121, 130
Orkney-szigetek 130
Oseberg 122, 125
- osztrogótok 5, 11, 18, 70, 73–76, 80, 145
Ottó, I. 112, 113
Ottó, II. 113
Ottó, III. 28, 113
Ovideo 118
Öland 121–123
- Párizs 14, 19, 73, 79, 80, 111, 112, 127, 131, 132
  St. Denis 96, 102
Patrick, Szt. 52
Paulinus 16, 104, 106
Pavia 76, 77, 102, 103
Pelagius, I., pápa 76
pénzermék 25, 121, 122
  arab 137, 138
  frank 96, 127
  római 46, 47
Perzsia 8, 74
Péter, Pisai 106
Pevensey 52
piktek 42, 49, 50, 52, 53, 143
Pippin, II. 111
Pippin, Heristali 99, 105
Pippin, Itáliai 106
Pippin (Jámbor Lajos fia) 110, 111
Pippin, Kis 101, 102, 110, 113
Poitiers 70, 101
Prokopiosz 52, 54, 56, 71
- Rabanus, Maurus l. Hrabanus, Maurus
rabszolgaság 51
Raedwald 97
Ragnachar 69
Rajna-vidék 34, 45, 67, 93, 111, 121, 136
Ravenna 15–18, 70, 71, 74, 77, 102, 109, 117
Reculver 28, 127
Rendlesham 96, 126
Rickman, Th. 28–30
Rodez 69, 70
Roland-ének 103, 109–110
Róma 7, 8, 16, 17, 20, 71, 74, 75, 77, 78, 102, 112, 113, 145
  S. Paolo fuori le mure basilica 86
Római Birodalom 5, 8, 12, 34, 45, 46, 86, 106, 109, 114, 132, 142, 143
Romulus Augustulus 20
Roskilde 34, 126
- Salvianus 7, 18, 67, 144
Sancton 31, 53
Sarre 95
Saxonia l. Szászország
Sidonius Apollinaris 17, 18
Sigismund 72
Skócia 50, 52, 57, 128, 143
skótok 50, 52
Smith, C. R. 27, 30, 33
Soissons 20, 79, 80, 82, 96
South Cadbury 38, 40
Southampton 127
Stilicho 14, 15, 18, 50, 144
Stukeley, W. 26–28, 30
Sutton Courtenay 33
Sutton Hoo 33, 96, 97, 123, 124
Svájc 5, 101, 121
svearek 124
Svédország 10, 11, 46, 47, 97, 115, 122–124
Svein, Villásszakállú 137–139
Syagrius 20, 69

szaracénok l. arabok
 szászok 10, 28, 43, 50, 54, 57, 80, 103, 104
 Szászország 45, 79, 81, 93, 103–105, 112, 128
 Szent Római Birodalom 113
 slávok 112
 szobrászat l. faragás

Tacitus 11
 Taplow 95
 társadalmi szervezet 11
 települések 33, 34, 59–65, 93, 130
 temetkezés

angolszász 24, 25, 27
 hajó 31, 33
 halomsírok 30
 hamvasztásos 49, 93, 124

Teodorik I. Theodorik
 Theodatus 73
 Theoderik, I. 69
 Theoderik, II. 69
 Theoderik, IV. 101
 Theoderik, Nagy 70–73, 114, 117, 121, 144, 145
 Theodosius, I., Nagy 13–15
 Theodosius, II. 19, 121
 Theodulf 106
 Theudebert 80
 Theudelinda 78, 115, 144

Theuderik, I. 79
 Theudigisel 74
 thüringek 80
 Tilleda 118
 Tintagel 36, 40
 Thrasamund 72
 Toddington 30
 Totila 74
 Toulouse 16, 18, 70, 114
 Tournai 7, 24, 67, 69, 92
 Tours 67, 70, 80
 törvények 71, 94, 95, 100
 Trelleborg 65, 137
 Trier 7, 14, 67, 127

Uppsala 122, 124, 128
 Utrecht 105
 üveg 38, 46, 67, 81, 93, 124

Valens 13, 14
 Valentinianus 14, 20
 Valerianus 8
 Vallhagar 34, 35, 123
 vandálok 7, 11, 15–17, 43, 121
 Vendel-kultúra 124
 vikingek 5, 121–143
 Vinland 135
 vizigótok 9–12, 14–18, 20, 50, 53, 54, 69, 73, 75, 78

Vortigern 52, 53

Wales 39, 50, 57
 Walsingham 25
 Warburton, W. 28
 Warendorf 34, 63, 93
 Wehden 44
 Wessex 55, 57, 94, 95, 118, 121, 126, 130, 132, 133, 137–139
 West Stow 55, 56, 59–62
 Westerwana 44
 Widukind 104
 Wight-szigetek 55
 Wijster 34, 43–45, 49, 61, 62
 Wilfrid 105
 Willibrord 105
 Winchester 126, 127
 Wittenhorst 93
 Wittiza 100
 Wright, Th. 27, 29, 30
 Wroxeter 57

Xanten 126, 127

Yeavinger 34, 116, 126
 York 9, 31, 105, 131, 132, 134, 137, 140

Zakariás, pápa 100, 102
 Zéno 70

TARTALOM

Bevezetés / 5

Időrendi táblázat / 6

1. *Rómaiak és barbárok / 7*

2. *A barbárok felfedezése / 21*

TÖRTÉNET KÉPEKBEN. *Arthur és a britek / 35*

3. *Az angolok, a szászok és a jütök / 43*

TÖRTÉNET KÉPEKBEN. *Települések és házak / 59*

4. *Az utódkirályságok / 66*

TÖRTÉNET KÉPEKBEN. *Az egyház diadala / 84*

5. *A frank birodalom / 92*

TÖRTÉNET KÉPEKBEN. *A királyi paloták / 114*

6. *A vikingek / 120*

Utószó (Bóna István) / 143

További olvasmányok / 147

Kislexikon / 149

Név- és tárgymutató / 157

Kiadta a Helikon Kiadó. A kiadásért a Helikon Kiadó igazgatója felel.

A kötet a Kossuth Nyomdában (84.0773) készült, 1985-ben.

Felelős vezető Bede István vezérigazgató.

Hungarian translation © Szilágyi Tibor, 1985.

Felelős szerkesztő Molnár Magda.

A szöveget Máté Vera gondozta.

A térképeket az angol kiadás alapján Badics Ilona készítette.

A kötetet Szántó Tibor és Kováts Imre tervezte.

Megjelent 21,5 (A/5) ív terjedelemben, 20 000 példányban,

Ikonorex special matt papíron, Times betűvel.

HE 100 ISBN 963 207 826 8 ISBN 963 207 844 6